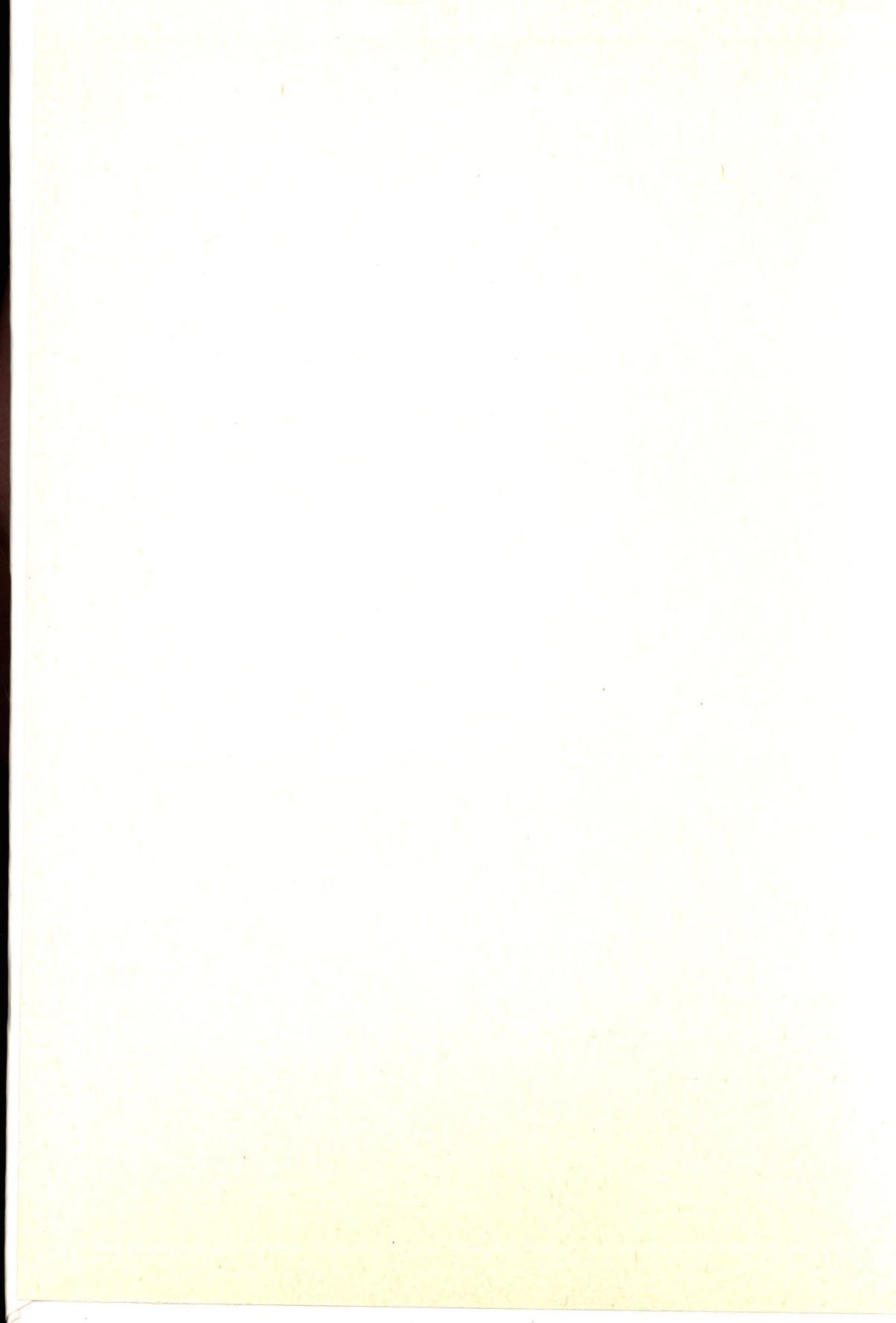

Erdősy Emil

***A megengedett
kockázat
a büntetőjogban***

Akadémiai Kiadó, Budapest

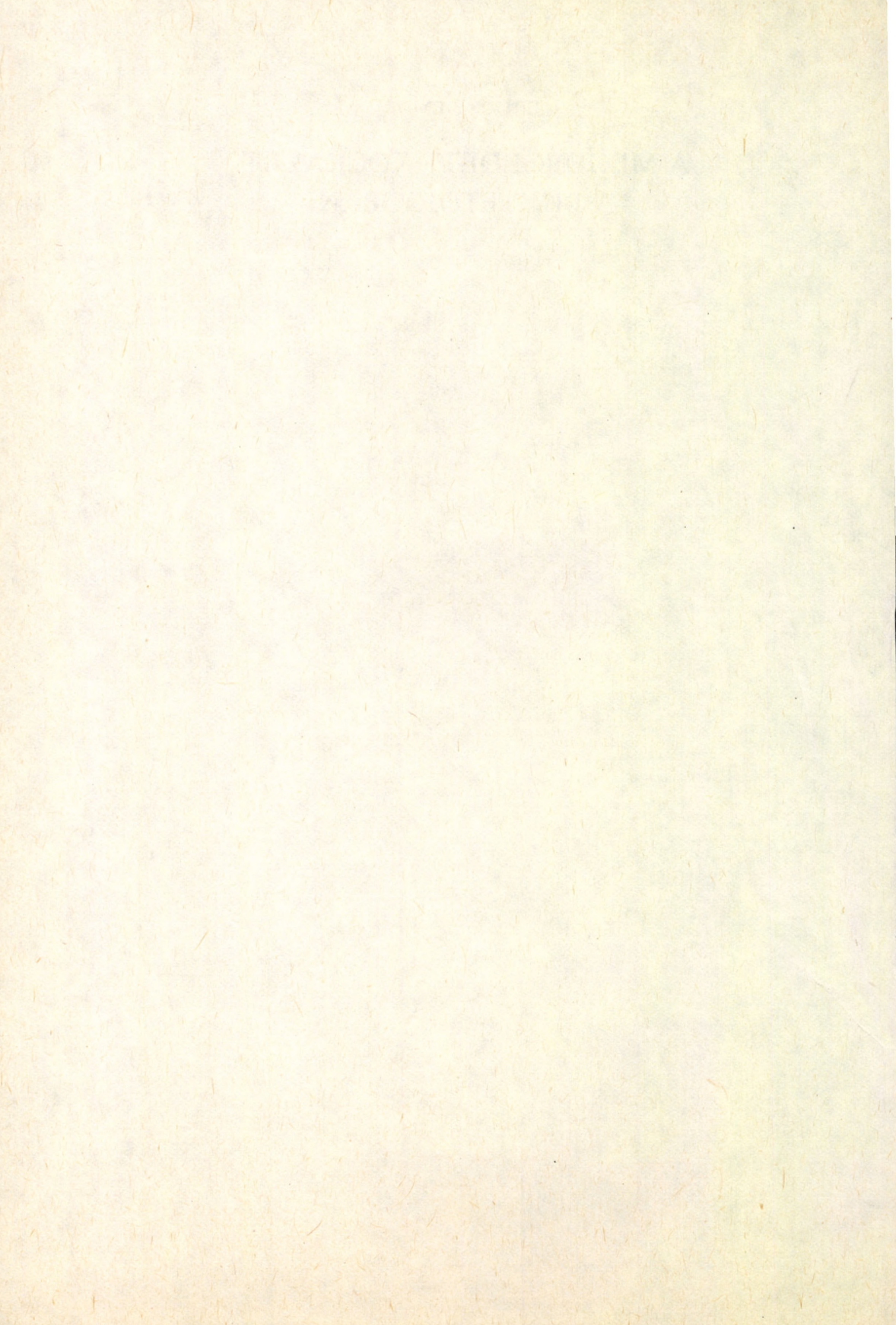

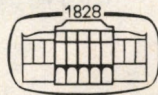
ERDŐSY EMIL

A MEGENGEDETT KOCKÁZAT
A BÜNTETŐJOGBAN

ERDŐSY EMIL

A MEGENGEDETT
KOCKÁZAT
A BÜNTETŐJOGBAN

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1988

ISBN 963 05 4688 4

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1988 · Erdősy Emil

Printed in Hungary

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	7
I. FEJEZET	
A KOCKÁZAT FOGALMÁNAK MEGHATÁROZÁSA	12
I. A magatartás mint a kockáztatás genus proximuma	13
II. A magatartás bizonytalan kimenetele mint a kockáztatás objektív differencia specificája	18
III. A céltudatosság mint a kockáztatás szubjektív differencia specificája	24
IV. A kockázat fogalma	28
V. A kockázatvállalás és a kockázat fogalmára vonatkozó vizsgálódásokból levonható jogi következtetések	29
II. FEJEZET	
A KOCKÁZAT BÜNTETŐJOGI ÉRTELMEZÉSE	32
A) A büntetőjogi felelősség	33
I. A büntetőjogi felelősség feltételei	33
1. A bűncselekmény fogalmának tudományos meghatározása a szocialista büntető jogtudományban	34
2. A törvényi tényállás fogalmának értelmezése a szocialista büntető jogtudományban	35
3. A bűncselekmény-fogalommal és a törvényi tényállás fogalmával kapcsolatos felfogásbeli eltérések a hazai büntető jogtudományban	35
4. A bűncselekmény-fogalommal kapcsolatos saját nézetünk	44
5. Az okozati összefüggés főbb kérdései a büntetőjogban	56
a) Az okság materialista értelmezése	57
b) Az okság dialektikája	58
c) Az okság büntetőjogi jelentősége	61
d) A mulasztás okozatossága	62
II. A sikertelen kockázat ismertetőjegyeinek büntetőjogi szemléletű elemzése ..	65

B) A megengedett kockázat jellemzői	71
1. A kockázatvállalás alapja valamely konkrét társadalmi szükségesség	73
2. A kockázatvállalással előidézett veszély arányos a várható társadalmi haszonnal	76
3. A kockázat a szükséges biztonsági feltételeket is tartalmazza	83
4. A kockázatos döntés reálisan megalapozott	87
5. A kockázatos döntést társadalmilag hasznos célkitűzés irányítja	90
III. FEJEZET	
A MEGENGEDETT KOCKÁZAT FAJAI	92
1. Az orvosi tevékenység megengedett kockázata	93
2. A megengedett közlekedési kockázat	109
3. A megengedett műszaki-technikai kockázat	116
4. A megengedett termelési kockázat	121
IV. FEJEZET	
A MEGENGEDETT KOCKÁZAT HELYE A BÜNTETŐJOGI FELELŐSSÉGI RENDSZERBEN	133
1. Nézetkülönbségek a megengedett kockázat büntetőjogi rendszerbeli helye tekintetében	133
a) A megengedett kockázat értékelése a jogellenesség körében	133
b) A megengedett kockázat értékelése a társadalomra veszélyesség körében	141
c) A megengedett kockázat értékelése a bűnösség körében	143
2. A megengedett kockázat büntetőjogi funkciójával kapcsolatos nézetek értékelése	150
3. A kockázatvállalás büntetőjogi megítélésére vonatkozó saját nézetünk ...	157
V. FEJEZET	
A MEGENGEDETT KOCKÁZAT TÖRVÉNYI SZABÁLYOZÁSI LEHETŐ- SÉGEI	160
A GYAKRABBAN IDÉZETT MŰVEK CÍMRÖVIDÍTÉSEINEK JEGYZÉKE	172
IRODALOM	173

BEVEZETÉS

1. A kockázat, kockázatvállalás kérdéseinek vizsgálatára a büntető jogtudomány a századunk 20-as éveinek időszakáig különös figyelmet nem fordított. Egyes elméleti munkákban elszórt utalásokat találhatunk a kockázat jogszerűsége vagy büntetőjogi rendszerbeli helye vonatkozásában, anélkül azonban, hogy ezek a megállapítások a kockázat mélyebb elemzéséhez kapcsolódnának.¹

Már a kezdeti felfogások is megegyeztek abban, hogy a technikai és a társadalmi haladás érdekében előidézett, megfelelő mértéket megtartó veszélyeztetések jogszerűségét a büntetőjognak el kell ismernie az esetleges káros következmények ellenére is. A büntető jogalkalmazás az indokolt kockázatvállalásnak megfelelő helyzeteket vagy a végszükség szabályai szerint bírálta el, vagy pedig a bűnösség körében értékelte.

A kockázat büntetőjogi alapkérdéseinek kidolgozása és a kockázatvállalás lényegének meghatározása a *klasszikus büntetőjogi* iskola működéséhez, mindenekelőtt pedig *Binding* munkásságához fűződik. *Binding* használta a büntetőjogi irodalomban elsőként és következetesen a veszélyeztetési cselekmények meghatározott csoportjára a kockázat és a kockázatvállalás kifejezést. Erről a következőket írja: „Azoknak a kísérő jelenségeknek a megnevezésére, amelyek hatására valamely cselekmény a szándékba vett körén kívül jogtárgyak vagy jogok veszélyeztetésének vagy sérelmének feltétele, sőt esetleg oka lehet vagy lesz, egy szakkifejezést használok, és mivel a veszélyeztetés megnevezést mindenképpen el akarom kerülni, . . . továbbá másrésről az a német szó, hogy vakmerőség, erre kevésbé használható, . . . mert nem illik rá, csak az marad a számomra, hogy a nálunk már egészen meghonosodott idegen szót, a kockázatot (az eredeti német szövegben Risiko) alkalmazzam. A kockázat, képletesen szólva, a cselekmény

¹ Lásd többek között: *R. Merkel: Die Kollision rechtmässiger Interessen und die Schadenersatzpflicht bei rechtmässigen Handlungen.* 1895. 61—62. old.; *R. Exner: Das Wesen der Fahrlässigkeit.* 1910. 191—200. old.; *A. Köhler: Probleme der Fahrlässigkeit.* Berlin, 1912. 140—142. old.; *M. E. Mayer: Der allgemeine Teil des deutschen Strafrechts.* Heidelberg, 1915. 197. old.

szándékossági körén kívül fekszik. A szándékosságot itt természetesen nem a jogi értelmében kell venni. Ez a kockázat már most vagy tükröződhet a személy tudatában vagy nem. A tudatos kockázat a cselekvő személynek azt a felismerését jelenti, hogy cselekménye — a szándéka ellenére — kellően nem ismert károsodás pozitív feltételeit hozza létre, vagy elhárítja azokat a feltételeket, amelyek a károsodás ellen hatnak, illetőleg idegen jogtárgyakat vagy jogokat sért vagy veszélyeztet. Nyomatékosan hangsúlyozom, hogy aki kockázatot vállal, annak nem áll szándékában a jogellenes veszélyeztetés vagy károkozás.”²

A századunk első felének végén, a II. világháború befejezését követő időszakban elkezdődött hatalmas méretű technikai és civilizációs fejlődés mellékhatásai a veszélyeztető cselekmények vizsgálatára irányították a büntető jogtudomány művelőinek figyelmét. Közvetlen feladattá vált a technikai haladás és a büntetőjogi védekezés viszonyának újraértékelése és azoknak a jogi formáknak a meghatározása, amelyek megfelelően szolgálhatják a társadalmi fejlődés és a társadalmi biztonság érdekeit. Jól jellemzi *Sawicki* ezt a folyamatot: „Maga az élet kényszeríti ki a szembesítés szükségességét azáltal, hogy új konfliktusokat hoz létre, új javakat és értékeket állít szembe korábbi jogosultságokkal és eddig védett érdekekkel. A korszerű technika vívmányai kihatnak a lét valamennyi területére. Ezzel a fellendüléssel összhangban gyakran válik szükségessé, hogy az egyes jogszabályokat és jogintézményeket, valamint az ezek alapjául szolgáló értékeléseket alaposan felülvizsgáljuk vagy átértékeljük.”³

2. A technikai és a civilizációs fejlődés átfogó, az egyéni és a társadalmi lét valamennyi szférájára kiterjedő hatása elsősorban az európai szocialista országokban mutatkozott meg. A társadalmi haladás általános folyamata a szocialista rendszer törvényszerűségeinek megfelelően két új mozzanattal bővült: a társadalmi tulajdon megjelenésével és a társadalmi mozgás tervszerű irányításának és ellenőrzésének bevezetésével.

Az alapvető termelési eszközök társadalmi tulajdonba vétele lehetővé tette, hogy a társadalom biztosítsa az objektív uralmi helyzetét létfeltételeinek anyagi és emberi közösségi erőforrásai fölött. A társadalmi mozgás (a termelés) tervszerű irányításának és ellenőrzésének bevezetése pedig elősegítette, hogy a technika és a civilizáció vívmányai ne csak egyes partikuláris érdekeket szolgáljanak, hanem a közösség valamennyi tagjának jelenlegi és perspektivikus felemelkedését mozdítsák elő.

A szocialista országokban bekövetkezett társadalmi, politikai és gazdasági változások alapvetően az anyagi termelés területén nyilvánultak meg. A termelési szférában viszont sajátosan jelentkezett a termelésbővítés, a technikai fejlesztés és az operatív gazdaságvezetés viszonya. A tőkés gazdaságban az értéktörvény objektív működése szükségszerűen kényszeríti a tőkés vállalkozót a termelés szakadatlan fejlesztésére és ennek körében a bizonytalan kimenetelű, merész gazdasági vállalkozásokra, a kockázatvállalásra, mert különben elbukik a

² *K. Binding*: Die Normen und ihre Übertretung. Leipzig, 1919. 434—435. old.

³ *J. Sawicki*: Előszó T. Cyprian: A technikai haladás és a büntetőjog című munkájához. Lásd: *T. Cyprian*: Postęp techniczny a prawo karne. Warszawa, 1966. 5. old.

konkurenciaharcban. A szocialista gazdaságokban a 40-es és az 50-es években érvényben volt centralizált gazdaságirányítás az operatív gazdaságvezetésben csaknem teljesen kiküszöbölte a bizonytalansági tényezőket és ezzel együtt a kockázatvállalás szükségességét. A gazdaság területén akár irányító, akár végrehajtó feladatot ellátó személyek ténykedését alapvetően a felelősség határozta meg a népgazdasági részlettervekben rájuk hárított kötelezettségek teljesítéséért. Népgazdasági szinten azonban fennállt a gazdaságfejlesztéssel együttjáró kockázat. A központi döntések kockázatát viszont nem a végrehajtó gazdasági szervezetek viselték, hanem a társadalom (az állami költségvetés terhére).

3. Az európai szocialista országok a 60-as évek elejére befejezték a szocializmus alapjainak lerakását és megkezdték a második időszakot, a szocializmus felépítését. Ebben az időszakban az alapvető feladat a vezető tőkés államok termelési-technikai színvonalának elérése. Ez a célkitűzés azonban szükségessé tette a helyi gazdasági viszonyokból és többé-kevésbé a szocialista integrációs viszonyokból történő kilépést a világgazdaság porondjára.

Ennek a célkitűzésnek a következményeként a 60-as évek folyamán az európai szocialista országokban sor került a gazdaságirányítási rendszer reformjára. A változtatások alapelve a piaci viszonyok (tulajdonképpen az értéktörvény) fokozottabb érvényesítése népgazdasági és vállalati szinten. Ebben a helyzetben valamennyi érintett szocialista országban osztársadalmi szintű kérdéssé növekedett két egymással szembenálló elv: az önálló vállalkozás elve és a fokozott felelősség elve összehangolásának problémája.

Az operatív gazdálkodás területén határozottan szétvált az irányító és a végrehajtó funkció. Az irányító feladatot ellátó gazdaságirányítás és a gazdaságfejlesztés körében, viszont megnövekedett ezzel az objektíve hátrányos gazdasági döntések lehetősége. Ilyen körülmények között a figyelem természetesen a jog közvetítő szerepére irányult, különösképpen a büntetőjog állásfoglalásának fontossága emelkedett ki, hiszen a büntetőjog felelősségi szabályai az egyéni kezdeményezések legradikálisabb határmegvonását jelentik.

Az új gazdaságirányítási rendszer viszonyai között a büntetőjog feladatát abban lehetett meghatározni, hogy a gazdasági tevékenységgel kapcsolatban úgy vonja meg a büntetőjogi felelősség körét, hogy a felelőssé tehető személyeket az ésszerű gazdasági vállalkozásoktól ne tartsa vissza. Úgy tűnt, hogy a legmegfelelőbb megoldás a gazdasági kockázatvállalás büntetőjogi felelősségi akadályként történő törvényi szabályozása. Nem véletlen, hogy az 50-es és a 60-as évek folyamán szinte robbanásszerűen tört be az európai szocialista országok büntetőjogi irodalmába a *termelési kockázat* témakörének széles körű vizsgálata.

Az igen termékeny büntetőjogi irodalomból két alapvető lengyel, két szovjet és egy NDK-beli monográfia emelhető ki.⁴ A kockázatvállalás témakörében továbbá

⁴ T. Cypryan: I. m.; B. Nietyksza: Eksperyment ryzyko — odpowiedzialność karna. Warszawa, 1967; A. I. Omelcsenko: Tvorcseszkij risko, ego goszudarsztvennopravovaja ohrana. Leningrad, 1955.; M. Sz. Grinberg: Problema proizvodstvennogo riska v ugolovnom prave. Moszkva, 1963. D. Seidel: Risiko in Produktion und Forschung als gesellschaftliches und strafrechtliches Problem. Berlin, 1968.

számos rövidebb tanulmány látott napvilágot. Ezek szerzői közül igen értékes kutatómunkát végzett a szovjet *Grinberg*, az NDK-beli *Seidel* és a lengyel *Gubiński*. Az elméleti előkészítő munkák eredményeképpen mind az NDK (1968), mind pedig a Lengyel Népköztársaság büntető törvénykönyvében (1969) büntet-hetőséget kizáró önálló okként került szabályozásra a gazdasági, illetőleg a kutatási kockázat.

Az európai tőkés államok közül elsősorban az NSZK és Svájc büntetőjogi irodalma gazdagodott értékes monográfiákkal.⁵ Ezenkívül egyes kézikönyvekben és tanulmányokban is megjelentek a kockázat témakörét érintő vizsgálatok. Ezekre későbbi fejtegetéseink során még kitérünk.

A hazai büntetőjogi irodalomban nem váltott ki különösebb érdeklődést a kockázatvállalás kérdése. Két monográfia szentel egy-egy fejezetet a gazdasági életben megnyilvánuló kockázatvállalás elméleti kérdéseinek.⁶ A két monográfia szerzőinek ezenkívül ebben a témakörben több tanulmánya is megjelent.⁷ Néhány további monográfia az orvosi kockázattal, a közlekedési kockázattal és a kockázat általános kérdéseivel kapcsolatban tartalmaz értékes állásfoglalásokat.⁸

4. A kockázat, mint a jövőre vonatkozó döntések egyik általános jellemzője igen széles körű fogalom és jelenség. Működése különféle összefüggésekben vizsgálható. A matematikus érdeklődését elsősorban a kockázattal összefüggő valószínűség-számítás köti le, a közgazdász az optimális piaci döntések szemszögéből elemzi a kockázatvállalást. A jogász számára a kockázatvállalás a *jogi felelősség* viszonylatában jelentős.

Büntetőjogi vonatkozásban a kockázat lényege a következőkben fogalmazható meg:

A társadalom fennmaradása és fejlődése elképzelhetetlen anélkül, hogy az emberi tevékenység ne nyúljon túl a mindenkor adott és az elődök tapasztalataival biztonságossá tett mozgáshetőségeken. A társadalmi előrehaladásban „az egyes veszélyektől való aggodást mindenekelőtt elfojtja az emberi lét elviselhetőségére irányuló általános törekvés. A civilizáció és a technika vívmányait ki kell használnunk, az ember igényeinek bizonyos körben szabad teret kell engednünk, ha nem akarjuk, hogy az emberi élet a természeti erők függvénye maradjon vagy elviselhetetlen aszkézisben senyvedjen.”⁹

⁵ *E. Rehberg*: Zur Lehre vom „Erlaubten Risiko“. Zürich, 1962.; *D. Kienapfel*: Das erlaubte Risiko im Strafrecht. 1966.; *F. Meckel*: Die strafrechtliche Haftung für riskante Verhaltensweisen. Wiesbaden, 1968.; *W. Preuss*: Untersuchungen zum erlaubten Risiko im Strafrecht. Berlin, 1974.

⁶ *Wiener A. Imre*: A gazdasági vezetők büntetőjogi felelőssége. Budapest, 1974. VI. fejezet 237—280. old.; *Erdősy Emil*: A gazdasági reform büntetőjogi kérdései. Budapest, 1976. V. fejezet 75—106. old.

⁷ A részletes felsorolást az irodalomjegyzék tartalmazza.

⁸ Lásd: *Horváth Tibor*: Az élet, testi épség, egészség büntetőjogi védelme. Budapest, 1965. 432—433. old.; *Viski László*: Közlekedési büntetőjog. Budapest, 1974. 354—357. old.; *Békés Imre*: A gondatlanság a büntetőjogban. Budapest, 1974. 299—313. old.; *Dezső László*: Az orvos büntetőjogi felelőssége. Budapest, 1980. 230—243. old.

⁹ *E. Schmidhäuser*: Strafrecht. Allgemeiner Teil. Tübingen, 1970. 235. old.

A társadalom a közösség vagy az egyén perspektivikus érdekeire tekintettel kénytelen olyan tevékenységeket is megengedni, amelyek a döntések kedvező irányú lefolyásához szükséges valamennyi feltétellel nem rendelkeznek, ennél fogva nem kizárt, hogy a célba vett kedvező változással szemben személyek vagy vagyontárgyak sérelme következhesse be. A kockázatos döntések tehát mindig veszélyhelyzetet hoznak létre. Ezek a tevékenységek a veszélyeztető jellegüktől függetlenül, a társadalmi szükségességre tekintettel megengedett magatartások. Ide sorolhatók többek között: a gépesített munkavégzés, az orvosi tevékenység, a közlekedés, a sport stb. Ezek az egyébként hasznos ténykedések azonban meghatározott körülmények között bűncselekmény formájában jelentkeznek és pedig akkor, amikor az általuk előidézett veszélyhelyzet valamelyik büntető jogszabályban megjelölt veszélyt mutatja, illetőleg hátrányos következményt idéz elő.

Az alapvető kérdés, hogy ezekben az esetekben a következményre tekintettel létrejön-e a büntetőjogi felelősség, vagy pedig az elhatározás, a hasznos célkitűzés-e az irányadó.

A kockázatvállalás és a büntetőjogi felelősség viszonyát tárgyaló tanulmányok végkövetkeztetései mind megegyeznek abban az alapelvben, amit leghatározottabban és legtömörebben a szovjet tengerjogász *Keilin* fogalmazott meg a következőképpen: „Az észszerű cselekmény esetében a hasznos eredmény hiányának semmiféle jelentősége nincs.”¹⁰ Ennek az elvnek büntetőjogi értelme az, hogy meghatározott ismertetőjegyekkel rendelkező kockázatvállalás a sikertelenség ellenére sem hoz létre bűncselekményt, a megengedett kockázat tehát büntetőjogi felelősséget kizáró körülmény.

Az eddig megjelent elméleti munkák szerzői a megengedett kockázat teljes témakörét nem dolgozták fel, csupán egy-egy részletkérdés (túlnyomó részben a gazdasági étellel és a technika alkalmazásával kapcsolatos kockázat) elemzésére vállalkoztak. Ebben a tanulmányban a megengedett kockázat — mint büntetőjogi felelősséget kizáró tényező — általános kérdéseit, valamint fő megnyilvánulási területei szerinti különös kérdéseit kívánjuk megvizsgálni azzal a célkitűzéssel, hogy a büntető jogalkotás, de főképpen a büntető jogalkalmazás számára esetleg hasznosítható néhány gondolatot szolgáltatassunk. Nem tartjuk feladatunknak, hogy a megengedett kockázat egyes változatait (orvosi-, közlekedési-, termelési-stb. kockázat) részletekbemenően tárgyaljuk. Ilyen jellegű elemzésekre egyrészt tanulmányunk keretei nem adnak lehetőséget, másrészt pedig — megítélésünk szerint — erre szükség sincs, mivel a különféle szakterületeken (gyógyítás, közlekedés, termelés stb.) megnyilvánuló büntetőjogi felelősség kérdéseit vizsgáló munkák szerzői a kockázatnak a specifikus jellemzői szerinti megfelelő mélységű feltárását már elvégezték.

¹⁰ A. D. Keilin: Szovjetszkoje morszkoje pravo. Moszkva, 1954. 280. old.

A KOCKÁZAT FOGALMÁNAK MEGHATÁROZÁSA

A kockázat a mindennapi élet fogalma és ebben az értelemben igen széles körű a jelentése.¹¹ *Omelcsenko* pl. a nagyorosz nyelv értelmező szótára alapján a kockázat következő meghatározását adja: „Kockáztatni annyi, mint vaktában belebocsátkozni nem biztos dologba, merészen elszánni magát, taláalomra cselekedni, biztos számvetés nélkül csinálni valamit, a véletlennek tenni ki magát, vakmerően cselekedni, vállalkozó kedvvel bízni a szerencsében stb.”¹²

A kockázatnak ez a tág értelemben vett fogalma a jog számára nem hasznosítható, mert több változata kívül esik azokon a társadalmi elvárásokon, amelyeket a közösség az egyén magatartásával szemben kötelező módon támaszt. *Omelcsenko* is elválasztja a kockázat általános értelmezésétől a kockázatnak a jog szempontjából is irányadó fogalmát. A kockázat „mint szakkifejezés” — mondja — „egyes emberi tevékenységek lényegének megjelölésére alkalmazható”, azokban az esetekben, amikor a tevékenység kedvezőtlenül alakul, mivel „adott közösség számára anyagi veszteségek keletkezése is lehetséges a tevékenységnek a természettel való kölcsönhatása folyamatában”.¹³

Ha a kockázat fogalmát ebben a szűkebb, társadalmi jelentőségű értelemben vesszük, akkor is etimológiai akadályba ütközünk, ugyanis sem a mindennapi, sem pedig a szakmai szóhasználat nem tesz éles különbséget *kockázat* és *kockáztatás* (kockázatvállalás) között. A kockázat egyaránt jelenti meghatározott magatartástípus fő jellemzőjét: a bizonytalanságot, hátrány bekövetkezésének a lehetőségét, de jelenti egyúttal magát azt az emberi tevékenységet is, amely bizonytalan kimenetelű körülmények között tudatos elhatározás alapján folyik. A kockázat kétfajta értelmezésének határozott etimológiai szétválasztása ez ideig nem történt meg, és a kockázat témakörével kapcsolatos irodalom csak elvétve tesz

¹¹ A kockázat (rizikó) fogalmának kialakulásával kapcsolatban igen értékes és jól hasznosítható vizsgálódásokat végzett Irk Ferenc. Lásd: A rizikó és a gondatlan bűncselekmények. Jogtudományi Közlöny, 1980. 3. sz. 179. old.

¹² *A. I. Omelcsenko*: I. m. 7. old.

¹³ *A. I. Omelcsenko*: I. m. 11. old.

megkülönböztetést. Az egyes állásfoglalásokból az tűnik ki, hogy a tudományos vizsgálódások általánosságban a kockázat tágabb értelmezésén alapulnak (vagyis azon, hogy a kockázat specifikus jellemzőkkel rendelkező magatartás).

A magunk részéről alapvető különbséget látunk a kockázat és a kockáztatás (kockázatvállalás) között. A kockázatot elválaszthatatlannak tartjuk az emberi magatartástól, mivel ezáltal jelenik meg, de nem azonosítjuk a magatartással, mint jelenséggel, mert *a kockázat önmagában nem jelenség, hanem a magatartásnak sajátos jelleget adó tulajdonsága.*

Kockázaton tehát a magatartás jellemzőjét, „valamely cselekvéssel, vállalkozással járó veszély, kár, baj, kellemetlenség lehetőségét” értjük.¹⁴

A kockáztatás (kockázatvállalás) viszont emberi magatartást, „meghatározott célkitűzés iránti alávetet⁺tséget vagy tudatos alávetést jelent, olyan körülmények között, amelyek működése során egyaránt előállhat akár a kívánt következmény, akár valamely káros eredmény, mint például valamely vagyontárgy elpusztulása, vagy pedig nincs teljesen kizárva, sőt bizonyos fokig valószínű a cselekvő életének vagy egészségének a sérelme”.¹⁵

Ehhez, az egyébként minden lényeges mozzanatot magában foglaló meghatározáshoz annyit kívánunk csak hozzátenni, hogy a kockáztatás nemcsak a cselekvő (a kockázatot vállaló) személy, hanem a rizikóhelyzettel érintett más személy(ek) életvesztésének vagy egészség-sérelmének a valószínűségét is tartalmazza.

Elemzéseinkhez a kockázatfogalom jelenségtartalmából indulunk ki, vagyis amikor a fogalom meghatározást elvégezzük, akkor a kockáztatást, tehát meghatározott specifikumokkal rendelkező magatartásfajtát vizsgáljuk. Ebben az értelemben a kockáztatás (kockázatvállalás) absztrakt — valamennyi esetre jellemző — általános fogalmát a következőképpen írhatjuk körül: *a kockáztatás bizonytalan kimenetelű, céltudatos magatartás.* Meghatározásunk a formális logika szabályai szerint alkotott fogalom, amelynek genus proximuma: a magatartás, differencia specifikái pedig: a bizonytalan kimenetel és a céltudatosság. Ezek az elemek együttesen, kölcsönös összefüggésükben a kockáztatás (kockázatvállalás) tartalmi meghatározottságát adják. Ugyanakkor a kockázat — mint magatartásjellemző — egyes fajtái (újítási, orvosi, közlekedési, gazdasági stb. kockázat) formameghatározottságot jelentenek. A következőkben a kockáztatás egyes tartalmi elemeit vesszük vizsgálat alá.

I. A MAGATARTÁS MINT A KOCKÁZTATÁS GENUS PROXIMUMA

1. Mindenfajta büntetőjogi értékelés alapja az ember meghatározott viselkedési módja, a magatartás. A szocialista büntető jogtudomány a magatartás értelmezése tekintetében a szaktudományok: elsősorban a szociológia és a pszichológia tételeit használja fel. Napjainkban már igen jól kidolgozott és rendszerezett ismeretanyag

¹⁴ A magyar nyelv értelmező szótára. Budapest, 1961. IV. kötet. 272—273. old.

¹⁵ D. Seidel: Risiko in Produktion und Forschung. 65. old.

áll rendelkezésünkre, amely szerves részévé vált a büntetőjogi gondolkodásnak is. Erre tekintettel nem tartjuk szükségesnek a magatartás-tan részletes ismertetését, hanem csak a témánk által megkívánt mélységű vizsgálódásokra törekszünk.

Mindenekelőtt egy megjegyzés mutatkozik indokoltnak, éspedig az, hogy a büntetőjogi terminológiában használatos magatartás fogalom nem azonos a magatartás szociológiai meghatározásával. A szociológiában a magatartás a személyiségnek az az állapota, amely meghatározza az egyes viselkedési aktusok ismétlődését.¹⁶ Büntetőjogi értelemben a magatartás céltudatos viselkedési aktust jelent, amely vagy cselekvés vagy mulasztás formájában jelenik meg a külvilágban. A cselekvés és a mulasztás gyűjtőfogalmaként a *cselekmény* megnevezés is használatos.¹⁷

A magatartás egyfajta viselkedési aktus, tehát nem minden viselkedés jelent egyben magatartást is. „A viselkedés a szervezet külső vagy belső eredetű ingerekre adott válasza (reakciója); a viselkedés lehet reflexszerű, tudattalan, de lehet szándékolt, tudatos, értelemszerű is. Cselekvésnek csak néhány viselkedésmódot nevezünk, nevezetesen azokat, amelyek szándékolt (intencionális) tevékenységkomplexumok, és amelyekben a cselekvő meggyőződése szerint, a cél elérését biztosító eszközöket alkalmazzák.”¹⁸

A magatartás tehát két mozzanatú mozgás egysége. Az első fázis a szubjektum pszichikumában zajlik le. A pszichikus mozgást vagy környezeti okok vagy pedig az egyén motivációs rendszerében rejlő okok váltják ki. „A belső okokhoz lényegében az ember humanizált biológiai-fiziológiai szükségletei, természete, individualizált felépítése (pl. a táplálkozás szükséglete, temperamentuma, testi korlátozottsága) és az egyre bővülő és mélyülő specifikus társadalmi szükségletei tartoznak. Az ember motivációs rendszerében genetikus szerepük van az ún. „legősibb motívumoknak” (a test szükségállapotai), de az emberre jellemző a szükségletek megfordíthatósága is, amikor a társadalmi célok ugyanolyan motivációs energiájú szükségletté válnak, mint az elsődleges anyagiak.”¹⁹

A pszichikus mozgást tehát szükségletek jelentkezése indítja meg, amelyek tudatosult formáit motívumoknak nevezzük. A motívumok hatására olyan célképzet alakul ki, amely a külső vagy belső eredetű ingerek jelentkezése folytán megbomlott egyensúlyi helyzet visszaállítására alkalmasnak tűnik. Maga a pszichikus folyamat időben lezajló történet, amelynek menetében három fő

¹⁶ Lásd: Z. *Bauman*: Általános szociológia. Budapest, 1967. 491—492. old.

¹⁷ Lásd különösképpen: *Kádár Miklós—Kálmán György*: A büntetőjog általános tanai. Budapest, 1966. 276—286. old.; *Földvári József*: Büntetőjog. Általános Rész. Budapest, 1974. 77—82. old.; *Horváth Tibor*: Az élet, testi épség, egészség, 151—156. old.; *Viski László*: Szándékosság és társadalomra veszélyesség. Budapest, 1959. 31—44. old.; *Viski László*: Közlekedési büntetőjog. 170. old.; *Szabó András*: A kriminológiai alap kutatások elvi kérdései. Állam- és Jogtudomány, 1963. 319—338. old.; *Tokaji Géza*: Adalékok a bűncselekményfogalom felépítéséhez. Acta Universitatis Szegediensis. Szeged, 1972. 4—8. old.; *Békés Imre*: A gondatlanság a büntetőjogban. Budapest, 1974. 185—207. old.

¹⁸ *J. Szczepeński*: A szociológia alapjai. Budapest, 1968. 96. old.

¹⁹ *Farkas Endre*: Szabadság és egyéniség. Budapest, 1968. 60. old.

állomás különböztethető meg. „Az első a *motívum* megjelenésétől a céltudat kialakulásáig tart, a második a *céltudat* kialakításától a célravezető és végrehajtható cselekvés elgondolásáig, a harmadik a cselekvés gondolatától a tényleges *cselekvés* megindulásáig.”²⁰

A szubjektumnak ez a belső tevékenysége sokszor ellentmondásokkal telt, időben hosszan elnyúló folyamat, amelynek során az egyén többször is választás, döntés, elhatározás előtt állhat. „Az első szakaszban a választás és döntés lényegében még a múltra vonatkozik: a külső hatások által kiváltott motívum felülkerekedésére; a második szakaszban viszont már a jövőre irányul, mivel a céltudat kialakításában megközelítőleg több célhelyzet, céltárgy és eszköz gondolata merül fel, amelyek közül az egyén a motívumnak leginkább megfelelő célt választja. Így tehát a cselekvést nemcsak a múlt és az adott jelen, de az elgondolt jövő is meghatározza.”²¹

A *magatartás második fázisa* az egyén pszichikumában kialakult döntés valóra válása, az akarat megjelenése a külvilágban. A tényleges cselekményhez az *elhatározás* nyitja meg az utat. Az elhatározást a szubjektum számára a szükséges és helyes magatartásmód felismerése, a célképzet motiváló hatása érleli meg.

„Az elhatározás véglegesítheti azt a helyzetet, amelyben az egyik motívum átmenetileg erősebb, mint a másik.”²² Az elhatározás nyomán egyrészt feloldódik a gátlás, „mely általában a cselekvésre gondolás és a cselekvés közötti kapcsolatot inaktívvá teszi, másrészt az eleve fennálló, a kapcsolatból származó viszonylag gyenge késztetés jelentékenyen felerősödik. A motivációs energiátartaléknak ezen a ponton való bevetése — a *tulajdonképpeni akarás*.”²³

Az akarás a célképzetnek megfelelően testmozgás vagy testmozgástól való tartózkodás formájában jelenik meg a külvilágban. Testmozgástól való tartózkodást, mulasztásnak minősülő magatartást akkor tanúsít valaki, „amikor nincs szükség arra, hogy céljai elérése érdekében saját maga is végezzen testmozgást. Testmozgást végeznie azért nem kell, mert vagy tőle független erők hatására az ő beavatkozása nélkül is előáll a kívánt helyzet, vagy a fennálló állapot felel meg a szervezet egyensúlyra vonatkozó igényének.”²⁴

Az akarat szerepének ilyen kiemelt hangsúlyozásával egyáltalán nem kívánjuk kisebbiteni az elhatározásban résztvevő tudati és emocionális tényezők fontosságát. *Rubinsteinnel* megegyezően „nem tételezünk fel semmiféle egymást kizáró ellentétet az intellektus, az érzelem és az akarat között. Egy és ugyanaz a folyamat lehet intellektuális, emocionális és akarati is, és ez általában így is van. Minden akarati folyamat mindig magában foglal egyszersmind intellektuális és több-kevesebb emocionális mozzanatot is, az intellektuális és emocionális folyamatok

²⁰ Kardos Lajos: Általános pszichológia. Budapest, 1970. 299. old.

²¹ Farkas Endre: I. m. 61. old.

²² Kardos Lajos: I. m. 303. old.

²³ Kardos Lajos: I. m. 311—312. old.

²⁴ Földvári József: Az egység és a halmazat határesetei a büntetőjogban. Budapest, 1962. 54. old.

pedig maguk is igen gyakran akarati folyamatok (szándékos emlékezés, szándékos figyelem).”²⁵

3. A magatartás első fázisát képező pszichikus mozgás az akarat parancsoló vagy tiltó funkciója következtében megy át a második fázisban testmozgásba, illetve testmozgástól való tartózkodásba.

További vizsgálódásaink számára alapvető fontosságú annak megjelölése, hogy az akarat működését melyik filozófiai alapállásban, hogyan magyarázzuk. Az emberrel foglalkozó tudományok eddigi eredményeire figyelemmel az akaratműködésre vonatkozó determinista koncepciót fogadjuk el. Nem tekintjük feladatunknak az emberi akarat meghatározottságára vonatkozó tan részletes ismertetését, mivel ezt — a büntetőjog számára is irányadóan — más szerzők már elvégezték.²⁶

Itt most sűrítve felemlítjük azokat a lényeges tételeket, amelyekre nézve a tudományos megállapítások többsége megegyezik:

- Az ember nem rendelkezik szabad, az okoktól független cselekvéssel. Az akaratot teljes mértékben meghatározza a magatartást kiváltó külső (természeti és társadalmi) és belső (a személyiségben rejlő) okok és feltételek összessége.
- A külső körülmények nem önmagukban, hanem a személyiség belső tevékenységén keresztül hatnak.
- A személyiség szerepe nélkül az akarat funkcionálása elképzelhetetlen, a személyiség tehát a külső környezethez viszonyítva viszonylag önálló.
- A személyiség viszonylagos önállóságán alapul a motivációs, a választási és az alkotási szabadság.
- A személyiség nem kezdettől fogva adott tényező, a jellem kialakításában és fejlesztésében maga az ember is részt vesz és maga viseli érte a felelősséget.

Témánk szempontjából a személyiség viszonylagos önállóságának van döntő jelentősége. Úgy tűnik ugyanis, hogy a kockázatos cselekvés (vagy mulasztás) lényegét és problémáját az akarat indeterminált működése és a cselekvésnek a külvilág által történt korlátozottsága közötti ellentét adja.

Valójában azonban az akarat minden mozzanatában meghatározott tényező, és az akarat szabadságáról a személyiségnek a környezetétől való viszonylagos önállósága értelmében beszélhetünk. „A szubjektum megjelenése az anyagi világban azt jelenti, hogy ő már nem a természet egyszerű, hanem sajátos része, olyan, amely kezd szembefordulni a többi részekkel. Kezd a természettel, mint objektumával szembenállni, kezd aktívan hatni és visszahatni rá, mégpedig saját

²⁵ Sz. L. Rubinstein: Az általános pszichológia alapjai. II. kötet. Budapest, 1967. 786—787. old.

²⁶ Lásd különösképpen: Földesi Tamás: Az akarat szabadság problémája. Budapest, 1960.; Eörsi Gyula: A jogi felelősség alapproblémái. A polgári jogi felelősség. Budapest, 1961.; Katonáné, Soltész Márta: Jog és erkölcsiség. Jogtudományi Közlöny, 1961. 5. sz.; Szabó András: A kriminológiai alapkutatások. 319—338. old.; Farkas Endre: I. m.; Földvári József: A büntetés tana. Budapest, 1970.; Vigh József: A bűnös emberi magatartásban érvényesülő determináció értelmezése. Jogtudományi Közlöny, 1975. 11. sz. és A determináció egyes problémái és a bűnös emberi magatartás. Jogtudományi Közlöny, 1976. 3. sz.

magából kiindulva, céljainak megfelelően, szükségleteinek kielégítése érdekében. Tevékenykedni tehát annyi, mint a természet viszonylatában önállósággal rendelkező szubjektumként állni vele szemben, hatni rá, és saját érdekében uralkodni felette, átalakítani.”²⁷

Az ember azonban csak a környezetével fordulhat szembe. A célkitűzés és a kitűzött cél megvalósításához szükséges eszközök megválasztása, alkalmazása, módja a külső körülményekben rejlő lehetőségek számbavételéből adódik. Az emberi tevékenységnek ez a képessége azonban nem jelent szabad akaratot, hanem viszonylagos választási szabadságot. A viszonylagos választási szabadság lényege, hogy a személyiség mindig csak a külső környezetében objektíve adott lehetőségek közül választhat, *de ez a választás kiterjedhet még nem realizált, hanem csak a cselekvő személy gondolatában meglévő valóság figyelembevételére is.*

A kockázatos cselekvésnek (mulasztásnak) éppen az a jellegzetes vonása, hogy az akarati ténykedés a reális jelenből kiindulva a célkitűzés eléréséhez azt az utat választja, amelyet nemcsak a múltban felgyülemlett tapasztalatok határoznak meg, hanem a magatartás révén realizálandó jövő is.

A kockázatvállalásban a viszonylagos tevékenységi autonómiának különösen képpen az alkotási szabadság mozzanata domborodik ki. „Az ember alkotási szabadsága konkrétan abból a lehetőségből fakad, hogy az egyén képes kilépni szűk partikuláris viszonyai közül, képes kiszélesíteni életfeltételeinek szűk körét, sőt, a múlt tapasztalatok alapján s a jövő előrelátásával az adott szűk életfeltételét oly irányban is átalakíthatja, amely az adott körülményekből az ember tevékenysége nélkül nem következett volna be.”²⁸

4. Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy a kockáztatás, létrejöttét és lefolyását tekintve, szükségletek megjelenésével elkezdődő tevékenységfolyamat, amelyben — mint minden emberi magatartásban — a testmozgást pszichikus működés előzi meg. Mind a pszichikus, mind pedig a testmozgás irányultságában a szükségletkielégítésre vonatkozó célkitűzés játssza a fő szerepet. A kockáztatás, mint tevékenységfolyamat, minden mozzanatában determinált részben külső tényezők, részben pedig magának a szubjektumnak személyisége által.

A kockáztatás tehát alapjában emberi magatartás, amely cselekvés vagy cselekvéstől való tartózkodás formájában érvényesül. Az általános értelemben vett magatartáshoz képest azonban a kockázatvállalás specifikus magatartás, amelynek *objektív jellegzetessége* a magatartás bizonytalan kimenetele, *szubjektív jellegzetessége* pedig a céltudatosság.

²⁷ Farkas Endre: I. m. 17—18. old.

²⁸ Farkas Endre: I. m. 75—76. old.

II. A MAGATARTÁS BIZONYTALAN KIMENETELE MINT A KOCKÁZTATÁS OBJEKTÍV DIFFERENCIA SPECIFICÁJA

A lengyel *Nietyksza* meghatározása szerint: „Kockázaton értjük a cselekvés olyan bizonytalanságát, amely valószínűségszámítás (matematikai módszer) útján előre látható, illetőleg az olyan események valószínűségét, amelyet a rendelkezésre álló információk, a korszerű tudomány, a tapasztalatok és intuíció alapján becsléssel határozunk meg.”²⁹

1. A tárgyasult akarat, tehát a magatartás, a külvilágba való belépéssel mozgást, változást indít meg az egyén tudatában eszmeileg létező jelenség *megvalósítására*. Ez a jelenség a szubjektumban a pszichikus mozgás során célképzetként funkcionál, az elhatározás realizálódásával pedig a *megvalósulás lehetőségének* stádiumába kerül.

A jelenségek valóra válása, a dialektikus materializmus tanítása szerint, a jelenségek törvényszerű összefüggésének egyik formája. Valamely jelenség létrejöttének lehetősége az anyagi világ objektív törvényszerűségeinek működéséből fakad, és meghatározott feltételek esetén valósággá válik.³⁰ Az emberi cselekvés az anyagi világban változások sorozatát indítja meg, és a változásfolyamat a helyesen felismert és alkalmazott feltételek esetében a célkitűzés megvalósulásához vezet.

Adott célkitűzés megvalósításához többféle út áll a szubjektum rendelkezésére, mivel a jelenségváltozások kimeríthetetlen feltételei, valamint a feltételek működésének és kölcsönhatásának kimeríthetetlen változatai ugyanannak a következménynek a létrejöttéhez különféle pályákat nyitnak meg. Az egyén választási szabadsága éppen a magatartása módjának és változatainak kijelölésében mutatkozik meg a legkifejezöbben.

Kockáztatás esetén olyan feltételek állnak fenn, amelyek egyértelműen nem támasztják alá a célkitűzés megvalósulását, az egyén csak olyan lehetőségek közül választhat, amelyek különféle valószínűségi fokokon válhatnak a többé-kevésbé véletlen eseményektől függő valósággá.

A kockázatos cselekmény — írja *Seidel* — éppen azáltal determinált, hogy „a realizálási folyamatban a különböző, szélsőséges esetben poláris lehetőségeknek valószínű megvalósulása következtében a cselekmény lefolyása és kimenetele egyértelműen nem határozható meg és nem is tervezhető, hanem csak valószínűségi szinteken becsülhető fel.”³¹

2. A kockázatos cselekmény objektív tartalmi jellemzői tehát *a lehetőség, a valószínűség és a véletlen* kategóriáinak alkalmazásával jelölhetők meg.

²⁹ *B. Nietyksza*: I. m. 206. old.

³⁰ Lásd: *A marxista filozófia alapjai*. Budapest, 1959. 252. old.

³¹ *D. Seidel*: *Risiko in Produktion und Forschung*. 64–65. old.

a) *A lehetőség* a cselekvések *minőségi* jellemzője, a jelenségek törvényszerű mozgásának a feltételek által meghatározott tendenciáját juttatja kifejezésre. Két végső és szélső pólusa: *a biztos* és *a lehetetlen*. Az egyes cselekmények tehát a megvalósulásuk lehetőségét tekintve minőségileg abban különböznek egymástól, hogy egyfajta tevékenységek folytán létrejön a kívánt következmény, másfajta cselekmények folytán viszont nem. Valamennyi magatartás tehát, a célkitűzés megvalósulásának lehetőségére figyelemmel, két szélső határ: *a biztos* és *a lehetetlen* közé sorolható.

A kockázatos cselekményváltozatok specifikuma abban áll (és minőségileg abban különböznek a többi más magatartásfajtatól), hogy *kettős lehetőséget* hordanak magukban. Megvalósulásuk folyamatában *két, ellentétes tendencia érvényesül*; a rájuk ható vagy velük együtt ható feltételektől függően egyaránt végbemehetnek a célkitűzésnek megfelelő pozitív irányban vagy az azzal ellentétes negatív irányban. Ez a kettősség adja, hogy a kockázatos cselekmények *lefolyása bizonytalan*.

A cselekményfolyamatok kibontakozásában a kívánt és a nem kívánt tendenciák érvényesülése nem egyenlő hatású. A lehetőségnek valósággá váló történéssorozatban a lehetőség két változatát különbözteti meg: *az absztrakt* (formális) és *a reális* lehetőséget. „Valamely meghatározott törvényszerűség fennállása csak elvont, formális lehetőséget feltételez, amely az adott konkrét helyzetben még nem válhat valósággá, mert hiányoznak a realizálódásához szükséges feltételek.”³²

A kockázatos cselekmény kifejtésének kezdeti szakában, amikor a kockázatvállaló még túlnyomórészt ismert feltételekkel számol, a célkitűzés szempontjából kedvező feltételek működésének előmozdítására és a kedvezőtlen feltételek működésének gátlására intézkedéseket tesz, és az általa figyelembe vett feltételek működésének irányítására képes, addig a nem kívánt következmények megvalósulási lehetősége csak formális. A kedvezőtlen következmények megvalósulási lehetősége azonban nem kizárt, mert a kockáztatás már eredetében, az objektívizálódást megelőző pszichés folyamatban magában hordja az ellentétes tendenciát is, az ellentétes törvényszerűségek működésének elvont lehetőségét. Mivel a kedvezőtlen változás tendenciája is helyet kap a kockáztatásban, azért a kockázatos cselekmények az általuk érintett személyi és anyagi érdekeket a hátrányos változás absztrakt veszélyének teszik ki.

A kockázatos cselekmény a kifejlődési folyamatában előbb vagy utóbb olyan stádiumba kerül, amikor az elhatározásban figyelembe nem vett, vagy nem megfelelően értékelt feltételek is megkezdik a működésüket. Ezek között adódhatnak olyanok, amelyek a célkitűzés számára kedvező irányban hatnak, de lehetnek olyanok is, amelyek hatásmechanizmusát a kockáztató személy nem ismeri, vagy amelyek kifejezetten a célkitűzés ellen érvényesülnek. Ebben a helyzetben a hátrányos (a nem kívánt) következmény megvalósulásának lehetősége

³² A marxista filozófia alapjai. 255. old.

az elvont formából a reális formába megy át. Az ellentétes tendenciájú törvényszerűségek sokszor egymást keresztezve működnek, a cselekménnyel elindított szükségszerű változás a véletlen képében jelenik meg. Az eredményiskálán tehát egyaránt reálisan lehetséges a magatartás viszonylatában kedvező vagy kedvezőtlen következmény beállta.

A kockázatos cselekményfolyamatnak az a stádiuma, amikor a hátrányos változás bekövetkezésének lehetősége reálissá válik, már közvetlenül fenyeget meghatározott anyagi vagy személyi érdekeket, a cselekmény tehát konkrét veszélyt idéz elő. Megalapozottan azonosítja *Grinberg* — tárgyi vonatkozásban — a kockázatot a veszéllyel, amikor azt mondja: „A kockázat — veszély. Valamely kockázatos cselekmény — veszélyes cselekmény.”³³

Nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy azok a feltételek, amelyeknek a konkrét veszélyhelyzet kialakításában szerepük van, többé-kevésbé felismerhetők vagy felbecsülhetők, továbbá pedig, hogy a célkitűzés megvalósításához vezető különféle bizonytalanságú feltételek között a kockázatot személynek nem mindenáron azt az utat kell választania, amelyen sok ismeretlennel kell számolnia, hanem azt, amelyen a veszélyhelyzeteket az optimális minimumra csökkentheti le. Ismét *Grinbergre* hivatkozunk, egyetértve azzal a véleményével, hogy a megalapozott, ésszerű kockázatvállalás esetében mindig sikerül a nem kívánatos események bekövetkezési lehetőségét a minimumra szorítani.”³⁴

b) Amíg a lehetőség a megvalósulás vonatkozásában az egyes cselekmények minőségi megkülönböztetését jelzi, addig a *valószínűség mennyiségi* határt jelent, amelyen belül valamely objektív lehetőség kibontakozhat. A valószínűség a matematika kategóriája, amely elsősorban valamely tömegjelenségen belüli meghatározott esemény gyakoriságának a mutatója. *Jaglom* meghatározása szerint: „Valamely meghatározott esemény bekövetkezésének valószínűsége egyenlő az illető eseményre nézve kedvező azonos valószínűségi esetek számának és az azonos valószínűségi esetek össz-számának hányadosával.”³⁵

Bár a kockázatvállalás az esetek egy részében egyedi jelenség és ennél fogva a célkitűzés valószínűsége matematikai módszerekkel nem határozható meg, mégsem hagyható figyelmen kívül a valószínűség gyakoriságot mutató funkciója. Vannak ugyanis olyan tömegjelenségek (pl. az orvosi gyakorlatban a tömeges védőoltások alkalmazása, illetőleg a közlekedésben egyes helyzettypusok — előzés, kanyarodás — stb.), amelyek kockázattal kapcsolatosak, és nem különböző társadalmi szempontból, hogy az azonos cselekmények tömegén belül hány konkrét cselekmény esetében kell sikertelenséggel számolni. A gazdasági életben is jelentősége lehet a kockázatvállalás vonatkozásában a valószínűség kiszámításának.³⁶

³³ *M. Sz. Grinberg*: Problema proizvodstvennogo rizka. 12. old.

³⁴ *M. Sz. Grinberg*: Problema proizvodstvennogo rizka. 92—93. old.

³⁵ *A. M. Jaglom—I. M. Jaglom*: Wahrscheinlichkeit und Information. Berlin, 1967. 19. old.

³⁶ Frank H. Knight különbséget tesz mérhető és nem mérhető bizonytalanság között. Az üzleti élet szempontjából kockázatnak csak a mérhető bizonytalanságot tartja. „Hogyha a nyereség és a veszteség valamely üzletben előre megállapítható, akár előzetes kalkulációval, akár a múlt tapasztalatainak

A mérhető kockázat valószínűségi mutatója a statisztikai törvényszerűségeket követő sokaságra vonatkozik, de a sokaságon belül az egyes jelenségek változásának meghatározására már nem alkalmas, mert az egyes mozgására más törvényszerűségek vonatkoznak. Valószínűségszámítással pl. egzakt módon kiszámítható, hogy adott útvonalon, adott közlekedési viszonyok között, adott járműállomány figyelembevételével száz vagy ezer közlekedési szabályszegésre hány baleset jut. Kimutathatjuk, hogy ez a szám 10 vagy 15%, vagyis a közlekedési szabályszegések kockázata 10—15%-os. Ez a mutató a meghatározott feltételek között szükségszerűen keletkező balesetek számát jelzi, azonban a balesetek szükségszerűsége az egyes közlekedési szabályszegésekre nem vonatkozik. Lehet, hogy valamelyik gépkocsiveető századik vagy kétszázadik közlekedési szabályszegése idéz csak elő közlekedési balesetet, és az is lehet, hogy már az első vagy a második, vagy egymás után több közlekedési szabályszegés baleset okozójává válik. *A valószínűség az egyes esetekben tehát nem szükségszerűen, hanem véletlenül jelenik meg.*

A valószínűség az egyes jelenségekre számítva módszerként nem alkalmazható, de a valószínűség kategóriái logikai eszközként igen jól hasznosíthatók az egyes esetek tekintetében is.

A matematikai logikában a valószínűség két szám hányadosát jelenti, amely hányados a 0 és az 1 között helyezkedik el. Ha valamely esemény valószínűsége egyenlő 1-gyel, ez azt jelenti, hogy az esemény bekövetkezését csak kedvező feltételek határozzák meg, ezek között a feltételek között az esemény mindig bekövetkezik, tehát ez *biztos* esemény. Valamely esemény bekövetkezése egyenlő lehet 0-val is, ez azt jelenti, hogy az adott esemény lefolyásának feltételkomplexumában csak kedvezőtlen feltételek találhatók. Ez az esemény tehát *lehetetlen* esemény.³⁷

Mindezek figyelembevételével megállapíthatjuk, hogy valamely eredmény valóra válásának valószínűsége a létrejöttében szerepet játszó feltételek összességének, a feltételkomplexumnak összetételétől és alakulásától függően a biztos és a lehetetlen között helyezkedik el.

---

statisztikai módszerekkel történő feldolgozásával” — írja — „akkor a kockázatviselés terhé el lehet kerülni kisebb összegnek az adminisztratív költség számlára történő befizetésével, amely ilyen módon biztonságot nyújt.” Mérhető kockázat esetében „a bizonytalanság könnyen valódi bizonyossággá változtatható, mert az ilyen esetek jelentős részében az eredmény előre megmondhatóvá válik a valószínűség törvényeinek megfelelően.” A mérhető kockázat azonban az események ismétlődését tételezi fel „és az esetek számának növekedésével az előjelzésben található hibák száma a nullához közelít. . . Amikor az üzleti hálózat technikája viszonylag magas szintet elér, a bizonytalanság adott fokig gyakorlatilag megszűnik, mert lehetővé válik, hogy a kockázatnak ezt a fajtáját elég nagy csoportokba gyűjthessék ahhoz, hogy a bizonytalanságot alapjában véve elhanyagolható szintre csökkentsék.” *F. H. Knight: Risk, Uncertainty and Profit.* London, 1933. 45—47. old. Knight fejtegetéseit azért is jelentősnek tartjuk, mert ezeken az elveken alapul a biztosítási és az üzleti kockázat.

³⁷ Lásd: *D. M. Jaglom—I. M. Jaglom:* I. m. 16—23. old.

A kockázatvállalással kitűzött cél megvalósulásának valószínűsége a reális lehetőség valóra válásának pályáján két szélső pólus, a biztos és a lehetetlen között mozog. A kockázatvállalás sikere annál inkább megközelíti a biztosat, minél nagyobb számúak és minél meghatározóbb jellegűek a kedvező eredményt elősegítő körülmények adott magatartás kifejtésének feltételkomplexumában. A siker valószínűsége viszont annál inkább közeledik a lehetetlenhez, minél nagyobb számúak és meghatározóbb jellegűek a gátló tényezők a magatartásfolyamat feltételkomplexumában.

A kockázatos cselekmény és következménye viszonyában azok a feltételek játszzák a döntő szerepet, amelyek között az adott cselekményfolyamat végbe-megy. A feltételek a következmény kialakulásában kétféleképpen működhetnek: elősegíthetik vagy gátolhatják a magatartás célirányossága viszonylatában kedvező következmény létrejöttét. A cselekmény és annak hatása, a következmény, a valóságban sohasem elvont, hanem konkrét jelenség, a konkrét következmények beállta pedig mindig a feltételek bizonyos összességére, a feltételkomplexumra vonatkozóan lehetséges.

Ebből kiindulva a cselekmény és következménye jellemzésére az alábbi háromváltozatos modellt állíthatjuk fel:

Feltételkomplexum:		Következmény:	
elősegítő feltételek	gátló feltételek	kedvező	kedvezőtlen
1. valamennyit tartalmazza	valamennyit kizárja	biztos	lehetetlen
2. részben tartalmazza	részben kizárja	valószínű	
3. valamennyit kizárja	valamennyit tartalmazza	lehetetlen	biztos

Maga-
tartás:

Az első esetben a feltételkomplexum a kedvező (kívánt) következmény megvalósulásához szükséges valamennyi feltételt magában foglalja, ezért *biztosan* bekövetkezik az az eredmény, amelyre a magatartás irányult.

A harmadik esetben a feltételkomplexum a kedvező következmény létrejöttéhez szükséges egyetlen körülményt sem tartalmazza, ezért *lehetetlen* annak az eredménynek a bekövetkezése, amelyre a magatartás irányult.

A második esetben a feltételkomplexum, eltérően az első és a harmadik változattól, *nem teljes*, vagyis nem tartalmazza mindazokat a tényezőket, amelyek a kedvező következmény megvalósulására és a kedvezőtlen következmény elmaradására hatást gyakorolnának. A cselekmény kifejtésénél figyelembe nem vett körülmények változása miatt mind a kedvező, mind pedig a kedvezőtlen hatás beállhat, ezért csak

valószínű annak az eredménynek a létrejötté, amelyre a magatartás irányult. A valószínű eredményeket véletlennek nevezzük.³⁸

c) A kockázatos cselekmény harmadik tárgyi tartalmi jellemzője a *véletlen*, ami azt jelenti, hogy a kockázat nem idézi elő szükségszerűen a célba vett eredményt.

A véletlen a dialektika kategóriája, és legáltalánosabb értelemben a *szükségszerűség*, tehát a jelenségek és folyamatok létrejöttében és változásában az állandó, lényeges, ismétlődő jellegű összefüggés dialektikus ellentétét fejezi ki. A véletlen a változások valószínűségének egyik formája és szoros összefüggésben áll a biztos és a lehetetlen változásokkal, amelyek viszont a szükségszerűséget juttatják kifejezésre.

A különféle véletlen események azonban nem egyenlő valószínűségűek, mert minél inkább növekszik a kedvező feltételek hatása az azonos típusú magatartásokban, annál több lesz megismétlődés esetében azoknak a magatartásoknak a száma, amelyek eredményét már az elhatározáskor megközelítően biztosnak vehetjük.

Az emberi magatartásokban a véletlen érvényesülésének gyakorisága attól függ, hogy a magatartást kifejtő személy mennyiben veszi számításba a célkitűzésének megvalósítását elősegítő és gátló feltételeket és ezek hatását. Valamennyi emberi magatartás közös vonása, hogy a magatartás kifejtője a véletlen teljes kiküszöbölésére, illetőleg a legteljesebb visszاسzorítására törekszik. Ez a törekvése az individuális szférában általában sikeres, mert az egyén a saját mozgásterében magatartásának valamennyi feltételét rendszerint ismeri, és ezeket a feltételeket uralma alatt tartja. Az uralom kifejezést itt képletesen használjuk. „Az uralom a természet, a társadalom és önmagunk felett nem egyforma intenzitású: a természet erőit szolgálatunkba állíthatjuk, a társadalomét szabályozhatjuk, formálhatjuk, saját erőink felett pedig a szó szoros értelmében uralkodhatunk.”³⁹

Az egyéni magatartásoknak a társadalmi szférába történő kikerülésével megnövekszik a feltételkomplexumok száma és jellege. Megnő a jelentősége két alapvető feltételcsoportnak: a természeti környezetben létező és a társadalmi környezetben rejlő körülményeknek. Ezeket a feltételeket már egyetlen egyén sem ismerheti kimerítően, illetőleg ezeket, mint egyén, nem is képes uralma alatt tartani. A természet és a társadalom erőit az egyén csak a társadalom tagjaként állíthatja többé-kevésbé szolgálatába.

A társadalmi szférába kerülő magatartások tekintetében a véletlen szerepét a társadalom azzal csökkentheti, hogy társadalmi szinten meghatároz bizonyos társadalmi és természeti tényezőket, amelyek figyelembevételét adott magatartásfolyamatokban (pl. közlekedés, gyógyító tevékenység, munkavégzés stb.) az egyén és a közösség számára kötelezővé teszi. A szabályozott tevékenységkörben az ahhoz igazodó magatartások lehetővé teszik a kívánt következmény valószínűségének közeledését a biztos felé és a nem kívánt következmény közeledését a lehetetlen irányába.

³⁸ D. M. Jaglom—I. M. Jaglom: I. m. 19—20. old.

³⁹ Farkas Endre: I. m. 102. old.

III. A CÉLTUDATOSSÁG MINT A KOCKÁZTATÁS SZUBJEKTÍV DIFFERENCIA SPECIFIKÁJA

1. Amióta a büntetőjogi irodalomban *H. Mayer* kifejtette azt az álláspontját, hogy a kockázat csak akkor fogadható el társadalmilag, ha „objektíve áll fenn”,⁴⁰ azóta a polgári német dogmatikában és egyes hazai felfogásokban is az a nézet uralkodik, hogy a kockázat lényegének meghatározásánál a kockázatvállalás tárgyi jegyeit kell elsősorban feltárni és a tárgyi jellemzőknek kell lényegadó sajátosságot tulajdonítani.

A szocialista büntetőjogi irodalom ezzel szemben következetesen azt hangsúlyozza, hogy a kockázat — a tárgyi ismérvek mellett — szükségszerűen alanyi mozzanatok is tartalmaz, szubjektív elemek nélkül a kockázat, mint meghatározott emberi magatartások tulajdonsága elképzelhetetlen. Mindenképpen megalapozottan állapítja meg *Orlowicz*, hogy „csak abban az esetben beszélhetünk kockázatról, ha olyan vállalkozások vonatkozásában hozunk döntéseket, amelyek különböző alternatívákban valósíthatók meg, egyúttal a döntést az összes körülmény lehető leggondosabb mérlegelésével és a kockáztatás lehető legnagyobb csökkentésével hozzuk meg.” Ebből folyik *Orlowicz* további gondolatmenete: „a cselekvés alanyát fenyegető veszély tudata a *conditio sine qua non*-ja, tehát a szükségszerű feltétele annak, hogy kockázatról lehessen beszélni. Ha ez a feltétel hiányzik, akkor csupán a cselekvés objektív bizonytalanságáról lehet szó.”⁴¹

Nem vitatjuk, hogy a kockázat objektív értelemben egyenlő a veszélyhelyzettel, a szociológusok megfogalmazása szerint: bizonytalan „objektív szituáció”-val. A kockázatvállalás következtében kialakult objektív szituáció viszont alapvetően különbözik minden más veszélyhelyzettől, különösképpen annál fogva, hogy létrejöttében meghatározó szerepe van az emberi magatartásnak, éspedig a *céltudatos akaratelhatározáson* alapuló cselekvésnek, illetőleg a cselekvéstől való tartózkodás folytán működésbe lépő tényezők összehatásának. A kockázatvállalásban a *magatartás első fázisa*: a pszichikus mozgás, a *szubjektumban lezajló döntésfolyamat a lényegadó* mozzanat; az objektív veszélyhelyzet tehát tudatos, sőt céltudatos elhatározás következménye. Ebből a megfontolásból kiindulva állítjuk (más szocialista szerzőkkel egyezően), hogy a kockázatvállalásnak nemcsak objektív jellemzője van, hanem szubjektív ismérve is, ez pedig a *céltudatosság*.

2. A céltudatosság, mint magatartásjellemző, pszichológiai kategória, az akaratműködésnek egyik meghatározója. Az általános pszichológia tanítása szerint „minden akarati cselekvés célirányos cselekvés. A specifikusan emberi cselekvések mind akaratiak a szónak ebben a széles értelmében: mind tudatos, célirányos cselekvések, mind magukban foglalnak céltudatosságot és a cselekvés menetének a céllal összhangban álló tudatos szabályozását.”⁴²

⁴⁰ Lásd: *H. Mayer*: Strafrecht. Allgemeiner Teil. Stuttgart und Köln, 1953. 253. old.

⁴¹ *F. Orlowicz*: Ryzyko gospodarcze a prawo karne. Nowe Prawo, 1968. 3. sz. 360. old.

⁴² *Sz. L. Rubinstein*: I. m. 786. old.

Amikor az előzőekben az emberi magatartás kialakulásfolyamatát vizsgáltuk, már egyszer megállapítottuk, hogy a pszichikus mozgás legaktívabb tényezője az akarat működése. Most az akarati folyamatot a céltudatosság oldaláról vesszük figyelembe. A kockázatvállalás esetében az akarati magatartás a bonyolultabb formájában jelentkezik. A bonyolult akarati magatartásban „négy fő szakaszt különböztetünk meg: 1. az ösztönzés keletkezése és az előzetes célkitűzés; 2. a mérlegelés és a motívumok harca; 3. az elhatározás; 4. a végrehajtás”.⁴³ A kockázatvállalás szempontjából az első két szakaszon van a fő hangsúly, ezért ezek részletesebb kifejtése mutatkozik indokoltnak.

a) A kockázatvállalás, mint bonyolult akarati aktus, a *célkitűzéssel* veszi kezdetét. A célkitűzés mindenekelőtt feltételezi az *adott cél ismeretét*. A célkitűzés irányulhat pl. valamely ismert betegség gyógyítására, valamilyen sporthelyezés elérésére, anyagi vagy egyéb szükséglet kielégítésére stb. A célkitűzés lehet továbbá egyéni érdekérvényesítés, illetőleg közösségi érdekérvényesítés, vagy pedig a kétfajta érdek összhangját biztosító törekvés. A cél ismerete azonban elengedhetetlen feltétel, ismeretlen cél elérésére irányuló törekvés értelmetlen ténykedés. A célkitűzés vonatkozhat továbbá társadalmi szempontból kívánatos vagy nem kívánatos következmény elérésére; a kitűzött cél lehet továbbá társadalmilag hasznos vagy haszontalan. A célkitűzések társadalmi vonatkozásainak hangsúlyozását azért tartjuk fontosnak, mert az egyéni célokra irányuló kitűzések iránt a társadalom vagy közömbös (pl. hogy az egyén a szabad idejét olvasásra, nyelvtanulásra vagy rádiózásra stb. fordítja), vagy pedig elítélően viszonyul (pl. fesslett életmód folytatása vagy bűncselekmény elkövetése stb.). A társadalmi és a jogi kedvező értékelés szempontjából mindenekelőtt azok a célkitűzések jelentősek, amelyek kedvező társadalmi hatás kiváltására irányulnak.

A célkitűzés az egyénnek a *cél realizálására való beállítottságát* is magában foglalja. Ebben a reális és eszmei viszonyban különösképpen jelentőséghez jutnak az intellektuális és az emocionális mozzanatok. A cél realizálására való beállítottság intellektuális vonatkozásban a *cél elérhetőségéről való meggyőződést* jelenti. A meggyőződés tudatos állásfoglalás, amelyben az egyén a saját fizikai és szellemi képességei, más személyek kétséget kizáró közreműködései és az ismert természeti tényezők ismert hatásainak felmérése figyelembevételével okszerűen jut ahhoz a következtetéshez, hogy ismeri mindazokat a feltételeket, amelyek a célkitűzés valóra válásához szükségesek. A cél realizálására való beállítottság emocionális vonatkozásban a *cél kívánását*, a célra irányuló törekvést jelenti. A célra irányuló törekvés folyamatában a megfelelő eszközök elsajátítására vonatkozó indíték működik. Megfelelő eszközökön a cél megvalósításához elengedhetetlen eszközöket értjük. Ugyanazon cél eléréséhez azonban a körülményektől függően különböző eszközök mutatkozhatnak szükségesnek. A körülményekhez mérten társadalmilag megengedett és társadalmilag meg nem engedett eszközökről beszélhetünk. Jogi vonatkozásban csak a társadalmilag megengedett eszközök jöhetnek számításba.

⁴³ Sz. L. Rubinstein: I. m. 796. old.

A célkitűzéssel kapcsolatban — az esetek nagy részében — jellemző a *kétség felmerülése* vagy a választott cél vagy az adott eszközök tekintetében. A kevésbé szokásos célok vagy eszközök esetében általában megjelenik a *nem kívánatos következmények* gondolata. A célkitűzés tehát gyakran belső konfliktust hoz létre. A célképzet és a nem kívánt következmény gondolati képe közötti ellentmondás mérlegelés és választás elé állítja az egyént. A kockázatvállalás esetében az akarati mozgásnak ez a fázispontja elengedhetetlenül fennáll, vagyis azok az akarati folyamatok, amelyekben az egyén a célkitűzése következtében nem kerül a különféle alternatívák közötti választás elé, hanem a döntés egyértelmű, kockázatvállalásnak nem tekinthető.

b) A kockázatvállalás, mint akarati aktus, a döntésfolyamat második fázisában, a *mérlegelés* és a motívumok harca szakaszában mutatkozik meg jellegzetesen. A mérlegelés általános pszichológiai értelemben annak következménye, hogy „az embernek sokféle szükséglete és érdeke van, és közülük nemis egy összeegyeztethetetlen... Ha az ellentmondás nem is közvetlenül a kettősség kínzó érzésének formájában jelentkezik, a tudatos, gondolkodó lény, akiben felmerül valamilyen cselekedet végrehajtásának a kívánsága, általában hajlamos arra, hogy azt előzetesen mérlegelje”.⁴⁴

A kockázatvállalás esetében a belső konfliktus *mindenkor* „a kettősség kínzó érzése formájában” jelentkezik. Miként a kockáztatás objektív jellemzőinek vizsgálatánál megállapítottuk, az akarati aktus *realizálódása* valamennyi vállalkozásnál kétféle következmény létrejöttében lehetséges; kialakulhat a kívánt hatás, de nincs kizárva a nem kívánatos eredmény sem. A kockáztató személy pszichikumában tehát ellentmondó eszmei képekként léteznek a kockázatvállalás következményei. Az ebből adódó konfliktust azonban fel kell oldania ahhoz, hogy elhatározáshoz jusson. A mérlegelés itt nem korlátozódik a motívumok harcára. „Mindenekelőtt természetesen szükségessé válik, hogy figyelembe vegyük azokat a következményeket, amelyeket a kívánság teljesülése maga után vonhat. Itt az akarati folyamatba intellektuális folyamat kapcsolódik...”.⁴⁵

Az intellektuális folyamat először is ismeretanyagot tartalmaz. Ez az anyag az adott célkitűzés mellett és ellen ható feltételeknek, valamint e feltételek működési törvényszerűségeinek bizonyos fokú ismeretét foglalja magában. A kockázatvállalóban tehát már az elhatározás előtt tudatosodik a magatartással majdan tárgyiasuló veszélyhelyzet és az a felismerés is, hogy a veszélyhelyzetet ő maga hozza létre. Tisztában van azzal is, hogy ez a veszélyhelyzet elkerülhetetlen, mert a magatartás lefolyását meghatározó valamennyi feltételt nem ismeri, illetőleg e feltételek érvényesülése és hatása nem tőle függ maradéktalanul. Számításba veszi mindazokat a rendelkezésére álló lehetőségeket és eszközöket, amelyek a célkitűzésével ellentétes következmények megelőzéséhez vagy elhárításához szükségesek.

⁴⁴ Sz. L. Rubinstein: I. m. 799. old.

⁴⁵ Uo.

A kockázatvállalásnak, mint mérlegelési folyamatnak leglényegesebb mozzanata az *arányosítási művelet* elvégzése. Ebben a műveletben a kívánt és nem kívánt következmények valószínűségi fokának szembeállításával mellett fontos kalkulációs tevékenység is helyet kap. A kockázatvállaló a kalkulációjában a várható kedvező hatás nagyságát összeveti a lehetséges sérelem nagyságával. Anyagi célok kitűzése és anyagi eszközök kockáztatása esetében az arányosítás nagy vonalakban számszerűen meghatározható. Amikor viszont a kockázat tárgya emberi élet, testi épség vagy egészség, akkor matematikai értelemben vett arányosítás nem végezhető el. Az élet, testi épség vagy egészség meghatározott szubjektum tulajdonsága és csak önmagával mérhető. A más személy életének vagy egészségének érdekében történő önvészélyeztetés már nem kockázatvállalás, hanem áldozatvállalás vagy hivatás.

Magának a mérlegelésnek a lefolyásában nemcsak intellektuális tényezők vesznek részt, hanem emocionális tényezők is. A kockázatot vállaló személy érzelmi viszonyulása a kitűzött célhoz, vagyis a célként megjelölt következmény kívánása és az ellentétes következmény nem óhajtása alapvető meghatározóként működik a mérlegelési eszközök, módok megválasztása és a latolgatása időtartama tekintetében.

c) A bonyolult akarati aktus harmadik szakasza az *elhatározás*. Ez a fázis a pszichikus mozgásban némelykor egyáltalán nem különül el. „Így szokott lenni, amikor az emberben az ösztönzés nem talál semmiféle belső ellenállásra, az ösztönzésnek megfelelő cél megvalósítása pedig nem ütközik semmi külső akadályba. Ilyen feltételek mellett ahhoz, hogy a cselekvés bekövetkezzék, elegendő, ha elképzeljük a célt és tudatosítjuk annak kívánatosságát.”⁴⁶

A kockázatvállalás esetében azonban kiemelkedik az elhatározás jelentősége, mivel ez az a pszichikus mozzanat, amelyet maximális aktivitás és tudatosság jellemez. Az elhatározás magában foglalja a kitűzött cél elfogadását és utat nyit a végrehajtásra irányuló testmozgáshoz. A kockáztatásra irányított akarati aktus működésében „mindegyik motívum megőrzi erejét, egyetlen lehetőség sem esett el önmagától, és nem azért jutunk elhatározásra az egyik motívum javára, mert a többiek hatóereje kimerült, a többi ösztönzés elvesztette vonzóerejét, hanem azért, mert tudatosult annak szükségessége és célszerűsége, hogy mindezt feláldozzuk. Ilyen esetben, amikor a motívumok harcában rejlő konfliktust nem oldottuk meg úgy, hogy megszüntettük azt, különösképpen tudatosan és kiemelkedik az elhatározás mint külön aktus, amely alárendeli egyetlen elfogadott célnak az összes többi.”⁴⁷

d) A bonyolult akarati aktus negyedik szakasza a *végrehajtás*, amelynek alapvető pszichikus tényezője a szándék. Pszichológiai értelemben minden akarati magatartás — mivel célirányos és tudatosan szabályozott — egyben szándékos magatartás is. Azokban az esetekben viszont, amikor az elhatározást közvetlenül

⁴⁶ Sz. L. Rubinstein: I. m. 800 old.

⁴⁷ Sz. L. Rubinstein: I. m. 801. old.

követi a végrehajtás, a szándék nem válik ki a pszichikus folyamat külön mozzanataként. Ilyen értelemben beszélhetünk nem szándékos akarati magatartásról.

A kockázatvállalásban azonban mindenkor kiemelkedik az akarati aktus szándékos jellege. „Az ember amikor előre látja, hogy elhatározásának végrehajtása nehézségekbe ütközik, felfegyverzi magát jó és többé-kevésbé szilárd szándékkal, ami lényegileg nem más, mint az elhatározás által lerögzített irányulás a cél megvalósítására.”⁴⁸

A kockázatvállalás tehát *szándékos döntés*, a szándék mint a nehézségekbe ütköző cselekvés vagy cselekvéstől való tartózkodás belső előkészítése működik.⁴⁹

IV. A KOCKÁZAT FOGALMA

A kockázatvállalás differencia specifikáiként megjelölt tényezők együttes és kölcsönhatásukban felfogott elvonatkoztatása a cselekménytől, lehetőséget ad a *kockázat* fogalmának meghatározására. A kockázat specifikus emberi magatartások jellemzője, *tulajdonsága*, amely önmagában kétoldalú meghatározottságot juttat kifejezésre. A kockázat *objektív oldalát* a személyekre vagy dolgokra irányuló veszélyhelyzet képezi, *szubjektív oldalát* pedig ennek a veszélyhelyzetnek az előidézésére vonatkozó céltudatos elhatározás alkotja. A kockázat nem azonos az objektív veszélyhelyzettel, mert létrejöttében szubjektív elhatározás működik közre, de nem azonos a szubjektív döntéssel sem, mert ennek a döntésnek tárgyiasulnia kell. A kockázat két oldalának viszonyában a szubjektív oldal a meghatározó, mivel veszélyelőidézés nélkül kockázat nem jön létre. A veszélyhelyzet a meghatározott, az emberi döntés által feltételezett oldal, amely csakis azáltal keletkezik, hogy az objektív valóság megváltoztatására irányuló akaratelhatározás kitör az ismert és kipróbált változtatások köréből és ismeretlen vagy kellőképpen fel nem mérhető körülmények felhasználásával új, a szokásosnál lényegesen kedvezőbb következmények megvalósítására törekszik.

A kockázat a konkrét egyedi magatartások tulajdonságaként érvényesül, és mivel a társadalom az egyedi magatartásokhoz különféle értékeléseket fűz, ez az értékelés magára a kockázatra is kihat. Ennek megfelelően beszélhetünk sikeres vagy sikertelen, megengedett, eltűrt stb. kockázatról.

A kockázat fogalma az elméleti kutatásokban vizsgálati modellként alkalmazható, amely modell a konkrét veszélyeztető magatartások közös jellemzőit foglalja magában, ennél fogva alkalmas kiindulás a lényegi vonások megragadására és általános következtetések levonására.

⁴⁸ Sz. L. Rubinstein: I. m. 805. old.

⁴⁹ A kockázatvállalás szándékos jellegét a szocialista szerzők többsége elismeri. A bolgár büntetőjogi irodalomban pl. Guneva a kockázat fogalmát a következőképpen fogalmazza meg: „A bolgár nyelvben kockázaton meghatározott cél elérése érdekében vállalt szándékos veszélyt értenek.” M. M. Guneva: Riszki i nakazatelna otgovornost. Szocialiszticeszko Pravo Bulgaria, 1979. 8. sz. 43. old.

V. A KOCKÁZATVÁLLALÁS ÉS A KOCKÁZAT FOGALMÁRA VONATKOZÓ VIZSGÁLÓDÁSOKBÓL LEVONHATÓ JOGI KÖVETKEZTETÉSEK

1. A kockázatvállalás és a kockázat fogalma körében végzett vizsgálódásokból egyértelműen kitűnik, hogy *a kockázat nem jogi fogalom*, mert sem tartalmi, sem formai meghatározottságában jogi jellemzők nem vesznek részt. „Jogi kockázat” nincs. A jog emberi magatartásokat szabályoz és véd, a kockázat annyiban kapcsolódik a joghoz, amennyiben a jog a kockázatos magatartást a szabályozási körébe vonja. A jog által nem szabályozott magatartások kockázata a jogi érdeklődés számára közömbös.

Az egyes jogágak az emberi magatartást más-más szempontból szabályozzák. A kockázat jogi értelmezése ennek megfelelően jogáganként különböző. A jogi nézőpontok azonban valamennyien megegyeznek abban, hogy a magatartások kockázatát a magatartásokért való jogi felelősséggel vetik egybe. A kockázat kérdése a jogban mint sajátos felelősségi kérdés merül fel. A felelősség viszont nem valamennyi kockázat tartozéka, hanem csak azé, amely társadalomra veszélyes következményeket okozó magatartásban jelentkezik, egyszóval *a sikertelen kockázaté*.

A sikertelen kockázatnak — ha az szabályozott emberi magatartás — elsősorban nem büntetőjogi, hanem egyéb, általában polgári jogi, szövetkezeti jogi, vagy munkajogi konzekvenciái keletkeznek. A nem büntetőjogi konzekvenciák társadalmi alapja az, hogy a döntések sikertelenségének anyagi következményeit a döntést hozó és így hátrányt okozó személynek vagy közösségnek viselnie kell, függetlenül attól, hogy a döntés sikertelensége miatt fennáll-e a felelőssége vagy nem.

A kockázatot tehát a polgári jog, a szövetkezeti jog vagy a munkajog elsősorban az anyagi érdekeltiséggel állítja szembe, amely vagy kapcsolódik egyéni felelősségéhez vagy nem.

Asztalos szerint pl.: „A kockázat a nagyobb érdekeltiség hangsúlyozásával a nagyobb veszély lehetőségét úgy kapcsolja össze, hogy a polgári jogban ellentétele nem a másra áthárítható felelősség, hanem az előnyök elmaradása vagy tényleges veszteség. A kollektíván belüli viszonylatban viszont az anyagi érdekeltiséghez kapcsolódó kockázat egyúttal a nagyobb anyagi felelősség alapja lesz.”⁵⁰

Eörsi felfogása szerint a kockázat nem annyira a polgári jogi felelősséggel, mint inkább az anyagi ösztönzéssel áll összefüggésben. Úgy látja, hogy a sikertelen egyes döntések szankcionálása súlyosan fékezne a kezdeményező készséget, az ésszerű kockázatvállalást. Az önálló döntési jogosultsággal rendelkező személynek „szüksége van egy bizonyos felelősségmentes szférára, amelyen belül kockáztathat,

⁵⁰ *Asztalos László*: A polgári jogi szankció. Budapest, 1966. 329. old.

amelyen belül csak az automatikusan ható, nem felelősségszerű következmények állnak be”.⁵¹

Más polgári jogi és szövetkezeti jogi szerzők is a jogi felelősségtől elkülönített anyagi érdekeltiségi és ösztönzési módszerek érvényesítésében látják a sikertelen kockázatvállalással kapcsolatos polgári jogi reagálást.⁵² *Gyarmati* többek között indokoltnak tartja a megengedett kockázat polgári jogi szabályozását. Álláspontja szerint: „ki kellene mondani a gondos és ésszerű kockázatvállalás utáni felelősség kizártságát”.⁵³

2. A büntetőjogi vizsgálódások tárgyát is a sikertelen kockázat képezi. A kockázat büntetőjogi értékelésénél mindenekelőtt a cselekmény jellege kerül előtérbe. A cselekményre tekintettel leelőször is egy általános osztályozást kell elvégeznünk; eszerint a lehetséges emberi cselekmények két osztályba sorolhatók: a büntetőjog által tiltott cselekményeket és a büntetőjog által nem tiltott cselekményeket különböztetünk meg. A büntetőjog által tiltott cselekmények, mint pl. a lopás vagy a tiltott határátlépés csak kivételesen nem válhatnak bűncselekménnyé (ha büntethetőséget kizáró körülmény forog fenn), a büntetőjog által nem tiltott cselekmények pedig, mint pl. a közlekedés vagy az orvosi tevékenység csak kivételesen válhatnak bűncselekménnyé. A témánk vonatkozásában az osztályozásnak az a jelentősége, hogy a bizonytalan kimenetelű, veszélyeztető, kockázatos cselekmények egyaránt lehetnek a büntetőjog által tiltott vagy nem tiltott cselekmények. Az előző magatartás-csoport esetében, magának a cselekménynek a kifejtésében jelentkező kockázatvállalást (pl. a lopás vagy a tiltott határátlépés során más személyek életének, testi épségének, egészségének veszélyeztetését vagy anyagi javak károsítását) a büntetőjog sohasem ismeri el, és e magatartások tekintetében teljesen közömbös, hogy a veszélyvállalás sikeres volt-e vagy nem. Ezzel szemben az általánosságban nem tiltott, de valamely büntethetőségi feltétel (pl. kötelességszegés, szabályszegés) miatt büntetendő cselekménnyé váló és meghatározott jellemzőkkel rendelkező cselekmények kifejtésében megnyilvánuló kockázatot a büntetőjog megengedi. E cselekmények megítélése tekintetében alapvető jelentőségű, hogy a kockázatvállalás társadalomra veszélyes következményt hozott-e létre (tehát, hogy sikeres vagy sikertelen volt-e) és e következmény összefüggésben áll-e kötelességszegéssel, illetőleg a társadalomra veszélyes következmény szándékosság vagy gondatlanság címén a kockázatot vállaló személynek felróható-e vagy sem.⁵⁴

⁵¹ *Eörsi Gyula*: A gazdaságirányítás új rendszerére áttérés jogáról. Budapest, 1968. 247. old.

⁵² Lásd: *Törő Károly*: A polgári jogi veszélyviselés elvi alapja és néhány sajátossága. Jogtudományi Közlöny, 1964. 5. sz.; *Nagy László*: Néhány megjegyzés a szövetkezeti jogi vitához. Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle, 1972. 3. sz.; *Gyarmati Sándor*: A kockázatvállalás és a vezetők anyagi felelőssége a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. Jogtudományi Közlöny, 1975. 6. sz.

⁵³ *Gyarmati Sándor*: I. m. 351. old.

⁵⁴ Ez az álláspont tűnik ki *Guneva* véleményéből is. „Attól függően — írja —, hogy milyen eredmény állt be, a kockázatos cselekmények feltételesen két csoportba: a) sikerrel járókra és b) sikertelenekre, azaz a társadalmilag veszélyes következmények okozóira oszthatók.” *M. M. Guneva*: I. m. 43—44. old.

A büntetőjogi értelmezésű sikertelen kockázatnak ezeken felül alapvető egyedi vonása az, hogy csak az a sikertelenség vonható ide, amelynek előidézése megfelel a Büntető Törvénykönyv Különös Részében megjelölt valamely bűncselekmény törvényi tényállásának.⁵⁵

⁵⁵ A sikertelen kockázat fogalma annyival bővebb a kockázat általános fogalmánál, hogy a kockázatos cselekmény jellemzői, tehát a céltudatosság és a bizonytalan kimenetel, újabb elemmel bővülnek, ez pedig a hátrányos változás.

II. FEJEZET

A KOCKÁZAT BÜNTETŐJOGI ÉRTELMEZÉSE

Az előző fejezetben a kockázatot, mint meghatározott jellemzőkkel rendelkező emberi magatartásformát, mint kockáztatást, kockázatvállalást elemeztük. Ráműtattunk azonban arra, hogy a kockázatnak van egy szűkebb, a magatartástól elvonatkoztatott értelme is. Ebben a szemléletben a kockázat az elhatározás olyan körülményei között hozott döntések jellemzője, amelyek nem támasztják alá egyértelműen a célkitűzés megvalósulását, tehát számolni kell a nem kívánt hatások esetleges bekövetkezésével is.

A büntetőjogi elemzések során a kockázatnak ezt a szűkebb fogalmát használjuk, elsősorban azért, mert csak így állítható szembe ellentétével, a büntetőjogi felelősséggel. A büntetőjogi értelemben vett kockázat specifikus fogalom. Legfőbb egyedi jellemzője, hogy önmagában nem létezik, elválaszthatatlan egységet alkot a büntetőjogi felelősséggel, amelynek ellentétét képezi. A büntetőjogi értelemben vett kockázat létrejöttében feltételezi, de egyúttal ki is zárja a büntetőjogi felelősséget.

A büntetőjogi értelemben vett kockázat feltételezi a büntetőjogi felelősséget, mert csak azokkal a magatartásokkal kapcsolatban létezik és gondolható el, amelyek — a következményeikre tekintettel — *egyébként* bűncselekménynek minősülnek. Ha valamely magatartást, még ha az esetleg társadalmi érdekeket sért vagy veszélyeztet, a törvényhozó nem nyilvánítja bűncselekménnyé, akkor a büntetőjog számára teljesen közömbös, hogy az adott cselekmény kockázatvállalásnak minősül-e vagy nem. A büntetőjogi értelemben vett kockázat, a tényleges következményre tekintettel, mindig bűncselekmény formajegyeit mutatja, de létezésével kizárja a jelzett bűncselekmény miatti büntetőjogi felelősséget. Nem mindenfajta kockázatnak van azonban büntetőjogi felelősséget kizáró hatása. A büntetőjogi értelemben vett kockázat további jellemzője, hogy csak az ésszerű, a társadalmi haladás érdekeit szolgáló kockázat vállalását engedi meg a büntetőjog.

Ebben a fejezetben a *megengedett* (ésszerű, jogszerű, indokolt stb.) kockázat lényegi jegyeinek megjelölésére törekszünk. Ezt megelőzően azonban a büntetőjogi felelősséggel és a vele kapcsolatos alapvető anyagi büntetőjogi dogmatikai kérdésekkel kell foglalkoznunk. Ezáltal válik lehetővé számunkra, hogy a kockázat

jellemzőit a büntetőjogi fogalomrendszer szempontjából értelmezzük. Az ilyenféleképpen lefolytatott értelmezés megmutatja, hogy hol, milyen mélységben és milyen módon jelölhetjük meg azokat az ismérveket, amelyek a megengedett kockázatot elhatárolják a büntetőjogi felelősségtől.

A) A BÜNTETŐJOGI FELELŐSSÉG

A büntetőjogi felelősség témakörében végzett sokrétű hazai kutatások és az ezeket ismertető gazdag irodalmi anyag figyelembevételével megállapíthatjuk, hogy a büntetőjogi felelősség tana megbízható, jól kidolgozott tudományos eredménynek tekinthető. Megfelelően tisztázódott többek között két alapvető fontosságú fogalom: a büntetőjogi felelősség alapja, valamint a büntetőjogi felelősség feltételei közötti különbség, továbbá ennek a két fogalomnak egymáshoz való viszonya.⁵⁶

A büntetőjogi felelősség, mint a jogi felelősség egyik formája, „a bűncselekmény elkövetéséhez fűződő következmények elviselésének kötelezettségét” jelenti.⁵⁷

A büntetőjogi felelősség *alapját* világnézeti, filozófiai jellegű jelenségek képezik, amelyek választ adnak arra a kérdésre, hogy milyen jogon büntet az államhatalom, vagyis mivel magyarázható az állampolgárnak az a kötelezettsége, hogy meghatározott feltételek esetében joghátrányokat viseljen el.

A büntetőjogi felelősség *feltételeit* azok a jelenségek képezik, amelyeket a törvényhozó határoz meg, amikor bizonyos magatartásokat bűncselekménnyé nyilvánít.

Látható tehát, hogy *a büntetőjogi felelősség és a megengedett kockázat viszonyának meghatározásához a büntetőjogi felelősség feltételeinek és a megengedett kockázat feltételeinek elemzése szükséges.*

I. A BÜNTETŐJOGI FELELŐSSÉG FELTÉTELEI

Ha a büntetőjogi felelősség feltételeit azokban a jelenségekben látjuk, amelyeket a törvényhozó egyes emberi magatartások bűncselekménnyé nyilvánításával határoz meg, akkor két feladatunk van: meg kell jelölnünk, hogy mit értünk

⁵⁶ Lásd elsősorban: *Földvári József*: Die determinische Begründung der strafrechtlichen Verantwortlichkeit. *Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata*. 62. szám. Pécs, 1968.; *Földvári József*: A büntetés tana; *Földvári József*: Büntetőjog. Általános Rész. VII. Fejezet; *Szabó András*: A kriminológiai alap kutatások; *Szabó András*: A fiatalok és a büntetőjog. Budapest, 1961.; *Szabó András*: A nevelő-, átnevelő intézkedések és a büntetőjogi szankciók. *Jogtudományi Közöny*, 1966. 11. szám; *Eörsi Gyula*: A jogi felelősség; *Katonáné, Soltész Márta*: I. m.; *Kádár Miklós—Kálmán György*: I. m. I. fejezet. 5.; ifj. *Bólya Lajos*: A büntetőjogi felelősség alapjainak kérdései. *Jogtudományi Közöny*, 1966. 12. sz.; *Györgyi Kálmán*: Az objektív büntethetőségi feltételek problémája. *ELTE Acta*. 1967.; *Tokaji Géza*: Adalékok.

⁵⁷ *Földvári József*: Büntetőjog. Általános Rész. 113. old.

bűncselekményen és mit értünk törvényi tényálláson. Ezeknek a feladatoknak nemcsak azért kell eleget tennünk, mert a bűncselekmény-fogalom és a törvényi tényállás-fogalom a büntető jogtudomány két alapvető kategóriája, hanem azért is, mert ennek a két alapfogalomnak értelmezése tekintetében elfoglalt álláspontunk a későbbi vizsgálódásaink irányát és következtetéseink kialakítását is meghatározza. Tekintettel arra, hogy a büntetőjog általános kérdéseivel foglalkozó monográfiák és tanulmányok mind a bűncselekmény, mind pedig a törvényi tényállás tudományos meghatározásának történeti kialakulásfolyamatát, mind pedig e két kategóriával kapcsolatos burzsoá és szocialista felfogás közötti eltéréseket kimerítően bemutatták, továbbá elvégezték a leglényegesebb jogösszehasonlításokat, elegendőnek tartjuk, ha figyelmünket a *jelenlegi hazai nézetekre* összpontosítjuk, és ezek felhasználásával törekszünk a saját álláspont megjelölésére.

1. A bűncselekmény fogalmának tudományos meghatározása a szocialista büntető jogtudományban

A nullum crimen sine lege elvének tudományos megfogalmazása és gyakorlati alkalmazása jelentette több mint egy évszázadon keresztül a bűncselekményre vonatkozó haladó felfogást. Erre az elvre épült a klasszikus büntetőjogi iskola bűncselekmény-fogalma. A Liszt—Beling-féle meghatározás szerint a bűncselekmény tényállásszerű, jogellenes és bűnös cselekmény.

A bűncselekmény-fogalom tudományos meghatározása a szocialista büntető jogtudományban teljesebben ki a bűncselekmény objektív tartalmi elemének, a társadalomra veszélyességnek a bűncselekmény tudományos és törvényi meghatározásába történt beépítésével.

A bűncselekmény meghatározására vonatkozó szocialista büntető jogtudomány teljesen egységes abban, hogy a bűncselekmény, mint jelenség a társadalmi valóság része, és mint szubjektív és objektív mozzanatok egysége, semmiben sem különbözik az egyéb (a megengedett) magatartásoktól. A bűncselekménynek minősülő magatartások specifikuma abban áll, hogy a magatartás a tanúsítójának felróható módon sérti vagy veszélyezteti a törvényhozó által védelmi körbe vont társadalmi érdekeket.

A szocialista büntető jogtudomány álláspontja szerint tehát a bűncselekmény a társadalmi tartalom és a jogi forma dialektikus egysége, amelyben az elsődleges, a meghatározó a társadalmi tartalom, a jogi forma pedig a viszonylagos, a meghatározott. A szocialista büntető jogtudomány a bűncselekmény-fogalomnak általában három elemét (differencia specifikáját) különbözteti meg: a társadalomra veszélyességet, a bűnösséget és a tényállásszerűséget (jogellenességet). Ez a tudományos felfogás tükröződik az európai szocialista országok büntető törvénykönyveiben is. A büntetőjogi felelősség három alapvető feltétele azonban eltérő szabályozási formákban érvényesül. A bolgár (1968) és a román (1968) Btk., valamint az NDK Btk-ja (1968) és a hazai Btk. (1979) a bűncselekményt társadalomra veszélyes, bűnös és büntetendővé nyilvánított cselekményként határozzák meg. Ugyanakkor további négy szocialista ország: OSZSZSZK (1960),

Csehszlovákia (1961), Lengyelország (1969) és Jugoszlávia (1976) Btk-i kettéválasztják a büntetőjogi felelősség objektív és szubjektív feltételeit. Ezek a büntető törvénykönyvek a bűncselekményt társadalomra veszélyes és a törvényben meghatározott cselekményként szabályozzák, a bűnösséget pedig külön §-ban, a büntetőjogi felelősség további feltételeként fogalmazzák meg. Ezt a törvényi kettéválasztást a büntetőjogi elmélet a törvényi tényállás tanában oldja fel.

2. A törvényi tényállás fogalmának értelmezése a szocialista büntető jogtudományban

A szocialista büntető jogtudományban egységes az az álláspont, hogy a bűncselekmény tudományos vizsgálata elválaszthatatlan a törvényi tényállás meghatározásától. Csak a törvényi tényállás lényegének feltárása ad választ arra a kérdésre, hogy milyen összefüggés áll fenn a bűncselekmény-fogalom egyes elemei között, különösképpen a társadalmi-politikai tartalom és a jogi forma között.⁵⁸

A törvényi tényállás tanának kidolgozása a szocialista büntető jogtudományban elsősorban a szovjet kutatók munkásságához fűződik.⁵⁹ Az európai szocialista országokban általánosan elfogadott az a fogalom meghatározás, amit *Piontkovszkij* adott: „A szovjet büntetőjogi elmélet azoknak az ismerveknek az összességét sorolja a bűncselekmény törvényi tényállásába, amelyek a szovjet büntető törvényekben meghatározott társadalomra veszélyes cselekményt bűncselekményként jellemeznek.”⁶⁰

Lényegét tekintve a törvényi tényállás jogi formarendszer, amely magában foglalja a büntethetőség valamennyi tárgyi és alanyi feltételét. A törvényi tényállás a hazai felfogások szerint: a bűncselekmény „társadalmi-politikai tartalmának jogi formája” (*Horváth*); „törvényi ismerveinek összessége” (*Vargha*); „a büntethetőség feltételeinek egybefoglalása” (*Földvári*).

3. A bűncselekmény-fogalommal és a törvényi tényállás fogalmával kapcsolatos felfogásbeli eltérések a hazai büntető jogtudományban

A bűncselekmény-fogalommal és a törvényi tényállás tanával összefüggő hazai tudományos kutatások napjaink büntetőjogi irodalmában is jelentős helyet foglalnak el. Az egyes nézetek alapvetően megegyeznek abban, hogy a *bűncse-*

⁵⁸ *Horváth Tibor*: Az élet, testi épség, egészség. 139. old.

⁵⁹ Többek között: *A. N. Trajnyin*: Szosztav presztuplenija po szovjetszkomu ugovnomu pravu. Moszkva, 1951.; *V. J. Kurljanoszkij*: A bűncselekmény tényálladékaról szóló tanítás egyes kérdései a szovjet büntetőjog elméletében. Szovjetjogi cikkgyűjtemény, II. évf. 4. sz.; *T. V. Ceretelli* és *V. G. Makasvili*: A bűncselekmény törvényi tényállása mint a büntetőjogi felelősség alapja. Szovjetjogi cikkgyűjtemény, 1955. 5. sz.; *A. A. Piontkovszkij*: Ukrepljenje szocialiszticeszkvoj zakonnoszti i osnovie voproszi uczenije o szosztave presztuplenija. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1954. 6. sz.; *A. A. Piontkovszkij*: Ucsenie o presztuplenii po szovjetszkomu ugovnomu pravu. Moszkva, 1961.; *V. M. Csikvadze*: A bűncselekmény törvényi tényállásának fogalma és jelentősége a szovjet büntetőjogban. Szovjetjogi cikkgyűjtemény, 1955. 9. sz.

⁶⁰ *A. A. Piontkovszkij*: Ucsenie o presztuplenii. 108. old.

lekmény-fogalomban érvényesülnie kell a nullum crimen sine lege elvének; kifejezésre kell jutnia az objektív társadalmi tartalomnak, a társadalomra veszélyességnek, valamint a büntetőjogi felelősség szubjektív feltételének, az elkövető bűnösségének. A *törvényi tényállás* értelmezése tekintetében is egyöntetű az a felfogás, hogy a büntethetőség jogi feltételeit a törvényhozó határozza meg a Büntető Törvénykönyv Általános és Különös Részének törvényi tényállásaiban, és ezeknek a rendelkezéseknek a konkrét cselekményre való vonatkoztatása lényeges mozzanata a büntetőjogi felelősségnek.

A büntető jogtudomány viszonylagos szuverenitásából következik viszont, hogy mindkét alapfogalom értelmezése tekintetében nézetkülönbségek állnak fenn, amelyek ugyanannak az elméleti kérdésnek eltérő felfogású magyarázathoz vezethetnek. Ezek a nézetkülönbségek azonban a büntető jogtudomány alkotó továbbfejlesztésének egyik igen lényeges feltételét képezik. Ezen a helyen csak azokat a vitákat vázoljuk fel, amelyek a további vizsgálódásaink szempontjából jelentősnek mutatkoznak.

A nézetek csaknem kivétel nélkül megegyeznek abban, hogy a *bűncselekménynek két tartalmi eleme* van, amelyek objektíve a cselekményt, szubjektíve pedig az elkövető pszichés beállítottságát jellemzik, és ennek megfelelően tesznek különbséget társadalomra veszélyesség és bűnösség között. Mindkét fogalom beleykörezett a büntetőjogi gondolkodásba és jól hasznosítható a büntetőjogi gyakorlatban is.

Az általánosan elfogadott tudományos álláspont mellett két ellenkező nézet ismert a hazai büntetőjogi irodalomban. Mindkét nézet visszavezethető a *H. Mayer* által „szubjektív felróhatósági tannak” elnevezett elméletre.⁶¹

A *felróhatósági tan* egyik képviselője *Tokaji* a bűncselekmény-fogalom elemzése során azt a kívánságát juttatta kifejezésre, hogy „a fogalommeghatározásban használatos bűnösség, mint fogalmi ismérv a felróhatóság kritériumává szélesüljön”.⁶² A felróhatósági koncepció felépítését a következőképpen vázolja: „A büntetőjogi felróhatóságnak 1. előfeltétele a törvény által meghatározott életkornak az elkövetéskori betöltése; elemei pedig 2. egyrészt a rendszerint megkövetelt *a)* beszámítási képesség és *b)* bűnösség, valamint *c)* a szándékos bűncselekményeknél általában csak kivételesen hiányzó elvárhatóság; de a felróhatóságnak az egyedi cselekményhez fűződő pszichikus viszonyon túlnyúló eleme 3. az elkövető társadalomra veszélyessége is.”⁶³

A felróhatósági tan másik hazai képviselője *Viski*, aki a bűncselekmény fogalmát a mai polgári német büntető jogtudományban elterjedt „Unrechtslehre” felhasználásával a következőképpen határozza meg: „a bűncselekmény = felróható büntetőjog-ellenes cselekmény”.⁶⁴ A felróhatóság szóhasználat indokát *Viski*

⁶¹ Lásd: *H. Mayer*: I. m. 210—220. old.

⁶² *Tokaji Géza*: Adalékok. 30. old.

⁶³ *Tokaji Géza*: Uo.

⁶⁴ *Viski László*: Közlekedési büntetőjog. 320. old.

abban jelöli meg, hogy „egyfelől a bűnösség szó önmagában is számos jelentéstartalmat hordoz, másfelől az indeterminizmus felelősségi gondolatának elismerését látszik tükrözni”. *Viski* szerint a felróhatóság magában foglalja a bűnösséget és előfeltételeit (életkor, beszámítási képesség), valamint a felróhatóságot kizáró okokat (mint negatív felróhatósági elemeket).⁶⁵

Nem egyeznek meg a vélemények a bűncselekmény-fogalom formai oldalának elnevezésében. Az általánosnak mondható megjelölés a *tényállásszerűség* (*Kádár, Viski, Horváth*), de használják a büntetéssel fenyegetettséget (*Tokaji*) és a büntetési rendeltséget (*Földvári*) is.

Ezek csupán terminus technicusbeli eltérések, és nem takarnak tartalmi jellegű megkülönböztetéseket.

Érdemi jellegű eltérések állnak fenn viszont azok között a nézetek között, amelyek a társadalomra veszélyesség, illetőleg a tényállásszerűség mellett a *jogellenességet* is a bűncselekmény elemi részének tekintik⁶⁶ és azok között, amelyek ezt nem ismerik el.⁶⁷

A jogellenességi tan hívei a bűncselekményben alapvetően jogellenes cselekményt látnak, amely ezenkívül veszélyes a társadalomra, bűnös és tényállásszerű.

A szocialista bűncselekmény-fogalomra alkalmazott jogellenesség legrészletesebb kidolgozását a hazai irodalomban *Békés* végezte el.⁶⁸ Konceptiójában helyet kap mind a materiális, mind pedig a formális jogellenesség. Fő tételei: a jogellenesség „olyan értékítélet, amelynek tárgya valamely objektíve tényállásszerű magatartásban kifejeződő múltbeli történet”.⁶⁹ Materiálisan jogellenes az a cselekmény, amely jogilag védett érdekeket sért vagy veszélyeztet. A materiális jogellenesség a legegyszerűbben kifejezve tehát nem más, mint jogtárgysértés vagy veszélyeztetés. Ugyanezt fejezi ki azonban a társadalomra veszélyesség fogalma is. „A fogalmak ilyen formális egyezése ellenére a társadalomra veszélyesség és a materiális jogellenesség között lényeges tartalmi, sőt formai különbség áll fenn”.⁷⁰ A társadalomra veszélyesség ontológiai értelme a büntetőjogban csak a jogellenesség fogalom közvetítésével jut jogi jelentőséghez. Valamely történelmi korszak elméletileg lehetséges társadalomra veszélyes cselekményei közül a büntetőjog kiemeli azokat a magatartásokat, amelyek tanúsítását a büntetőjog eszközeivel is tilalmazni kell. „A kiválasztással — a cselekmény diszpozícióba foglalásával — az ontológiai és a jogi értelemben vett társadalomra veszélyesség elkülönül.”⁷¹

A formális jogellenességet *Békés* a tényállásszerűséggel állítja szembe. Felfogása szerint a cselekményt a jogellenesség bélyege az okozás ténye miatt terheli. „Az okozást azonban a materiális bűncselekmények törvényi tényállásai a diszpozíció-

⁶⁵ *Viski László*: Közlekedési büntetőjog. 383. old.

⁶⁶ Elsősorban: *Horváth Tibor, Viski László, Békés Imre*.

⁶⁷ Többek között: *Kádár Miklós, Földvári József, Tokaji Géza*.

⁶⁸ *Békés Imre*: I. m.

⁶⁹ *Békés Imre*: I. m. 37. old.

⁷⁰ *Békés Imre*: I. m. 85. old.

⁷¹ *Békés Imre*: I. m. 208. old.

szerűség elemévé teszik, ez a körülmény pedig a jogellenesség kategóriájának szükségtelenségére látszik utalni. Közelebbről, ha a törvényi tényállás kimerítése és a jogellenesség fogalmilag azonos jelenségre: a kauzalitásra vonatkozik, úgy a két kategória egyikét — az egyszerűsítés okából — mellőzni kell. Álláspontom szerint azonban — írja *Békés* — az említett két kategória egymástól logikailag elkülönül, mert a törvényi tényállás értékelésmentes, a jogellenesség pedig érték kategória. A törvényi tényállás a pusztán tárgyi okozást írja le, míg a jogellenesség az okozás jog-szemponitú negatív értékelését, elítélését fejezi ki.”⁷²

Viski felfogása szerint a társadalomra veszélyesség fogalmának a jogellenesség tanába való beépítése minőségileg új állásfoglalást jelent, és pedig azt, hogy a jogellenességnek most már ténylegesen létező és pontosan meghatározható materiális tartama van. „A jogellenes cselekmény tehát, alapját tekintve, társadalomra veszélyes, jogilag védendő érdekeket sértő vagy veszélyeztető emberi magatartás.”⁷³ A jogellenességet — mint bűncselekmény-elemet — *Viski* a formális értelmében tartja fenn.⁷⁴ Véleménye szerint a diszpozíciószerűség és a jogellenesség együttesen adják a cselekmény tényállás szerűségét.⁷⁵

A jogellenességi tan bírálata *Földvári* fejti ki. Felfogásának lényege, hogy „a burzsoá büntető jogtudomány által kidolgozott egyik jogellenesség-fogalom sem értékelhető bűncselekmény-fogalmunkban: a formális jogellenesség-fogalom azért nem, mivel az a tényállás szerűséggel, illetőleg a büntetni rendeltséggel azonos, a materiális jogellenesség-fogalom azért nem, mivel az a mi társadalomra veszélyesség-fogalmunkkal esik egybe”.⁷⁶

Nem egységes a (hazai) büntetőjogi felfogás a *bűncselekmény-fogalom* és a *törvényi tényállás fogalma egymáshoz való viszonyának* megítélése tekintetében sem. A különbség legélesebben *Földvári* és *Horváth* véleménye között mutatkozik meg.

Földvári álláspontja szerint a bűncselekmény fogalma és a törvényi tényállás fogalma között az a kapcsolat áll fenn, amit az *általános és a különös* viszonya jellemez. „... a bűncselekmény fogalma — általános fogalom, amelyhez viszonyítva a törvényi tényállás fogalma különös fogalomnak tekinthető. A különös fogalmat az általános fogalommal szemben az jellemzi, hogy az esetek, tárgyak, jelenségek stb. meghatározott jegyek által szűkített körére vonatkozik, míg az általános fogalom terjedelmét tekintve szélesebb körű.”⁷⁷ Továbbá: „... bűncselekmény csak valamelyik törvényi tényállás megvalósulásán keresztül jöhet létre, viszont nem minden törvényi tényállás-megvalósulás minősül bűncselekménynek. A törvényi tényállás megvalósulása csak egyik feltétele a bűncselekmény

⁷² *Békés Imre*: I. m. 216. old.

⁷³ *Viski László*: Szándékosság. 84. old.

⁷⁴ „Ha ugyanis a jogellenesség fogalomnak most már a formális oldalát vesszük szemügyre — és jogellenességen éppen ezt értjük...” *Viski László*: Szándékosság. 84. old.

⁷⁵ Lásd: *Viski László*: A veszélyeztetés, mint materiális bűncselekmény. Állam- és Jogtudomány, 1968. 1. sz. 71. és 72. old.

⁷⁶ *Földvári József*: Büntetőjog. Általános Rész. 57. old.

⁷⁷ *Földvári József*: Az egység és a halmazat. 111. old.

megállapíthatóságának: ezen felül szükséges a társadalomra veszélyes jelleg és az elkövető bűnösségének a megállapíthatósága is.”⁷⁸

Horváth felfogása szerint a bűncselekmény-fogalom és a törvényi tényállás fogalma a *tartalom és a forma* viszonyában áll egymással. „A bűncselekmény fogalma egyfelől és a törvényi tényállás fogalma másfelől egy és azonos jelenség — a bűncselekmény — két oldalát, éspedig a társadalmi és a jogi oldalát tükröző kategória. A bűncselekmény fogalmának dialektikája egyaránt megmutatkozik a bűncselekmény általános fogalma és a törvényi tényállás általános fogalma, illetve az emberölés büntetének általános fogalma és az emberölés büntette törvényi tényállása, továbbá az egyes emberölési bűncselekmények és a konkrét törvényi tényállások síkján.”⁷⁹ Továbbá: „Míg a bűncselekmény általános fogalma, s ugyanígy az emberölés általános fogalma is, feltárja az adott büntettek társadalmi-politikai tartalmát, addig a büntett törvényi tényállása az egyes büntettek jogi jellemzőit tartalmazza. Ebből fakad az az általánosan elfogadott tétel, mely szerint a törvényi tényállás a bűncselekmény társadalmi-politikai tartalmának jogi formája.” „A bűncselekmény fogalma és a törvényi tényállás ilyen összefüggéséből következik, hogy a bűncselekmény fogalmában helyet kapó minden elem — a társadalomra veszélyesség, a jogellenesség és a bűnösség áthatja valamennyi törvényi tényállást, s ha azok közül bármelyik is hiányzik, nem beszélhetünk a törvényi tényállás megvalósulásáról, más szóval tényállásszerű cselekményről.”⁸⁰

Lényeges megállapításokat tartalmaz Szabó felfogása is. Szerinte a bűncselekmény-fogalom szükségszerűen egybeesik magának a jogi szabályozottságnak lényeges elemeivel, hiszen éppen ezekből az elemekből absztrahált jogi fogalom. A bűncselekmény-fogalom és a törvényi tényállás fogalma egybeeső, de nem azonos fogalmak. „Az általános törvényi tényállás fogalma gazdagabb a bűncselekmény-fogalomnál, mert mint a bűncselekmény minden részletre kiterjedő jogi szabályozottsága, a lényeges elemek mellett az esetleges, véletlenszerű, nem lényeges elemeket is tartalmazza (pl. az objektív oldalon hely, idő, a szubjektív oldalon pl. a motívum aljassága stb.). A bűncselekményfogalom ezzel szemben szisztematikus és csak a lényeges jegyeket tartalmazó fogalom, és ebben mélyebb, de egyúttal (a konkrétság hiányában) szegényesebb is.”⁸¹

Nézetkülönbségek állnak fenn a *törvényi tényállás és a társadalomra veszélyesség viszonyának* értelmezése tekintetében is. Egyes felfogások szerint a társadalomra veszélyesség nemcsak a bűncselekmény-fogalomnak, hanem a törvényi tényállás fogalmának is eleme. Az ellentétes nézet szerint a társadalomra veszélyesség csak a bűncselekmény egyik alkotóeleme és független a törvényi tényállástól.

Az előző felfogás alap gondolata, hogy a társadalomra veszélyesség elsősorban a bűncselekmény objektív tartalmi jellemzője, de azáltal, hogy a törvényhozó „nem

⁷⁸ Földvári József: Az egység és a halmazat. 113. old.

⁷⁹ Horváth Tibor: Az élet, testi épség, egészség. 138—139. old.

⁸⁰ Horváth Tibor: Az élet, testi épség, egészség. 139—140. old.

⁸¹ Szabó András: Recenzió: dr. Földvári József: Az egység és a halmazat határesetei a büntetőjogban c. munkáról. Állam- és Jogtudomány, 1963. 4. sz. 621. old.

az egyes konkrét történéseket, magatartásokat, hanem csak az ezek magas szintű általánosításával kialakított cselekménytípusokat nyilváníthatja a büntetést érdemlőséget elérő fokban társadalomra veszélyessé”,⁸² a társadalomra veszélyesség egyúttal jogi jelenség is. A *Kádár—Kálmán szerzőpár* pl. a bűncselekmény fogalmi elemei között tárgyalja a cselekmény társadalomra veszélyességét, majd a törvényi tényállás szerkezetének ismertetésénél a tárgyi oldal egyik elemeként jelöli meg ugyancsak a társadalomra veszélyességet, egyéb tárgyi jellemzők: magatartás, hely, idő, mód, eredmény stb. mellett.⁸³

Szabó ugyanezt a felfogást képviseli. A törvényi tényállás fogalma és a bűncselekmény fogalma egybeeséséről vallott nézetéből szükségszerűen folyik az a következtetése, hogy „... a társadalomra veszélyesség törvényi szabályozásával jogi ismérvvé is vált mozzanatot mindkét fogalom részének tekintem”.⁸⁴

Horváth megfogalmazásából is az a vélemény tűnik ki, hogy a társadalomra veszélyességet nemcsak a bűncselekmény, hanem a törvényi tényállás elemének is fogja fel. Meglátása szerint a bűncselekmény fogalmában helyet kapó minden elem, köztük a társadalomra veszélyesség is, áthatja valamennyi törvényi tényállást. Hogy mit kell értenünk az áthatáson, az *Horváth* egyik utalásából olvasható ki.⁸⁵ Eszerint a társadalomra veszélyesség, mint bűncselekmény-jellemző, eleme a törvényi tényállásnak. Másik utalása viszont arra enged következtetni, hogy nem a társadalomra veszélyességet, hanem annak a tárgyi elemek összességében való megnyilvánulását tekinti a törvényi tényállás egyik részének.⁸⁶

Az ellentétes felfogás szerint a társadalomra veszélyesség nem tartozik a törvényi tényálláshoz. *Földvári* ezt a nézetet azzal indokolja, hogy a törvényi tényállásba a bűncselekménynek csak a törvényhozó részéről megkívánt feltételek tartoznak, a társadalomra veszélyesség ezzel szemben nem a törvényhozó alkotása, ez a törvényhozó akaratától független mozzanat. Igaz ugyan — jegyzi meg *Földvári* —, „hogy a Btk. 2. § (1) bekezdésében adott rendelkezéssel a társadalomra veszélyesség a bűncselekmény fogalmának a törvényi ismérve is lett, ezáltal azonban a társadalomra veszélyesség még nem vált a törvényhozó tetszésétől függő ismérvvé. Ha a törvényhozó a Btk. 2. § (1) bekezdésében nem említette volna a társadalomra veszélyességet, akkor is veszélyesek lennének a társadalomra az országunkban — bizonyos feltételek között — elkövetett lopások, izgatások, testi sértések stb”.⁸⁷

Tokaji véleménye szerint sem tekinthető a társadalomra veszélyesség a törvényi tényállás egyik elemének. „A cselekmény társadalomra veszélyessége ugyanis, ha in concreto is fennforog, nem a diszpozíció objektív jellegű elemeit megvalósító ténykörülmények összességén kívül, hanem abban létezik.” „... tényállástani szempontból a cselekmény társadalomra veszélyessége alapvetően az objektív

⁸² *Kádár Miklós—Kálmán György*: I. m. 221. old.

⁸³ *Kádár Miklós—Kálmán György*: I. m. 229. és 234. old.

⁸⁴ *Szabó András*: Recenzió. 621. old.

⁸⁵ *Horváth Tibor*: Az élet, testi épség, egészség. 140. old. 9. sz. jegyzet.

⁸⁶ *Horváth Tibor*: Az élet, testi épség, egészség. 140. old. 10. sz. jegyzet.

⁸⁷ *Földvári József*: Az egység és a halmazat. 108—109. old.

jellegű (az elkövetési tárgyat, a tárgyi oldal elemeit, valamint objektíve is meglévő tulajdonságként a *delicta propria* tettességhez szükséges és többségükben magának a cselekménynek a veszélyességét is befolyásoló ilyen személyes kvalifikáltságot is felölelő) tényállási elemeket megvalósító körülmények összességében létező, azt átható sajátossága a bűncselekménynek.”⁸⁸

Viski meghatározásából is az tűnik ki, hogy a társadalomra veszélyességet nem a törvényi tényállás egyik elemének, hanem objektív jogtárgysértésnek tekinti, amelynek ismérveit tartalmazza csupán a törvényi tényállás. „A rendszerezés szempontjai — írja — a szilárd rendszerezési alap szükségessége és az objektív társadalomra veszélyesség elsődlegességéről vallott felfogás egyaránt azt követeli, hogy a társadalomra veszélyesség fogalmát változtatlanul fenntartsuk az objektív jogtárgysértés vagy veszélyeztetés megjelölésére . . .”⁸⁹ A tényállás elemeiről *Viski* a következőképpen vélekedik: „. . . az az álláspontunk, hogy a tényállás elemei közül egyesek a cselekmény társadalomra veszélyességének, mások pedig a bűnösségnek kialakításában vesznek részt, tehát a törvényi tényállásokban szereplő ismérvek között ebből a szempontból különböztetni lehet és kell. E különböztetés pedig elsősorban abban áll, hogy a tényállásokban szereplő objektív ismérveket a cselekmény társadalomra veszélyességének alakítóiként, a szubjektív ismérveket pedig a bűnösséget és annak fokát formálóként fogjuk fel.”⁹⁰

A hazai szocialista büntető jogtudományban viszonylag egybevágoak a nézetek abban a tekintetben, hogy mit értünk *tényállásszerű cselekményen*. A tényállásszerűség egyik legtömörebb kifejezését a *Kádár—Kálmán*-féle megfogalmazás adja: „Az a cselekmény, amely megfelel a reá vonatkozó különös részbeli rendelkezéseknek (diszpozíciószerű), továbbá a törvény általános része rendelkezéseinek is, tényállásszerű. A tényállásszerűség már magában foglalja azt, hogy az annak megfelelő cselekményt kriminális következményekkel kell sújtani, minthogy a büntető törvény tényállása meghatározza azokat a szankciókat (büntetést vagy intézkedést), amelyek a tényállásszerű cselekményhez fűződnek.”⁹¹ A hazai büntető jogtudományban ezt tekinthetjük uralkodó véleménynek.⁹²

Vitatott viszont az a kérdés, hogy a negatív büntethetőségi feltételek, vagyis azok a körülmények, amelyeket a Btk. Általános vagy Különös Részében szabályozott törvényi tényállások büntethetőségi akadályként jelölnek meg, hozzátartoznak-e a cselekmény tényállásszerűségéhez vagy sem. A problémát *Tokaji* a következőképpen jelöli meg: „Ismeretes az az álláspont, hogy a törvényi tényállás a diszpozícióban foglalt tényállási elemeknek a bűncselekményre vonatkozó megfelelő általános részi ismérvekkel történt kiegészülése után jön létre. Az azonban,

⁸⁸ *Tokaji Géza*: Adalékok. 22—23. old.

⁸⁹ *Viski László*: Szándékosság. 87. old.

⁹⁰ *Viski László*: Szándékosság. 85—86. old.

⁹¹ *Kádár Miklós—Kálmán György*: I. m. 230. old.

⁹² Lásd: *Vargha László*: A bűncselekmény fogalmának dialektikus jellege a szocialista büntetőjogban. A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Évkönyve. 1954. 184. old.; *Földvári József*: Az egység és a halmazat. 99. old.; *Horváth Tibor*: Az élet, testi épség, egészség. 140. old.

hogy mik tartoznak a kiegészítő általános részi ismérvek körébe, kellőképpen tisztázva nincs. A magyar büntetőjog relációjában annyi bizonyos, hogy a bűncselekményre vonatkozó általános részi kategóriák nem mindegyike alkalmas törvényi tényállással kiegészítő szerepre. . .”⁹³

A kérdés felvetésére *Viski*nek a negatív tényállási elemek büntetőjogi funkciójáról vallott felfogása adott okot. *Viski* szerint „a törvény egyes tényállásaiban körülírt magatartás tanúsítása szabály szerint jogellenes és egyúttal a társadalomra veszélyes. A tényállásszerűség viszont csak akkor adott, ha a lehetséges kivételek egyike sem forog fenn, vagyis hiányzanak a jogellenességet kizáró okok.”⁹⁴ *Viski* tényállásszerűsége a következőt érti: „1. a magatartás diszpozíciószerű, azaz megfelel a törvény különös részében adott cselekményleírásnak, 2. nem hatályosulnak vele kapcsolatban a büntethetőséget — nem a felróhatóság vagy másodlagos büntethetőségi feltételek hiánya folytán — kizáró okok és 3. az elkövetőnek objektíve beszámítható, más szóval büntetőjogilag releváns.”⁹⁵ A 2. alattit nevezi *Viski* negatív tényállási elemeknek, amelyek funkciója „a diszpozíciószerű cselekmény büntetőjog-ellenességének kizárása.”⁹⁶

Viski felfogása meglehetősen egyedülálló a szocialista büntetőjogi irodalomban. *Tokaji* a negatív tényállási elemek tanáival kapcsolatos ellenvetését a következőkben fogalmazza meg: „Nem okoz különösebb hiányérzetet viszont az sem, hogy a szocialista szerzők általában nem kísérlik meg a szóban forgó kizáró okok hiányát ún. negatív tényállási elemmé formulázva küszöbölni ki a diszpozíciószerűség és a társadalmi tartalom közt létrejehető ellentmondást. Nem pedig azért, mert ha a negatív tényállási elemet is valóban tényállási elemként kezeljük, Andrejev egyik helytálló ellenérvének megfelelően ezt a negatív elemet, vagyis a kizáró okok hiányát minden esetben bizonyítani kellene, ami fordított formulázásban ugyan, de végeredményben ugyanazt jelenti, mintha magát a társadalomra veszélyességet nyilvánítjuk a tényállási elemek egyikévé. Ha viszont a negatív tényállási elem (egyébként helyesen) ilyen eljárásjogi konzekvenciával nem jár, megítélésünk szerint a dogmatikai funkciója is csak látszólagos, miért is a tényállástanba való beépítése nemcsak felesleges, de a megoldottság látszatát keltve gátjává is válnék annak, hogy a problémát az anyagi és az eljárásjogot egyaránt kielégítően, a valóságnak megfelelően közelítsük meg.”⁹⁷

Tisztázatlan kérdés még napjaink büntetőjogi elméletében a tényállásszerűség és a bűncselekmény közötti viszony értelmezése. Hazai viszonylatban többségének tekinthető *Horváth* nézete, amely szerint a tényállásszerűség magában foglalja a bűncselekmény valamennyi jellemzőjét, ennél fogva a tényállásszerű cselekmény egyenlő a bűncselekménnyel.⁹⁸ Ezzel szemben *Földvárinak* a legutóbbi időkig

⁹³ *Tokaji Géza*: Adalékok. 26. old.

⁹⁴ *Viski László*: A veszélyeztetés. 70. old.

⁹⁵ *Viski László*: Közlekedési büntetőjog. 323. old.

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ *Tokaji Géza*: Adalékok. 25. old.

⁹⁸ Lásd: *Horváth Tibor*: Az élet, testi épség, egészség. 139—140. old.

csaknem egyedülálló véleménye az, hogy „bűncselekmény csak valamelyik törvényi tényállás megvalósulásán keresztül jöhet létre, viszont nem minden törvényi tényállás-megvalósulás minősül bűncselekménynek. A törvényi tényállás megvalósulása csak egyik feltétele a bűncselekmény megállapíthatóságának; ezen felül szükséges a társadalomra veszélyes jelleg és az elkövető bűnösségének a megállapíthatósága is.”⁹⁹ A tényállásszerűség és a bűncselekmény viszonyát *Földvári* a következőképpen jellemzi: „a tényállásszerűség a bűncselekmény fogalmának csak egyik oldalát, a formáját jelenti. A társadalomra veszélyesség a második elem — a bűnösség mellett —, amely a bűncselekmény tartalmát juttatja kifejezésre... A forma azonban — viszonylagos önállósága révén — konkrét esetben néha túlnő a tartalmon. Ilyenkor valósul meg a tényállásszerű, de társadalomra nem veszélyes cselekmény.”¹⁰⁰

*Földvár*nak ezt a nézetét *Békés* is magáévá teszi. Erről így ír: „A magam részéről azoknak a felfogását osztom, akik a tényállásszerűségben a bűncselekménynek csak az egyik, bár garanciális szempontból a leglényegesebb feltételét látják; olyan *conditio sine qua non*-ját, amelynek hiányában a bűncselekmény sem jöhet létre, de amelynek jelentkezése még nem fejezi ki a büntett megvalósulását. Ehhez képest a tényállásszerűség és a bűncselekmény fogalmilag nem esnek egybe, a magatartás tényállásszerűsége a büntett fogalmi ismérveinek csak egyike.”¹⁰¹

Az ellentétes nézetek a *Földvári* által a hazai irodalomban első ízben kifejtett felfogásban a tartalom és a forma mechanikus elválasztását látják. *Szabó* szerint a jogi ismérvek tartalmas ismérvek és funkciójuk is tartalmi. „Nem válik el tehát a törvényi tényállás a társadalomra veszélyességtől, mert nem pusztán forma, hanem értelmes forma, amelynek egyik funkciója a társadalomra veszélyesség, mint társadalmi tartalom kifejezésre juttatása.”¹⁰²

Lázár is hasonlóképpen vélekedik. Alapfelfogása, hogy a társadalomra veszélyesség meglehetősen elmosódó körvonalú, gyakran szubjektív megítélésű fogalmat takarhat. Levonható az a következtetés — írja —: „... hogy a társadalomra veszélyes jelleg mindig specifikus, mindig valamilyen bűncselekmény tényelemeiben jut kifejezésre. De ez fordítva sem lehet másképp, azaz a törvényi ismérveknek a külső valóságban való realizálódása a specifikus társadalomra veszélyesség megnyilvánulását jelenti (természetesen mindig feltételezve a bűncselekmény bizonyos általános pozitív és negatív feltételeit is). A társadalomra veszélyesség a törvényi ismérvek immanens minősége; a különös részbeli törvényi tényállásban szereplő ismérvek azok, amelyek elsődlegesen kifejezik az ezeknek megfelelő cselekmény társadalomra veszélyes tulajdonságát. A kifejtetteknel fogva egyfelől a jogi jelenségnek, mint materiális tartalom nélküli formának, másfelől a büntetőjogilag releváns társadalomra veszélyességnek, mint ettől a formától valamiképpen

⁹⁹ *Földvári József*: Az egység és a halmazat. 113. old.

¹⁰⁰ *Földvári József*: Az egység és a halmazat. 109—110. old.

¹⁰¹ *Békés Imre*: I. m. 79. old.

¹⁰² *Szabó András*: Recenzió. 622. old.

függetlenül létező tartalomnak az elképzelése és egymással való szembeállítás a bűncselekmény dialektikus egységének a metafizikus szétszakítását jelenti.”¹⁰³
Lényegében ugyanezt a felfogást vallja Tokaji is.¹⁰⁴

4. A bűncselekmény-fogalommal kapcsolatos saját nézetünk

1. A büntetőjogi gondolkodás kétféle bűncselekmény-fogalmat ismer; megkülönböztetjük a bűncselekmény törvényi fogalmát és a bűncselekmény tudományos fogalmát. A bűncselekmény törvényi fogalma a büntető jogalkotás és a büntető jogalkalmazás eszköze, a bűncselekmény tudományos fogalma pedig a tudományos megismerés és elemzés egyik (alapvető) logikai tényezője. Mindkét fogalom a közvetlen megfigyelésből levezetett absztrakció útján jött létre, amelynek folyamatában a tudomány (a büntető jogtudomány) és a gyakorlat (a büntető jogalkotás és a büntető jogalkalmazás) együttesen, egymással kölcsönhatásban alakította ki az *egységes bűncselekmény-fogalmat*, amely csak feladatát és működését tekintve különül el törvényi, illetőleg tudományos fogalommá.

A következőkben a tudományos bűncselekmény-fogalomra vonatkozó nézetünket ismertetjük. A bűncselekmény-fogalmat az egyes konkrét bűncselekmények (mint jellegzetes emberi magatartások) érzékileg megismert lényegi jegyeit kiemelő és általánosító olyan absztrakciónak tekintjük, amelynek feladata a konkrétum (az egyes bűncselekmények) „újraalkotása a gondolkodás útján”.¹⁰⁵

Tudományos bűncselekmény-fogalmunkat tehát az objektív valóság sokoldalú összefüggésrendszerében létező konkrét mozgásfolyamat strukturális (vagyis nemcsak elemeire bontott, hanem a részek és az egész összefüggéseit és általános irányultságát is tartalmazó rendszer) visszatükrözésének tekintjük.

2. A tudományos megismerésben a gondolkodás útján már konkretizált bűncselekmény, mint *jelenség*, egyfajta emberi magatartás, amely a társadalmi érintkezésben alakult ki és a társadalom gyakorlati tevékenységében nyilvánul meg. A bűncselekmény a kialakulását és a lefolyását tekintve semmiben sem különbözik azoktól az emberi megnyilvánulásoktól, amelyeket az egyének vagy csoportjaik tanúsítanak a különféle szükségleteik kielégítése érdekében. A bűncselekménynek minősülő magatartásnak is két fázisa van: az első, az egyénben lezajló pszichikus mozgás, a második, az első fázisban kialakult döntésnek megfelelő izommozgás vagy az attól való tartózkodás. A bűncselekmény is céltudatos tevékenység; az egyén azért indít meg a cselekvésével változásokat, illetőleg azért szakít félbe a mulasztásával mozgásfolyamatokat, hogy új helyzeteket hozzon létre a jelenségek objektív összefüggésében, mivel számára a magatartás következményeképpen kialakuló új helyzet a jelenleginél előnyösebbnek tűnik.

¹⁰³ Lázár Miklós: A társadalomra veszélyesség hiányának problematikája. Jogtudományi Közlöny, 1971. 7. sz. 344. old.

¹⁰⁴ Lásd: Tokaji Géza: Adalékok. 18—20. old.

¹⁰⁵ Lásd: Marx: Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához. Budapest, 1951. 28. old.

a) A bűncselekmény egyedi jellegzetessége, minden más emberi magatartástól eltérő sajátossága mindenekelőtt az, hogy az az új helyzet, amelyre a magatartás irányul, a közösség számára objektíve hátrányos változást jelent, mert sérti vagy veszélyezteti a közösség létezése szempontjából alapvető társadalmi értékek fennmaradását vagy gyarapodását. A bűncselekménynek minősülő valamennyi magatartás közös jellemzője, hogy a társadalom számára hátrányos változások előidézője.

Ezt a jellemzőt, ezt az objektív tulajdonságot az emberi gondolkodás akként absztrahálja, hogy ez a vonás adja a magatartás *társadalomra veszélyességét*. Ennek alapján mondjuk, hogy a bűncselekmény-fogalom egyik differencia specifikája a társadalomra veszélyesség. A társadalomra veszélyességnek az objektív valóságban nincs megfelelője, mivel *a társadalomra veszélyesség nem jelenség, hanem tulajdonság*. Erre a tulajdonságra az emberi tevékenység meghatározott feltételek között tesz szert. A cselekmény társadalomra veszélyességének feltételei valamennyien objektív körülmények. Ezeket az objektív körülményeket különféle *tárgyi formák*, mint hely, idő, eszköz, mód, eredmény stb. juttatják kifejezésre. A cselekmény társadalomra veszélyességét közvetítő tárgyi formák cselekménytípusonként eltérő összetételben és kölcsönhatásban működnek. A számtalan különféle helyzet azonban közös abban, hogy a bűncselekménynek minősülő magatartás esetében a magatartásnak olyan alakulását szabja meg, amely hatásában sért vagy veszélyeztet a társadalom részéről fontosnak tartott érdekeket.

A cselekmény társadalomra veszélyessége elsősorban *minőségi* jellemző, amely elválasztja a társadalomra nézve káros, hátrányos kimenetelű magatartásokat a társadalomra nézve hasznos, előnyös következménnyel járó magatartásoktól. E kétfajta cselekménytípus között a minőségi különbséget tehát a magatartással érintett társadalmi értékek kedvező vagy kedvezőtlen változása adja. A cselekménnyel érintett társadalmi értékek viszont valamennyien különféle eszmei vagy anyagi értéknagyságot képviselnek.

Nem nehéz belátni, hogy a társadalomra veszélyesség a cselekménynek nemcsak minőségi, hanem *mennyiségi* jellemzője is. Ennek megfelelően tehetünk különbséget a különböző fokú társadalomra veszélyes cselekmények között. A társadalomra veszélyesség súlybeli különbségei a legtöbb vagyon elleni bűncselekmény esetében egzakt módon mérhetők. Más bűncselekményeknél, pl. az élet elleni bűncselekményeknél (ahol kizárólag eszmei értékek léteznek) a társadalomra veszélyesség súlybeli különbségei csak elnagyoltan, pl. a sértettek számának figyelembevételével érzékelhetők.

A cselekmény társadalomra veszélyességének súlya azonban nemcsak a mennyiségi mérhetőségtől függ. Súlybeli különbségeket hozhatnak létre a társadalomra veszélyesség kialakulásában működő tárgyi feltételekben beálló változások is. Jelenlegi gazdasági viszonyaink között pl. a magánszemélyeknek nyújtható állami hitelezési lehetőségek kiszélesedése az uzsora lehetőségeit csaknem teljesen visszaszorította. Az uzsora feltételei térben és időben rendkívül leszűkültek, az állampolgár nem szorul rá feltétlenül az uzsorahitel igénybevételére, tehát a még esetlegesen fellépő uzsora az állampolgárok érdekeit általában nem

sérti. Nem ok nélkül helyezte tehát hatályon kívül az 1978. évi IV. törvény az uzorára vonatkozó büntető rendelkezéseket, hanem abban a felismerésben, hogy a formális büntető jogszabályban meghatározott cselekmény (a diszpozíciószerű magatartás) a valóságban már korábbi idő óta nélkülözi a társadalomra veszélyességnek azt a fokát, amely bűncselekmény objektív tartalmi jellemzőjeként jöhetne tekintetbe.

A társadalomra veszélyesség feltételeiben nemcsak időbeli, hanem térbeli változások is jelentkezhetnek esetenként olyan súllyal, hogy a konkrét cselekmény — a diszpozícióban megfogalmazott általánostól eltérően — nem sérti és nem is veszélyezteti az érintett társadalmi értékeket. Pl. a szabad árformába tartozó árucikkek értékesítése esetében az árak alakulásában jelentős szerepet kap a piaci mechanizmus hatására kialakult kereslet—kínálat viszony. Ennek megfelelően adott árucikk ára az ország egyik területén alacsonyabb, máshol magasabb lehet. Ha az eladó az olcsóbb piacról a drágább piacra viszi az áruját és az árut ott az ottani áron értékesíti, ezek között a feltételek között cselekménye nem sérti az ottani lakosság érdekeit, ezért cselekménye nem veszélyes a társadalomra (jöllehet a korábbi piaci viszonyokhoz mérten a méltányos hasznot meghaladó nyereséghez jut).

A társadalomra veszélyességgel, mint a bűncselekménynek minősülő magatartás jellemzőjével kapcsolatos állásfoglalásunkat a következőkben összegezzük:

A társadalomra veszélyesség a cselekmény tárgyi tartalmi jellemzője, a cselekménynek azt az objektív tulajdonságát jelenti, hogy az hatásában káros, hátrányos a társadalomra, mert veszélyeztetet vagy sért alapvető társadalmi értékeket. A társadalomra veszélyességben a cselekménynek nemcsak minőség tartalma fejeződik ki, hanem mennyiségi, súlybeli változatai is. A társadalomra veszélyesség súlybeli változásait a cselekmény lefolyásának tárgyi feltételeiben beálló változások idézik elő.

A társadalomra veszélyesség *fogalma* az objektív valóság visszatükröződéseképpen alakul ki az emberi tudatban. A felismert lényegyet mind a büntető jogtudomány, mind pedig a törvényhozó megfogalmazhatja, de ezek a megfogalmazások csak megállapító jellegűek, mert a társadalomra veszélyesség ettől függetlenül létezik, magában az objektivizálódott magatartásban. A társadalomra veszélyességnek a jogalkalmazó (és a büntető jogtudomány) számára irányadó megfogalmazását Büntető Törvénykönyvünk 10. §-ának (2) bekezdése tartalmazza. Eszerint: „Társadalomra veszélyes cselekmény az a tevékenység vagy mulasztás, amely a Magyar Népköztársaság állami, társadalmi vagy gazdasági rendjét, az állampolgárok személyét vagy jogait sérti vagy veszélyezteti.”

A társadalomra veszélyesség különféle büntetőjogi formarendszerekben konkretizálódik. A társadalomra veszélyesség konkrét formarendszerét a Büntető Törvénykönyv Különös Részében meghatározott törvényi tényállások tárgyi oldalai képezik, amelyeken belül az egyes tárgyi tényállási elemek, mint pl. magatartásforma, hely, mód, idő, eszköz, eredmény stb. valamely típuscselekmény fő tárgyi jellemzőinek absztrakcióiként kapnak helyet.

b) A bűncselekmény második jellegzetessége a *bűnösség*.

A bűnösség a magatartás szubjektív tartalmi jellemzője, amelyhez a társadalom etikai-politikai értékelése kapcsolódik. A bűnösség szorosan összefügg a társadalmi kihatású cselekményeknek a tulajdonságával, hogy kétfajta érdek fűződik hozzájuk: egyéni és társadalmi érdek. Bűncselekmény esetében ez a kétfajta érdek egymással ellentétes. Az ellentétes érdekeknek megfelelően mind az egyén, mind pedig a társadalom eltérő módon értékeli ugyanazt a magatartást és a magatartáshoz eltérő módon viszonyul.

Az egyén a magatartás belső fázisát képező pszichikus tevékenység során felismeri (vagy fel kellene ismernie), hogy elhatározása az általa tervbe vett módon csak olyanképpen valósítható meg, hogy megsérti vagy veszélyezteti a társadalom részéről fontosnak tartott értékeket. Mérlegeli (vagy mérlegelnie kellene) azt is, hogy magatartása a társadalom aktív nemtetsző reagálását válthatja ki, de ezek a felismerések (illetőleg elvárt felismerések) nem tartják vissza az elhatározása valóráváltásától.

A társadalom a külvilágban történő megjelenéskor szerez tudomást az egyén elhatározásáról, és ehhez az elhatározáshoz szociáletikai értékelést fűz, majd az értékelésnek megfelelően viszonyul magához az egyénhez. A szociáletikai értékelés alapját a társadalom mindenkor uralkodó erkölcsi nézetei, továbbá az uralkodó politikai, gazdasági, szociális, kulturális stb. érdekei képezik. A szociáletikai értékelés szólhat az egyén javára vagy terhére; azaz a társadalom az egyes magatartásokról elismerően vagy elítélően vélekedik, az egyén viselkedését vagy megdicséri vagy a terhére rója. A társadalomra veszélyes magatartásokhoz a társadalom elítélő módon viszonyul, az ilyen magatartást az azt tanúsító személy terhére rója, vagyis az egyént felelőssé teszi. Bűncselekménynek minősülő magatartás esetében a társadalom aktív viszonyulása a cselekmény tanúsítójához büntetőjogi felelőssé-tételt jelent.

Ebből a vázlatos levezetésből is kitűnik, hogy a bűnösség összetett fogalom. A bűnösség alapvetően az egyénnek a társadalomra veszélyes cselekmény elkövetésében megnyilvánuló pszichés állapota, amely ellentétes a társadalmi elvárásokkal és ezért a társadalom aktív nemtetszését váltja ki. A nemtetszés aktivitása magában foglalja a társadalomnak azt a kötelezettségét, hogy tételelesen előre meghatározza azokat a társadalomra veszélyes magatartásokat, amelyeket nemkívánatosnak tart, és megjelölje azokat a joghátrányokat, amelyeket a megjelölt magatartások tanúsítójának el kell viselnie. Meglátásunk szerint ehhez a mozzanathoz kapcsolódik a harmadik bűncselekmény-ismérv, a tényállásszerűség, amelynek tárgyalására rövidesen rátérünk.

A társadalmi értékelés (vagyis a bűncselekménynek minősülő magatartástól való tiltás) tudata vagy elvárt tudata is részét képezi az elkövető pszichés állapotának; az elkövető számol, vagy számolnia kellene a társadalmi aktivitás folytán kilátásba helyezett joghátrány elviselésének kötelezettségével.

A bűnösség tehát a szubjektumnak a közösség által tiltott és büntetőjogi büntetéssel fenyegetett konkrét magatartására vonatkozó, társadalmilag elítélt, pszichés állapota. A bűnösség, mint minden értékelt társadalmi megnyilvánulás, két ellentétes oldal: az egyéni értékelés és a társadalmi értékelés egységét foglalja

magában. A társadalmi értékelés jogi jellegéből következik, hogy a bűnösség létrejöttében és létezésében nemcsak az egyén pszichikuma változásainak, hanem a társadalmi tilalom változásainak is meghatározó szerepük van. Vagyis, amíg a társadalomra veszélyesség független a törvényhozó akaratától, addig a bűnösség részben függvénye a közösségi állásfoglalást kifejező törvényhozói akaratnak is.¹⁰⁶

A bűnösség kettős arculatát tükrözi a mai szocialista büntető jogtudomány fogalommeghatározása is. Az általánosan elfogadott fogalommeghatározás szerint: a bűnösség az elkövető és a büntetőjogi védekezési körbe vont érdek elleni cselekménye között fennálló pszichikus viszony, amely miatt neki a cselekményét felróhatjuk.

Az egyén és a büntetőjogi védekezési körbe vont érdek elleni magatartása közötti pszichikus viszony *különbőle formákban* konkretizálódik. A mai büntetőjogok általában négy bűnösségi formát különböztetnek meg. Az egyes bűnösségi formák a magatartást tanúsító személy pszichikumának más-más állapotát juttatják kifejezésre és alapul szolgálnak a társadalmi értékítéletben megnyilvánuló kisebb vagy nagyobb fokú helytelenítésre.

A helytelenítő értékítélet a pszichikus mozgásnak arra a szakaszára vonatkozik, amelyben az *elhatározás végrehajtásba* megy át. Az elhatározást a célképzetnek megfelelően az *akarati* aktivitása mozgatja. Az akarati működéséhez *intellektuális* és *emocionális* tényezők kapcsolódnak. A konkrét elhatározás alakulásában tehát az akarati mozzanatokon túl tudati és érzelmi tényezők is részt vesznek. Ezek azonban különböző módokon és különböző intenzitással jelentkeznek, és kölcsönhatásukban azt a konkrét pszichikus állapotot hozzák létre, amelynek figyelembevételével az elhatározás egyes formái között különbséget tehetünk.

A társadalmi értékítéletben kifejeződő helytelenítés akkor a legnagyobb fokú, amikor a bűncselekmény elkövetésére irányuló elhatározás az *egyenes szándék* formájában történik. A szándékos elkövetésnek ezt az alakzatát *intellektuális* vonatkozásban a következő mozzanatok jellemzik: 1. A célkitűzés társadalmi vonatkozásban egyértelműen negatív, büntető jogszabályokkal társadalmi védekezési körbe vont értékek veszélyeztetése vagy megsértése. 2. A szubjektum: a) előre látja magatartásának egyetlen következményét, azt az objektív változást, amelyre a célkitűzése irányul; b) tisztában van a cselekménye és az ezáltal előidézendő következmény társadalomra veszélyes jellegével és büntetőjogi tilalmazottságával. *Emocionális* vonatkozásban a kitűzött cél megvalósítása a szubjektum számára előnyösnek tűnik, a célmegvalósulást, mint következményt kívánatosnak tartja, a büntetőjogi tiltottság ellenére is. Az *akarati* aktus a végrehajtásban a kitűzött cél irányába haladó testmozgásban tárgyiasul, egyben kifejezésre juttatja az akadályozó és a gátló körülmények elhárítására irányuló törekvést.

¹⁰⁶ Teljes mértékben egyetértünk Györgyi Kálmánnak azzal a megállapításával, amely szerint „abban, hogy valamely bűncselekmény szándékosan vagy gondatlanságból elkövetettnek minősül, a törvényhozási technika is szerephez jut”. Györgyi Kálmán: A bűnösség a szocialista büntetőjogban. Állam- és Jogtudomány, 1980. 4. sz. 619. old.

Magasfokú a társadalmi értékítéletben kifejezett helytelenítés az *eshetőleges szándékkal* történő bűncselekmény-elkövetés esetében is. A szándékos elkövetésnek ezt az alakzatát *intellektuális* vonatkozásban a következők jellemzik: 1. A célkitűzés társadalmi szempontból nem feltétlenül negatív; a szubjektum célja az esetek többségében büntetőjogilag közömbös következmény megvalósítása, de lehet a büntetőjog által tiltott eredmény létrehozása is. 2. A szubjektum: *a)* felismeri, hogy a cél megvalósítására irányuló magatartás véghezvitele esetében legalább két következmény lehetséges: beállhat a célba vett hatás (amelyet nem feltétlenül tilt a büntetőjog), de előállhat a cselekménnyel összefüggő mellékkövetkezmény is, amelynek létrehozását viszont a büntetőjog feltétlenül tiltja; illetőleg a célba vett hatás maga is büntetőjogi tilalom alá esik, de a mellékhatást súlyosabb büntetőjogi megítélés kíséri; *b)* tisztában van azzal, hogy cselekményének esetleges mellékhatása mindenképpen veszélyes a társadalomra és konkrét büntetőjogi rendelkezést sért. *Emocionális* vonatkozásban a kitűzött cél megvalósítása a szubjektum számára előnyösnek tűnik, a célmegvalósulást, mint következményt kívánja; a célba vett következmény *mellett*, illetőleg *helyett* előálló társadalomra veszélyes és büntetőjogilag tiltott következmény iránt közömbös. Az *akarati* aktus objektivizálódott folyamatában, vagyis a testmozgás kifejtése során az alany nem tesz semmit a felismert, de nem kívánt mellékkövetkezmény elhárítására, mert ezzel szükségképpen megghiúsítaná vagy megnehezítené a kívánt következmény elérését.

A társadalmi értékítéletben kifejezett helytelenítés a szándékos elkövetéshez képest kisebb fokú a *tudatos gondatlanság* esetében. A tudatos gondatlanság *intellektuális* jellemzői: 1. A célkitűzés társadalmi vonatkozásban hasznos, illetőleg közömbös, de semmiképpen sem negatív. 2. A szubjektum: *a)* felismeri, hogy a cél megvalósítására irányuló magatartás kétféle következményt idézhet elő: beállhat a célba vett következmény, de előállhat a cselekménnyel összefüggő mellékhatás is, amelynek létrehozását tiltja a büntetőjog; *b)* tisztában van azzal, hogy cselekményének esetleges mellékhatása veszélyes a társadalomra és konkrét büntetőjogi rendelkezéseket sért; *c)* többé-kevésbé reálisan, de nem kellőképpen megalapozott számítással ahhoz a következtetéshez jut, hogy a mellékhatás bekövetkezése kevésbé valószínű, mint a célba vett következményé; *d)* feltételezi, hogy az eseményfolyamatban olyan tényezők kerülnek túlsúlyba, amelyek a társadalomra veszélyes mellékkövetkezmény ellen hatnak. *Emocionális* vonatkozásban kívánatosnak tűnik a kitűzött cél elérése, de csak azért határozza el magát a szubjektum a cél megvalósítására, mert bízik a társadalomra veszélyes és büntetőjogilag tiltott következmény elmaradásában. Az *akarati* aktus objektivizálódott folyamatában az alany a tőle telhető elhárító intézkedéseket ugyan megteszi a nem kívánt következmény elhárítására, de túlzott jelentőséget tulajdonít a véletlen hatásának. Tudatos gondatlanság esetében a társadalom alapvetően a könnyelműséget, az alaptalan bizakodást, illetőleg az önteltséget rója az elkövető terhére.

A társadalmi értékítéletben kifejezett helytelenítés a *hanyagság* esetében a legenyhébb. A társadalomra veszélyes és büntetőjogilag tiltott következményt az alany akként idézi elő, hogy e tekintetben az akarati aktus működése teljesen hiányzik. Az objektivizálódott magatartás létrejöttében ennél fogva (a követ-

kezmény viszonylatában) az intellektuális és az emocionális tényezőknek sincs semmiféle szerepük. A társadalmi szemrehányást megalapozó mozzanatok tehát szükségképpen mások, mint az előző három bűnösségi alakzatnál. A hanyagság esetében két mozzanatnak van jelentősége: az egyik, a társadalomra veszélyes és tiltott következmény *objektív előreláthatósága*; a másik pedig az előrelátásnak az elkövetőtől való *elvárhatósága*.

Ami az objektív előreláthatóságot illeti, kijelenthetjük, hogy a társadalmi élet viszonyai a közösségi érintkezésben minden egyes egyéntől megkívánják azt a *gondosságot*, hogy életmegnyilvánulásaiban vegye figyelembe más személyek érdekeit is, és tartózkodik minden olyan magatartástól, amely idegen érdekeket sérthet vagy veszélyeztethet. Különösképpen akkor emelkedik ki az általános gondosság követelménye, amikor a veszélyeztetés vagy a sérelem büntetőjogi védekezési körbe vont viszonyokat érint. Az általános gondossági követelmény feltételezi, hogy adott cselekmény társadalomra veszélyes következményeit a cselekmény jellegénél és körülményeinél fogva bárki előre láthatja. Ennyiben tartjuk objektív mércének a következmény előrelátásának lehetőségét.

Az elvárhatóság ezzel szemben egyénre vonatkozó szubjektív mérce, amely azt fejezi ki, hogy a társadalomra veszélyes és büntetőjogilag tiltott konkrét következmény előrelátásának lehetősége a konkrét személy egyéni tulajdonságainak figyelembevételével a magatartás tanúsításakor fennállt-e.

c) A társadalomra veszélyesség és a bűnösség két oldalról jellemzi a bűncselekménynek minősülő magatartást. A társadalomra veszélyesség objektív tartalmi ismertetője, a bűnösség pedig szubjektív tartalmi ismertetője a bűncselekménynek. Egyébként valamennyi magatartás objektív és szubjektív tényezők kölcsönhatásában jön létre és működik. Ha tehát az egyes magatartások között határvonalat kívánunk húzni, akkor elsősorban a specifikus objektív és szubjektív tartalmi jegyeket kell meghatározni.

A tartalmi jegyek megjelölése azonban még nem elegendő egyetlen jelenség meghatározásához sem, tekintettel arra, hogy azonos (és specifikus) tartalom is eltérő *formában* valósulhat meg, és a formakülönbségek is választóvonalat jelentenek az egyes jelenségek között.

A bűncselekménynek minősülő magatartás specifikus formai ismertetője, hogy a magatartás objektív és szubjektív tartalmi meghatározói kettős formában, *természetes és jogi formában* léteznek és a formameghatározó a jogi oldal.

Az a felfogásunk, hogy a bűncselekmény kettős formában létezik, magyarázatra szorul. A kettős forma megnevezéssel arra kívánunk utalni, hogy a bűncselekmény megvalósulása esetén nem két, hanem egy forma juttatja kifejezésre a tartalmat, de ennek az egyetlen formának kétoldalú meghatározottsága van. A bűncselekmény, mint az objektív valóságban végbemenő változások létrehozója elsősorban természetes formájában, mint pl. emberi élet kioltása, meghatározott vagyontárgy elvétele, az országhatár átlépése stb. létezik. (Ebből a formameghatározottságból kiindulva beszélünk történeti tényállásról.) A bűncselekmény azonban nem egyszerűen csak történés- vagy okozásfolyamat, hanem *értékelt és tiltott* változásfolyamat, amely a kialakulása során magára veszi a tilalmakban felsorolt absztrakt

formákat, azáltal, hogy a természetes forma teljes egészében megfelel az absztrakt formának, konkretizálja az absztrakt jogi formát.

A jogi formameghatározottság elsősorban abban jut kifejezésre, hogy csak az a társadalomra veszélyes és bűnös magatartás képezhet bűncselekményt, amely maradéktalanul az absztrakt forma alá vonható, tehát a büntetőjogi felelősség tekintetében in concreto büntetőjogi formában mutatkozik meg.

3. Mielőtt a bűncselekmény formai jellemzőit tanulmányoznánk, meg kell vizsgálnunk azt az absztrakt formarendszert, ahonnan a társadalomra veszélyes és bűnös magatartás a maga büntetőjogi formáját nyeri, meg kell határoznunk tehát a *törvényi tényállás* fogalmát.

Már a bűnösség vizsgálatánál utaltunk arra, hogy a társadalomra veszélyes cselekmények egy részéhez a társadalom elítélően viszonyul, meghatározott cselekményeket a társadalom akaratát érvényre juttató törvényhozó tiltott cselekményekké nyilvánít és megvalósításukhoz az elkövetőre hátrányos jogkövetkezményeket fűz. A törvényhozó által büntető szankció kilátásba helyezésével tiltott cselekménynek, vagyis bűncselekménynek nyilvánított társadalomra veszélyes és bűnös cselekmény törvényi ismérveinek összessége adja a törvényi tényállást. A törvényi tényállás megalkotásában a cselekmény társadalomra veszélyessége az alapvetően figyelembe vett kritérium. A társadalomra veszélyesség megítélése tekintetében azonban a jogalkotó a bűnösségi formának is szerepet tulajdonít. A könnyű testi sértéssel előidézett hátrányos következmény pl. mint objektív sérelem, teljesen azonos a szándékos vagy a gondatlan elkövetés esetében. A jogalkotó azonban a tárgyi azonosság ellenére, mégsem tekinti a gondatlan testi sértés társadalomra veszélyességét olyan fokúnak, hogy e cselekmény tilalmazására törvényi tényállást hozzon létre.¹⁰⁷

A törvényi tényállás, mint *jelenség, büntető jogszabály*, amely az emberi tudatban létezik, de objektivizálva is megjelenik írott jog formájában. A törvényi tényállást a törvényhozó akarat hozza létre, változtatja meg, vagy helyezi hatályon kívül. A törvényi tényállás *független a bűncselekménytől* és anélkül is létezik. (Ezt a hazai jogalkalmazási gyakorlat számos példával bizonyíthatja, mint pl. merénylet, ellenség támogatása stb.) Bűncselekmény viszont — a nullum crimen sine lege elvéből következően — törvényi tényállás nélkül nem keletkezhet.

A törvényi tényállás a bűncselekménnyel sem tartalom—forma, sem általános—különös, sem pedig rész—egész viszonyba nem állítható. *A bűncselekmény, mint magatartás és a törvényi tényállás, mint jogszabály ugyanis nem egynemű fogalmak.* Nem egynemű fogalmakat viszont „nem lehet egymás fölé vagy alá rendelni”.¹⁰⁸

¹⁰⁷ Felfogásunk alátámasztásaképpen hivatkozni kívánunk Horváth Tibor hasonló véleményére. Eszerint: „A jogalkotó társadalomra veszélyes cselekmény elkövetése esetén személyében kevésbé tartja veszélyesnek a gondatlan bűnelkövetőt, mint a szándékos bűncselekmény elkövetőjét. Erre tekintettel pedig a gondatlanul elkövetett bűncselekmény társadalomra veszélyességét általában kisebb fokúnak értékeli.” Horváth Tibor: A társadalomra veszélyesség a bűncselekmény fogalmának alapvető kritériuma. Állam- és Jogtudomány, 1980. 1. sz. 10. old.

¹⁰⁸ Fogarasi Béla: Logika. 154. Budapest, 122. old. Nézetünkhöz hasonló álláspontot képviselnek Kádár Miklós és Kálmán György is. Lásd: Kádár Miklós—Kálmán György: I. m. 228. old.

A törvényi tényállás és a bűncselekmény között, nézetünk szerint, a „feltétel” és a „feltételezett” viszony áll fenn. A bűncselekmény viszonylatában a törvényi tényállás feltételek szerves egészeként, feltételkomplexumként működik, mert magában foglalja azokat az ismertetőjegyeket, amelyek a bűncselekménynek jogi formát adnak, egyszóval a büntethetőségi feltételeket írja le. *A bűncselekmény tehát — formailag — a törvényi tényállástól feltételezett jelenség és fogalom.*

A törvényi tényállás és a bűncselekmény közötti viszony lényegének meghatározása után azt kell tisztáznunk, hogy mely büntethetőségi feltételek tartoznak a törvényi tényállás körébe, és ezeket a feltételeket a törvényhozó hol helyezi el, vagyis meg kell jelölnünk a törvényi tényállás tartalmát.

Egyetértünk mindenekelőtt azokkal a nézetekkel, amelyek szerint a törvényhozó a büntethetőségi feltételeket a Büntető Törvénykönyvnek részint az Általános Részében, részint pedig a Különös Részében helyezte el. Ennek megfelelően *általános* (minden egyes bűncselekményre vonatkozó) és *különös* (csak a konkrét bűncselekményre vonatkozó) büntethetőségi feltételeket különböztetünk meg. Mind az általános, mind pedig a különös büntethetőségi feltételek a funkcióikat tekintve lehetnek büntetőjogi *felelősséget létrehozó* (pozitív) feltételek és büntetőjogi *felelősséget kizáró vagy megszüntető* (negatív) feltételek. *Jellegük szerint tárgyi* (objektív) és *alanyi* (szubjektív) büntethetőségi feltételek között teszünk különbséget. *Tartalmi* vonatkozásban valamennyi büntethetőségi feltétel az objektív valóság visszatükröződése.

Valamely konkrét bűncselekménnyel kapcsolatos feltételkomplexumot *teljes törvényi tényállás*-nak nevezünk. A teljes törvényi tényállás mindenekelőtt az adott bűncselekményre vonatkozóan a Büntető Törvénykönyv Különös Részében (a diszpozícióban) megjelölt büntethetőségi feltételeket foglalja magában, továbbá kiegészül az Általános Részben meghatározott azokkal a büntethetőségi feltételekkel, amelyek a konkrét bűncselekmény általános formajegyeiként tekintetbe jöhetnek. (Felnőtt korú elkövető bűncselekményének létrejöttében pl. a fiataalkorúakra vonatkozó általános büntethetőségi feltételeknek semmiféle szerepük nincs.) A teljes törvényi tényállás tehát *menyiségi* szempontból nem tartalmazza valamennyi különös részbeli feltételt, és az általános büntethetőségi feltételek közül is csak azokat egyesíti, amelyek az elkövetővel vagy a cselekménnyel összefüggenek. *A teljes törvényi tényállás mindig konkrétan létezik.* Egyébként a teljes törvényi tényállást kitevő feltételek lehetnek pozitív és negatív feltételek, és mindkét feltételfajtában részt vehetnek tárgyi és alanyi büntethetőségi tényezők.

A teljes törvényi tényállásban helyet kapó *pozitív tárgyi* feltételek a maguk teljességében és kölcsönhatásukban a *társadalomra veszélyesség* büntetőjogi formastruktúráját fejezik ki, míg a *pozitív alanyi* feltételek a magatartást tanúsító személy büntetőjogi meghatározottságát, a *bűnösség* jogi formáit és a szubjektum pszichikus működésével kapcsolatos kiemelt jogi formákat jelenítik meg.

Nem értünk egyet azokkal a nézetekkel, amelyek a törvényi tényállásban megjelölt pozitív tárgyi feltételek mellett önálló tényállási elemnek tekintik a cselekmény társadalomra veszélyességét is. Nem eleme továbbá a törvényi tényállásnak a bűnösség sem (mivel azt társadalmilag helytelenített pszichikus

megnyilvánulásnak tartjuk), hanem csak a két bűnösségi forma — a szándékosság, illetőleg a gondatlanság —, amelyek közül a konkrét bűncselekmény szabályozási módjától függően egyik hiányozhat is.

A teljes törvényi tényállás mellett a büntető jogtudomány megkülönbözteti az *általános törvényi tényállást*. Az általános törvényi tényállás a visszatükrözött büntethetőségi feltételek (tehát fogalmak) absztrakciója, funkcióját tekintve tudományos vizsgálati modell, amelyet a büntető jogtudomány az egyes konkrét bűncselekmények elemzésénél alkalmaz. Az általános törvényi tényállás a *bűncselekmény általános fogalmával* hozható feltétel—feltételezettség viszonyba.

4. A törvényi tényállás a bűncselekmény megvalósulási folyamatában olyanképpen funkcionál, hogy a társadalomra veszélyes és bűnös cselekménynek sajátos büntetőjogi formát ad. *A pozitív büntethetőségi feltételek összehatása folytán a cselekmény tényállásszerűvé válik.*

A *tényállásszerűség* a cselekmény megfelelése a büntethetőség *pozitív formai feltételeinek*. A tényállásszerűség a társadalomra veszélyesség és a bűnösség mellett a bűncselekményként minősülő magatartás egyik jellemzője.

Itt kell megjegyeznünk, hogy azokkal a felfogásokkal értünk egyet, amelyek nem azonosítják a tényállásszerű cselekményt a bűncselekménnyel. A tényállásszerűség csak annyit jelent, hogy adott cselekmény formai szempontból megfelel a bűncselekmény minősítés követelményeinek. Ahhoz, hogy a tényállásszerű cselekményt bűncselekményként bíráljuk el, az is szükséges, hogy a cselekmény a tartalmi követelményeknek is megfeleljen; tehát, hogy objektíve társadalomra veszélyes, szubjektíve pedig bűnös legyen. Ezzel a nézettel kapcsolatos ellenvetések legsúlyosabb (legérdemibb) érve az, hogy ez a felfogás antidiialektikus, mert önkényesen elválasztja a formát a tartalomtól. Továbbá pedig, ha a tárgyi tényállásszerűség a maga egészében a cselekmény társadalomra veszélyességének kifejeződése, akkor ha valamely cselekmény tényállásszerű, szükségképpen társadalomra veszélyes tartalmat kell kifejeznie, mivel nem a jogi forma teremti meg a társadalomra veszélyességet, hanem fordítva, a bűncselekmény megvalósulása esetében a társadalomra veszélyesség ölt magára jogi formát.

Az ellenvetés helyessége nem vitatható, ha a tartalom—forma viszonyt azonos jelenségcsoportra vetítjük. A bűncselekmény azonban kétarcú jelenség, mert tartalmát az objektív társadalmi valóságból, formáját viszont a jogszabályoktól kapja. A bűncselekmény, mint objektív változás-folyamat természetes (tárgyi) formákban jelzi a társadalomra veszélyességét. Ugyanannak a magatartástípusnak a társadalomra veszélyessége azonban *a magatartás lefolyását meghatározó tényezők változása és eltérő kölcsönhatása* folytán időszakonként, területenként és cselekményenként eltérő súllyal jelentkezik, vagyis különféle intenzitással sértheti vagy veszélyeztetheti a társadalom fontos érdekeit. A társadalomra veszélyesség súlybeli különbségeit a magatartás tárgyi formái (eszköz, mód, hely, idő stb.) mutatják. Ezek a tárgyi formák összehatásukban azt is jelezhetik, hogy adott magatartásnak olyan csekély hatása van a társadalmi védekezési körbe vont érdekekre, hogy azokat csak igen kis mértékben vagy egyáltalán nem sérti, illetőleg veszélyezteti. Erre már egyszer rámutattunk a társadalomra veszélyesség fogalmának tárgyalásánál.

A büntető jogszabály tartalmát visszatükrözött formák képezik, amelyek meghatározott cselekménytípus *elvont* társadalomra veszélyességét jelzik. A büntető jogszabálynak ezek a tárgyi elemei *statikus formák*, amelyek mindaddig *változatlanul* fennállnak, amíg a törvényhozó új vagy megváltoztatott formákkal fel nem váltja őket. A jogi formák is kifejezhetik ugyanannak a cselekménytípusnak különböző súlyú társadalomra veszélyességét (pl. vétség-büntett) azonban a jogi megkülönböztetés rendkívül merev és lényegében differenciált cselekménytípusokat határoz meg. Ezek mindegyikén belül a cselekmény konkrét társadalomra veszélyessége igen tág határok között mozoghat. Ezt a rugalmas mozgást a jogi formarendszer nem képes követni, tehát ellentmondás keletkezhet az absztrakt formastruktúra és a konkrét tartalom között. Ez az ellentmondás odáig szélesedhet, hogy egy formailag tényállásszerű cselekmény nem sérti vagy nem veszélyezteti a jogi védekezési körbe vont társadalmi érdekeket, a tényállásszerű cselekmény tehát nem veszélyes a társadalomra, ennél fogva bűncselekményt sem valósít meg.

Ezt a felfogást egyébként a hatályos Büntető Törvénykönyvünk szabályozási módja is követi (10. és 28. §-ok). A bűncselekmény törvényi meghatározásához fűzött miniszteri indokolás e tekintetben a következőket hangoztatja: „A cselekménynek a jogalkotó által figyelembe vett *elvont* társadalomra veszélyessége és a valóságos esetek tényleges társadalomra veszélyessége között adódhat eltérés. Ennek oka egyrészt, hogy a bűncselekmények megfogalmazásakor a jogalkotó a magatartás tipikus vonásait ragadja meg és írja le, így a cselekmény társadalomra veszélyességét is csak általánosságban tudja kifejezni. Másrészt az egyes magatartások társadalomra veszélyességének mértéke az idő múlásával is változhat, a társadalmi viszonyok alakulásának megfelelően csökkenhet vagy növekedhet. A cselekmény *elvont* és tényleges társadalomra veszélyessége közötti eltérés egyes esetekben odáig is terjedhet, hogy a különös részi tényállási elemek formális megvalósulása a társadalomra egyáltalán nem veszélyes.”

A tényállásszerűséggel kapcsolatos másik alapvető kérdés, hogy hogyan jön létre a cselekmény tényállásszerűsége. A bűncselekmény vonatkozásában a törvényi tényállást a magunk részéről — miként korábban már megemlítettük — büntethetőségi feltétel-komplexumnak tekintjük. Ahhoz, hogy a társadalomra veszélyes és bűnös cselekmény megfeleljen a törvényi tényállásnak, vagyis hogy tényállásszerűvé váljék, bele kell helyezkednie a büntethetőségi feltételek meghatározott struktúrájába.

A büntethetőségi feltétel-komplexumot *tartalmilag* a konkrét (társadalomra veszélyes és bűnös) magatartás alakítja. (Másként funkcionál ugyanis a büntethetőségi feltételek formarendszere pl. emberölés, mint lopás vagy más bűncselekmény esetében.) Ugyanakkor maguknak a büntethetőségi feltételeknek önmeghatározó szerepe is érvényesül, mert a büntetőjogi felelősségi rendszer belső elemei és ezeknek az elemeknek kölcsönös összefüggése további tényezőkkel bővíti a felelősségi feltétel-rendszert (a teljes törvényi tényállást).

A tényállásszerűség vonatkozásában, a fentieknek megfelelően a büntethetőségi feltétel-komplexum két jellegzetességét kell kiemelnünk; az egyik, hogy a

büntethetőségi feltételek mindig konkrét egészet alkotnak, a másik, hogy a feltételek nemcsak minőségileg meghatározottak, hanem mennyiségileg is zárt kört képeznek.

A büntethetőségi feltétel-komplexum a *funkcióját* tekintve, *mindig egyetlen és biztos következmény* létrejöttében működik közre; vagy előidézi a cselekmény tényállásszerűségét, vagy pedig a tényállásszerűséget kizárja, illetve megszünteti. A büntethetőségi feltétel-komplexum ugyanis minden esetben hiánytalanul tartalmazza a *konkrét cselekménnyel* kapcsolatos valamennyi pozitív és negatív büntethetőségi feltételt. Ahhoz, hogy a cselekmény *tényállásszerű* legyen, az szükséges, hogy *maradéktalanul megfeleljen* a konkrét feltétel-komplexum (a teljes törvényi tényállás) valamennyi pozitív feltételének. *Csak az a társadalomra veszélyes és bűnös magatartás tényállásszerű, amely teljesen és kizáróan csakis pozitív büntethetőségi ismérveket tartalmaz.*

Nem jön létre tényállásszerűség, ha a cselekményből akárcsak egyetlen pozitív büntethetőségi elem is hiányzik, és akkor sem, ha az egyébként összességükben érvényesülő pozitív büntethetőségi feltételek mellett egy vagy több negatív feltétel is hatást gyakorol a cselekmény lefolyásában (vagyis a cselekmény negatív büntethetőségi ismérveket is tartalmaz).

Ennek a felfogásunknak megfelelően nem értünk egyet azokkal a nézetekkel, amelyek szerint a cselekmény tényállásszerűségéhez tartozik a negatív büntethetőségi elemek hiánya is. A negatív büntethetőségi elemek, mint negatív büntethetőségi feltételek *csak a törvényi tényállás* (általános vagy különös részbeli törvényi tényállás) *tartalmi részét képezik*, de csak abban az esetben, ha ezeket a törvényhozó büntethetőségi akadályként pozitívan tételesen megfogalmazta.

A törvényi tényálláshoz, mint *jogi jelenséghez* képest a tényállásszerűség valamely konkrét emberi magatartás *jogi tulajdonságát* képezi, és azt jelenti, hogy a magatartás formailag ellentétes a büntetőjogi védekezési körbe vont társadalmi érdekekkel, tehát a magatartás tanúsítójával szemben büntetőjogi felelősségre vonás érvényesíthető. Az ún. negatív tényállási elem, mint meghatározott konkrét cselekmények esetében a törvényi tényállásban helyet kapó jogi jelenség, *azt idézi elő, hogy az adott cselekmény nem tényállásszerű*, vagyis a cselekmény nem rendelkezik azzal a jogi tulajdonsággal, hogy formailag ellentétes a büntetőjogi védekezési körbe vont társadalmi érdekekkel és ennél fogva a magatartás tanúsítójával szemben a büntetőjogi felelősségre vonás sem érvényesíthető.

5. A társadalomra veszélyesség, a bűnösség és a tényállásszerűség elemzése után azt a kérdést is meg kell vizsgálnunk, hogy hol jelölhető meg a *jogellenesség* helye a büntetőjogi felelősség feltételei között.

Az anyagi jogellenességen a jogrend által védett érdekeknek, értékeknek a megsértését, illetőleg a veszélyeztetését értjük. Az anyagi jogellenesség nem jelenség, hanem *tulajdonság*, bizonyos cselekményeknek az a jellemzője, hogy a cselekmény, az irányultságát és hatását tekintve, hátrányosan változtat vagy változtathat meg olyan anyagi és eszmei értékeket, amelyeket a törvényhozó büntetőjogi védekezési körbe vont. Az anyagi jogellenesség tehát feltételez: 1. valamilyen emberi magatartást (cselekvést vagy mulasztást); 2. anyagi vagy eszmei

értékeket; 3. jogszabályokat, amelyek feladata az anyagi vagy eszmei értékek sértetlenségének biztosítása. A magatartás objektív megvalósulási folyamatában mutatkozik meg a jogellenes tulajdonság, mint a magatartás tárgyi tartalmi jellemzője. A szocialista büntető jogtudomány viszont a magatartás tárgyi tartalmi jellemzőinek meghatározására kialakította a társadalomra veszélyesség fogalmát. A társadalomra veszélyesség mellett az anyagi jogellenesség megkülönböztetése és a két fogalom *egymás mellé* állítása ugyanannak az *egy* meghatározottságnak (tulajdonságnak) *metafizikus megkettőzését* juttatja kifejezésre.

A bűncselekménynek minősülő magatartás tárgyi jellemzésére vonatkozó társadalomra veszélyesség, illetve anyagi jogellenesség nem dialektikus ellentétpárok, amelyek ugyanannak a tulajdonságnak két ellentétes vonását fejezik ki, hanem a bűncselekmény értelmezésében, szinonim fogalmak. Tehát a bűncselekmény nem társadalomra veszélyes és (anyagi) jogellenes cselekmény, hanem társadalomra veszélyes, *vagyis* jogellenes magatartás. Megítélésünk szerint a jogellenességet azoknak a bűncselekmény-fogalmaknak felépítésében tekinthetjük *önálló* elemnek, amelyek nem tartalmazzák a társadalomra veszélyességet bűncselekmény ismérvként. (Ilyen volt, többek között, a klasszikus bűncselekmény-fogalom.)

Az *alaki jogellenesség* azt jelenti, hogy a magatartás valamely jogszabály előírásába ütközik, sérti a jogszabály rendelkezéseit. Az alaki jogellenesség tehát a bűncselekmény *formai* sajátossága. Az alaki jogellenesség azt fejezi ki, hogy a magatartás megfelel mindazoknak a formai előírásoknak, amelyeket a büntetőjogi felelősség érvényesülési lehetősége (a büntethetőség) feltételeiként a Büntető Törvénykönyv Különös Részének valamelyik tényállásában, valamint az Általános Rész tényállásaiban megjelölt a törvényhozó. A bűncselekménynek ezt a formai jellemzőjét viszont egyszer már megjelöltük a *tényállásszerűség* fogalmával, ennél fogva semmiféle indokot sem látunk arra, hogy ugyanannak a tulajdonságnak megjelölésére egymás mellett két fogalmat használjunk.

A jogellenesség fogalmával kapcsolatos általános véleményünk az, hogy a társadalomra veszélyességről és a tényállásszerűségről kifejtett álláspontunknak megfelelően szükségtelennek mutatkozik a bűncselekmény-fogalom anyagi vagy alaki jogellenességgel történő kiegészítése.

Az *a)–d)* pontokban részletezett felfogásunk összegezeképpen a bűncselekmény fogalmát akként határozzuk meg, hogy a *bűncselekmény tényállásszerű, társadalomra veszélyes, bűnös magatartás*.

5. Az okozati összefüggés főbb kérdései a büntetőjogban

A témánkkal összefüggő általános büntetőjogi alapkérdésnek tekintjük a bűncselekmény-fogalom és a törvényi tényállás-fogalom meghatározása mellett az *okszági kapcsolat* főbb megnyilvánulásainak büntetőjogi értelmezését is.

Az okozatosság a büntetőjogi dogmatikának azok közé a kérdései közé tartozik, amelyekről úgy tűnik, hogy elméletileg sokoldalúan megalapozottak, különös gyakorlati problémát a jogalkalmazásban nem vetnek fel, ennél fogva felújított

vizsgálatukra sem szükség, sem igény nincs. Ennek a látszatnak azonban ellentmondanak mindazok az irodalmi megnyilvánulások, amelyekből világosan kitűnik, hogy az okozatosság problémájának büntetőjogi kutatása egyáltalán nem tekinthető lezártnak.¹⁰⁹

Figyelembe jön továbbá, hogy az okozatosság büntetőjogi értelmezése nemcsak dogmatikai vizsgálódás, hanem az ebben a kérdésben nyilvánított vélemény az elméleti hovatarozást is jelzi.

Nem tűztük ki célul az okozatosság elméletének ismertetését, valamint elemzését, mert ezt mások már elvégezték. Törekvésünk inkább arra irányul, hogy felderítsük, mire vezethető vissza a dialektikus-materialista filozófia tanítására alapozott okságelméletek közötti eltérés a büntetőjogi gondolkodásban.

a) Az okság materialista értelmezése

Kiindulásként szükségesnek tartjuk annak összefoglalását, hogy melyek azok az elvi megállapítások, amelyek tekintetében a hazai és a külföldi marxista büntetőjogi felfogások megegyeznek. Az összefoglalás a következő tézisekben vázolható:

- Az okozati összefüggés a jelenségek és folyamatok között fennálló *objektív kapcsolat*, amely az emberi tudattól függetlenül létezik.
- Az emberi gondolkodás az okozati kapcsolatok felismerésével kialakította az *okság kategóriáját*. Az okság kategóriája valamennyi tudomány számára általánosan érvényes fogalom meghatározás, és ugyanazt jelenti a büntető jogtudományban is, mint más tudományokban. A büntetőjogi vizsgálódás azonban a büntető jogtudomány tárgyát képező jelenségek sajátosságaira és a büntetőjog feladatára tekintettel az okság általános fogalmát a többi tudománytól eltérően konkretizálja. Pl. az oksági viszonyoknak csak azok a mozzanatai tartoznak a büntetőjogi gondolkodás körébe, amelyek emberi magatartással kapcsolatosak, az oksági kapcsolatok szemléletében a határmegvonás a büntetőjogi felelősséghez igazodik, előtérbe kerül az ember tudatos beavatkozása a természeti folyamatokba stb.
- Büntetőjogi értelemben az *ok* mindig valamilyen *emberi magatartás*, az *okozat* pedig a konkrét büntető jogszabályban meghatározott következmény (veszélyhelyzet vagy eredmény).
- *Egyetlen következmény* kialakulásában *több tényező*, több magatartás is közreműködhet *okként*, ugyancsak *egyetlen* magatartás *több következményt* is előidézhethet.
- Önmagában az okozati kapcsolat fennállása nem elegendő a büntetőjogi felelősség megállapításához, az okozatos emberi magatartásnak *bűnösnek* is kell lennie.

¹⁰⁹ A vitás kérdéseket igen jól ismerteti és rendszerezi Horváth Tibor (Az élet, testi épség, egészség. 158—177. old.), valamint Tokaji Géza (Az okozati összefüggés kérdése a szocialista büntetőjogban. Acta Universitatis Szegediensis. Szeged, 1961.) Mindkét szerző bő irodalmi tájékoztatást is ad, elsősorban a szocialista büntetőjogi elméletből.

Az előzőekben felsorolt tételek a *materialista* szemléletet juttatják kifejezésre az idealista (az okság szubjektív kategória, a büntetőjogra külön okság érvényes stb.) felfogással szemben.

A materialista filozófiai megalapozású okság-elméletek azonban két alapvető büntetőjogi dogmatikai kérdésben eltérő álláspontot képviselnek.

Az egyik kérdés: Az oksági viszony létrejöttében működő számos emberi tényező közül mit tekintünk büntetőjogilag releváns oknak?

A másik kérdés: A mulasztás létrehozhat-e vagy nem oksági változást?

Az első kérdéshez kapcsolódó igen nagy számú elmélet lényegében háromfajta magyarázó elven alapul, és ennek megfelelően különbözteti meg a büntető jogtudomány a feltételegyenlőségi elméletet, az okkiválasztási elméletet és az adekvát okteóriát.¹¹⁰

A második kérdés tekintetében megoszlanak a vélemények, vannak, akik tagadják és vannak, akik elismerik a mulasztás okozatosságát.¹¹¹

A felvetett két alapvető jelentőségű kérdésben kialakult nézeteltérések okát abban látjuk, hogy a büntetőjogi gondolkodás egyrészt megelégedett a dialektikus materializmusnak az okságra vonatkozó *néhány általános jellegű* megállapításával, de *nem fektetett kellő súlyt az okság dialektikájának* vizsgálatára; másrészt pedig *nem választotta eléggé ketté az okság kétfajta jelentését*, és pedig azt, hogy az okság, mint objektív viszony a jelenségek kölcsönhatásában létező meghatározottság, és az okság, mint logikai kategória, az emberi gondolkodásban létező visszautkröződés.

b) Az okság dialektikája

Ami az okság dialektikáját illeti, mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy a marxizmus—leninizmus klasszikusai nem dolgozták ki az okság összefüggő ismeretelméletét. Az okságról szóló tanításuk az egyes írásaikban fellelhető, gyakran tézisszerű megállapítások felhasználásával bontakoztatható ki. Anélkül, hogy a marxista okság-tan részletes ismertetésébe mélyednénk, szükségesnek tartjuk azoknak a tételeknek a kiemelését, amelyek szorosan hozzátartoznak a büntetőjogi elméleti vizsgálódásainkhoz. Ezek a tételek a következők:

— *Az okság a jelenségváltozások közötti kölcsönös összefüggés formája. Engels meghatározása szerint az okság „az egyes testek egyes mozgásainak egymás közötti összefüggése, egymástól való feltételezettsége.”*¹¹²

Mozgáson a dialektikus materializmus a *változást* érti.

¹¹⁰ Az egyes elméletekről részletes ismertetést és bírálatot adnak: Tokaji Géza: Az okozati összefüggés; Horváth Tibor: Az élet, testi épség, egészség. 158—177. old.; Kádár Miklós—Kálmán György: I. m. XI. fejezet. 294—323. old.; valamint a hazai tudományegyetemek jogi kari tankönyvei és jegyzetei, közöttük a BM Könyvkiadó kiadásában megjelent Magyar Büntetőjog. Általános Rész. Budapest, 1980. 127—135. old.

¹¹¹ A részletes ismertetést és kritikát az előbb megjelölt munkák tartalmazzák.

¹¹² Engels: A természet dialektikája. Budapest, 1952. 239. old.

„A mozgás legáltalánosabb értelemben véve, azaz az anyag létezési módjának, elidegeníthetetlen tulajdonságának felfogott mozgás, a világegyetemben végbenő minden változást és folyamatot magában foglal a pusztá helyváltoztatástól a gondolkodásig.”¹¹³

Az oksági összefüggés tehát *nem statikus viszony* két jelenség között, hanem dinamikus folyamat, amelyben egyik jelenség *változása* meghatározott feltételek között szükségszerűen létrehozza a másik jelenség *változását*.

— *Az oksági viszony két oldala: az ok és az okozat.* „Ha valamely mozgás egyik testről a másikra megy át, ezt a mozgást, amennyiben átmegy, tehát aktív, az átvitt, vagyis passzív mozgás okának foghatjuk fel, s akkor ez az ok, ez az aktív mozgás *erőként*, a passzív pedig *hatásként* jelentkezik.”¹¹⁴ Az oksági kapcsolatban tehát csak a mozgó, változó jelenség működhet okként, csakis ez idézheti elő a neki megfelelő hatást, az okozatot.

— *Az ok és az okozat között kölcsönös összefüggés áll fenn.* Nemcsak az ok határozza meg az okozatot, hanem az okozat is meghatározza saját okát. Az ok és az okozat közötti kölcsönhatás felismerésével tudjuk mérni, *viszonyítani* a konkrét jelenségváltozásokat. Az okot mérni tudjuk az okozattal. „Ha Hegel erőt és annak megnyilvánulását, okot és okozatot azonosnak fog fel, ezt ma igazolja az anyag formaváltoztatása, amelynél az egyenértékűség bebizonyult. A mérésben ezt az egyenértékűséget már előbb is elismerték: az erőt megnyilvánulásával mérik, az okot okozatával.”¹¹⁵

Az okként működő jelenségváltozás tehát mindig *az okozathoz viszonyított változás*. Vagyis a konkrét hatás jellege határozza meg, hogy az okozat tekintetében milyen irányú jelenségváltozás működik aktív erőként. Az okozathoz viszonyított jelenségváltozás iránya lehet *a* (viszonylagos) *nyugalomból mozgás keletkezése*, illetőleg *a mozgásból* (viszonylagos) *nyugalomba való átmenet* folyamata. A marxista—leninista felfogás egyetért e tekintetben Hegel megfogalmazásával, amely szerint: „A kölcsönhatásban az eredeti okság mint tagadásból, a passzivitásból való keletkezés és mint ugyanabban való elmúlás, mint levés jelenik meg. . . .”¹¹⁶

— *Az oksági viszony objektív jellege nem zárja ki, hogy az ember ne avatkozhassék be az oksági folyamatokba.* A jelenségváltozások megfigyelésekor „nemcsak azt állapítjuk meg, hogy bizonyos mozgásra valamilyen másik mozgás következik, hanem azt is, hogy meghatározott mozgást előidézhetünk, ha megteremtjük azokat a feltételeket, amelyek között a természetben lejátszódik, sőt hogy olyan mozgásokat is előidézhetünk, amelyek a természetben egyáltalán nem, vagy legalábbis ilyen módon nem fordulnak elő (ipar), továbbá, hogy ezeknek a mozgásoknak előre meghatározott irányt és kiterjedést adhatunk.”¹¹⁷

¹¹³ Engels: I. m. 79. old.

¹¹⁴ Engels: I. m. 290. old.

¹¹⁵ Engels: Uo.

¹¹⁶ Lásd: Lenin: Filozófiai füzetek. Budapest, 1954. 138. old.

¹¹⁷ Engels: I. m. 239—240. old.

Nem minden oksági folyamat független tehát az embertől, hanem vannak olyan oksági folyamatok, amelyek *kizárólag az ember közreműködésétől függően mehetnek végre*. Minél inkább képes az ember uralma alá hajtani a természetet, annál fokozottabb szerepük van az emberi tevékenységgel irányított oksági folyamatoknak. Sőt, az ember egyéni és társadalmi létének elengedhetetlen feltétele az oksági kapcsolatok szakadatlan létesítése és megváltoztatása. Az emberi tevékenység okozatosságán alapul többek között az egyén biológiai (táplálás) és társadalmi (nevelés) léte, valamint a társadalom általános előrehaladása (termelés).

Az emberi tevékenység ok-jellege abban mutatkozik meg, hogy a konkrét (és a legtöbb esetben előre látott) hatás kiváltásához szükséges feltételeket létrehozza. Az emberi magatartásra is érvényes, hogy nem a magatartás önmagában, hanem *a magatartás csak változásában képes okként működni*. Ez a magatartás-változás mindig az okozathoz, *a magatartás következményéhez viszonyított* passzivitásból aktivitásba (cselekvés), illetőleg aktivitásból passzivitásba (mulasztás) történő átmenet.

Az okság vonatkozásában az *önmagában* aktív magatartás, a tevés, éppen annyira hatástalan, mint az *önmagában* passzív magatartás, a nemtevés. Okként mindig csak *az okozat viszonylatában valaminek a tevése fejthet ki hatást, illetőleg valaminek a nemtevése* indíthat meg változásfolyamatot.

Az emberi magatartás ok-szerepét a következő példával kívánjuk érzékeltetni: A gyermek erkölcsi-szellemi fejlődésének vonatkozásában a nevelő magatartása passzív mindaddig, amíg a gyermekkel nevelői kapcsolatba nem kerül. Ebben a kapcsolatban a nevelő magatartása aktivitásba megy át, amelynek folytán a gyermek erkölcsi és szellemi állapota megváltozik; tudása, felfogása, emberi viszonyai fejlődnek. Az ok: neveléssé aktivizálódott tevékenység, az okozat: a gyermek erkölcsi, szellemi fejlettségének fokozódása. Ha viszont a nevelő elmulasztja a nevelést, miután kapcsolatba kerül a gyermekkel, ez a nemtevése nem szünteti meg oksági folyamatot, hanem ellenkezőleg, oksági folyamat megindítójává válik és létrehozza okozatát: a gyermek szellemi elmaradását. Tehát *a nevelés vonatkozásában* nemtevés egyben *aktív folyamat megindítója* a szellemi-erkölcsi elmaradás tekintetében.

Az okság, mint a jelenségváltozások között fennálló kölcsönhatás törvényszerűségeinek felismerésével alakította ki az emberi gondolkodás az okság kategóriáját. Az ember tudatos beavatkozása a természeti összefüggésekbe, elképzelhetetlen a jelenségváltozások hatásának előrelátása nélkül. Az ember tudatos tevékenységén „alapszik az okság képzete, az a képzet, hogy az egyik mozgás a másiknak oka”.¹¹⁸ „Hogy az egyes jelenségeket megértsük, ki kell ragadnunk őket az általános összefüggésből és elszigetelten kell szemügyre vennünk őket, akkor a változó mozgások közül az egyik okként, a másik okozatként fog megjelenni.”¹¹⁹

¹¹⁸ Engels: I. m. 240. old.

¹¹⁹ Engels: I. m. 241—242. old.

Az okság kategóriája tehát az emberi tudatban létező visszatükröződés, az oksággal kapcsolatos tapasztalatok sűrített összefoglalása, a valóság megismerésének és a jelenségek közötti összefüggések feltárásának nélkülözhetetlen logikai eszköze. Az okság kategóriájának alkalmazásával képes az emberi gondolkodás az egyes jelenségeket „elszigetelten szemügyre venni” és vagy a jelenségek előidézőjévé válni, vagy pedig a jelenségek várható hatására vonatkozó következtetéseket levonni.

c) Az okság büntetőjogi jelentősége

Az oksági összefüggésnek büntetőjogi vonatkozásban kettős jelentősége van: mint objektív viszony, a büntetőjogi felelősség egyik feltétele meghatározott bűncselekmények esetében; mint *fogalom* pedig a büntetőjogi felelősség megállapításának logikai eszköze.

Az okozati összefüggés, mint a büntetőjogi felelősség egyik tárgyi feltétele azt jelenti, hogy az okozati összefüggésnek objektíve kell léteznie, tehát nem elegendő az elkövető pszichikumában végbemenő oksági folyamat. Szükséges, hogy a pszichikus mozgás a külvilágban is megjelenjen és ott valamely jelenség, állapot megváltozását idézze elő. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy a büntetőjogi felelősség bűncselekmény elkövetéséhez, olyan emberi magatartások körülfűrt csoportjához kapcsolódik, amelyek nemcsak tárgyi (társadalmi) jelenségek, hanem egyúttal jogi jelenségek is. A bűncselekmény jogi jelenség jellege folytán a cselekményre (mint tárgyi jelenségre) vonatkozó általános törvényszerűségek specifikus módon és formában érvényesülnek. A specifikumok az oksági összefüggésben is megmutatkoznak.

Itt most két jellegzetesség megemlítését tartjuk indokoltnak. Az egyik az, hogy a büntető törvénykönyvben meghatározott esetekben a büntetőjogi felelősséghez elegendő az elkövető pszichikumában lezajló *oksági összefüggésnek csupán szavakban történő tárgyasulása is*. Pl. a Btk. 166. § (3) bekezdésében és a 18. § (1) bekezdésében foglaltak értelmében büntetőjogi felelőssége keletkezik annak, aki emberölésre (vagyis meghatározott okozatosság realizálására) felhív, ajánlkozik, vállalkozik, vagy a közös elkövetésben megállapodik. *Előkészület* esetében tehát meghatározott *oksági kapcsolat elgondolásának*, vagyis meghatározott következményt előidéző magatartásra irányuló célkitűzésnek a megfogalmazása és kinyilvánítása még a célkitűzés megvalósításához szükséges testmozgás megkezdése (az ok működése) előtt büntetőjogi felelősséget alapozhat meg.

A másik jellegzetesség, hogy nem feltétlenül szükséges a büntetőjogi felelősség létrejöttéhez az *okozat tényleges bekövetkezése*. *Kísérlet* esetében elegendő a büntetőjogi felelősség keletkezéséhez az okként működő testmozgás tényleges kifejtése és e testmozgás előrelátható hatásának gondolati képe.

Ami pedig az oksági viszony fogalmát, pontosabban a büntetőjogilag releváns ok kérdését illeti, az okság dialektikája körében végzett elemzéseinknek megfelelően, a bűncselekmény elkövetésével létrehozott eredmény okának azt a magatartást tekintjük, amely időben megelőzte az eredményt és amely nélkül az adott

következmény a maga időbeli, térbeli, módbeli, intenzitásbeli stb. konkrétságában nem következett volna be. Ennek ellenőrzésére a *conditio sine qua non* módszer tartjuk alkalmasnak. Megjegyzésképpen megemlítjük, hogy a büntetőjogilag releváns ok megjelölésére vonatkozó teóriák közül nemcsak a *conditio sine qua non* elmélet, hanem a többi teoria is lényegileg feltétel-elmélet.¹²⁰

d) A mulasztás okozatossága

Mindazokban az esetekben, amikor az okság dialektikáját az emberi magatartásra alkalmazzuk, elsősorban azt kell szem előtt tartanunk, hogy a valóságban nincsen egyetlen elszigetelt cselekmény sem úgy, ahogy a büntetőjogi szemlélet elszigeteli az egyes magatartásokat a törvényi tényállás alkalmazásával. A társadalomban élő ember viselkedése szorosan függ más emberek viselkedésétől, azokhoz szervesen kapcsolódik, azokkal összefüggésben hoz létre változásokat a külvilágban.

A változásokat általában testmozgás, aktivitás indítja meg, de vannak olyan passzivitások is, amelyek meghatározott aktivitáshoz kapcsolódnak és ezek esetében *a korábbi aktivitás abbahagyása is testmozgást jelent*, amely alkalmas lehet objektív változások előidézésére.

Véleményünk szerint — meghatározott feltételek között — a mulasztás okozatosságát nem lehet kizárni. Felfogásunkat a következőkkel indokoljuk: A büntető törvény alapvető feladata, hogy az állampolgárokat a társadalmilag elvárt, megengedett magatartásokra készítse. A társadalmilag elvárt magatartások tanúsítása a büntetőjogi védekezési körbe vont életviszonyok, jogtárgyak sértetlenségét szolgálja. Az egyes jogtárgyakkal *kapcsolatba kerülő személyek* magatartása kétfajta módon biztosíthatja a jogtárgyak sértetlenségét: passzivitással vagy aktivitással.

A büntetőjog általában *passzivitást* vár el; pl. más személy személyi viszonyaiba történő be nem avatkozást; annak türését, hogy a tulajdonos a (nem korlátozott) vagyoni jogait akadálytalanul gyakorolhassa; tartózkodást az állam, az államapparátus működésének zavarásától stb. *A büntetőjogi elvárásnak megfelelő nemtevések passzív (be nem avatkozó) jellegüknel fogva szolgálják a jogtárgyak sértetlenségét.*

Vannak viszont olyan jogtárgyak, amelyek sértetlensége csakis aktív cselekvéssel biztosítható. A csecsemő fejlődése elképzelhetetlen az anya vagy a gondozó rendszeres tápláló tevékenysége nélkül, a fiatakorú erkölcsi fejlődése a nevelés nélkül, a szükségletek kielégítése a termelés nélkül stb. Az állandó aktív emberi tevékenységet (tevékenységsorozat) feltételező jogtárgyak épsége, fejlődésük, létük zavartalansága *meghatározott személyek* ténykedésétől függ. Ezekkel a jogtárgyakkal az adott személyek meghatározott módon (biológiai, etikai kapcsolat, szerződés, foglalkozás stb.) kerülnek viszonyba, de *a kapcsolat*

¹²⁰ Vö.: H. Otto: Grundkurs Strafrecht. Allgemeine Strafrechtslehre. Berlin, 1976. 77. old.

létesülésének pillanatától fogva, magából a kapcsolatból adódóan, azonnal aktivitásba lépnek az érintett személyek. Ezekben az esetekben a büntetőjog által elvárt magatartás: az aktivitás.

Utalva a dialektikus materializmusnak arra tételére, hogy okként csak változó (mozgó) jelenség működhet, állítjuk, hogy a büntetőjogi okság-viszonyban is csak *változó magatartás*, pontosabban *magatartás-változás funkcionálhat okként*. Ez a magatartás-változás *vagy a megengedett passzivitásból meg nem engedett aktivitásba, vagy pedig a tényleges aktivitásból meg nem engedett passzivitásba történő átváltozás.*

Az okság vonatkozásában a mulasztás — véleményünk szerint — nem egyszerű nemtevés, hanem meghatározott cselekvés abbahagyása, *a cselekvéssel előidézett oksági változások félbeszakítása*. Ezzel a félbeszakítással azonban az oksági folyamatok nem szűnnek meg, hanem a hatásukban áll elő változás, az előző hatásokhoz képest megváltozik az okozat. Az okozat változását azok az okok idézik elő, amelyek a cselekvés tovább nem folytatása következtében aktív hatóerővé váltak.

Abban teljesen igazuk van a mulasztás okozatosságát tagadó — és hazai viszonylatban uralkodó — felfogás híveinek, hogy *tétlenséggel* nem lehet okozatot előidézni. A büntetőjogi értelemben vett mulasztás viszont — és ez is többségi hazai álláspont — nem egyszerű tétlenség, *hanem konkrétan (a törvényi tényállásban is) megjelölt aktivitás abbahagyása vagy meg sem kezdése*.

Az első esetben — ha az elkövető abbahagyja a cselekvést — a magatartásváltozás szembetűnő, és az sem szorul bizonyításra, hogy az aktivitásból passzivitásba átmenő magatartás utat nyitott olyan tényezők működésének, amelyek okként idézik elő a hátrányos változást. Erre klasszikus példa az emberölésnek az a változata, amikor az anya — a csecsemője halálát kívánva — abbahagyja a csecsemő táplálását.

A mulasztás okozatosságának másik esete, amikor a kedvező hatás (okozat) kiváltásához több (egymástól időben és térben elválasztható) mozzanatú aktivitás szükséges, és az elkövető az utolsó aktivitást meg sem kezdi. Az utolsó aktív mozzanat meg sem kezdése azonban lényegében nem más, mint a magatartásnak aktivitásból passzivitásba történő átváltozása és ezzel olyan erők működésének lehetővé tétele, amelyek az elkövető változatlan (aktív) ténykedése következtében egyáltalán nem érvényesülhettek volna, illetőleg hatásuk jelentősen visszaszorult volna. A vagyonneveléssel kapcsolatos gazdasági előny eléréséhez pl. alapvetően két aktivitás szükséges: 1. vagyonnevelői kötelmi viszony létesítése, 2. vagyonnevelői köteleességek teljesítése. Ha az első aktív mozzanatot nem követi a másik, tehát, ha a vagyonnevelő elmulasztja ebben a körben a köteleességteljesítést, ez a magatartásváltozás utat nyit a gazdasági előny viszonylatában kedvezőtlen tényezők működésének, a mulasztás következtében gazdasági hátrány keletkezik.

Véleményünk szerint megalapozottan hivatkozik hatályos Büntető Törvénykönyvünk egyes törvényi tényállásokban a mulasztás okozatosságára. Ilyenek pl. a 196. §-ban szabályozott tartás elmulasztásának büntetési alakzata: „ha a tartás elmulasztása a jogosultat súlyos nélkülözésnek teszi ki”; vagy a 340. §-ban

szabályozott polgári védelmi kötelesség megszegésének minősített esete: „aki háború idején polgári védelmi szolgálatát nem látja el, ha a bűncselekmény súlyos veszélyt idéz elő”. A hivatkozott törvényi tényállásokból egyértelműen kitűnik az elkövető és a jogtárgy közvetlen, konkrét kapcsolata, valamint az az aktivitás, amely ennek a kapcsolatnak nélkülözhetetlen mozzanata. Kitűnik továbbá az a *magatartásváltozás*, amely utat nyit a jogtárgy hátrányos megváltoztatásához.

Megjegyezni kívánjuk, hogy Büntető Törvénykönyvünknek a felsorolt büntető jogszabályokon felül még több más rendelkezése is van, amelyek — ha nem is kifejezetten — utalnak a mulasztás okozatosságára. Ilyenek pl. a gondozás elmulasztása (173. §), az államtitoksértés, illetőleg a szolgálati titoksértés minősített esete [220. § (2) bek. a] pont, illetőleg [221. § (2) bek.] vagy az adócsalás (310. §).

Megállapításainknak nem mond ellent az a körülmény, hogy Büntető Törvénykönyvünkben van egy tényállás, amelynek esetében nincs okozati összefüggés a mulasztás és a büntető jogszabályban megjelölt következmény között. A mulasztás okozatosságát tagadó nézetek álláspontjuk indoklására ezt a törvényi tényállást, nevezetesen a segítségnyújtás elmulasztásának minősített esetét (ha a sértett meghal, és életét a segítségnyújtás megmenthette volna) hozzák fel példaképpen. *Ebben az esetben valóban nincs okozati összefüggés a mulasztás és a haláleset között.* Itt az okozati összefüggés azonban *nem azért hiányzik, mert nincs testmozgás*, hanem azért, mert ebben a tényállásban a törvényhozó nem magatartás-következmény *viszonyt* értékel, hanem *két jelenséget*: egy magatartást és egy eredményt kapcsol össze, amelyek közül a magatartást az eredmény elé helyezi. A büntetőjogi elmélet viszont már régóta egységes abban, hogy a törvényi tényállásban megjelölt egymás utániség nem fejez ki mindig okozati viszonyt.¹²¹ Megítélésünk szerint éppen az oly sokszor cáfoltnak szánt törvényi tényállás létezése bizonyítja (többek között) azt, hogy a mulasztásnak is van okozatossága. A mulasztás és a sértett halála közötti okozati összefüggés fennállása vagy fenn nem állása alapján tudjuk ugyanis csak eldönteni, hogy a mulasztó személyt emberölés vagy segítségnyújtás elmulasztásának minősített esete miatt vonjuk-e felelősségre.

Végezetül két szovjet szerzőnek a közelmúltban megjelent tanulmányaiból idézünk, mivel az itt kifejtett véleményeket alkalmasnak tartjuk álláspontunk megerősítésére.

Hannanov a következőket írja: „Mindazonáltal a nemtevés, ha nincs is pontos külső kifejeződése, mégis csak a rá nézve jellemző formával bír. Külsőleg, mint a nyugalom állapota jelentkezik, amely lehetővé teszi a feltárását és reprodukálását. . . a nemtevés oka lehet következmény beálltának, ide számítva a jogi következményeket is.” A büntetőjogi irodalomból ismert klasszikus példát elemezve — a csecsemő meghal, mivel anyja elmulasztotta a táplálását — *Hannanov* arra a következtetésre jut, hogy „oksági kapcsolat van az anya magatartása és a gyermek halála között. A gyermek megölésének szándékával az anya nemcsak télenkedett, hanem cselekményt is megvalósított, minthogy kiválasztotta a

¹²¹ Lásd: *A. Schott: Zufälliger Erfolg als Strafschärfungsgrund. Göttingen, 1895. 3. old.*

rendelkezésre álló eszközök közül az egyiket: az élő szervezetnek azt a tulajdonságát, hogy élelem nélkül pusztulásra van ítélve (a disszimiláció folyamata)."¹²²

Kriger véleménye szerint: „... a mulasztás meghatározott külvilági változásokat von maga után, s ebben az értelemben egyenértékű a tevékenységgel. Sajátos annyiban, hogy míg a tevékenység alanya olykor közvetlenül, a maga erejével, olykor különféle eszközök és szerek felhasználásával idézi elő a külvilági változásokat, addig a mulasztás alanya vagy nem helyez működésbe valamilyen berendezést, vagy nem akadályozza meg más személyek tevékenységét, a természet elemi erőinek, folyamatainak stb. hatását, s ez idézi elő a káros következményeket. Nyilvánvaló, hogy minden esetben tisztázni kell az okozati összefüggést a mulasztó személy által teremtett helyzet és a káros következmény beállása között. Ennek a kapcsolatnak a megértéséhez az szükséges, hogy azok az erők, amelyeket a mulasztó működésbe hozott vagy amelyek fejlődését nem szakította meg, törvényszerűen vonják maguk után az adott helyzetben és körülmények között a káros következményeket. Az okozati összefüggés megállapításának módja ebben az esetben is ugyanaz, mint a tevékenységnél.”¹²³

II. A SIKERTELEN KOCKÁZAT ISMERTETŐJEGYEINEK BÜNTETŐJOGI SZEMLÉLETŰ ELEMZÉSE

A kockázatvállalás fogalmát az I. fejezet elején akként határoztuk meg, hogy a kockáztatás bizonytalan kimenetelű céltudatos magatartás. Ez az általános meghatározás a sikertelen kockázatvállalásokra is vonatkozik azzal, hogy sikertelenség esetében a magatartás bizonytalan kimenetele már realizálódik valamilyen hátrányos következményben. A kockázatvállalás több ponton érintkezik — különösképpen az objektív jellegzetességekre tekintettel — a bűncselekménynek minősülő magatartással. Olyanfajta kockáztatás is lehetséges, amely semmiben sem különbözik a bűncselekménytől, tehát büntetőjogi felelősséget hoz létre. Ha a sikertelen kockázatos cselekményt össze akarjuk vetni a bűncselekménnyel, akkor első feladatként a kockázatvállalás és a bűncselekmény érintkezési pontjait kell feltárnunk, vagyis meg kell vizsgálnunk, hogy a kockázatvállalás egyes mozzanataihoz fűzhető-e vagy nem büntetőjogi következmény.

1. Az első, ami szembetűnik, hogy a sikertelen kockázatvállalás és a bűncselekmény *azonos jelenségcsoportba* tartozik, mindkettő egyfajta emberi magatartás. Az emberi magatartásokat a büntetőjog nem önmagukban, hanem hatásukban értékeli, így a kockázatos magatartás is a következményeire tekintettel tarthat számot büntetőjogi értékelésre.

A büntetőjogi értelemben vett magatartás két fő formában nyilvánulhat meg: cselekvésben vagy mulasztásban. Mindkét magatartás-forma alkamas bizonyos

¹²² R. A. Hannanov: A nemtevés jogi természete és az oksági kapcsolat. Jogtudományi Közlöny, 1978. 8. sz. 487. old.

¹²³ G. Kriger: Az okozati összefüggés a büntetőjogban. Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle, 1980. 1. sz. 59. old.

hatások kiváltására. A kockázatvállalás is megvalósulhat mulasztás (várakozás) formájában (pl. az orvos a beteg megfelelőbb állapotváltozásában indokoltan reménykedve elhalasztja a műtétet, vagy valamely vállalat vezetője kedvezőbb értékesítési lehetőségeket kalkulálva a kereslet jelentkezésének időpontjában nem küldi piacra a vállalat termékeit). Szükségesnek tartjuk azt a megjegyzést, hogy a kockázatvállalással kapcsolatos felfogások többsége csak az aktív magatartással, tehát a cselekvéssel megvalósított bizonytalanság vállalását tekinti kockáztatásnak, a nemtevéssel vagy várakozással előidézett veszélyeztetést hazardírozásnak vagy spekulációnak tartja. Megítélésünk szerint azonban a hazardírozás vagy a spekuláció nem a magatartásformának, hanem annak a pszichés beállítottságnak a jellemzője, amelyben az elhatározás létrejön.

Kétségtelen, hogy a kockázatvállalások túlnyomó többsége — éppen a véletlen szerepének visszaszorítására — aktivitás formájában történik, de a büntetőjogi viszonylatban kedvezően értékelhető (tehát a büntetőjogi felelősséggel nem járó) kockáztatások köréből a *várakozás* formájában kifejeződő kockázatvállalást sem rekeszthetjük ki. A hazai tudományos életben legutóbb *Hadas* fejtett ki hasonló véleményt, aki a kockázat fogalmát akként határozta meg, hogy „az lényegét tekintve az eltérés lehetősége (annak minősége, mennyisége, mértéke) a várakozás vagy döntés szerinti céltól”. Ehhez a meghatározáshoz megjegyzésként a következőket fűzte: „A várakozás és a döntés önálló szerepét indokolja, hogy eléggé egyedülálló az a felfogásom, hogy a nem döntés vagy a döntés halasztása is döntés.”¹²⁴

A kockázatvállalás büntetőjogi vizsgálatánál — megítélésünk szerint — nem a magatartás formája, hanem a hatásiránya lényeges. A bűncselekmény hatásiránya egyértelmű: egyéni érdekérvényesülés közösségi érdek rovására. A (büntetőjogi érdeklődésre számot tartó) kockázatvállalás hatásiránya: közösségi érdek, vagy a közösségi érdeket szolgáló egyéni érdek érvényesülése a közösségi (vagy a közösség által elismert egyéni) érdek esetleges sérelmével.

2. A kockáztatás objektív jellemzőjeként jelöltük meg a cselekmény bizonytalan kimenetelét. Ezt a mozzanatot a sikertelen kockázatvállalás is magában foglalja.

A cselekmény bizonytalan kimenetelének lényegét abban határoztuk meg, hogy a kockáztató személy nem ismeri a magatartása lefolyásának valamennyi feltételét, ennél fogva olyan eseményfolyamatot indított meg, amely az adott helyzetben nemcsak a kívánt hatást eredményezheti, hanem magában hordja a kedvezőtlen következmény lehetőségét is.

A büntetőjog az ilyen bizonytalan helyzetet veszélyállapotnak, *veszélyhelyzetnek* tekinti, azt a magatartást pedig, amely ezt a veszélyhelyzetet kialakította, veszélyeztető magatartásnak nevezi. A veszély — lehetőség a sérelem bekövetkezésére. *Horváth*tal egyetértve, a veszélynek objektív és szubjektív értelmezését különböztetjük meg.

¹²⁴ *Hadas János*: A kockázat műszaki-jogi határterületeinek időszerű kérdései az új Btk. kapcsán. A valószínűség szerepe az igazságszolgáltatásban című kötetben. Pécs, 1981. 131. és 149. old.

A veszély objektíve „egy olyan szituáció, amely magában hordja az események káros irányú, a sérelem bekövetkezésének irányában ható továbbfejlődésének magját. Szubjektíve pedig a veszélyfogalom nem más, mint emberi ítélet a szituáció fölött”.¹²⁵

A veszély szubjektív értelmezésének a kockázatvállalás elemzésénél különösen képpen jelentőséget tulajdonítunk, és pedig azért, mert a veszély szubjektív megfogalmazása világosan mutatja a kockázat egyik lényeges vonását. Idézzük *Schmidhäusert*. „A veszélyfogalom a cselekmény időpontjára vonatkozik és azt a mindenkori ítéletet jelenti, hogy a cselekmény a közeljövőben negatív értékelésű következményt idézhet elő. Ennek az ítéletnek egyébként az az alapja, hogy a cselekvő személy a további történésfolyamatot meghatározó feltételeknek csak egy részét vette figyelembe, akár azért, mert a cselekmény pillanatában egyáltalán nem lehetett valamennyi tényezőt felismerni, akár azért, mert olyan feltételek működtek, amelyeknek a cselekmény pillanatában való ismerete általában nem tételezhető fel.”¹²⁶

Témánk szempontjából igen jó eligazítást ad *Földvári* meghatározása is. Eszerint a veszély „a hátrányos helyzet beállásának lehetetlensége és tényleges bekövetkezése között foglal helyet. E két határ közti vonal minden pontja veszélyes. Legtávolabbi a veszélyeztetés akkor, amikor csak igen kis lehetőség áll fenn arra nézve, hogy a hátrányos helyzet be fog következni. Ettől a ponttól kezdve a veszélyeztetés egyre közelebbi, a veszélyesség egyre nagyobb, míg elérünk addig a helyzetig, amikor a hátrányos állapot bekövetkezése színe biztosnak vehető. E két végpont között csak mennyiségi különbség áll fenn. E kontinuumon belül éles határt húzni nem lehet. A távoli veszélyeztetés — a valószínűség fokának a növekedésével — átmegy közeli veszélyeztetésbe, majd egy ponton, ugrásszerű változással beáll a hátrányos helyzet.”¹²⁷

Az idézett meghatározások, és rajtuk kívül sok más meghatározás is,¹²⁸ egyértelműen mutatják, hogy a büntetőjogban használt veszélyfogalom ugyanazt az objektív helyzetet tükrözi, amit kivétel nélkül valamennyi kockázatos cselekvés lényegadó jellemzőjének tartunk. Ide vezethetők vissza azok a büntetőjogi felfogások, amelyek a kockázatot a veszéllyel azonosítják.¹²⁹

A büntetőjog különbséget tesz absztrakt veszély és konkrét veszély (közvetlen veszély) között.

Az absztrakt veszély „csak a hátrány bekövetkezésének lehetőségét jelenti, és annak fogalmához sem a bekövetkezés valószínűségének, sem pedig közeli

¹²⁵ *Horváth Tibor*: Az élet, testi épség, egészség. 433—434. old.

¹²⁶ *E. Schmidhäuser*: I. m. 171. old.

¹²⁷ *Földvári József*: Az egység és a halmazat. 71. old.

¹²⁸ *Viski László*: A veszélyeztetés; *Pintér Jenő*: A veszély fogalma és jelentősége a büntetőjogban. Budapest, 1965.; *Székely János*: Egyes veszélyeztető bűncselekményekről. Jogtudományi Közlöny, 1954. 148—155. old.

¹²⁹ Lásd: *M. Sz. Grinberg*: Problema proizvodstvennogo rizka. 12. old.; *Wiener A. Imre*: A gazdasági vezetők. 266. old.

valószínűségének eleme nem tartozik hozzá”, állapítja meg Horváth.¹³⁰ Ez a meghatározás teljesen egybevág azzal a felfogásunkkal, hogy a kockázatos döntés (a tulajdonképpeni kockázatvállalás) időpontjában a hátrányos változás bekövetkezése csak absztrakt lehetőség, a bizonytalan kimenetelű cselekményre történő elhatározás, pontosabban ennek az elhatározásnak valamilyen formában történő kifejezésre juttatása (pl. kutatási terv jóváhagyása, sebészeti műtetre való felkészülés stb.) csak elvontan veszélyezteti a személyi vagy anyagi értékeket és nem jelenti szükségképpen a sérelem bekövetkezését, sőt annak valószínűségét sem.

A kockázatos döntés akkor válik ténylegesen bizonytalan kimenetelűvé, amikor a lefolyását meghatározó feltételek már objektíven mutatják mind a kedvező, mind pedig a kedvezőtlen következmények reális lehetőségét.

A sérelem bekövetkezésének reális lehetőségét a büntetőjogban a konkrét veszély vagy másképpen a közvetlen veszély fogalma fejezi ki. A közvetlen veszély fogalmának értelmezése tekintetében a hazai büntető jogtudományban lényeges eltérések nincsenek. Hatályos Büntető Törvénykönyvünk indokolása e tekintetben a következőket mondja: „A közvetlen veszély büntetőjogi fogalma kialakultnak tekinthető. A közvetlen veszély az élet, a testi épség vagy az egészség sérelmének reális lehetőségét, a helyzetre és a személyre konkretizált veszélyt jelenti. A lényeg az, hogy a veszély, általános jellegéből kilépve, határozott, külsőleg felismerhető formában, egyes személyhez vagy személyekhez kapcsolódva jelentkezik.”¹³¹

Az önmagukban (jellegükönél fogva) megengedett cselekmények esetében az absztrakt veszélyeztetés nem alapoz meg büntetőjogi felelősséget. Az ilyen jellegű cselekmények csak közvetlen veszély előidézésével válhatnak a büntetőjog által tiltott cselekménnyé, mert megfelelnek annak az objektív kritériumnak, hogy veszélyeztetik az állampolgárok személyét. Ebből az is következik, hogy az emberi élet, testi épség vagy egészség közvetlen veszélyét előidéző kockázat — ha megfelel a formai büntethetőségi feltételeknek is — sikertelen kockázatnak minősülhet. Ugyanakkor viszont anyagi értékek közvetlen veszélyeztetése még nem teszi a kockázatot, büntetőjogi értelemben, sikertelenné.

Igen lényeges vonása a büntetőjogi értelemben vett közvetlen veszélynek, hogy azt csak olyan magatartás hozhatja létre, amelynek tanúsítását a büntetőjog általában nem tiltja. Erre a jellegzetességre a megengedett kockázat kritériumainak tárgyalásánál részletesen kitérünk.

Megemlítjük még, hogy az önveszélyeztetést, a saját élet, testi épség vagy egészség közvetlen veszélybe hozását a büntetőjog nem tartja olyan fokban társadalomra veszélyesnek, hogy szabályozási körbe vonja. A saját életnek, testi épségnek vagy egészségnek a kockáztatása tehát veszélyeztetés címén sohasem érintkezhet a büntetőjogi felelősséggel.

3. A kockázattal létrehozott veszélyhelyzet nem marad meg ebben a stádiumban, hanem az eseményfolyamat továbbhalad, a lehetőség valósággá válik. A valósággá

¹³⁰ Horváth Tibor: Az élet, testi épség, egészség. 434. old.

¹³¹ Lásd: a Btk. 171. §-hoz fűzött miniszteri indokolást.

vált lehetőség jelenségváltozásban mutatkozik meg. A büntetőjog a magatartás következtében létrejött kedvezőtlen valóságváltozást *eredménynek* nevezi. Maga az elnevezés a mindennapi szóhasználatból származik és a mindennapi szóhasználat-tal teljesen azonos fogalmat fejez ki. Az eredmény a mérhető, a kifejezésre alkalmas mutatója a magatartásnak, az emberi gondolkodás általában ebből kiindulva következtet a magatartásra és a magatartás pszichikai-erkölcsi indítékaira.

A büntetőjogi értelemben vett eredmény a minőségi megegyezés mellett mennyiségileg szűkebb kört ölel fel, mint az eredményfogalom általában. Nem foglalja magában a cselekménnyel lérehozható valamennyi jelenségváltozást, hanem csak azokat, amelyek *a társadalom szempontjából hátrányos állapotváltozást* jelentenek.

Könnyű ezek után belátni, hogy a kockáztatás következtében kialakult új állapotra tekintettel csak azok a kockázatvállalások érintkeznek a bűncselekménnyel, amelyek a célkitűzéssel szemben kárt, veszteséget idéznek elő a társadalom számára és ezért sikertelen kockázatnak minősülnek. Az alapvető hasonlóság a bűncselekmény és a sikertelen kockázatvállalás között abban áll, hogy mindkétfajta magatartás büntetőjogi védekezési körbe vont érdekeket sért.

4. A kockázatvállalás lényeges objektív feltétele továbbá *az okozati összefüggés*. A sikertelen kockázatra is érvényesnek tartjuk mindazt a megállapítást, amit az előzőekben, az általános büntetőjogi alapkérdések körében végzett vizsgálódásainknál tettünk. A kockázatvállalás okozatosságának specifikumaként jelöljük meg azt a szükségszerűséget, hogy az okozati összefüggésének a kockázatvállalás és a veszélyhelyzet létrejötte között mindig fenn kell állnia. Sikertelen kockázat esetében a veszélyhelyzet újabb okozati lánc elindítója lesz, tehát okozati összefüggésnek kell létrejönnie a veszélyhelyzet és a kedvezőtlen jelenségváltozás között. Minden sikertelen kockázatra a kétmozzanatú okozatossági viszony a jellemző, amely viszony pozitív büntethetőségi feltételként működhet.

5. A kockázatvállalás szubjektív tartalmi elemeként jelöltük meg *a céltudatosságot*, a büntetőjogi felelősség szubjektív feltételeinek vizsgálata során pedig a büntetőjogi védekezési körbe vont értékek veszélyeztetésével vagy sérelmével kapcsolatos céltudatosságot bűnösségi mozzanatként értékeltük. Úgy tűnik tehát, hogy a sikertelen kockázat a bűnösség síkján is érintkezik a bűncselekménnyel. Megállapítottuk azt is, hogy a bűnösség a szándékosság vagy a gondatlanság formájában jut kifejezésre. Tisztáztuk továbbá, hogy a kockázatvállalás jogi megítélése vonatkozásában csak azoknak a kockáztatásoknak tulajdonítunk jelentőséget, amelyek társadalmi hatás kiváltására irányulnak.

Mindezek előrebocsátása után már nem nehéz belátnunk, hogy a sikertelen kockázatvállalás, mint szubjektív döntés, büntetőjogi vizsgálatából eleve kiesik az a kockáztatás, amelyet társadalmi szempontból negatív célkitűzés mozgat, mert ez semmiben sem különbözik — az alanyi oldalt tekintve — az egyenes szándékkal történt bűncselekmény-elkövetéstől.

Nem hasonlítható össze a sikertelen kockázat a bűnösség hanyagsági formájával sem, mivel hanyagság esetében hiányzik a kockázatvállalás specifikus alanyi ismérve, a céltudatosság.

A sikertelen kockázat viszont formai hasonlóságokat mutat az eshetőleges szándékkal, illetőleg a tudatos gondatlansággal, különösképpen azért, mivel mindegyiknek legalapvetőbb közös jellemzője: az elhatározás időpontjában kétfajta magatartás következmény előrelátása. Ez a három elhatározás-változat abban is megegyezik, hogy a második alternatívaként mutatkozó következmény mindegyiknél egyértelműen társadalomra veszélyes és a büntetőjog által tiltott társadalmi változás eszmei képében jelentkezik. (Az akarati aktus működése továbbá mindhárom esetben a magatartás objektivizálására készíti a szubjektumokat, és ez a magatartás a második — a nem kívánt — alternatíva szerinti következményt hozza létre.)

Az eshetőleges szándékot és a tudatos gondatlanságot, mint bűnösségi formákat korábban már elhatároltuk egymástól. Arra a kérdésre keressük most a választ, hogyan határolható el ezektől a bűnösségi formáktól a kockázat.

Az eshetőleges szándék és a kockázat között intellektuális vonatkozásban az alapvető különbség a célkitűzés jellegében van. Míg eshetőleges szándék esetében a célkitűzés társadalmi vonatkozásban közömbös vagy éppen negatív, addig a kockázat esetében a célkitűzés társadalmilag egyértelműen pozitív. Emocionális tekintetben az eshetőleges szándékkal magatartást tanúsító személy a nem kívánt következménybe beletörődik, annak társadalomra veszélyes és a büntetőjog által tiltott következményével szemben közömbös. A kockázatvállaló személy a célkitűzéssel ellentétes következménybe nem nyugszik bele, annak elmaradását kívánatosnak tartja. Az akarati aktus működése eshetőleges szándék esetében a nem kívánt következménnyel szemben teljesen passzív, míg a kockázat esetében az elhárítási törekvés erősen aktív.

A tudatos gondatlanság és a kockázat között az intellektuális vonatkozású különbség abban jelölhető meg, hogy a kockázatvállaló személy mérlegelése a hátrányos következmények lehetőségének felmérése tekintetében megalapozottabb, feltételezések helyett az ismert körülmények ismert hatását veszi számításba, a véletlen események szerepét a számára objektíve lehetséges határok közé szorítja, saját képességeit és a célkitűzését reálisan ítéli meg. Emocionális tekintetben a tudatos gondatlansággal eljáró személy könnyelműen bíz a lehetséges hátrányok elmaradásában, mert túlzott, irreális jelentőséget tulajdonít rajta kívülálló és általa nem befolyásolható körülmények hatásának. A kockázatot vállaló személy szintén bíz a hátrányos következmének elmaradásában, de ez a bizakodás sokkal reálisabb, mert az intellektuális tényezők és az elhatározás objektív külső körülményei erre megfelelő alapot adnak. Az akarati aktus működése a tudatos gondatlanság és a kockázat esetében hasonlóan alakul, a döntést hozó személy a hátrányos következmény megelőzésére és elhárítására törekszik. Tudatos gondatlanság esetén azonban a hátrányos változás lehetőségének kitett értékek sokkal inkább függenek a véletlentől, mivel „a szubjektum a megkívánt állandó ellenőrzés gyakorlására képtelen”.¹³²

¹³² M. Sz. Grinberg: Problema proizvodstvennogo rizika. 118. old.

A tudatos gondatlanság és a kockázat között számos rokon vonás mutatkozik. Egyes szerzők, mint pl. a szovjet *Utevszkij* vagy a lengyel *Buchala* nem is tartják lehetségesnek a pszichikus jegyek alapján történő elhatárolásukat. *Utevszkij* egyenesen azonosítja a kockázatot a tudatos gondatlansággal. A következőket írja: „A tudatos gondatlanság alanya megengedhetetlen hajlamot mutat arra, hogy az állam vagy az egyes személyek érdekeit, mint pl. a szocialista tulajdont vagy valamely emberéletet kockáztasson.”¹³³

Buchala álláspontja szerint a pszichológiai bűnösség jegyei alapján nem tehető különbség a kockázat és a gondatlanság között.¹³⁴

A hivatkozott szerzőkkel egyetértünk annyiban, hogy csupán pszichológiai ismérvek alapján a tudatos gondatlanság és a kockázat között aligha tehető különbség. A tudatos gondatlanság azonban nem egyszerűen lélektani fogalom, hanem egyúttal jogi fogalom is. A tudatos gondatlanság és a kockázat közötti alapvető eltérést e kétfajta pszichikus állapothoz fűződő társadalmi értékítélet adja, amely a könnyelmű döntésekhez egyes esetekben büntetőjogi konzekvenciákkal járó véleményt fűz, míg a gondos, körültekintő, alapos, bátor elhatározásokat, esetleges sikertelenség ellenére is, általában pozitívan minősíti.

Az alapvető azonban, a kedvező társadalmi értékítéletet feltételező, meghatározó tényező az alany pszichikumának és akaratának alakulása. A kockázat és a tudatos gondatlanság elhatárolása tekintetében a magunk részéről *Grinberg* véleményével értünk egyet. Eszerint: „a jogszerű kockázatot és a tudatos gondatlanságot a tudatos veszélyeztetés közelíti egymáshoz, tételezi fel formai hasonlóságukat. A tudatos gondatlanság esetében azonban az elhatározást hozó személy a helyzetet nem a szükséges megfontoltsággal és a megkívánt komolysággal becsüli fel, meggondolatlanul cselekszik. Jogszerű kockázat esetében az elhatározást hozó személy a célkitűzés állami és társadalmi fontosságának teljes felfogása alapján és azon az alapon, hogy ez a magatartása a kitűzött cél elérésének egyetlen lehetséges eszköze, nem elégszik meg a lehetséges nem kívánt következmények előrelátásával. Intézkedéseket tesz, hogy az előidézett veszély terjedelmét és intenzitását korlátozza.”¹³⁵

B) A MEGENGEDETT KOCKÁZAT JELLEMZŐI

A megengedett kockázat *büntetőjogi fogalom*, egyfajta negatív büntethetőségi feltétel, amely a cselekménnyel (a kockázatvállalással) a büntetőjogi védekezési körbe vont érdekek megsértése esetében az érdeksérelem miatti büntetőjogi felelősséget kizárja.

¹³³ B. Sz. *Utevszkij*: Vina v szovjetszkom ugovnom prave. Moszkva, 1950. 265. old.

¹³⁴ K. *Buchala*: Erlaubtes Risiko und die bewusste Fahrlässigkeit. Archivum Juridicum Cracoviense. III. kötet. 1970. 205. old.

¹³⁵ M. Sz. *Grinberg*: Problema proizvodstvennogo rizika. 122. old.

A megengedett kockázatvállalásra *Grinberg* álláspontja szerint a következő három mozzanat jellemző:

1. Az indokolt kockáztatás a társadalmi-politikai lényegét tekintve társadalmilag hasznos és ezért jogszerű cselekmény.
2. A külső jegyeit tekintve, meghatározott hasonlóságot mutat néhány olyan cselekménnyel, amely büntetés alá esik.
3. A jogszerű (megengedett) kockázatnak egyidejűleg közismert sajátosságai vannak, és kisebb kivételektől eltekintve lényegesen különbözik a büntetőjogi felelősséget kizáró többi körülménytől.¹³⁶

Grinberg kiinduló gondolatát nem tesszük magunkévá, ugyanis az indokolt kockázatvállalás sok esetben hátrányos következményt idéz elő. Az indokolt kockázatvállalás lényegét *nem a hasznossága*, hanem a *szükségessége* képezi, amit bizonyos körülmények között a büntetőjognak is el kell ismernie.¹³⁷ A megengedett kockázat legalapvetőbb, leglényegesebb egyedi sajátossága, hogy megítélésénél nem a cselekmény objektív következményét, a társadalmilag hátrányos eredményt kell figyelembe venni, hanem a kockázatos cselekmény egyéb jellegzetességeit. Paradox vonásnak tűnik, hogy a kockázatvállalás kizárólag a kedvezőtlen következményeire tekintettel válik büntetőjogi jelenséggé, viszont a büntetőjogi értékelésnél — a megengedettséggel kapcsolatában — az eredménynek nincs jelentősége. Ez a paradox jelleg azonban a megengedett kockázatnak legfőbb specifikuma, és benne két alapvető büntetőjogi elv ütközik: az eredményfelelősség és a bűnfelelősség elve. Mindenképpen egyetértünk *Gubińskival* abban, miszerint a kockázatvállalás jogszerűségének elismerése esetében szó sem lehet arról, hogy a magatartás értékelése *csak* attól függjön, hogy a próbálkozás eredményes volt-e vagy sem. Ez lehet egyik, de nem egyetlen szempont. Ha egyedül a sikertelenséget vennénk alapul, akkor a minősítésnél döntően olyan körülménynek tulajdonítanánk jelentőséget, amelyre a cselekvő személy semmiféle befolyást nem gyakorolt. Az ilyenfajta büntetőjogi szemlélet — amely kizárólag azon alapulna, hogy a cselekmény és a következménye között objektív összefüggés áll-e fenn — ellentmondana a szocialista büntetőjog alapelveinek, a bűnfelelősségnek.¹³⁸

Hasonlóképpen vélekedik *Grinberg* is. „Abból kiindulva — írja —, hogy a kockázat jogszerűségét teljes egészében a végső eredménye — a siker vagy a sikertelenség — határozza meg, azt jelentené, hogy kizárjuk a felvetett probléma helyes megoldásának lehetőségét. A cselekmény retrospektív felbecsülése, a végső kimenetelre való hivatkozás, az ilyen esetekben nem más, mint hivatkozás a véletlenre, és ez szükségszerűen az objektív felelősséghez vezet.”¹³⁹

Megjegyezni kívánjuk, hogy napjainkban az eredményfelelősség és a bűnfe-

¹³⁶ *M. Sz. Grinberg: Problema proizvodstvennogo rizka. 32. old.*

¹³⁷ Ugyanez az alapgondolat tűnik ki a bolgár *Guneva* állásfoglalásából is. A megengedett kockázat feltételének tekinti többek között, hogy a kockázatvállalás „objektíve jelentős társadalmi szükséglet” kielégítésére irányuljon, és a kockázat által előidézett veszély ne haladja meg „a cselekményt igénylő társadalmi szükséglet” jelentőségét. Lásd: *M. M. Guneva: I. m. 47—48. old.*

¹³⁸ Lásd: *A. Gubiński: Ryzyko nowatorstwa. Panstwo i Prawo. 1960. 1. sz. 45. old.*

¹³⁹ *M. Sz. Grinberg: Problema proizvodstvennogo rizka. 74. old.*

lelősség viszonya igen sok tekintetben már módosultan érvényesül. A kockázatvállalás kevés kivételtől eltekintve (ilyenek pl. az NDK Btk-jának 163. §-ában szabályozott „A szocialista tulajdon szándékos rongálása” vagy a 166. §-ban szabályozott „A gazdaság károsítása”) olyan törvényi tényállásokkal kapcsolatban merül fel, amelyekben a törvényhozó nem egyszerűen az eredményokozást írta le, hanem olyan eredményt tett tényállási elemmé, amely valamely kötelesség megszegésének a következménye. Az eredményokozás tehát napjainkban a „szakmai bűncselekmény”-nek nevezhető bűncselekményeknél (mint pl. az orvosi foglalkozás-szegés, a közlekedési szabályszegés, a műszaki fejlesztés szabályainak megszegése stb.) már nem közvetlenül a büntetőjogi felelősségre vonást, hanem a kötelességszegés figyelembevételét, mint diszpozíciószerűségi elem vizsgálatát indikálja. A kötelességszegés és a törvényi tényállásban megjelölt eredmény együttes fennforgása esetében kerülhet sor a diszpozíciószerűség, a társadalomra veszélyesség, majd a bűnösség megállapítására.

Az előzőekben tett megjegyzésünk azonban nem változtat azon az alapvető tételen, hogy a kockázatvállalás megengedettsége tekintetében önmagának az eredménynek nincs jelentősége.

Ha viszont a kockázatvállalás megengedtségére vagy tilalmára vonatkozóan a büntetőjogi megítélés nem az eredményt veszi alapul, akkor választ kell adnunk arra a kérdésre, hogy melyek azok az objektív és szubjektív ismertetőjegyek, amelyek alapján kétségmentesen eldönthető, hogy a konkrét sikertelen kockázatvállalás bűncselekmény-e, vagy pedig jogszerű kockáztatás címén a beállott hátrányos következmény miatti büntetőjogi felelősséget kizárja.

Mind szocialista, mind nem szocialista részről több törekvés történt a megengedett kockázat ismerveinek tudományos meghatározására. Ezekre is figyelemmel a magunk részéről a megengedett kockázat jellemzőit, mint a büntetőjogi fogalom differencia specifikáit a következőkben jelöljük meg:

1. A kockázatvállalás alapja valamely konkrét társadalmi szükségesség.
2. A kockázatvállalással előidézett veszély arányos a várható társadalmi haszonnal.
3. A kockázat a szükséges biztonsági feltételeket is tartalmazza.
4. A kockázatos döntés reálisan megalapozott.
5. A kockázatos döntést társadalmilag hasznos célkitűzés irányítja.

1. A kockázatvállalás alapja valamely konkrét társadalmi szükségesség

A kockázatvállalás *szükségességéről* kétféle értelemben beszélhetünk. A szükségesség mindenekelőtt indokoltságot jelent. Indokolt a kockázatvállalás, ha ez az egyetlen lehetséges *eszköze* valamely érték fennmaradásának vagy valamely érték növelésének. H. Mayer szerint „valamely jogtárgy veszélyeztetése, mint fennmaradásának egyetlen eszköze, mindig megengedett kockázat. Az orvos a különösen veszélyes műtetre is vállalkozhat, ha ez az egyetlen módja a páciens élete megtartásának.”¹⁴⁰

¹⁴⁰ H. Mayer: I. m. 188. old.

Ugyanezt az elvet hangoztatja *Grinberg* is a termelő tevékenység vonatkozásában. „A kockázat indokolt, hogyha ez az egyetlen lehetséges eszköze fontos termelési feladatok megoldásának.”¹⁴¹

A kockázatvállalás szükségességét nemcsak az eszköz, hanem az eszmei *eredmény* tekintetében is értelmezhetjük. Az eszmei eredményhez viszonyítva akkor szükséges a kockázatvállalás, ha az új, magasabb rendű ismeretanyag megszerzésére irányul (kísérleti, újítási kockázat), ha az ember fizikai erőfeszítéseinek megkönnyítését célozza (technikai kockázat), vagy ha az általános jólét, a legtágabb (gazdasági, kulturális, szociális stb.) értelemben vett életszínvonal növekedését eredményezheti (termelési kockázat).

A kockázatvállalás büntetőjogi megengedettségének alapja tulajdonképpen az eszmei eredményhez viszonyított kockázat, mert ez az összefüggés képes csak a társadalmi tartalom kifejezésére. Ha a kockázatvállalás csak néhány személy vagy valamely kisebb csoport érdekeit szolgálja, a büntetőjog a kockáztatás szükségességét általában nem ismeri el. Ezzel kapcsolatban *Békés* a következőket hangsúlyozza: „Az előny biztosításának az az objektív lehetősége, amely a bekövetkezett eredménnyel szemben mint reális alternatíva állott fenn, csak társadalmi — és nem individuális — szempontból értékelhető előnynek”.¹⁴²

Lényegében ezt fejezi ki *Wiener* is, amikor a megengedett (vagy miként ő jelöli: „eltűrt”) kockázat büntetőjogi értékelése körében megállapítja, hogy „a társadalmilag hasznos célok elérésére törekvés közben okozott veszély esetén a cselekmény összértékelése már lehet pozitív”.¹⁴³

Ez a büntetőjogi elv természetesen nem azt jelenti, hogy az eszmei eredménynek valamennyi egyén, csoport vagy közösség érdekeit egyszerre kell szolgálnia. Büntetőjogi vonatkozásban megengedett lehet — véleményünk szerint — az a kockázatvállalás is, amely pl. valamely népgazdasági ág, üzem vagy üzemrész fejlesztésére irányul a többi népgazdasági ág, üzem vagy üzemrész fejlesztési igényeinek figyelmen kívül hagyásával. Nem kifogásolható büntetőjogi vonatkozásban annak az orvosnak a kockázatvállalása sem, aki korlátozott számú életmentő készülék birtokában mérlegelési körbe vonja, hogy mely betegnél alkalmazza a készülékeket és mely betegek életét teszi ki további veszélynek.

A kockázatvállalás *konkrétsága* azt foglalja magában, hogy a cselekménynek egyértelműen meghatározott társadalmi követelményt kell kifejezésre juttatnia. A konkrét esetekben azonban sajátosan alakulhat a kockázatvállalás szükségessége, az eszmei eredmény és az eszköz viszonya tekintetében. Ennek a sajátos esetnek a tipikus formája az, amikor a társadalmilag hasznos és szükséges cél a szokásos eszközökkel is elérhető, de ez a módszer a kockáztatáshoz viszonyítva magasabb ráfordításokkal jár és a megvalósítás is hosszabb időt vesz igénybe. Az elméleti állásfoglalások megoszlanak az ilyenfajta kockázatvállalások büntetőjogi megítélése vonatkozásában. *Grinberg* pl. egyértelműen leszögezi: „Az a lehetőség, hogy

¹⁴¹ *M. Sz. Grinberg: Problema proizvodstvennogo rizka. 85. old.*

¹⁴² *Békés Imre: I. m. 310—311. old.*

¹⁴³ *Wiener A. Imre: A gazdasági vezetők. 266. old.*

valamely termelési teljesítmény a szokásos, nem kockázatos módszerekkel elérhető, kizárja a kockázat jogszerűségét, és a kockázat átalakul társadalomra veszélyes és büntetőjogilag üldözött cselekménnyé.”¹⁴⁴

Seidel álláspontja ezzel szemben az, hogyha valamely kockázatvállalásban kitűzött cél megfelel a társadalmi szükségességnek, ha fennforog a „társadalmi rizikószükséglet”, akkor a büntetőjognak el kell ismernie a kockázatvállalás jogszerűségét, még abban az esetben is, ha a cél nem kockázatos módon is elérhető lenne, de a szokásos módszerek alkalmazása aránytalanul magas anyagi- vagy pénzbefektetést igényelne, esetleg bizonytalanul hosszú időt venne igénybe.¹⁴⁵

A magunk részéről ezzel az utóbbi állásponttal értünk egyet, azokban az esetekben, amikor a kockázat tárgya anyagi érték, annál is inkább, mert a kockázat indokoltságát igen sok esetben éppen a várható anyagi megtakarítás vagy a megvalósulás ideje lerövidítésének lehetősége alapozza meg. Ha viszont a kockázatvállalás emberi életet vagy egészséget érint, véleményünk szerint, inkább a költségesebb, de biztosabb módszert kell választanunk, mint az olcsóbb vagy gyorsabb, de bizonytalanabb eljárást.

A kockázatvállalás szükségességének *objektíve* kell fennforognia az elhatározás időpontjában. A rizikóhelyzet olyan tényleges (objektív tényezőkkel jellemezhető) állapot, amely ebben a minőségében nem maradhat meg, amelyen *változtatni kell*, még azon az áron is, hogy meghatározott társadalmi értékeket (amelyek magukban foglalják az egyéni értékeket is) a hátrányos változás veszélyének tesszük ki. A rizikóhelyzetnek statikus és dinamikus mozzanatát kell megkülönböztetnünk. A statikus mozzanat azt jelenti, hogy a kockázatvállalásra irányuló döntés pillanatában az érintett személyi vagy anyagi jellegű értékek állapotában nincs semmiféle változás, a dinamikus mozzanat pedig azt foglalja magában, hogy ez a viszonylagos nyugalom *perspektivikusan* abszolút vagy relatív módon, az ember beavatkozása nélkül is, szükségszerűen hátrányos változásba mehet át.

Elvonatkoztatva a kockázatvállalástól, meg kell határoznunk, mit értünk adott állapot abszolút vagy relatív módon történő perspektivikus hátrányos változásán.

Az adott állapot abszolút módon megy át perspektivikusan hátrányos változásba mindazokban az esetekben, amikor a hátrányos változás feltételei magában az adott állapotot mutató jelenségben vannak (pl. amikor a fertőző betegség jelei még nem mutatkoznak a betegen).

Az adott állapot relatív módon megy át perspektivikusan hátrányos változásba mindazokban az esetekben, amikor az adott állapotot kifejező jelenségek változatlanok maradnak, de a vele összefüggő jelenségek feltételei túlnyomórészt kedvező változások feltételeit foglalják magukban (pl. az utcán bevezették a villanyvilágítást, de a lakásban megmaradtak a petróleumlámpa mellett).

Visszatérve a kockázatvállalásra, kiemeljük, hogy a kockázatvállalás a jelenségváltozások szükségszerű alakulásába beavatkozó emberi tevékenység, amely a tendenciájában hátrányos objektív helyzetet szubjektíve előnyösnek ítél

¹⁴⁴ M. Sz. Grinberg: Problema proizvodstvennogo rizika. 87. old.

¹⁴⁵ D. Seidel: Risiko in Produktion und Forschung. 173. old.

perspektivikus változások érdekében a viszonylagos egyensúlyi állapotából kimozdítja, és ezáltal a jelenségek meghatározott csoportját az abszolúte hátrányos változás veszélyének teszi ki.

A kockázatvállalás szükségessége tehát sajátosan, mint a jelen és a jövő érdekek ütköztetése érvényesül. Ebből a jellegzetességből ered a megengedett kockázat másik jellemzője, az arányosság követelménye.

2. A kockázatvállalással előidézett veszély arányos a várható társadalmi haszonnal

A szükségesség a megengedett kockázat *minőségi* ismérve, az arányosság pedig a *mennyiségi* jellemzője. A büntetőjogi felfogások mind szocialista, mind pedig nem szocialista részről teljesen megegyeznek abban, hogy az arányosság a jogszerű kockázatnak egyik alapvető kritériuma. *H. Mayer* pl. a büntetőjog által elismert kockázatot „arányos kockázatnak” (massvolles Risiko) nevezi.¹⁴⁶

Grinberg szerint „nem minden egyes cselekmény minősül indokolt és jogszerű kockázatnak, amely társadalmilag hasznos célra irányul, hanem csak az a cselekmény, amelynek társadalmi haszna nagyobb, mint a felidézett veszély”.¹⁴⁷ Ebből a meghatározásból még nem tűnik ki pontosan, hogy melyek azok a tényezők, amelyek között arányosságnak kell fennállnia. Nem hagyható továbbá figyelmen kívül, hogy az arányosság mennyiségi összefüggés két jelenség között, ennek az összefüggésnek az érzékeléséhez viszont az szükséges, hogy a viszonyba állított két tényező azonos mércével legyen mérhető.

Az arányossági viszony mérésére a büntető jogtudomány a szociológiai *érték-fogalmat* használja, és ennek megfelelően a kockázatvállalás egyik tényezőjének a *létrehozandó értéket*, a másik tényezőjének pedig a *veszélyeztetett értéket* tartja. *Seidel* meghatározása szerint az arányosság értelmezésénél „alapvetően abból kell kiindulnunk, hogy az az értéknagyság, amelynek létrehozására a termelési kockázatvállalás irányul, lényegesen magasabb legyen, mint az, amely veszélybe került”.¹⁴⁸ Hasonlóképpen vélekedik (a nem szocialista büntető jogtudomány oldaláról) *H. Mayer* is. „A kockázat mértékének objektíve megfelelő arányban kell állnia az elhatározott cselekmény értékével. Minél nélkülözhetetlenebb valamely cselekmény jogi vonatkozásban is, annál nagyobb lehet az a kockázatvállalás, amely jogilag sem kifogásolható.”¹⁴⁹

A szociológiai érték-fogalom kétségtelenül alkalmas lehet valóságos és elképzelt jelenségek összehasonlítására, de megvannak azok a belső problémái, amelyek kihatnak a kockázat megengedettségéhez megkívánt arányosság értelmezésére is.¹⁵⁰

¹⁴⁶ *H. Mayer*: I. m. 186. old.

¹⁴⁷ *M. Sz. Grinberg*: Problema proizvodstvennogo rizka. 78. old.

¹⁴⁸ *D. Seidel*: Risiko in Produktion und Forschung. 173. old.

¹⁴⁹ *H. Mayer*: I. m. 188. old.

¹⁵⁰ Témafeldolgozásunkban a Jan Szczepeński által adott szociológiai értékfogalmat vettük alapul. Eszerint értéknek nevezünk „minden olyan tetszőleges anyagi vagy eszmei tárgyat, amellyel szemben az

Nehézséget okozhat mindenekelőtt az összehasonlítás alapját képező *értéknagyságnak* a meghatározása. Ez csak az anyagi jelenségek esetében lehetséges, míg az eszmei értékek (mint pl. az emberi élet vagy a becsület) nagyságára csak igen elnagyolt és egymás közti összehasonlításokra általában nem alkalmas megállapítások tehetők.¹⁵¹

További nehézségek származhatnak a kockázatnak abból a jellegzetességéből is, hogy *valóságosan létező* (a veszélyhelyzetben levő) értékeket kell szembeállítanunk *eszmeileg létező* (a létrehozni kívánt) értékkel. Némileg egyszerűbb a helyzet, ha mind a létrehozandó, mind pedig a veszélyeztetett érték azonos minőségkategória alá vonható. Azokban az esetekben viszont, amikor különböző minőségű (anyagi és eszmei) értékeket kellene összehasonlítani, az arányosság jelentősége a cselekmény megengedettségének a vonatkozásában csökken, míg végül az azonos minőségű eszmei értékek (pl. emberi élet) egybevetésénél az arányosság követelménye elenyészően csekély lehet.

Az arányossággal kapcsolatos kérdések között meg kell említenünk azt a követelményt is, hogy a büntetőjogi elméleti nézetek a kockázat megengedettségét *nem azonos értéknagyságok* mennyiségi viszonyában látják, hanem különböző értéknagyságok összevetésében, amely értéknagyságok közül a csak eszmeileg funkcionáló értéknek lényegesen felül kell múlnia a veszélyeztetett érték nagyságát.

Békés az arányosságnak ezt a feltételét a következőképpen fogalmazza meg: „Amennyiben az eredménnyel szemben alternatívaként kimutatható előny optimuma sem tudja a mérleg nyelvét az előny oldalára billenteni, a kockázat társadalmi haszna eleve tagadható. Az előnynek a „társadalmilag hasznos” koordináta-rendszerében magasabbra kell — legalábbis a lehetőség szférájában ívelnie, mint ahogyan az eredmény »a társadalmilag nem kívánatos« irányba hajlik.”¹⁵²

A megengedett kockázat arányossági kritériumával kapcsolatban felvetett e néhány kérdés is kézzelfoghatóan érzékelteti a kockázatvállalás sajátos természetét, azt az egyediséget, hogy az arányosság általános jelentése itt módosultan érvényesül. Az összehasonlítás mércéjeként működő érték nemcsak ténylegesen létező anyagi jelenségeket, hanem *elgondolt* anyagi jelenségeket is magában foglal, továbbá pedig mind a valóságos, mind pedig az elképzelt jelenségek között olyanok is helyet kapnak, amelyeknek nem anyagi, hanem eszmei (erkölcsi) értékük van. Az

---

egyénnek vagy közösségek tiszteletet tanúsítanak, életükben fontos szerepet tulajdonítanak neki és a megvalósítására törekvést kényszernek érzik. Értékek azok a tárgyak, melyek az egyén belső egyensúlyát biztosítják, s az elérésükre törekvés a jól teljesített érzést kölcsönzik számára, vagy azokat a tárgyakat, amelyek belső kohéziójuk fenntartásához a csoport számára nélkülözhetetlenek stb.”
J. Szepepański: A szociológia alapjai. Budapest, 1968. 55. old.

¹⁵¹ Ezt a nézetet vallja F. Orłowicz is, de kiemeli, hogy a gazdasági kockázat esetében sokszor konkrétan mérhető a várható haszon értéke, mert ezt leggyakrabban a társadalmi szükségletek határozzák meg; az áruk meghatározott mennyiségére vagy egyéb társadalmi javakra vonatkozó konkrét megrendelések értéke. Lásd: *F. Orłowicz: I. m. 363. old.*

¹⁵² *Békés Imre: I. m. 311. old.*

arányosság tehát nem mindig takar matematikailag pontosan megfogható viszonyt. Hozzá kell még tennünk, hogy a kockázat szubjektív mozzanatai is lényegesen módosíthatják az arányosság alakulását.

A megengedett kockázat arányossági jellemzőjének specifikumára a hazai büntetőjogi irodalomban *Wiener* is felhívta a figyelmet. Teljes mértékben egyetértünk a következő megállapításával: „Az arányosítás mint művelet nem ismeretlen a büntetőjogban. Arányosítási műveletet mind a jogos védelem, mind a végszükség megállapításakor végezni kell. A kockázat értékelése keretében végzett arányosítási művelet novuma a valószínűség fokozott értékelése. A hasznos céllal nemcsak a káros következményt kell szembeállítani, hanem a tevékenység időpontjára visszavetítve azt kell vizsgálni, hogy milyen volt a káros következmény és a hasznos cél bekövetkezésének valószínűsége. A káros következmény valószínűségének nagysága és a káros következmény mértéke egymással fordított, a kettő együtt pedig a hasznos céllal és valószínűségével egyenes arányban áll.”¹⁵³

Mindemellett az arányosságot a megengedett kockázat objektív jellemzőjének tartjuk, amelynek a kívülvilágban érzékelhetően kell megjelennie. Nem elegendő tehát csak az a kalkuláció, amely a szubjektumban létezik az elhatározást megelőző pszichikus folyamatban. Az arányosság akkor objektíválódik, amikor a szubjektív célkitűzés és az objektív veszélyhelyzet más személyek számára egyértelműen felismerhetővé válik.

Az arányosság körében még két kérdéssel kell foglalkoznunk, különösképpen azért, mert ezek megítélése vonatkozásában eltérő büntetőjogi elméleti felfogásokkal találkozhatunk.

Az egyik kérdés, amit *Gubiński* vetett fel, hogy az arányosság követelménye vonatkozik-e valamennyi kockázatvállalásra vagy sem. *Gubiński* nézete szerint a jogszerű újítási kockázat esetében nem érvényesülhet az a követelmény, hogy a megengedett veszély nagyságának a kitűzött cél jelentőségéhez kell igazodnia. Az újítási ésszerűsítési javaslatok nagy része — *Gubiński* véleménye szerint — konkrét esetben csak csekély közvetlen hasznot hoz, különösképpen, ha a csekély hasznot összevetjük a veszélyeztetett anyagi javak értékével.¹⁵⁴

Gubiński felfogásával általánosságban nem értünk egyet. Annyiban van igaza, hogy a tőkés gazdaságban *elméletileg* elképzelhetők olyan esetek, hogy a tőkés vállalkozó a várható haszonhoz képest aránytalanul magas értékeket veszélyeztet, mert a célkitűzése valamennyi esetleges hátrányát egyedül kell viselnie. Szocialista viszonyok között azonban az újítások és az ésszerűsítések várható hasznát és veszélyét nem az üzemre, hanem a népgazdaság egészére kell vonatkoztatni. (Éppen ezért lényeges gazdasági követelmény, hogy az ésszerű eljárások ne maradjanak meg egyetlen üzem falain belül, hanem hasznosítsa azokat az egész népgazdaság.)

Az arányossággal kapcsolatban sokkal lényegesebb a második kérdés, arányba állítható-e a gazdasági érdek az emberi élettel vagy egészséggel.

¹⁵³ *Wiener A. Imre*: A gazdasági vezetők. 268. old.

¹⁵⁴ Lásd: *Gubiński*: Rzyzko nowatorstwa. Panstwo i Prawo, 1960. 1. sz. 58. old.

A büntetőjogi irodalomban ismert álláspontok ebben a kérdésben igen eltérők. A legradikálisabb elutasító véleményt *Grinberg* tanúsította (akit egyébként a kockázatvállalás büntetőjogi kérdései egyik úttörő szocialista kutatójának tartunk) az 1954-ben megjelent írásában. Eszerint: „Sem jószándékra, sem pedig valamiféle üzemi szükségszerűségre való hivatkozás nem indokolhatja az emberi élet és az emberi egészség veszélyeztetését.”¹⁵⁵

Ezt az álláspontot többen támadták, köztük az NDK-beli *Frenzel* is, akinek véleményét már azért is érdemes hosszabban ismertetni, mert egyike a kockázatvállalás legmélyebb lényegére utaló megállapításoknak. *Frenzel* a következőket írja: „Hogyha a kutatás, kísérletezés, újítás területén a dolgozók életét és testi épségét érintő kockázatvállalást olyan egyértelműen elutasítanánk, miként azt *Grinberg* teszi, lehetetlenné tennék a gazdasági haladást. Egyébként más helyen maga *Grinberg* írja, hogy az újítások megvalósítása elkerülhetetlenül összefügg a kockázatvállalással, mivel nem tartjuk teljesen uralmunk alatt a termelési folyamatokat. Ez a tétel azonban nemcsak az anyagi károkra érvényesíthető — amint *Grinberg* véli —, hanem bizonyos mértékben vonatkozik maguknak a dolgozóknak az életére és egészségére is. A tapasztalataink ugyanis általában nem terjednek odáig, hogy valamennyi veszélyt előre látva felismerjünk. A veszélyt gyakran csak akkor tapasztaljuk, amikor balesetek következnek be. De még ha ismerjük is a veszélyforrásokat, nem mindig vagyunk egyformán abban a helyzetben, hogy a balesetek megelőzésére szolgáló intézkedéseket és eszközöket minden esetben megtaláljuk és alkalmazzuk. Mindenekelőtt a kutatásoknál és az újítások bevezetésénél számolhatunk mindig azzal a lehetőséggel, hogy még nem ismert törvényszerűségek működésbe lépnek, és ez a dolgozók veszélyeztetéséhez vagy sérelméhez vezethet. A kutatásaink és újításaink tekintetében meg lenne kötve a kezünk, hogyha ezekben az esetekben bizonyos határok között nem engednénk meg akár a dolgozók életét vagy testi épségét érintő kockázatvállalást is. Annak a feltevésünknek az igazolására, hogy ellentétes állásfoglalás esetében mekkora kár érné a társadalmat, legyen szabad arra hivatkoznunk, hogy különben ma már nem rendelkeznenk gőzgéppel, sem villanymotorral vagy repülőgéppel, sem röntgensugárral, sem diftériaszérummal, de még az atomkutatásra vagy egyáltalán az atomenergia felhasználására sem gondolhatnánk.”¹⁵⁶

Grinberg a termelési kockázatról 1963-ban írt monográfiájában némiképpen már módosította korábbi álláspontját (nem valószínű, hogy *Frenzel* hatására). A büntetőjogilag megengedhető kockázat egyik feltételét így jelöli meg: „A kockázat tárgya rendszerint csak anyagi tényező lehet, nem pedig az ember élete vagy egészsége.”¹⁵⁷ *Grinberg* azzal a kitételrel, hogy a kockázat tárgya „rendszerint”

¹⁵⁵ M. Sz. *Grinberg*: Moment opravdannogo rizka v proizvodstvennom processze i ego ugovnopravovoe znacenie. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo. 1954. 1. sz. 431. old.

¹⁵⁶ L. *Frenzel*: Der strafrechtliche Schutz des Lebens und der Gesundheit der Werktätigen während des Arbeitsprozesses und der Anwesenheit im Betrieb in der DDR Babelsberg, 1957. Idézi: D. *Seidel*: Risiko in Produktion und Forschung. 38. és 39. old.

¹⁵⁷ M. Sz. *Grinberg*: Problema proizvodstvennogo rizka. 94. old.

csak anyagi tényező lehet, implicite nem zárja ki, hogy az élet, testi épség vagy egészség bizonyos fokú veszélyeztetését nem tartaná megengedettnek. Más összefüggésben (a technikai kockázat tárgyalásánál) a következőket írja: „A technika széles körű alkalmazása a szocialista termelés egyik szükségszerű feltétele. Ennélfogva a technika hasznosítására irányuló tevékenység nemcsak megengedett, hanem társadalmilag hasznos is. Még akkor is hasznos, hogyha alkalmazása a környezetre vagy a felhasználó emberre nézve bizonyos fokú veszéllyel jár.”¹⁵⁸

Az élet vagy testi épség kockáztatásának tilalmát vallja az NDK-beli *Speckhardt* és a lengyel *Orlowicz* is. *Speckhardt* szerint semmiféle gazdasági megfontolás nem támaszthatja alá az általános biztonságot, az emberi élet és egészség veszélyeztetése jogszerűségének elismerését.¹⁵⁹

Orlowicz lényegében ugyanezeket hangoztatja: „Kiindulva társadalmi rendszerünk alapvető elveiből — mondja — elutasítandó minden olyan kockázat, amelynek eredményeképpen az ember élete vagy egészsége veszélybe kerül.”¹⁶⁰

Az ellenkező nézet képviselői a már említett Frenzelen kívül a szovjet *Dagel*, valamint az NDK-beli *Buchholz* és *Seidel*.

Dagel szerint hibásak azok a nézetek, amelyek az emberi élettel és egészséggel összefüggő kockázatot teljesen, abszolút módon elutasítják. Az életnek számos olyan területe van, pl. az orvosi gyakorlat, a háború vagy a sport területe, ahol a kockázat, főképpen az élet és egészség veszélyeztetésével függ össze. Ezeknek a kockázatvállalásoknak a jogszerűsége nem utasítható el egyszerűen, a jogszerűség a kockázatvállalás céljától és feltételeitől függ.¹⁶¹

Buchholz sem tartja kizártnak, hogy egyes konkrét esetekben a termeléssel összefüggő élet- vagy egészségkockáztatás jogilag elismerhető legyen. Vannak ugyanis olyan helyzetek, amelyekre az egészségvédelmi vagy a munkavédelmi előírások ki sem terjednek, egyszerűen azért, mert az ilyen helyzeteket a társadalom még nem ismeri. Ilyenkor elképzelhető, megfelelő biztonsági feltételek között, az élet vagy egészség veszélyeztetése.¹⁶²

A *Grinberg*gel ellentétes nézetek legradikálisabb képviselőjének *Seidel* tekinthető. Álláspontja a következőképpen foglalható össze: A gyakorlati életben számos foglalkozás akad, amely többé vagy kevésbé immanenter össze van kötve kockázatviseléssel. Az is nyilvánvaló, hogy a nagy gazdasági értékek mellett sokszor a kockázatot vállaló vagy más személy életének vagy egészségének bizonyos fokú veszélyeztetése elkerülhetetlen. Egyébként bizonyos mértékű általános veszély (amely különösképpen megmutatkozik az utak, a vasutak, a repülőgépek és egyéb technikai eszközök használatánál) a normális társadalmi élet

¹⁵⁸ *M. Sz. Grinberg*: Problema proizvodstvennogo rizka. 65. old.

¹⁵⁹ *K. H. Speckhardt*: Probleme der strafrechtlichen Verantwortlichkeit für Wirtschaftsstraftaten. Staat und Recht, 1963. 1978. old.

¹⁶⁰ *F. Orlowicz*: I. m. 364. old.

¹⁶¹ Lásd: *P. S. Dagel*: Proizvodstvennij rizk i ugovnojaja otvetsztvenoszt. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo. 1965. 3. sz. 160. old.

¹⁶² Lásd: *E. Buchholz* felszólalását az NDK Legfelsőbb Bíróságának 1966. januári plenáris ülésén. Ismerteti: Neue Justiz, 1966. 2. száma.

kísérőjelensége. Mindezeket egybevetve: „...aránytalanul magas népgazdasági veszteségeket akkor is meg kell akadályoznunk, hogyha a cselekményhez az emberi élet vagy egészség meghatározott veszélyeztetése kapcsolódik. Az egyik oldalon aránytalanul magas népgazdasági értékek, a másik oldalon pedig a cselekvő embert érintő veszély társadalmilag elismert mértéke — amely általában csekély, de az egyes esetekben kirívóan magas is lehet — ezek azok a kritériumok, amelyeknek a jogszerű kockáztatás esetében általános követelményként együttesen fenn kell állniuk és teljesülniök ahhoz, hogy ilyen cselekmény indokoltnak és jogszerűnek legyen elismerhető.”¹⁶³

A gazdasági értékek, valamint az emberi élet és egészség arányba állításával kapcsolatos nézetek, megítélésünk szerint, nem kellőképpen differenciáltak. Mindenekelőtt azt kívánjuk hangsúlyozni, hogy in abstracto szembeállítás lehetetlen. Annyiban tehát igaza van Grinbergnek és valamennyi követőjének, hogy általános értelemben vett anyagi értékekkel általános értelemben vett személyiségi érték nem ellensúlyozható. A valóságban viszont a kockázatvállalás mindig konkrét személyiségi (társadalmi) értékekhez viszonyít konkrét anyagi értékeket. A személyiségi értékek közül csak két értéktárgy jöhet számításba: az élet és az egészség (testi épség).

A kockázat arányosítási kritériumának alapvető kérdése, hogy kinek vagy kiknek az életét vagy egészségét veszélyeztetjük, kinek vagy kiknek az érdekét szolgáló anyagi értékek ellenében. Ilyenképpen a kockázatvállalásnak a következő változatai lehetségesek:

a) *Saját élet, testi épség vagy egészség veszélyeztetése egyéni anyagi érdek ellenében.* Ez a fajta kockázatvállalás a mindennapi élet gyakori jelensége. Az orvosi statisztika adatai bőszeges anyagot szolgáltatnak azokra a megbetegedésekre vonatkozóan, amelyek abból keletkeztek, hogy az egyén az anyagi célkitűzései elérése érdekében szellemi vagy fizikai teljesítőképességét meghaladó feladatokra vállalkozott. Az önvészélyeztetést büntető jogszabályaink nem tiltják (az csak a szocialista erkölccsel ellentétes magatartás), ezért a kockázatvállalásnak ez a típusa a megengedett kockázat szempontjából közömbös.

b) *Saját élet, testi épség vagy egészség veszélyeztetése ösztársadalmi anyagi érdekek ellenében.* Ide vonható valamennyi újító, kísérletező cselekmény, amely a társadalmi haladás érdekeit szolgálja. A tudománytörténelem számos kiváló kutató és kísérletező személyiség nevét örököltette meg, akik nemcsak az egészségüket veszélyeztették, hanem az életüket is áldozták az emberi haladás szolgálatában. Büntetőjogi megítélésben ezek az esetek is az önvészélyeztetés körébe tartoznak, tehát nem tiltott cselekmények, sőt a mindenkori erkölcsi felfogás tisztelettel és elismeréssel kapcsolódik a tudomány és a civilizáció úttörőinek hősieis önfeláldozásához.

c) *Valamely veszélyforrást működtető személy(ek) életének, testi épségének vagy egészségének veszélyeztetése saját anyagi érdek ellenében.* Veszélyforráson nemcsak technikai berendezést vagy eszközt értünk, hanem a munkavégzés olyan tárgyi

¹⁶³ Lásd: D. Seidel: Risiko in Produktion und Forschung. 224. old.

feltételeit is, amelyek jellegüknél fogva egészségkárosodást vagy az élet elvesztését idézhetik elő. Ebbe a körbe vonható többek között a veszélyes üzemet működtető kisiparos, az elektromos gépekkel dolgozó háztartási alkalmazott, valamennyi nem hivatásos gépkocsiveető stb. Ezek a személyek a veszélyforrás üzemeltetésével elsősorban a saját életüket, testi épségüket vagy egészségüket veszélyeztetik, azonban tevékenységük jellegénél fogva szükségszerűen érintkeznek az üzemen kívüli más személyekkel is. Tevékenységük elsősorban egyéni kihatású és ennyiben önvészélyeztetésnek minősül. Cselekményeiknek azonban társadalmi hatásai is vannak (a veszélyforrás objektív jellegéből adódóan), erre tekintettel a más vagy mások életét, testi épségét vagy egészségét is érintő önvészélyeztetéseiket a büntetőjog csak akkor engedi meg, ha a veszélyforrás üzemeltetője a megfelelő biztonsági szabályokat alkalmazza. A kockázatvállalás ezekben az esetekben tehát csak a biztonsági szabályoknak mindenben eleget tevő tevékenységkörben minősül megengedett kockázatnak.

d) Valamely veszélyforrást működtető személy(ek) életének, testi épségének vagy egészségének veszélyeztetése társadalmi anyagi érdekek ellenében. Ide sorolható mindaz a munkavállaló, aki az anyagi termelés szférájában veszélyes körülmények között dolgozik. Ezeknek a dolgozóknak a munkavállalásra vonatkozó döntései bizonyos fokban önvészélyeztetések is, azonban itt a felelős kockázatvállaló a munkaadó, aki a saját és a csoport (a vállalat) tagjai és a társadalom tagjai anyagi érdekeinek érvényesítése végett üzeme dolgozóinak életét, testi épségét vagy egészségét veszélyezteti. A büntetőjog ezt a veszélyeztetést — az előző változattal megegyezően — csak akkor engedi meg, ha a munkaadó a biztonságos munkavégzés körülményeit biztosítja. Ez az irányadó a kockázat megengedettsége tekintetében is.

e) Bárki életének, testi épségének vagy egészségének veszélyeztetése ösztársadalmi anyagi érdekek ellenében. A technikai haladás, a társadalom civilizációs fejlődése elképzelhetetlen a természeti erők emberi uralom alá vonása nélkül. Az emberi uralom azonban nem jelenti azt, hogy ezáltal a természeti erők hatása objektíve csökken, hanem csak azt fejezi ki, hogy a természeti erők működésének meghatározott irányt ad, különféle technikai módszerekkel és berendezésekkel a természeti erők romboló hatását elhárítja.

A technikai módszerek alkalmazása és a technikai berendezések használata nemcsak az ember számára kedvező működést eredményezi, hanem egyúttal a személyi biztonságot is szolgálja. Mihelyt azonban a természeti erőkre gyakorolt emberi ráhatás csökken, növekszik a romboló, pusztító hatás lehetősége. A természet emberi uralom alá vonása egyben a társadalom tagjainak mind nagyobb körét érintő veszélyforrások létrehozásával jár együtt. A büntetőjog az emberi élet, testi épség, egészség vonatkozásában az állandóan fokozódó veszélypotenciált jelentő technikai fejlesztést nem tiltja (annak ellenére, hogy a technikai növekedés konkrét esetekben szükségszerűen váltja ki az újszerű baleseteket vagy haláleseteket), ha a technikai fejlesztés biztonsági intézkedésekkel párosul.

A biztonsági szabályoknak megfelelő tevékenységkörben tehát a kockázat is megengedett.

Mindezeket összefoglalva, azokkal az álláspontokkal értünk egyet, amelyek meghatározott körben elismerik az élet, testi épség, egészség kockáztatását anyagi értékek és érdekek ellenében. Véleményünk szerint az önveszélyeztetés még akkor is, amikor a veszélyeztető személy a biztonsági szabályokat nem tartja be — mivel büntetőjogi felelősséggel nem jár —, mindenkor megengedett kockázatnak minősül; a más életét, testi épségét vagy egészségét (is) érintő veszélyeztetés akkor vonható a megengedett kockázat körébe, ha a szükséges biztonsági feltételeket is tartalmazza. A biztonsági feltételek megléte a megengedett kockázat további objektív jellemzője.

3. A kockázat a szükséges biztonsági feltételeket is tartalmazza

Az élet, testi épség és egészség veszélyeztetésének megengedhetőségéhez szorosan hozzátartozik a károsodások megelőzésére, illetőleg csökkentésére szolgáló biztonsági feltételek megteremtése. A megengedett kockázatnak ezt a jellemzőjét valamennyi elméleti állásfoglalás kiemeli. A nem szocialista szerzők közül pl. *Meckel* a következőket hangoztatja: „Mindenképpen feltétel, hogy az előrelátható veszélyt a szükséges biztonsági előírások betartásával a minimumra csökkentésük.”¹⁶⁴ *Grinberg* igen röviden csak annyit mond, hogy „mindenütt, ahol valamely dolgozó a veszélyes termelési feltételektől megóvható, ettől meg kell óvni”.¹⁶⁵

Buchholz a következő feltételeket jelöli meg:

- ha a munkavégzés körülményei megváltoznak, az érintett dolgozók számára a biztonság maximumát kell nyújtani;
- kockázatos döntés előtt a konkrétan mutatkozó lehetőségek figyelembevételével szakértőkkel történt tanácskozás útján meg kell szerezni a szükséges szakismereteket;
- a veszélynek kitett dolgozókat erről a helyzetről tájékoztatni kell, és ki kell oktatni őket, hogy ennek megfelelően milyen magatartást tanúsítsanak.¹⁶⁶

Seidel már megkülönbözteti a biztonság személyi és tárgyi feltételeit. A személyi követelményekről, többek között, az alábbiakat írja: „a kockázatos személy a konkrét termelési kockázatos cselekmény tekintetében a szakismeretek maximumával rendelkezzen”. „Az itt megkívánt szakismeret alapvetően több, mint amennyivel valaki a foglalkozási képzettségénél, funkciójánál, tevékenységi területénél fogva rendelkezik. Többek között követelmény, hogy az adott konkrét kérdésre vonatkozóan a belföldi és a külföldi irodalomban publikált tudományos ismereteket és tapasztalatokat (különösen az újításoknál), továbbá minden más hozzáférhető ismeretforrást felhasználjanak.”¹⁶⁷ További személyi követelményként jelöli meg *Seidel*, hogy „a kockázatos gazdasági tevékenységet csak az

¹⁶⁴ *F. Meckel*: I. m. 118. old.

¹⁶⁵ *M. Sz. Grinberg*: Problema proizvodstvennogo rizka. 94. old.

¹⁶⁶ *E. Buchholz* felszólalása. Neue Justiz, 1966. 2. sz.

¹⁶⁷ *D. Seidel*: Risiko in Produktion und Forschung. 197—198. old.

a személyi kör lássa el, amely a termelési folyamat lényegével a legjobban, legszakavatottabban tisztában van”.¹⁶⁸ A tárgyi feltételek biztosításaképpen szükségesnek tartja, hogy „az optimális biztonsági intézkedéseket megtegyék. Ezekről úgy kell gondoskodni, hogy a termelési kockázat kudarcának esetében azonnali ellenintézkedéseket lehessen tenni, illetőleg meg lehessen akadályozni, hogy a balsiker még továbbra is negatívan működjék”.¹⁶⁹

Saját nézetünk alátámasztásaképpen indokoltak tartjuk, hogy ismertessük még *Szluckij*nak a büntetőjogi felelősség (a meg nem engedett kockázat) oldaláról tett felsorolását. *Szluckij* szerint „a technikai biztonsági szabályok megszegése az esetek többségében az alábbiakban fejeződik ki:

- a) Védőfelszerelések, illetőleg ezek használatának hiánya.
- b) Hibás munkapadok és gépek használata.
- c) Alapvető műszerek hiánya, illetőleg ezek meghibásodása.
- d) A munkahelyek, kijáratok, ajtók zsúfoltsága.
- e) A munkahelyek, kijáratok, átjárók megfelelő világításának hiánya.
- f) A rakodó munka biztonságát elősegítő eszközök hiánya, a terhek kézzel való emelése.
- g) Az ipari és a világításra szolgáló villanyvezetékek hibás állapotban való használata.
- h) Hibásan felépített állványok, hidak használata.
- i) Magasban való biztonságos munkához szükséges védőeszközök alkalmazásának hiánya.
- j) A technikai biztonság alapvető kioktatásának hiánya (munkavédelmi oktatás!).”¹⁷⁰

A hazai büntetőjogi irodalomban *Békés* hangsúlyozza megengedettségi feltételként a megfelelő biztonsági intézkedéseket. Felfogása szerint a kockázatvállalás esetkörében is objektíve gondosan kell eljárni.¹⁷¹

Álláspontunk szerint a kockázat megengedhetőségének egyik feltétele a személyi és a vagyoni biztonság messzemenő figyelembevétele, továbbá a biztonsági intézkedések maradéktalan megtétele. A biztonsági feltételekre általános jellegű követelmény nem határozható meg, mert a követelmények kockázatfajtánként és veszélyhelyzetenként eltérnek egymástól. A személyi és a vagyoni biztonság követelményeit differenciáltan kell értelmeznünk.

Viszonylag egyszerű a vagyonszükség követelményeinek meghatározása, mert ezek belefoglalhatók a kockázatvállalás lebonyolításának technológiai jellegű leírásába (pl. beruházások esetében geológiai vizsgálatok kötelezővé tétele, tűzrendészeti-vízrendészeti intézkedések előírása, statikai előírások, üzemeltetési feltételek meghatározása stb.), illetőleg a viszonylag állandó veszélyhelyzetek (pl.

¹⁶⁸ *D. Seidel*: Risiko in Produktion und Forschung. 192. old.

¹⁶⁹ *D. Seidel*: Risiko in Produktion und Forschung. 186. old.

¹⁷⁰ *I. I. Szluckij*: Otvetstvvenoszta za narusenija pravil po tehnike bezopasznoszti. Leningrád, 1953. 30–31. old.

¹⁷¹ Lásd: *Békés Imre*: I. m. 311. old.

vasúti, vízi, légi, közúti közlekedés; villamosenergia-, gázszolgáltatás stb.) esetében használati feltételként jogszabályokban kiköthetők.

A személyi biztonságra vonatkozó követelmények tekintetében először is különbséget kell tennünk, hogy a veszélyhelyzet egy ember vagy több ember biztonságát érinti-e.

Ha a veszélyhelyzet *egy* (vagy mindig csak *egy*) *ember* személyi biztonságát érinti, ez lehet maga a kockázatvállaló személy, de lehet a kockázatnak kitett személy is (tágabb értelemben ez is kockázatvállaló). Azokban az esetekben, amikor a kockázatvállaló maga idézi elő a saját személyi biztonságát fenyegető veszélyhelyzetet, a biztonsági követelmény annyi, hogy tegyen eleget az adott veszélyhelyzetre előírt valamennyi biztonsági előírásnak (használja a védőszemüveget, a biztonsági övet, ne dohányozzon stb.).

A kockázatnak kitett személy esetében alanyi és tárgyi jellegű biztonsági eszközök alkalmazása szükséges a kockázat megengedettségéhez. *Alanyi jellegű biztonsági eszközöknek* tekintjük azokat a tulajdonságokat, magatartásmódokat, ismereteket, amelyekkel a veszélyhelyzet vonatkozásában a kockázatnak kitett személy rendelkezik. Ilyenek pl. a veszélyforrás működési elvének ismerete, a veszélyforrás meghibásodása esetén a szükséges teendők ismerete, közlekedési jártasság stb. A kockázatvállalónak meg kell arról győződnie, hogy a kockázatnak kitett személy rendelkezik-e a veszély megelőzéséhez vagy elhárításához szükséges képességekkel, ismeri-e a vonatkozó biztonsági szabályokat, egyáltalán olyan helyzetben van-e, hogy képes az ismereteinek, tapasztalatainak megfelelő biztonsági intézkedésekre. Ha ezek a feltételek hiányoznak, a kockázatnak kitett személyt egyedi szellemi és fizikai képességeinek megfelelően a szükséges felvilágosítással, ismeretanyaggal el kell látni. *A tárgyi jellegű biztonsági eszközök* közé különféle védelmi berendezések, elhárító létesítmények, működési mechanizmusok tartoznak.

Adott veszélyhelyzetben az alanyi és a tárgyi biztonsági eszközök együttesen képezik a védekező-balesetelhárító rendszert. Az alanyi és a tárgyi eszközök egymással kapcsolatos aránya, a védekezés konkrét módja, a személyi biztonság megvalósításának megoldása alapvetően a veszélynek kitett személy egyedi tulajdonságaitól függ. Egyetlen személy védekezése esetében tehát a kockázat megengedettségéhez az adott személy egyedi tulajdonságaihoz alkalmazott védekező-balesetelhárító rendszer alkalmazása szükséges.

A kockázttatásnak azonban nem ez a tipikus esete, hanem az a veszélyállapot, amely egyidejűleg *nagyobb létszámú embercsoport* biztonságát érinti. Itt is különbséget kell tennünk aszerint, hogy a veszélyhelyzet valamely új létesítmény létrehozásának folyamatában áll elő, vagy pedig maga a már létrejött létesítmény a rendeltetésszerű üzemeltetési folyamatában veszélyforrásként működik.

Valamely új létesítmény előállításának (korszerűsítésének, bővítésének, felújításának) szakasza kisebb-nagyobb mértékű veszélyhelyzetet idézhet elő. A veszély azonban viszonylag kis számú és meghatározott személyek csoportját érinti. Az új műszaki berendezéseket ők maguk hozzák létre, ismert körülmények között. Tevékenységüknél fogva az előállítási folyamatban használt technikai berendezé-

sek működésére vonatkozóan több-kevesebb szakmai ismerettel rendelkeznek. A létrehozandó új technikai-műszaki megoldás működési mechanizmusával is tisztában vannak. Tevékenységi körükben balesetelhárító, egészségvédő oktatásban részesülnek. A műszaki fejlesztés előállítási folyamatában követendő védekezési módokat könnyen meg lehet velük ismertetni. A védőberendezéseket ők maguk kezelik. Elhárító, megelőző, védekező tevékenységük szabályos végzése folyamatosan ellenőrizhető. Az előállítási szakaszban tehát a balesetelhárító-védekező rendszer alanyi tényezői döntő súlyt képviselnek. Erre tekintettel ebben a fázisban a mechanikai-gépi úton működő többszörös (párhuzamos) biztosítás a kockázat megengedettségéhez nem szükséges, illetőleg a különféle tárgyi védőberendezések alkalmazásánál az elhárítás és védekezés alanyi jellegű eszközeinek igen széles körű felhasználási lehetőségeit figyelembe lehet venni.

A technikai létesítmények, berendezések, eszközök az üzemeltetési, működési folyamatban két irányban jelentkezhetnek veszélyforrásként. Egyik irányban azoknak a személyeknek élete, testi épsége, egészsége van veszélyben, akik a létesítményt (berendezést, eszközt) működtetik. Rájuk mindaz vonatkozik, amit a balesetelhárító és személyi biztonságot szolgáló rendszer kialakítása tekintetében fentebb megállapítottunk. Másik irányban — különösen a közfogyasztás, a közszolgáltatás és a közlekedés területén — azok a személyek kerülhetnek veszélybe, akik (többnyire mint fogyasztók, szolgáltatást igénybe vevők) a veszélyforrásként működő technikai-műszaki létesítménnyel (berendezéssel, eszközzel) közvetlen kapcsolatba kerülnek. Ezeknek a személyeknek azonban sem a technikai ismeretszintje, egészségi állapota, műveltségi foka, kora, de még a tömege sem határozható meg előre. A fogyasztók heterogén embercsoportot képeznek, nagy számban lehetnek közöttük gyerekek vagy öregek is. A közfogyasztásban, illetőleg a közszolgáltatás igénybevételében nem egyforma intenzitással jelentkeznek. Vannak időszakok (csúcsgyógyasztás, csúcsgyógyalom), amikor igen nagy tömeget képeznek, máskor pedig esetleg csak elvétve mutatkoznak. Az általuk igénybe vett technikai berendezések működési mechanizmusát, a biztonságos használat módját általában nem ismerik. Az ő tekintetükben tehát a személyi biztonságot szolgáló rendszerben a személyi védekezési eszközök teljes hiányával, a legtöbb esetben is azonban csak a minimumával számolhatunk. Ezt a hiányosságot többszörös (párhuzamos) tárgyi védekezési eszközökkel, különféle automatizmusok beépítésével és a veszélyforrásként szereplő technikai berendezések működésének állandó ellenőrzésével kell pótolni. (Példaként a budapesti metró üzemeltetését hozhatnánk fel.)¹⁷²

¹⁷² A kockázatvállalás biztonsági feltételeivel kapcsolatos állásfoglalásunkat a „Kockázatvállalás a büntetőjogi felelősség és a műszaki-gazdasági fejlődés tükrében” című tanulmányunkban részletesen ismertettük. Megjelent az Energiagazdálkodás 1977. évi 4. számában a 162—166. old.-on.

4. A kockázatos döntés reálisan megalapozott

A kockázat általános fogalmi jegyei között jelöltük meg a cselekmény bizonytalan kimenetelét. Megállapítottuk, hogy a bizonytalanságot a cselekmény lefolyására ható feltételeknek nem teljes körű és nem pontos ismerete, figyelembevétele idézi elő. Ennélfogva kétféle lehetőség válhat valóra: a kívánt vagy a nem kívánt lehetőség, vagyis létrejöhet a célkitűzés szempontjából kedvező és létrejöhet a kedvezőtlen következmény is. A kétfajta következmény megvalósulásának *reális lehetőségei* között intenzitásbeli különbségek állhatnak fenn, attól függően, hogy az adott magatartásfolyamat mennyiben felel meg a kedvező, illetőleg kedvezőtlen feltételeknek.

A társadalmi haladás érdekeit csak azok a kockázatvállalások szolgálják, amelyek az objektív valóság tényleges jelenségeiből és összefüggéseiből indulnak ki, reálisan felméri az ismert körülményeket és azok várható hatását. *Dagel* szerint: „... a kockázatnak a tudomány és a technika jelenlegi ismeretanyagán meghatározott objektív törvényszerűségeken kell alapulnia. Az előidézett helyzetben a kitűzött, társadalmilag hasznos cél elérése objektív lehetőségének kell fennállnia, ezzel ellentétben az a kockázat, amely alaptalan fantáziáláson nyugszik, társadalomra veszélyes és jogellenes.”¹⁷³

Ugyanezt az álláspontot hangoztatja *Seidel* is, aki igen nagy jelentőséget tulajdonít a kockázatvállalással kapcsolatos reális mérlegelésnek. Ezzel a mérlegeléssel függ össze — mondja *Seidel* — a siker valószínűségének problémája. „Ezt a valószínűséget lényegében a bizonytalansági és veszélyeztetési tényezők mennyisége határozza meg. Szükséges, hogy a termelési kockázat sikerének valószínűsége általánosságban nagy legyen, mert csak az ilyen cselekmények tarthatnak számot (a valószínűség oldaláról tekintve) arra, hogy indokolt kockázatnak minősüljenek a társadalmi értékelés szerint.”¹⁷⁴ *Seidel* egy későbbi tanulmányában a sikertelenség oldaláról közelíti meg a reálisan megalapozott döntés feltételeit és kísérletet tesz olyan kérdéscsoport kialakítására, amely a döntés meghozatala előtt is elemzési módszerként hasznosítható. A kérdéscsoport a következő:

- milyen hátrányok következtek be?
- mennyiben tudta a döntésért felelős személy a kár lehetőségét felismerni és ennek megfelelően cselekedni?
- mennyiben volt valószínű, hogy kár fog keletkezni?
- a döntést hozó személy a lehetséges kárt csekélyebbnek tekintette-e, mint a hasznot?
- milyen előfeltételek álltak fenn objektív és szubjektív szempontból a kár bekövetkezésének elhárítására?
- mennyire volt körültekintő a döntést hozó személy a kár elhárításánál?

¹⁷³ P. S. *Dagel*: I. m. 160. old.

¹⁷⁴ D. *Seidel*: Risiko in Produktion und Forschung. 181. old.

— mennyire használta fel a nála meglevő, számára hozzáférhető és a döntéshez mellőzhetetlen tudományos műszaki ismereteket és a kollektíva tapasztalatait?¹⁷⁵

Grinberg is a sikertelenségi oldalról határozza meg a kockázat megengedhetőségének feltételeit. A kockázatot a „nem akart véletlen lehetőségének” tekinti. A nem akart véletlen, *Grinberg* felfogása szerint, a kár bekövetkezésének nagyobb vagy kisebb valószínűsége. A valószínűség — írja — „a maga különböző fokozataiban a kár lehetetlensége és elkerülhetetlensége között foglal helyet. . . Magától értetődő, hogy a valószínű következmény kevésbé veszélyes, mint az elháríthatatlan és elkerülhetetlen eredmény. megalapozott, ésszerű kockázat esetében sikerül a bekövetkezésének lehetőségét igen sokszor a minimumra csökkenteni, illetőleg teljesen ki is küszöbölni. . . Amennyiben szándékos károkozásról van szó, természetesen nincs kockázat”.¹⁷⁶

Orłowicz az optimális és rentábilis döntést tekinti a kockázat megalapozottsága kritériumának. A rentabilitást igen tág értelemben fogja fel, ebben nemcsak gazdaságossági, hanem társadalmi szempontoknak is helyt ad. Túl szűknek tartja *Gubińskinak* azt a feltételét, hogy a cselekvést új társadalmi érték elérése végett valóítsák meg. A kockázat rentabilitása — mondja — „láthatólag tágabb fogalom, mint a hivatkozott feltétel, s ezen felül, vajon az újítási kockázat vagy akárcsak a normális gazdasági tevékenységgel kapcsolatos kockázat esetén lehet-e egyáltalán feltételezni, hogy az más célokra irányul (a bűncselekmény esetén kívül), mint új társadalmi értékek elérésére”.¹⁷⁷ Optimális döntésnek azt a kockázatvállalást tekinti *Orłowicz*, amely a bizonytalanság lehető legnagyobb minimalizálásával történik.

A szocialista büntetőjogi felfogást teljesen egységesnek tekinthetjük abból a szempontból, hogy a reálisan megalapozott kockázatvállalást valamennyi szerző olyan döntésnek tekinti, amely a cselekmény lefolyására hatást gyakorló ismeretlen tényezők, illetőleg az ismert kedvezőtlen feltételek meghatározó szerepének visszaszorításával a véletlen lehető legnagyobb mérvű korlátozására irányul.

Az uralkodó nézetek lényegével egyetértve saját véleményünket a következőkben fejtjük ki. A kockázatvállalás az emberi cselekményeknek abba a tartományába tartozik, ahol az eredmény alakulásában a véletlen is több-kevesebb szerepet játszik. A kockázatos döntésekben nem lehet tehát figyelmen kívül hagyni a cselekmény jellegéből szükségszerűen következő mellékhatások működését. Valamennyi mellékhatás felismerése és befolyásolása a célkitűzés előmozdítása érdekében a maximális biztonságú döntéssel lenne egyenlő. Ilyen döntés a társadalmi hatású cselekmények körében nem lehetséges, de nem is szükséges. A társadalmi érdek szolgálatára elegendő az optimális döntés, vagyis az az

¹⁷⁵ Lásd: *D. Seidel*: Die Stimulierung schöpferisch-riskanter Entscheidungen zur Durchsetzung des wissenschaftlich-technischen Fortschritts mit Hilfe des sozialistischen Rechts. Staat und Recht, 1978. 6. sz. 509. old.

¹⁷⁶ *M. Sz. Grinberg*: Problema proizvodstvennogo rizka. 92. old.

¹⁷⁷ *F. Orłowicz*: I. m. 359. old.

elhatározás, amely objektíve meghatározott tényekből indul ki, ezek törvényszerű működésének tipikus feltételei alkalmazásával törekszik az elgondolás valóraváltására. Az optimális döntés több-kevesebb alternatívát is tartalmaz, azokra az esetekre, ha a nem kívánt mellékhatások olyan súllyal jelentkeznének, hogy a cselekményfolyamat kibontakozását az ellentétes eredmény irányába mozdítanák el.

Az I. fejezet II. 2/c pontjában a véletlen elemzése során kifejtettük, hogy egyes ismétlődő kockázatos cselekmények esetében a társadalom kötelező magatartásformák előírásával a véletlen nem kívánatos hatását jelentősen mérsékelheti. A kötelező magatartásformák többségükben jogszabályok, be nem tartásuk jogi felelősséget alapoz meg, alkalmazásuk viszont a cselekvések biztonságát jelentősen növeli. A káros véletlen hatásának visszaszorítására irányuló jogszabályok egyfajta *akart és ellenőrzés alatt tartott* feltételkomplexumot alkotnak, amelyek keretei között az előnyös esemény (jelenségváltozás) bekövetkezésének valószínűsége jelentősen felülmúlja a hátrányos eredmény létrejöttének valószínűségét.

Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül, hogy a szabályszerű cselekmények kifejtése még nem jelenti feltétlenül a véletlen teljes kiküszöbölését. A jogi előírásoknak megfelelő veszélyeztetés is végződhet kudarccal. A jogalkotó megtehetné, hogy bizonyos cselekménytípusokat, pl. a gépjárművezetést teljesen megtiltana, de az ilyenféle tilalom az életviszonyok visszafejlődésével járna. Objektív társadalmi szükségletek tehát a jog számára sem teszik lehetővé, hogy a maximális biztonságú döntések feltételeit megteremtse. A jogi szabályozás is a veszély és a társadalmi érdek kompromisszumát kifejező optimális döntésekre ad csak lehetőséget. A szabályozott tevékenységterületen a szabályoknak megfelelő magatartásokat reálisan megalapozott kockázatvállalásnak, tehát az esetleges balsiker esetében is megengedett cselekménynek tekintjük.

A reális megalapozású kockázatnak *személyi feltétele* is van. Ez a feltétel abban határozható meg, hogy a kockázatot mindig csak az a személy vállalja, aki az egyéni képességeinél fogva a konkrét kockáztatásra a legalkalmasabb. E tekintetben teljesen egyetértünk *Seidel* véleményével, aki a termelési kockázat vonatkozásában alapkövetelménynek tartja, hogy „a kockázatos gazdasági tevékenységet csak az a személyi kör lássa el, amely a termelési folyamat lényegével a legjobban, legszakavatottabban tisztában van”.¹⁷⁸ Abban a tekintetben is osztjuk *Seidel* álláspontját, hogy a kockáztató személy a konkrét kockázatos cselekményt illetően a szakismeretek maximumával rendelkezzen.¹⁷⁹ Megítélésünk szerint ezek a követelmények, amelyek már átnyúlnak a bűnösség köréhez tartozó általános elvárhatóság területére, nemcsak a termelési kockázat, hanem minden más (pl. orvosi, közlekedési stb.) kockázat esetében is érvényesek.

¹⁷⁸ *D. Seidel*: Risiko in Produktion und Forschung. 192. old.

¹⁷⁹ *D. Seidel*: Risiko in Produktion und Forschung. 196—198. old.

5. A kockázatos döntést társadalmilag hasznos célkitűzés irányítja

A megengedett kockázat *szubjektív feltételét* — az előző pontban érintett személyi képességen túl — abban látjuk, hogy az *egyéni célkitűzés* és az ehhez kapcsolódó pszichikus viszonyulás a társadalom számára pozitív, értékes és hasznos. Nem tartjuk elegendőnek egyes szerzőknek azt a megállapítását, hogy a kockázatot csak objektív tényezők alkotják, amelyek a kockázatvállaló személy tudatától függetlenül léteznek.¹⁸⁰

Az előzőekben már többször hangsúlyoztuk, hogy a kockázat nem egyszerűen veszélyhelyzet, hanem emberi magatartással *tudatos* előidézett és a hátrányos változás lehetőségét ki nem záró történésfolyamat jellemzője. A kockázat olyan szorosan függ a kockázatvállaló személy tudatától, hogy *tudati működés nélkül létre sem jön*. Az emberi tudat továbbá nemcsak a veszélyhelyzet kialakulásának, hanem *lefolyásának is lényeges tényezője*. A rizikóhelyzet a végső következmény beálltaig — az esetek nagy részében — *többször változik, az eredeti helyzet minden egyes változásával megváltozik a veszély foka is*. Ezek a körülmények viszont a kockázatvállaló személyt folyton megújuló *arányosítási-mérlegelési döntésekre készítetik*. A folytonosan megújuló döntések, mint szubjektív elhatározások egyfajta célkitűzést követnek, a veszély fokának csökkentését, és tárgyiasult megnyilvánulásukban az objektív veszélyhelyzet módosulásait eredményezik. Mindenképpen megalapozottan tartja *Meckel* a megengedett kockázat lényeges kritériumának, hogy „egyszeri mérlegelés nem elegendő, hanem a helyzet valamennyi változása esetén új mérlegelés szükséges”.¹⁸¹

A kockázat objektív jegyei, és így a megengedett kockázatnál is, elválaszthatatlan egységet alkotnak a kockázat szubjektív jegyeivel; a kettő együtt, egymásban, egymást kölcsönösen áthatva jellemzi a kockázatos cselekményt. Nem értünk egyet e tekintetben *Wienernek* azzal az álláspontjával, hogy „mind a helyzetfelismerés, mind a célkitűzés, mind pedig a realizálási mód objektíve optimális”,¹⁸² és ilyen körülmények között nincs jelentősége annak, hogy a tevékenykedő tudatában mi zajlik le.

Meglátásunk szerint a helyzetfelismerésnek, a célkitűzésnek és az ehhez kapcsolódó magatartásmódnak *szubjektíve is optimálisnak* kell lennie. Meg kell tehát jelölnünk, hogy melyek azok a szubjektív jegyek, amelyek a megengedett kockázatot *alanyi* szempontból is elválasztják a bűncselekménynek minősülő magatartástól. Ez az elhatárolás viszont alapvetően pszichikus jegyek figyelembevételével végezhető el. A kockázatvállalás büntetőjogi értékelésével kapcsolatos vizsgálódásaink során (II. fejezet II/5. pont) a büntetőjogi felelősséget szubjektíve előidéző bűnösség formáival vetettük össze a kockázatvállalást, mint céltudatos pszichikus mozgást, és az elhatárolásokat is a bűnösségi alakzatok figyelembevételével tettük meg.

¹⁸⁰ Lásd különösképpen: *Wiener A. Imre*: A gazdasági vezetők. 254. old.

¹⁸¹ *F. Meckel*: I. m. 86. old.

¹⁸² *Wiener A. Imre*: A gazdasági vezetők. 274. old.

Az elhatárolásaink azonban nemcsak egyszerűen a kockázat és a bűnösségi forma szétválasztására alkalmasak, hanem egyúttal mindazokat a szubjektív jegyeket is tartalmazzák, amelyekkel a jogilag elismert, megengedett kockázat jellemezhető.

Az a pszichikus állapot ugyanis, amely megfelel az *eshetőleges szándékkal* vagy a *tudatos gondatlansággal* történő elhatározás körülményeinek, csakis *negatív társadalmi értékítéletben* részesülhet, még akkor is, ha a célkitűzés társadalmilag elismert, társadalmilag hasznos következmény megvalósítására irányult. A hátrányos következmény lehetőségébe *belenyugvó*, illetőleg e tekintetben *könnyelmű* kockázatvállalás az elhatározás sikertelensége esetében objektíve és szubjektíve is megfelel a bűncselekmény tartalmi követelményeinek. Az ilyen módokon végrehajtott kockáztatást a társadalom sohasem ismeri el, és a büntetőjog sem engedi meg, mert ezek a döntések a büntetőjogi védekezési körbe vont emberi és anyagi értékeket szándékosan vagy meggondolatlanul az objektív véletlen fokozott működésének teszik ki.

Az a kockázat pedig, amely *egyenesen* (társadalmi értelemben vett) *hátrány előidézésére irányul*, egyértelműen *azonos* (a többi bűncselekmény-ismérvőtől feltételezetten) az *egyenes szándékkal* elkövetett bűncselekménnyel.

Végül *hanyagság* esetében nemcsak megengedett kockázatról, de még egyáltalán kockázatról sem beszélhetünk, a kockázatvállalás szubjektív tartalmi elemének, a céltudatosságnak hiánya miatt.

Ha ezekután a *megengedett kockázat szubjektív jegyeit pozitíve* kívánjuk meghatározni, akkor azt mondjuk, hogy megengedett az a kockázat, amelyet a kockázatot vállaló személy:

- a) társadalmilag nélkülözhetetlen, hasznos, kedvező cél elérése végett határoz el, és amelynek elhatározása során figyelemmel van arra, hogy a kívánt következmény társadalmi értéke lényegesen haladja meg a veszélyeztetett értéket, továbbá
- b) az elhatározás szakaszában rendelkezésre álló objektív és szubjektív körülmények gondos mérlegelésével ahhoz a következtetéshez jut, hogy a célkitűzés megvalósulásának lehetősége nagyobb, mint az előre látott hátrányos következmény beálltanak lehetősége,
- c) a kitűzött cél megvalósulását kívánva az ellentétes hatás lehetőségébe bele nem nyugodva
- d) a célkitűzés minden objektíve és szubjektíve lehetséges eszközzel történő megvalósítására és a nem kívánt hatás minden objektíve és szubjektíve lehetséges eszközzel történő elhárítására törekszik.

A MEGENGEDETT KOCKÁZAT FAJAI

1. Ha a kockázat büntetőjogi jelentőségét kellőképpen kívánjuk értékelni, nem elégedhetünk meg a kockázat *általános* absztrakt fogalmának vizsgálatával, hanem figyelembe kell vennünk azokat a sajátosságokat is, amelyek a kockázat *konkrét* megnyilvánulásait jellemzik. A dialektikus materializmus ismeretelméletének ezt a követelményét *Seidel* a következőképpen fogalmazza meg: „...megoldhatatlan azoknak a kritériumoknak a kidolgozása és ezzel azoknak a mércéknek a meghatározása, amelyek alapján valamely kockázatvállalást társadalmilag értékesnek és jogilag elismertnek, illetőleg társadalmilag elvetendőnek és végül is büntetendőnek értékelhetünk és minősíthetünk anélkül, hogy ne összpontosítanánk a cselekményre, a cselekmény lefolyására és a cselekményre történő elhatározásra, mert egy olyan specifikum, mint a kockázat, csak specifikusan fogható fel és csak specifikusan értékelhető.”¹⁸³ A valóságban tehát *a kockázat emberi cselekmény konkrét tulajdonsága*, amely a kockázat általános elvont jegyeit egyedileg juttatja kifejezésre. Ennek alapján beszélhetünk a kockázat különféle fajairól.

A kezdeti büntetőjogi vizsgálódások még nem tettek különbséget a kockázat egyes változatai között. A finális cselekménytan köré csoportosuló felfogások képviselőinél találkozhatunk először a kockázat osztályozásával. *Jescheck* pl. két csoportra osztja a megengedett kockázat eseteit. Az első csoportba tartoznak „a kockázatos mentési cselekmények”. Ilyen eset pl. amikor a vadász látja, hogy egy dühöngő kutya megtámad egy gyermeket, „és veszélyes lövésre határozza el magát, jóllehet még ideje lenne arra, hogy másképpen nyújtson segítséget”. A második csoportba sorolhatók „a közösség, az elkövető vagy a sértett érdekében történő jogtárgysértő cselekmények”. Ide sorolja *Jescheck* többek között a hűtlen kezelés formájában jelentkező kockázatos üzletvitelt.¹⁸⁴

¹⁸³ *D. Seidel*: Risiko in Produktion und Forschung. 121. old.

¹⁸⁴ Lásd: *H. H. Jescheck*: Lehrbuch des Strafrechts. Allgemeiner Teil. Berlin, 1969. 265. old.

A legújabb nyugatnémet büntetőjogi irodalom már részletesen tárgyalja a kockázat egyes típusait. *Preuss* pl. a megengedett kockázat eseteit négy csoportra osztja:

- a) A cselekménnyel összefüggő kiemelkedő társadalmi hasznosság miatt megengedett kockázat. Ide tartozik többek között a bányüzemekben, a vasútnál, az atomerőműnél folytatott tevékenység; a tudományos kísérletezések és kutatások; a veszélyes orvosi műtétek; a kockázatos üzleti vállalkozások; a társadalmilag elismert érdekek, mint pl. „a sétautazás gépkocsival”, vagy részvétel a köztudomásúan veszélyes sportokban, mint pl. a labdarúgásban vagy az ökölvívásban stb.
- b) „Az előre nem látható okozatosság kockázata”. Ide soroljuk *Preuss* a büntetőjogi irodalomban ismert, de az élettől igen távol álló példát, amikor az unokaöccs vasúti utazásra beszéli rá nagybátyját abban a reményben, hogy az közlekedési balesetet szenved és életét veszti.
- c) „A kockázatos mentési cselekmények.” Pl. az apa kidobja gyermekét a 6—7 m magasságban levő ablakból, hogy a gyermekét kimenthesse az égő házból.
- d) „A veszélyes cselekményekbe való beleegyezés megengedett kockázata.”¹⁸⁵

2. A polgári büntető jogtudományban alkalmazott csoportosítások a szocialista büntető jogtudományban nem alkalmazhatók, mert lényegesen kiterjesztik a kockázat körét és olyan magatartástípusokat is ide vonnak, amelyek más jogintézmény (pl. a végszükség) alá tartoznak, vagy egyéb okból (pl. a sértett beleegyezése miatt) nem hoznak létre büntetőjogi felelősséget. A szocialista büntetőjogi elmélet már kezdettől fogva különbséget tett egyes kockázattípusok között (orvosi kockázat: *Sawicki*; sportkockázat: *Gubiński*; újítási kockázat: *Gubiński*; termelési kockázat: *Grinberg*, *Seidel* stb.) és a kockázattal összefüggő büntetőjogi kérdéseket kockázatformájára vonatkozóan tárgyalta.

3. A szocialista büntetőjogi elméletben kialakult nézeteknek megfelelően a kockázat egyes fajait a magunk részéről a következőképpen csoportosítjuk:

- a) Az élet, testi épség, egészség kockáztatása: orvosi kockázat, sportkockázat.
- b) Az élet, testi épség, egészség és anyagi javak kockáztatása: technikai kockázat, közlekedési kockázat.
- c) Anyagi javak kockáztatása: termelési (beruházási, üzleti, újítási stb.) kockázat.

1. Az orvosi tevékenység megengedett kockázata

1. A társadalmi élet bármely területén kifejtett tevékenységhez képest a legnagyobb jelentőségű az orvosi tevékenység, a gyógyítás, mert arra irányul, hogy az embernek, mint minden érték létrehozójának, életét és egészségét fenntartsa és a károsodásoktól megóvja. Az orvosi ténykedés tárgya az élő ember, az emberi szervezet. Az orvosnak a feladatai teljesítéséhez meg kell ismernie az emberi test egészét és legkisebb részecskéit, fel kell derítenie az egyes szervek működésének és

¹⁸⁵ Lásd: *W. Preuss*: I. m. 19—24. old.

működésük kölcsönhatásának törvényszerűségeit, meg kell állapítania a megbetegedések okát, jellegét, esetleg új gyógyítási eljárásokat és új gyógyszereket kell alkalmaznia, hogy a megromlott egészséget minél hatékonyabban helyreállítsa. Igen nagy a különböző kutatások és kísérletezések jelentősége is a gyógyítás és a megbetegedések megelőzése szempontjából.

Az orvosi tevékenység, különösképpen a műtéti beavatkozás, továbbá az új gyógymódok alkalmazása, valamint a társadalmi méretű betegségmegelőzések (pl. tömeges védőoltások) bevezetése az érintett személyek életét vagy egészségét kisebb-nagyobb veszélynek teszi ki. Abból a tényből, hogy „az orvos anyaga élő személyekből áll, akiknek szervezeti reakcióiról csak közvetett és nem mindig tökéletes módszerekkel szerezhet tudomást, következik, hogy az orvos tevékenységének »hibahatára« — szemben a holt anyaggal dolgozókéval —”¹⁸⁶ magasabb kell, hogy legyen. Vagyis, „hogya az orvostudomány az ember életét és egészségét a gyógyítással fenntartani és profilaktikusan óvni kívánja, nem kerülheti el az egyes emberek életének és egészségének kockáztatását”.¹⁸⁷

A gyógyítással együttjáró kockázat kérdésköre napjainkban már nemcsak a büntető jogtudománynak, hanem az orvostudománynak is lényeges kutatási anyagát alkotja.¹⁸⁸ Az orvosi szakirodalomban a gyógyítási kockázat fogalmának több meghatározása ismeretes,¹⁸⁹ ezek figyelembevételével a magunk részéről az orvosi tevékenység megengedett kockázatán a beteg életének, egészségének vagy testi épségének a gyógyítás érdekében tudatosan előidézett azt az előre látható veszélyét és

¹⁸⁶ Somogyi Endre—Budvári Róbert: Igazságügyi orvostan az orvosi gyakorlatban. Budapest, 1960. 25. old.

¹⁸⁷ D. Seidel: Risiko in Produktion und Forschung. 23. old.

¹⁸⁸ A hazai orvostudomány igen gazdag publikációs anyagából a következő tudományos munkákra támaszkodtunk: Braun Pál—Fekete György: A modern gyógyszeres terápia veszélyei. Budapest, 1962.; Budvári Róbert: Az anaesthesiologiai kockázatról. Morphologiai és Igazságügyi Orvosi Szemle, 1962. 3. sz.; Budvári Róbert—Horváth Dezső: A modern anaesthesiologia kockázatai. Orvosi Hetilap, 1964. 4. sz.; Budvári Róbert—Ottó Szabolcs: A szervátültetés kockázatai. Orvosi Hetilap, 1970. 4. sz.; Dezső László: Az orvos büntetőjogi felelőssége. Budapest, 1981.; Fáber Viktor: Az ún. orvosi műhibáról és orvosszakértői véleményezéséről. Honvéddorvos, 1962. 1. sz.; Farkas Károly—Molnár István: A leggyakoribb diagnosztikus tévedések. Budapest, 1961.; Fodor Pál: Az orvos gyógykezelési kötelezettségei. Orvosi Hetilap, 1961. 33. sz.; Harsányi László—Szuchovszky Gyula: Az egészségügyi káderek szakmai felelőssége. Orvosi Hetilap, 1965. 51. sz.; Harsányi László—Földes Vilmos—Szuchovszky Gyula: Vitás műtéti halálesetek orvosszakértői véleményezése. Orvosi Hetilap, 1966. 31. sz.; Jávor Tibor: A gyógyszeres kezelés kockázata — a mellékhatás. Gyógyszereink, 1977. 9—10. sz.; Somogyi Endre—Budvári Róbert: I. m.; Somogyi Endre—Szuchovszky Gyula: A műtéti beleegyezési nyilatkozattal kapcsolatos egyes kérdésekről. Orvosi Hetilap, 1966. 2. sz.; Somogyi Endre: Az igazságügyi orvostan alapjai. Budapest, 1973.; Somogyi Endre: Új irányok és eredmények az igazságügyi orvostanban. Orvosi Hetilap, 1973. 46. sz.; Szuchovszky Gyula—Harsányi László: A műtéti kockázat kérdései az orvosszakértői gyakorlatban. Magyar Sebészet, 1965. 1. sz.; Szuchovszky Gyula—Harsányi László: A rendkívüli műtéti halálesetek orvosszakértői vizsgálata. I. Az elhatárolás elvi kérdései. Magyar Sebészet, 1974. 27. sz.

¹⁸⁹ Budvári Róbert—Horváth Dezső: I. m. 1873. old.; Szuchovszky Gyula—Harsányi László: A műtéti kockázat. 2. old.; Somogyi Endre: Az igazságügyi orvostan. 147. old.; Dezső László: Az orvos. 234. old.

esetleges hátrányos változását értjük, amellyel az adott gyógybeavatkozás az orvosi foglalkozás szabályainak megtartása mellett járhat.

2. Az orvosi tevékenység megengedett kockázatának jellegzetességei a következőkben foglalhatók össze:

a) *A kockázat tárgya: emberi élet, testi épség, egészség.* Az orvosi tevékenységgel előidézett veszélyhelyzet élet, testi épség vagy egészség sérelmének reális lehetőségét foglalja magában. A veszélyhelyzet mindig konkrét, tehát egyedileg meghatározott embert (embereket) érint; egyúttal közvetlen, vagyis a hátrányos változás közeli beállása valószínűségével lehet számolni. A veszélyeztetés (kockázatvállalás) tekintetében semmiféle jelentősége nincs annak, hogy az orvosi beavatkozást igénylő személyek többsége a betegsége vagy a sérülése miatt már eleve veszélyhelyzetben van. A gyógykezelés — objektíve — újabb veszélyforrásként jelentkezik, de ez a veszélyeztetés elkerülhetetlen feltétele a betegség vagy a sérülés által előidézett veszélyhelyzet megszüntetésének, illetőleg további rosszabbodása megakadályozásának. Nem valamennyi kockázatos gyógyító tevékenység megengedett, hanem csak az, amely *szükséges*. A gyógyítási kockázat szükségességén azt értjük, hogy a gyógyítási cél az adott személyi és tárgyi feltételek között *másként nem érhető el*, mint az adott egészségi állapot esetleges további rosszabbításával. (A beteg esetleg elveszti valamelyik testrészét, megbénul, munkaképtelenné válik stb.)

b) *A gyógyítási kockázattal előidézett veszélyfolyamat esetleges kedvezőtlen hatása általában előre látható (legalábbis statisztikai szinten), a nem kívánt következmény maximuma meghatározható.* Megítélésünk szerint a kedvezőtlen következmény szélső határa a sérülésnek vagy a betegségnek az a tovább már nemrosszabbodó állapota (beleértve a halált is), amely orvosi beavatkozás nélkül is bekövetkezett volna.

Ebből adódik a megengedettség feltételét képező *arányosítás* lehetősége. A gyógyítás kockázatának vállalásával kapcsolatos arányosítás abban áll, hogy az orvos a döntésének kialakításánál összeveti a tevékenysége elmaradása esetében keletkező kedvezőtlen változás valószínűségét a beavatkozása sikertelenségének valószínűségével, majd meghatározza azt a gyógymódot, amely előreláthatóan nem idéz elő nagyobb egészségkárosodást vagy életveszélyt, mint a gyógykezelés elmaradásával járó egészségkárosodás vagy életveszély (esetleg halál).

Általános — minden egyes esetre érvényes — arányosítási séma elkészítése természetesen lehetetlen. Teljesen egyetértünk e tekintetben *Szuchovszky* és *Harsányi* álláspontjával, amely szerint: „A műtéti kockázat . . . nem szűkíthető le a primer kockázatra, hanem rendkívül összetett és igen változó kategória, mely a betegség természete mellett helytől, időtől, személyektől, külső körülményektől és viszonyoktól függ. Eltekintve attól, hogy pl. új vagy nem mindennaposan gyakorolt műtéti beavatkozás kockázata természetesen jóval nagyobb, mint a szokványos rutinműtéteké, éppen az említett számos, kockázatot jelentő hibalehetőség miatt még egy azonos műtétfajta kockázata sem tekinthető mindig és mindenütt állandónak. Általános érvénnyel, tehát minden vizsgált esetre egyaránt érvényes módon a műtéti kockázat pontos határa nem rögzíthető, azt minden egyes esetben

külön-külön az összes tényezőket gondosan mérlegelve és individualizáltan kell . . . vizsgálni.”¹⁹⁰

Mindemellett az orvostudományban ismeretesek egyes műteti beavatkozásoknak vagy gyógyító eljárásoknak azok a hátrányos kísérőjelenségei, amelyek mint a nem kívánt következmény végső határesetei (valószínűségi szinten) arányosítási mérceként alkalmazhatók. Ilyen végső káros hatás pl. egyes műtéteknél a modern anaesthesiás módszerek alkalmazása következtében a mechanikai-gépi szövődmények lehetősége, a szervátültetések esetében a rejekciónak (az átültetett szerv kilökődésének) a veszélye, a gyógyszeres kezelés esetében a mellékhatás jelentkezése stb.

Az így számításba vehető néhány arányosítási mérce a legkockázatosabb orvosi tevékenységek végzéséhez némi eligazítást adhat. A műteti kockázat arányosságának mérlegelésénél az orvos figyelembe veheti pl., hogy „a szövődményekben rejlő kockázat csak a nagy sebészeti műtétekben áll arányban a várható eredménnyel. A kis- és közép műtéteknél a kockázatot alaposan mérlegelni kell, különösen akkor, amikor a korszerű általános érzéstelenítés kivételének személyi és tárgyi (műszeres) feltételei hiányoznak”.¹⁹¹ A szervátültetések esetében a „reális kockázat mérlegelése egyedül a veseátültetés területén lehetséges”, mert itt „a kilökődés nem jelent feltétlenül halálos veszélyt, megoldhatatlan problémát”. A szívátültetés kockázata „annyival is nagyobb, mint a veseátültetésé, hogy a kilökődés korai jeleinek felismerése sokkal nehezebb . . . A döntő különbség az, hogy a veseátültetést — a vese páros szerv lévén — élő donorból is el lehet végezni, míg a szívátültetéseknel kizárólag hullaszív jöhet szóba”.¹⁹² A gyógyszeres kezelés esetében a mellékhatás kiszámíthatóságát nagyban befolyásolja az a tény, hogy „a gyógyszerek klinikai kivizsgálása során csak a mellékhatások egy kis része jelentkezik, főként azok, amelyek akut tünetek formájában rövid szedés után manifesztálódnak . . . Szinte törvényszerű, hogy a legveszélyesebb mellékhatásokra a gyógyszer forgalomba hozatala után több év múlva derül csak fény”.¹⁹³ Ilyenformán pedig a gyógyszeres kezelés kockázatának mércéjeként csak a gyógyító orvos tapasztalata jelölhető meg.¹⁹⁴

Hazai vonatkozásban jogszabály írja elő az orvos gyógyító-megelőző tevékenységével kapcsolatos arányosítás kötelező elvégzését. Az egészségügyről szóló 1972. évi II. törvény 44. §-a (1) bekezdésében b) pontja szerint az orvos nem alkalmazhat olyan vizsgálati eljárást, gyógymodot vagy gyógyító eszközt, amelynek kockázata nagyobb az eljárás (ténykedés) elmaradásával járó kockázatnál, és az eljárás kockázatának vállalására alapos ok nincs.

¹⁹⁰ *Szuchovszky Gyula—Harsányi László: A műteti kockázat. 3—4. old.*

¹⁹¹ *Budvári Róbert—Horváth Dezső: I. m. 1877. old.*

¹⁹² *Budvári Róbert—Ottó Szabolcs: I. m. 185. old.*

¹⁹³ *Jávor Tibor: I. m. 293. old.*

¹⁹⁴ Ezt a viszonyítási módot jelöli meg és teszi kötelezővé az egészségügyről szóló 1972. évi II. törvény a 44. § (3) bek.-ben.

c) A rizikóhelyzet létrejötte általában két személy (az orvos és a páciens) egybehangzó akaratelhatározásán alapul. A beteg gyógyítására vonatkozó valamennyi orvosi döntés — mint a jövőre irányuló döntések általában — többkevesebb bizonytalansági elemet tartalmaz, amelyek az elhatározás alkalmával vagy előreláthatóak vagy a gyógykezelés során válnak ismertté. Mégsem sorolunk minden egyes orvosi vizsgálatot, gyógykezelést vagy műtéti beavatkozást a kockázatos orvosi tevékenységek közé. Az orvostudomány állandó fejlődése és az orvosi gyakorlat állandó tökéletesedése (a technikai haladás vívmányainak és a különböző tudományágak eredményeinek a gyógyítás szolgálatába való állításával) napjainkban már lehetővé teszi számos betegség időben történő felismerését és eredményes gyógyítását — akár műtéti beavatkozással is. Az orvosi tevékenység megengedett kockázatának körébe csak azok a gyógyító eljárások és műtéti beavatkozások vonhatók, amelyek megválasztásához nem egyszerűen alternatívák mérlegelése szükséges, hanem olyan alternatívák között *kell* az orvosnak döntenie (a kockázatvállalás szükségességének szubjektív felismerése folytán), amelyek mindegyike előreláthatóan a sikertelenség (a célkitűzéssel ellentétes következmény) lehetőségét is magában hordja.

Megjegyezni kívánjuk, hogy a hazai orvosi szakirodalomban megoszlanak a vélemények abban a tekintetben, hogy a kiválasztott gyógymód vagy műtéti beavatkozás sikertelensége *lehetőségének* előrelátása kizárja-e vagy nem a kockázat megengedettségét. *Budvári és Dezső* szerint a gyógyítás kockázata a gyógybeavatkozással járó előre látható veszélyt is magában foglalja. *Szuchovszky és Harsányi* viszont csak azokat a tényezőket sorolja a kockázat körébe, amelyeket az orvos „a legnagyobb gondosság mellett” sem láthatott előre.¹⁹⁵ A magunk részéről az előző állásponttal értünk egyet, mivel a kockázatvállalás alapvető lényegi mozzanata a *sikertelenség lehetőségének* előrelátása és ennek tudatában olyan magatartási alternatíva megválasztása, amelynek kifejtése a sikertelenség lehetőségének csökkentése irányában hat. Az a magatartás, amely kifejezetten csak a kedvező következményt veszi tekintetbe, mert a kívánt, társadalmilag kedvező következmény megvalósítására csak egyetlen út kínálkozik, sohasem tekinthető kockázatvállalásnak.

Az orvosi tevékenység megengedett kockázatának körébe mindenekelőtt a „rendhagyó elbánás esetei,”¹⁹⁶ közelebbről az új gyógyítási eljárások,¹⁹⁷ egyes műtéti beavatkozások,¹⁹⁸ egyes gyógyszeres kezelések¹⁹⁹ és a szervátültetések²⁰⁰ kockázata tartozik.

¹⁹⁵ Lásd: *Budvári Róbert—Horváth Dezső*: I. m. 1873. old.; *Dezső László*: Az orvos. 235. old.; *Szuchovszky Gyula—Harsányi László*: A rendkívüli műtéti halálesetek. 92. old.

¹⁹⁶ Lásd: *Nizsalovszky Endre*: A szerv- és szövetátültetések joga. Budapest, 1970. 88. old.

¹⁹⁷ Lásd: *Dezső László*: Az orvos. 204—207. old.

¹⁹⁸ Lásd: *Szuchovszky Gyula—Harsányi László*: A műtéti kockázat; *Budvári Róbert*: Az anaesthesiológiai kockázatról; *Budvári Róbert—Horváth Dezső*: I. m.; *Harsányi László—Földes Vilmos—Szuchovszky Gyula*: I. m.

¹⁹⁹ Lásd: *Jávor Tibor*: I. m.; *Dezső László*: Az orvos. 204—215. old.

²⁰⁰ Lásd: *Budvári Róbert—Ottó Szabolcs*: I. m.

A megengedett kockázat két döntést tételez fel.

Az egyik döntést az orvos hozza, aki miután a rendelkezésére álló adatok (a beteg elmondása, saját vizsgálata, laboratóriumi vizsgálati leletek, korábbi orvosi iratok stb.) alapján megállapította a betegséget, dönt az általa legcélravezetőbbnek tartott gyógyítási mód megválasztásában. Figyelembe vesz egyúttal (illetve elvárható tőle, hogy figyelembe vegye) a választott gyógyítási (műtéti) eljárás ismert és előre látható esetleges káros következményeit is, mint pl. szövödmények fellépését, gyógyszerek mellékhatását, sőt végső esetben a halál bekövetkezésének lehetőségét. Az orvos tehát, amikor a beteg kockázatos gyógykezeléséről dönt, olyan cselekvésre vállalkozik, amelynek következményei egyértelműen és biztosan nem határozhatók meg előre, mert nem lehet teljesen kizárni a célkitűzéstől eltérő vagy azzal ellentétes következmények létrejöttét.

A gyógyítási kockázat megengedettségéhez szükséges másik döntést a beteg hozza (illetőleg a hozzátartozója), aki miután az orvos közléséből megtudta, hogy gyógykezelése fokozott veszéllyel jár, dönt, hogy aláveti-e magát annak a gyógyító eljárásnak vagy műtétnek, amely esetleg az egészsége vagy testi épsége további károsodását, sőt halálát idézheti elő. A beteg a beleegyező nyilatkozata esetében vállalja, hogy viseli az orvos ténykedésének kockázatát.

A megengedett gyógyítási kockázat jellemzőinek tárgyalásánál az orvos és a beteg döntésének megkülönböztetését azért tartjuk fontosnak, hogy rámutassunk a kockázatvállalás és a kockázatviselés közötti különbségre. A magunk részéről az orvosi döntést kockázatvállalásnak, a beteg döntését pedig kockázatviselésnek nevezzük.

A kétfajta döntés megkülönböztetését azért is indokoltnak látjuk, mert az orvosi szakirodalomban olyan nézet is ismeretes, amely szerint a gyógyítás kockázatát a beteg vállalja. *Szuchovszky* és *Harsányi* ezzel kapcsolatban a következőket írják: „A műtét kockázatát — kivételes esetektől eltekintve — mindig maga a beteg vállalja, midőn annak elvégzéséhez a megfelelő felvilágosítás után beleegyezését adja.” Ugyanezt a nézetet képviseli *Somogyi* is.²⁰¹ Ezzel az állásponttal nem értünk egyet, mert nem tűnik ki belőle a kettős döntés (az orvos és a páciens önálló döntésének) szükségessége, továbbá pedig azért nem, mert ellentétes a kockázat általános fogalmára vonatkozó és a büntetőjogi szakirodalomban általánosan elfogadott meghatározással alátámasztható felfogásunkkal, amely szerint a kockázatot az vállalja, aki a veszélyt előidéző döntést meghozza. Büntetőjogi szempontból a kockázatvállalás azonos a felelősségvállalással. Az orvosi tevékenység vonatkozásában nem a beteg, hanem az orvos vállalja a büntetőjogi felelősséget az esetleges sikertelen műtéti beavatkozásáért vagy gyógyító eljárásáért.

A kétoldalú egybehangzó akaratnyilvánítást — hazai viszonylatban — jogszabály is előírja. A jogi szabályozás figyelembevételével érzékelteti az orvosi

²⁰¹ *Szuchovszky Gyula—Harsányi László: A műtéti kockázat. 2. old.; Somogyi Endre: Az igazságügyi orvostan. 147. old.*

irodalomban *Somogyi* és *Szuchovszky* a kockázatos orvosi tevékenység megegyeztettségének ezt a lényegi vonását. A következőket írják: „Nem vitatható, hogy a műtéti beleegyező nyilatkozat beszerzésének előírása a gyógyítási szabadság korlátozását jelenti. Ezt a korlátozást két egymással rendszerint megegyező, de néha mégis antagonisták jog teszi szükségessé. Egyik oldalról: az orvos joga — és egyben kötelessége —, hogy orvosi esküjének, hivatástudatának, lelkiismeretének megfelelően a tudomány mindenkor állására épülő legjobb belátása szerint minden tőle telhetőt megtegyen a beteg meggyógyítása érdekében. A másik oldalon a beteg joga áll: életével, egészségével összefüggő vagy egyéb fontos kérdésekben mindenki szabadon határozhat.”²⁰²

Az új gyógyítási eljárás kockázatának vállalása az orvos gyógyítási szabadságának körébe tartozik. Hazai viszonyaink között a gyógyítási szabadságot az egészségügyről szóló törvény 43. §-a (3) bekezdésének rendelkezései garantálják. A törvény azonban nem biztosít az orvos számára abszolút intézkedési lehetőséget, hanem — elsősorban a beteg biztonsága érdekében — a 44. §-ban jogi korlátozásokat ír elő. E korlátozások közül a leglényegesebb a kockázat arányosságának követelménye. További korlátozások: az orvos a gyógyító-megelőző tevékenységében nem alkalmazhat olyan vizsgálati eljárást, gyógymódot vagy gyógyítási eszközt, amely az alkalmazás időpontjában az orvostudománynak nem felel meg, amelynek elvégzésére megfelelő szakképzettsége vagy gyakorlati készsége nincs, vagy amelynek elvégzéséhez hiányoznak a tárgyi feltételek. Kivétel, a más módon el nem hárítható közvetlen életveszély esetében történő intézkedés. Nem alkalmazhat továbbá az orvos olyan gyógyító eljárást, gyógymódot vagy gyógyító eszközt, amelyet jogszabály tilt, vagy amelyet jogszabályba ütköző cselekményhez kívánnak igénybe venni.²⁰³

Az új gyógyítási eljárás a hagyományos gyógykezeléshez viszonyítva gyorsabb vagy hatékonyabb gyógyulás lehetőségeit nyitja meg, ugyanakkor a gyógykezeléssel együtt járó általános kockázatot kétségtelenül fokozza. Erre tekintettel az egészségügyről szóló törvény az orvos döntési szabadságát tovább korlátozza. A 44. § (2) bekezdésének rendelkezései előírják, hogy az orvosi gyakorlatban kellően ki nem próbált vizsgálati vagy gyógyító eljárást — a gyógyítási szabadság korlátait tartalmazó általános feltételeken túlmenően — csak akkor alkalmazhat, ha az nem késlelteti, illetőleg nem hiúsítja meg az orvosi gyakorlatban már kipróbált vizsgálati vagy gyógyító eljárástól várható eredményt. Az új eljárás így is csak akkor alkalmazható, ha az tudományosan alátámasztható, és az alkalmazásához, valamint eredményeinek ellenőrzéséhez és értékeléséhez a szükséges feltételek fennállnak. Az új eljárás alkalmazásához a beteg — kiskorú vagy cselekvőképtelen, illetőleg korlátozottan képes nagykorú esetében a törvényes képviselő, illetőleg a hozzátartozó — hozzájárulása szükséges. Ha a beteg nincs öntudatánál, akkor csak

²⁰² *Somogyi Endre—Szuchovszky Gyula*: I. m. 75. old.

²⁰³ A gyógyítási szabadság-kötelesség viszonyát az orvosi szakirodalom is hasonlóképpen tárgyalja. Lásd különösen: *Fodor Pál*: I. m.; *Somogyi Endre*: Az igazságügyi orvostan. 26—50. old.; *Somogyi Endre—Budvári Róbert*: I. m. 13—19. old.; *Dezső László*: *Az orvos*. 198—206. old.

a halaszthatatlanul szükséges (és a hagyományos) gyógyító tevékenységet végezheti el az orvos, a további (az új) gyógyítási eljárással mindaddig várakoznia kell, amíg a páciens (hozzátartozó) a hozzájárulását meg nem adja.

A *műtéti beavatkozás* megválasztásánál is az orvos (korlátozott) szabadsága évenyesül. Döntéseinek jogi kereteit az egészségügyről szóló törvény előbb ismertetett rendelkezései szabják meg. A műtéti beavatkozás kockázatának viselése a beteg hozzájárulási nyilatkozatával történik. Erről az egészségügyi törvény 47. §-ának (3) és (4) bekezdése rendelkezik. A műtéti beavatkozáshoz történő hozzájárulás formája eltérő aszerint, hogy az adott műtétet kizárólag kórházban szabad-e elvégezni vagy kórházon kívül is. Az előző esetben a beteg (hozzátartozó) írásbeli hozzájárulása szükséges, a második esetben viszont elegendő, ha a beteg az előzetes felvilágosítás után a műtét ellen nem tesz észrevételt. Ha az orvos a beteg vagy a hozzátartozó hozzájárulását előzetesen nem kérte ki, illetőleg ha az érdekelt a hozzájárulást megtagadta, a műtét elvégzésének kockázata és az esetleges felelősség az orvost terheli.

A *szervátültetések* kockázatának megengedettségéhez (élő donor esetében) két beleegyezés, a recipiens és a donor hozzájárulási nyilatkozata szükséges, tekintettel arra, hogy a műtéti beavatkozás mindkettőjükre fokozott veszéllyel jár.

A *recipiens* vonatkozásában a fokozott veszély abban áll, hogy az orvostudomány mai állása szerint a műtét folytán beálló halál valószínűsége ugyanakkora vagy nagyobb, mint a természetes úton bekövetkező halálé. Számításba jön itt még a túlélési idő hosszának valószínűsége is. Jogi megfogalmazásban: „Az átültetés sikertelensége esetén . . . a recipiensre a többé-kevésbé valószínű és a többé-kevésbé közeli halál helyett a műtét által előidézett biztos, és adott esetben az egyébként remélt túlélésnél hamarabb bekövetkező halál vár. A természetes továbbélési időtartamnak bármilyen lerövidítése pedig — elvben jogellenes cselekmény, hiszen az ember »él mindaddig, amíg meg nem halt, és a majd biztosan meghalót is élőnek kell tekinteni.«”²⁰⁴

Úgy tűnik tehát, hogy a szervátültetés esetében a recipiens vonatkozásában a jog nem engedheti meg a kockázatot, mert ez a beavatkozás túllépi az arányosság határait. Ezzel a merev szemlélettel azonban a hazai büntetőjogban irányadónak tekinthető (és általunk is helyeselt) az a nézet, amely szerint „a kockázatok arányosságának kérdése . . . mintegy matematikai feladványként az orvosi gyakorlatban nem vethető fel, mégpedig egyetlen súlyos műtét kapcsán sem”. „Az indokolt kockázat sokkal többet foglal magában, és így igen súlyos, kifejezetten életveszélyes műtét is jogosan elvégezhető pl. másként nem csillapítható, elviselhetetlen fájdalom megszüntetésének reményében, vagy pl. a bármikor bekövetkezhető, de korántsem szükségképpen vagy rövidesen bekövetkező hirtelen halál veszélyét előidéző ok (lövedék a koponyában, agyi aneurizma stb.) kiküszöbölésére, megvakulás vagy részleges bénaság megelőzésére stb. A veseátül-

²⁰⁴ Horváth Tibor—Viski László: A biológia és az orvostudományok fejlődésének hatása a büntetőjogra. Állam- és Jogtudomány, 1969. 4. sz. 639. old.

tetéshez szükséges műtét kockázatával arányosként lehet ezért elfogadni a betegnek az intermitáló dialysisek elmaradásához és a természetes életforma lehetőségének visszanyeréséhez fűződő érdekét is.”²⁰⁵ A recipiensnek a műtéthez történő hozzájárulása azonban rendkívüli fontosságú a kockázatvállalás megengedettsége tekintetében, különösképpen azért, mert „a beavatkozás beleegyezés hiányában nem vitásan tilalmazott volna, éppen a kockázatok aránytalansága folytán”.²⁰⁶

Az *élő donor* tekintetében a szervkivétel kockázatának megengedettsége az arányosság alapján egyáltalán nem vethető fel, mivel nyilvánvalóan nagyobb veszélyt jelent a donor számára a műtét elvégzése, mint annak mellőzése. Hozzátehetjük még, hogy a sikeres beavatkozás is a donor testi épsége szempontjából a korábbinál lényegesen hátrányosabb helyzetet idéz elő. Az arányosítási műveletben a kockázat társadalmi hasznosságát mindig a recipiens személyéhez kell mérni. Ez a szembeállítás azonban csak szociáletikai vonatkozásban támaszthatja alá a kockázat megengedtségét. Büntetőjogi tekintetben ezért a donor beleegyezése a legalapvetőbb és legszükségesebb feltétele a kockázat megengedtségének. Idézzük *Horváth* véleményét. „A más életének megmentése vagy állapota jelentős javítása érdekében ténylegesen szükséges és tudományosan elfogadható szervkivételi műtétbe a donor részéről történő és a következményeknek megfelelő beleegyezést ezért általánosságban az életveszélyes műtét vonatkozásában is büntetőjogellenességet kizáró okként kell, hogy elismerjük. Nem bűncselekmény tehát az olyan szervkivétel célját szolgáló orvosi beavatkozás, életveszélyes műtét, amelyet az orvos életmentés, gyógyítás céljából, az orvostudomány állásának megfelelő módon és esetben, a donor beleegyezése alapján végez el.”²⁰⁷

Az *új gyógyszerek* alkalmazásával járó kockázat tekintetében a hazai orvosi gyakorlat „nem tulajdonít... túl nagy jelentőséget a kísérleti alanyok teljes informáltságának, beleegyezésének, főleg annak, hogy kísérleti alanyi minőségüknek tudatában legyenek és hogy a beleegyezésüket írásban is adják”.²⁰⁸ A beleegyezési nyilatkozat adását egyébként jogszabály sem írja elő.

d) *Az egyes betegségek vagy sérülések — társadalmi viszonylatban — tömegesen fordulnak elő, lényegében azonos módon ismétlődnek.* Gyógyításuk sikerének vagy sikertelenségének valószínűsége adott statisztikai sokaságra számszerűen kimutatható. A gyógyító tevékenység kockázata erre tekintettel (a kutatási és a kísérleti kockázat kivételével) a mérhető kockázat körébe tartozik.

Tekintettel arra, hogy az orvosi tevékenység kockázatának igen sok tényezője felismerhető, továbbá, hogy azonos kockázati helyzetek ismétlődnek és viszonylag zárt kört képeznek, az orvostudománynak lehetősége van arra, hogy egyes típushelyzetekben történő orvosi tevékenység feltételkomplexumát minél teljesebben feltárja, az adott betegség vagy sérülés folyamatának kedvezőtlen kimenetelét

²⁰⁵ *Horváth Tibor—Viski László*: I. m. 639. old.

²⁰⁶ *Horváth Tibor—Viski László*: I. m. 640. old.

²⁰⁷ *Horváth Tibor—Viski László*: I. m. 646. old.

²⁰⁸ *Nizsalovszky Endre*: I. m. 174. old.

elősegítő feltételeket minél jobban visszaszorítsa, végeredményben tehát, hogy a gyógyítás kockázatát csökkentse. Ilyen módon a gyógyító-megelőző tevékenység körében lehetőség van néhány olyan tevékenységváltozat kialakítására, amelyek veszélyessége már a jog számára is megfogható, és a jog a szakmai módszerek rögzítésével együttesen kialakíthatja az orvosi tevékenység szabályrendszerét, a *lex artis*-t. A *lege artis* végzett orvosi ténykedés magában foglalja mind a szükséges kockázatot, mind pedig a felesleges kockázat elkerülését (vagyis a kockázat szükségességét, arányosságát, valamint a páciens beleegyezését), ennél fogva a gyógyító tevékenység kockázata társadalmi és jogi megengedettségeinek tárgyi feltételeként alkalmazható.

e) A gyógyító tevékenység kockázatának kialakulásában a következő főbb objektív és szubjektív tényezők vesznek részt:

- objektív tényezők: a beteg, illetőleg a betegség egyedisége;
a gyógyító tevékenység tárgyi körülményei;
szubjektív tényezők: az orvos személyes képességei;
az orvos diagnosztikus tévedései.

A beteg, illetőleg a betegség egyedisége oly módon befolyásolja a gyógyító tevékenység alakulását, hogy a még helyesen felismert betegség gyógyítása vagy valamely műtét legmondosabb megválasztása esetében sem tekinthető kizártnak a várt gyógyítási eredménnyel ellentétes következmény létrejötte. Még a rutinműtétet is bizonytalanná teheti „a beteg előre ki nem számítható egyedi reakciója, fokozott érzékenysége, amellyel egy gyógyszerre vagy éppen egy metszésre reagál”.²⁰⁹ Növelheti a műtėti beavatkozás veszélyességét „pl. egy rendellenes anatómiai helyzet vagy egy daganatos conglomeratumban végzett műtét, mely esetekben a legnagyobb gondosság, a legfokozottabb figyelem dacára is előfordulhat érátmetszés vagy szervsértés, perforatio stb.”.²¹⁰ A gyógyszeres kezelés veszélyei igen nagymértékben függenek az adherenciától, vagyis a betegnek attól a magatartásától, hogy követi-e az orvos előírásait. Az orvosi gyakorlat tényei azt mutatják, hogy a „pontos, előírás szerinti gyógyszerzedés csupán kevesek erénye... a betegek kívánják, követelik a gyógyszert, majd panaszait a kezelésnek tulajdonítva — mellékhatásra gyanakodva — önkényesen változtatnak az előírásokon”.²¹¹ Ennek következtében pedig az orvos nem szerezhet megfelelő információkat adott gyógyszer gyanúsítható mellékhatásairól.

A gyógyító tevékenység tárgyi körülményei közé soroljuk a beteg és az orvos személyében rejlő körülményeken kívüli valamennyi olyan tényezőt, amelyek a gyógyítás veszélyességét növelik. „Az objektív tényezők miatti kockázat körében olyan veszélyekről van szó, melyeknél a berendezés vagy felszerelés fogyatékoságai, működés közbeni üzemzavarai vagy mechanikai meghibásodásai, az ügyeleti vagy konziliáriusi viszonyok tökéletlensége, a megfelelő kollaboráció adott viszonyok közötti lehetetlensége stb. folytán következik be a káros következményt

²⁰⁹ *Szuchovszky Gyula—Harsányi László: A rendkívüli műtėti halálesetek.* 92. old.

²¹⁰ Uo.

²¹¹ *Jávör Tibor: I. m.* 294. old.

magával hozó diagnosztikai hiányosság vagy tévedés, illetve a műtét végzése közbeni technikai hiba.”²¹² Mások a gyógyítás tárgyi feltételei pl. egyetemi klinikán, mint vidéki kórházban; a korszerűen felszerelt egészségügyi intézményben, mint a csak hagyományos felszereléssel rendelkező intézményekben; a jól képzett, összeszokott gyógyító közösségben, mint az ilyen közösség hiányában adódó körülmények között. „Nyilvánvaló, hogy bonyolult szüléssel kapcsolatban támadt hiba a falusi orvos olykor rendkívül súlyos és áldatlan helyzetében egészen másként értékelendő, mintha ugyanazt a hibát az orvos magasrendű szakintézetben követi el, ahol minden kívánatos segítség és megfelelő tanács rendelkezésére áll az eset helyes megítéléséhez és a helyes eljárás alkalmazásához.”²¹³

Megjegyezni kívánjuk, hogy az előre nem látható üzemzavarokból, mechanikai meghibásodásokból és egyéb kedvezőtlen tárgyi változásokból keletkező veszély elhárítására tett orvosi intézkedés esetleges sikertelenségének büntetőjogi értékelésére nem a kockázatvállalás (íratlan) szabályai, hanem a végszükség (írott) szabályai vonatkoznak.

Az orvos személyes képességei alkotják — megítélésünk szerint — a gyógyítási kockázat egyik leglényegesebb mozzanatát. *Sawickival* egyetértve a következőket hangsúlyozzuk: „A tapasztalt orvost nem állíthatjuk egy szintre azzal a személlyel, aki csak rövid ideje fejezte be tanulmányait. Éppenúgy nem tehető egyenlővé a specialista a nem specialistával. Mások annak az orvosnak a lehetőségei, akinek jelentős könyvtára van, aki valamely egyetem vagy akadémia közelében lakik, aki berendezett laboratóriummal vagy korszerű diagnosztikai és terápiai készülékkel rendelkezik, mint azé, aki ezeket nélkülözi. Annak az orvosnak is mások a lehetőségei, akinek az objektív körülményei és a munkabeosztása elegendő szabadidőt nyújt képességei fokozására, mint annak az orvosnak, kinek nincs szabadideje. Mások annak az orvosnak a lehetőségei, aki kénytelen volt órákon át megszakítás nélkül dolgozni, és akit kimerült állapotban pl. műtéthez hívnak, mint egy kipihent orvosé.”²¹⁴

Hazai viszonyaink között egyébként jogszabály tiltja az orvos számára az olyan gyógyító-megelőző tevékenységet — a más módon el nem hárítható közvetlen életveszély kivételével —, amelynek elvégzésére megfelelő képzettsége vagy gyakorlati készsége nincs. [Egészségügyi törvény 44. § (3) bek. c) pont.]

Az orvos diagnosztikus tévedéseit az orvosi szakirodalom általában a kockázatvállalás témakörében tárgyalja.²¹⁵ Kétségtelen, hogy a tényleges betegség fel

²¹² *Szuchovszky Gyula—Harsányi László*: A műteti kockázat. 3. old.

²¹³ *Fáber Viktor*: I. m. 9. old.

²¹⁴ *J. Sawicki*: Über die Verantwortlichkeit für fehlerhafte ärztliche Eingriffe. Rechtswissenschaftlicher Informationsdienst, 1955. 7. sz. 214. old.

²¹⁵ Többek között: *Somogyi Endre*: Az igazságügyi orvostan. 148. old.; *Somogyi Endre—Budvári Róbert*: I. m. 27—28. old.; *Szuchovszky Gyula—Harsányi László*: A műteti kockázat; *Kenyeres Imre—Szuchovszky Gyula*: A bronchologiai ténykedéssel kapcsolatos orvosi felelősség orvosszakértői vizsgálata. Tuberkulózis és Tüdőbetegségek, 1972. 25. sz. Az orvosi szakirodalomban többséget képviselő nézetten Dezső Lászlónak az a felfogása, hogy a tévedés kérdése nem a kockázat, hanem a gyógyítási hiba körébe tartozik. Lásd: *Dezső László*: Az orvos. 197. old.

nem ismerésén alapuló gyógykezelés vagy műtéti beavatkozás a rendkívüli veszélyei ellenére is az orvos társadalmilag pozitív célkitűzését, a beteg meggyógyítását juttatja kifejezésre, ennél fogva a gyógyítási kockázat körébe vonható. Megjegyezni kívánjuk, hogy a diagnosztikus tévedések büntetőjogi értékelésénél a Btk-nak a tévedésre vonatkozó szabályai is tekintetbe jöhetnek. A tévedés büntetőjogi megítélésére vonatkozó szabályok azonban nem juttathatják megfelelően érvényre azokat a specifikumokat, amelyek a kockázatvállalás értékelése szempontjából jelentősek.

Az orvos diagnosztikus tévedése a hibás visszatükröződés egyik specifikus formája, a betegség mibenlétének (a kórismének) a valóságostól eltérő megállapítása. A betegség hibás felismerésének létrejöttében részt vehetnek az orvos személyén kívüli, valamint az orvos személyében rejlő okok. A kockázatvállalás szempontjából a tévedés szubjektív előidézőinek van jelentőségük. Az orvosi szakirodalom ide sorolja az orvos kellő felkészültségének hiányát; a kórelőzmény hibás felvételét, illetőleg a jó anamnézis helytelen értékelését; a rutinvizsgálatok elmulasztását vagy téves értékelését; bizonyos különleges vizsgálatok elmulasztását; a betegség lefolyásának hiányos észlelését, illetőleg a betegségre vonatkozó adatok vagy jól észlelt tünetek helytelen értékelését; több betegség együttes jelenlétekor azok fel nem ismerését stb.²¹⁶

A téves diagnózis okát képező szubjektív hibák között vannak olyanok is, amelyek az orvosnak felróhatók, ezeket az orvosi szakirodalom *foglalkozási szabályszegésnek* tekinti,²¹⁷ és ezektől élesen elhatárolja a *jóhiszemű diagnosztikus tévedést*. Az orvostudomány ezen olyan hibát ért, amely még a legondosabb eljárás mellett is előfordulhat, amely annak ellenére keletkezik, hogy az orvos a diagnózis felállításában a tőle megkívánható jártassággal a tőle elvárható gondosságot kifejtette.²¹⁸ Az orvosi felfogás azon az alapon áll, hogy az orvos jóhiszemű diagnosztikus tévedéséből eredő kockázatos gyógyító tevékenység azért megengedett, mert ebben az esetben az orvos — bűnösség hiányában — nem szegte meg a foglalkozása szabályait.²¹⁹

A büntetőjogi álláspont nem teljesen azonos az orvosi felfogással. A vélemények megegyeznek abban a tekintetben, hogy alapvető jelentőségű a diagnosztikus tévedések okainak feltárása. Nincs nézetkülönbség abban sem, hogy ha a tévedés szakmai szabály megszegéséből ered, akkor az orvosnak ez a tévedése foglalkozási szabályszegésnek minősül. Élesen elkülönül azonban egymástól a jóhiszemű diagnosztikus tévedés büntetőjogi és orvosi megítélése. A büntetőjogi felfogás szerint jóhiszemű diagnosztikus tévedés esetében is megszegheti az orvos a

²¹⁶ Lásd: *Szuchovszky Gyula—Harsányi László: A sebészeti gyakorlat egyes igazságügyi orvostani vonatkozásai. Magyar Sebészet, 1962. 307—308. old.; Farkas Károly—Molnár István: I. m. 200. old.*

²¹⁷ Lásd: *Somogyi Endre—Budvári Róbert: I. m. 28. old.; Szuchovszky Gyula—Harsányi László: A műtéti kockázat. 5. old.; Dezső László: Az orvos. 277. old.*

²¹⁸ Vö.: *Harsányi László—Földes Vilmos—Szuchovszky Gyula: I. m. 1463. old.*

²¹⁹ Lásd: *Somogyi Endre: Új irányok. 2766. old.; Szuchovszky Gyula—Harsányi László: A műtéti kockázat. 5. old.; Somogyi Endre—Budvári Róbert: I. m. 28. old.; Dezső László: Az orvos. 276. old.*

foglalkozása szabályait, mert ha az orvostudományban ismert más vizsgálati módszert alkalmazott volna, a konkrét esetben helyes diagnózist állapított volna meg. A betegség helyes megállapítását eredményező vizsgálati módszer mellőzése miatt azonban nem felelős az orvos, mivel a tőle elvárt figyelem és körültekintés keretein belül nem volt lehetősége a megfelelő vizsgálati módszer felismerésére.

A felfogásbeli különbségek ellenére is igen nagy jelentőségű a büntetőjog számára a diagnosztikus tévedések orvosi értékelése, mert kifejezésre juttatja, hogy megengedett kockázatvállalásnak csak az a gyógyító tevékenység tekinthető, amely nem minősül foglalkozási szabályszegésnek, illetőleg amelynek esetleges hátrányos következményei még gondatlanság címén sem róhatók az orvos terhére.

3. *A sikertelen kockázatvállalás* objektíve abban mutatkozik meg, hogy az orvosi tevékenység következményeképpen meghatározott személy életének, testi épségének vagy egészségének hátrányos alakulási lehetősége tovább fokozódik, illetőleg meghatározott személy testi sérülést szenved vagy életét veszti. Ezekben az esetekben felvetődik az orvos büntetőjogi felelőssége, tekintettel arra, hogy a mai (mind szocialista, mind nem szocialista) büntető törvénykönyvek a testi sértés okozását és az emberi élet kioltását, illetőleg az élet, testi épség és egészség veszélyeztetését bűncselekményként szabályozzák. Meg kell határozunk tehát, hogy a büntetőjogi szabályozásra figyelemmel milyen körben tekinthető megengedettnek az orvosi tevékenység kockázata, más szóval, melyek azok a feltételek, amelyek megléte esetében a testi sértés okozása vagy a halál előidézése, illetőleg az élet, testi épség és egészség veszélyének fokozása a kockázatot vállaló orvos terhére nem hoz létre büntetőjogi felelősséget. Vizsgálódásainkat a hazai büntetőjogi szabályozásra tekintettel végezzük el.

A hazai büntetőjog az orvosi tevékenységet szabályokhoz kötött foglalkozásnak tekinti, és az orvos büntetőjogi felelősségét megállapítja minden olyan esetben, amikor az orvos foglalkozása szabályainak megszegésével más vagy mások életét, testi épségét vagy egészségét gondatlanságból közvetlen veszélynek teszi ki vagy testi sérülést okoz. Fokozódik a büntetőjogi felelősség, ha a veszély előidézése szándékosan történt, illetőleg ha a cselekmény maradandó fogyatékkosságot, súlyos egészségromlást, illetőleg halált okozott (Btk. 171. §).

A büntető jogszabály rendelkezéseiből kitűnik, hogy *a büntetőjog megengedi* a beteg életének, testi épségének vagy egészségének kockáztatását (veszélyeztetését), sőt a kockáztatás esetleges sikertelensége (testi sérülés, halál) esetében sem támaszt büntetőjogi felelősséget az orvossal szemben, ha a kockázatvállalás az orvosi foglalkozás szabályainak körében, a szabályok megszegése nélkül történt, továbbá, ha a kockázatvállalás hátrányos következményei még gondatlanság címén sem róhatók az orvos terhére.

A kockázatvállalás büntetőjogi megengedettségének *objektíve* két feltétele van: az orvosi tevékenység feleljen meg meghatározott *szakmai szabályoknak*, valamint meghatározott *jogszabályoknak*.

Az orvosi tevékenység *szakmai szabályainak* az olyan gyógymódok és gyógyító eszközök alkalmazására vonatkozó előírások tekinthetők, amelyek megfelelnek az orvostudomány mai állásának. Ilyenek azok a gyógymódok, műtéti leírások és nem

hivatalos utasítások, amelyeket: 1. orvosi egyetemi, jelenleg is használt tankönyvek, 2. az állami könyvkiadás által ellenőrzötten kiadott szakkönyvek és szakfolyóiratok, 3. egyetemi előadások és ezek jegyzetei, 4. gyógyszerzetáraknak a gyógyszerekhez mellékelt utasításai, 5. szakcsoportok írásban megjelent kezelési állásfoglalásai rögzítenek.²²⁰

A jogszabályok köréből elsősorban az egészségügyről szóló törvény szabályait emeljük ki. Lényegesnek tartjuk továbbá — büntetőjogi vonatkozásban —, hogy az orvosi tevékenység kifejtése általánosságban jogilag elismert legyen (különben a büntetőjog a cselekményt a Btk. 285. §-ába ütköző kuruzslásnak tekinti), továbbá pedig, hogy a ténykedés in concreto ne legyen tiltott (ilyenek pl. a Btk. 168. §-ában meghatározott öngyilkosságban közreműködés, vagy a 169. §-ban meghatározott magzatelhajtás).

Akár az orvosi hivatás szakmai szabályaiban, akár pedig a jogszabályokban foglalt bármely előírással ellentétes orvosi tevékenység — büntetőjogi vonatkozásban — foglalkozási szabályszegésnek minősül, és ilyenkor a kockázat megengedhetőségének kérdése fel sem vetődhet. (Ha a szabályszegés tekintetében az orvos véten, *tevéde*s címen mentesülhet a büntetőjogi felelősség alól.)

Az orvosi szabályszegés megállapítása azonban sok esetben nehézségekkel jár, esetleg lehetetlen. Egyetértünk *Hinderer*rel abban, hogy az orvosi hibák megelőzése és az ilyen hibákra vonatkozó vádak tisztázása és elbírálása érdekében fontos feladat az orvos kötelességeinek lehető legátfogóbb kidolgozása. Ezek a kötelességek azonban nem határozhatók meg mindig egyértelműen. Vannak olyan helyzetek, amelyekben a tudomány állása szerint különféleképpen lehet cselekedni, így tehát adott esetben különböző kötelességek alternatívája kínálkozhat.²²¹

A szabályszerűen, a lege artis végzett orvosi tevékenység megítélése vonatkozásában különbséget kell tennünk az orvosi beavatkozás mérlegelést nem tűrő és mérlegelést megengedő szabályai között. *A mérlegelést nem tűrő szabályoknak mindenben megfelelő veszélyeztetés — az esetleges testi sérülés vagy halálokozás ellenére — megengedett orvosi kockázatvállalás*, tehát nem lehet bűncselekmény, mert *a magatartás nem diszpozíciószerű*.

Megjegyezni kívánjuk, hogy ezzel a nézetünkkel látszólag ellentmondásban áll a kockázatvállalás általános fogalmának vizsgálata körében tett megállapításunk, amely szerint a kockázatvállalás, mint akarati aktus, a döntési folyamat második fázisában, a mérlegelés és a motívumok harca szakaszában mutatkozik meg jellegzetesen. Felvethető tehát, hogy a mérlegelést nem tűrő szabályok követése az általános fogalom szerint nem lehet kockázatvállalás, ha ennek lényege a mérlegelés. Ez a felvetés azonban nem mutat rá tényleges ellentmondásra. Úgy gondoljuk, nem kell külön bizonyítani, hogy különbség van a *mérlegelés* és a mérlegelést nem tűrő *szabályok követése* között.

²²⁰ Somogyi Endre—Budvári Róbert: I. m. 27. old.

²²¹ H. Hinderer: Az orvosi tevékenység és a gondatlan emberölésért való büntetőjogi felelősség. Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle, 1975. 3—4. sz. 223. old.

A mérlegelés — leegyszerűsítve — alternatívák közötti választás. Az alternatívák közötti választás szükségessége akkor is fennáll, ha valamely magatartás tanúsítását mérlegelést nem tűrő szabályok írják elő. Az egyén ilyenkor is mérlegel, és pedig úgy, hogy vagy követi a szabályt vagy nem. Ez a mérlegelési szükségesség különös élességgel akkor mutatkozik meg, amikor a konkrét ügy konkrét körülményeiből az látható, hogy a szabályoknak mindenben eleget tevő tevékenység esetében a hátrányos következmény valószínűsége nagyobb, mint a szabályoktól eltérő ténykedés esetében. Ha a szabályoktól eltérő kockázatvállalás sikerrel jár, akkor nem rójuk ezt a mérlegelési változatot a kockázatvállaló személy terhére. Ugyancsak nem tesszük felelőssé a kockázatvállalót, ha úgy mérlegel, hogy a kedvezőtlen következmény nagyobb fokú valószínűsége ellenére is a szabályokban egyértelműen előírt magatartást fejt ki. Az első változat esetében nincs diszpozíciószerű következmény (eredmény), a második esetben pedig nincs diszpozíciószerű magatartás (kötelességszegés).

A mérlegelést megengedő szabályok körébe tartozó kockázatvállalás esetében az orvossal szemben felvethető, hogy miért az adott és miért nem a másik alternatívát választotta. Ilyenkor az egyedi elhatározásban szerepet játszó konkrét pszichikai tényezők kerülnek előtérbe a büntetőjogi felelősségnek és a kockázatvállalás megengedettségének elhatárolása szempontjából. A büntetőjogi felelősség megállapításához azt kell bizonyítani, hogy ha az orvos az adott esetben másként döntött volna, tevékenysége hátrányos következményeit „előre láthatta, elkerülhette és elháríthatta volna”.²²² Az orvos mérlegelési körébe tartozó kockázatvállalások esetében a büntetőjogi megengedettség a bűnösségi körülmények figyelembevételével ítélt meg.

Alapjában ezt a nézetet képviseli több külföldi szocialista szerző (többek között Sawicki, Hinderer) is, a nem szocialista büntetőjogi irodalomban pedig Philippsnél találkozunk hasonló felfogással. Ezeket írja: „Amikor a jogrend kockázatos döntéseket megenged vagy éppen megkíván, a magatartási alternatívák gondos analizálására van szükség — mindenekelőtt maga a cselekvő személy részéről, később pedig a bíró részéről, akinek a döntést értékelnie kell. Hogy vajon pl. az orvos a beteget valamely kockázatos és rosszul sikerült műtét folytán eshetőleges szándékkal megölte-e, mindenekelőtt attól függ, hogy tisztában volt-e a terápia és következményei különféle lehetőségeivel. Hogyha tudatosan valamely kevésbé kedvező kilátású módszer mellett döntött — akár azért, mert az kevésbé volt fáradságos, akár azért, mert bizonyos műtéti technikát akart gyakorolni —, akkor ez tudatosan hibás döntésnek és egyúttal eshetőleges szándékkal elkövetett emberölésnek minősül, mivel az orvos olyan értékelési szempontból vállalta a kockázatot, amely a mi jogrendünk szerint nem felel meg a jogszerű kockázatnak. Máskülönben természetesen közömbös a pszichológiailag döntő motiváció

²²² H. Hinderer: I. m. 223. old.

azokban az esetekben, amikor a műtét objektíve jogszerű, és ilyenkor az orvosnak még a szerencsétlen kimenetel esetében sem tehető szemrehányás.”²²³

4. Az orvostudomány fejlődése következtében napjainkban egyre inkább gyakorlati jelentőségűvé váló kérdés, hogyan alakul az orvos büntetőjogi felelőssége a vele közösen dolgozó személyek hibás tevékenységéért. Az orvosi kockázat körét ugyanis jelentősen kiszélesíti, hogy a szakosodás következtében a beteget általában nem egy orvos, hanem több orvosból és nem orvosból álló együttes kezeli. Különösképpen a műtétek végzéséhez „jelenleg sokszor nemcsak több különféle szakorvos és orvosi segédszemélyzet jelenlétére van szükség, hanem részt kell, hogy vegyenek a műtétben más területek szakemberei (villianszerelők, technikusok, műszerészek, vegyészek) is”.²²⁴

A gyógyító, illetőleg a műtéti feladatok több személy közötti megosztása új veszélyek forrásává válhat. „Ez lehet a megfelelő szervezés és összhang hiánya, különböző gondatlanságok az együttes tagjainak érintkezésében, az, hogy nem lehet mindig előre látni az együttes minden tagja által elkövethető valamennyi lehetséges hibát, nem is beszélve arról, hogy az szinte lehetetlen, hogy az együttes minden tagja — a vezetőt is beleértve — minden pillanatban át tudja tekinteni a munka egész területét. Ezért a messzemenő munkamegosztás és szakosítás a társadalmilag megtűrt kockázat határainak kiszélesítéséhez kell hogy vezessen. A munkamegosztás ma kétségkívül szélesebb körű, mint száz évvel ezelőtt volt a technika fejlődésének áramlatába bekapcsolódó területen. Nem lehet társadalmi szinten csak a munkamegosztás előnyét elfogadni s figyelmen kívül hagyni az ehhez kapcsolódó elkerülhetetlen kockázatot.”²²⁵

Nem tartjuk feladatunknak, hogy ezen a helyen a team-felelősség részletes vizsgálatával foglalkozzunk. Néhány megjegyzés azonban ebben a témakörben indokoltnak mutatkozik. Általánosságban leszögezhetjük, hogy a gyógyító, illetőleg a műtéti feladat megoldásában részt vevő személyek együttműködése igen eltérően alakulhat. A nagyobb műtéteket általában együttesen és egy időben dolgozó munkacsoport látja el, míg pl. valamely beteg kivizsgálását különféle szakterületeken dolgozó orvosok és egészségügyi szakemberek végzik, rendszerint külön-külön és nem egyidejűleg. Vannak olyan munkacsoportok, ahol a közös munkát utasítási joggal rendelkező vezető irányítja, és adódhatnak olyan közös gyógyító tevékenységek, amelyeket egyenrangú szakemberek fejtenek ki. Részt vehetnek adott munkacsoportban magas képzettségű és a közös gyakorlati tevékenységet jól ismerő egyének, de együtt dolgozhatnak olyan személyek is, akik egymás munkáját csak főbb vonásokban ismerik, sőt esetleg a saját munkaterületükön is kezdőként működnek. Mindezek a körülmények sajátosan alakíthatják a közös tevé-

²²³ L. Philipps: Dolus eventualis als Problem der Entscheidung unter Risiko. Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, 1973. 1. sz. 41. old.

²²⁴ J. Sawicki: Az orvos büntetőjogi felelőssége a közösen dolgozók együttes hibáiért. Jogtudományi Közöny. 1966. 3. sz. 113. old.

²²⁵ J. Sawicki: Az orvos büntetőjogi felelőssége. 114. old.

kenységből eredő kockázatvállalást és az ezért támasztható esetleges büntetőjogi felelősséget.

A büntetőjogi és az orvosi szakvélemény teljesen egyező abban a tekintetben, hogy team munka esetében is a büntetőjogi felelősség általános szabályai érvényesülnek és ennek megfelelően az együttes valamennyi tagja felel a saját szabályszegésével a maga munkaterületén egyéni szándékosságból vagy gondatlanságból származó hátrányos következményért. A kockázat vonatkozásában azonban annak a többlet-kötelességnek van jelentősége, amely elsősorban az együttes vezetőjére — ha van vezető —, ezenkívül az együttes valamennyi tagjára is hárul a másik tag(ok) hibás tevékenységéért. Megítélésünk szerint a többlet-kötelességgel összefüggő kockázat megengedettsége tekintetében a bűnösségi körülményeket kell elsősorban figyelembe venni, nevezetesen azt, hogy az együttes munkát végző egyes személyek tekintetében hogyan alakul „a tőle elvárt figyelem, körültekintés” a másik személy hibás tevékenységének felismerése tekintetében. Nem lehet kétséges, hogy akár az együttes vezetőjétől megkívánt figyelem, körültekintés, akár a többiekkel szemben támasztható gondossági követelmény odáig nem terjedhet, hogy a vezető vagy más állandóan figyelemmel kísérje az együttes minden más tagjának minden mozdulatát. Ez lehetetlen követelmény lenne, mert mindenkinek elsősorban a saját tevékenységére kell összpontosítania a figyelmét.

Az elvárhatóság értelmezése tekintetében *Sawicki*nak a *korlátozott bizalom* elvére alapított felfogásával értünk egyet. Eszerint az együttes vezetője és valamennyi tagja feltételezheti, hogy az együttes minden megfelelően képzett és képesítésének megfelelően dolgozó tagja kötelességei szerint fog eljárni, mindaddig, amíg a munkamenetben konkrét jelek ezt a bizalmat meg nem ingatják. Ettől a pillanattól kezdve a hibát vétő taggal szemben mindenkinek úgy kell viselkednie, mintha elvesztette volna a bizalmát. Lehetnek olyan esetek is, amikor mind az együttes vezetőjének, mind a többi tagnak kezdettől fogva bizalmatlanul kell viselkednie a vele együttműködő személlyel szemben, vagyis az érintett személy tevékenységét állandó figyelemmel kell kísérnie. Ez a helyzet áll fenn, ha az együttműködő személy egyetemi hallgató, kezdő gyakornok orvos, vagy az együttesnek olyan tagja, aki, bár megvan a formális képesítése, először vesz részt a közös tevékenységben.²²⁶

2. A megengedett közlekedési kockázat

1. Napjainkban a közlekedési viszonyok, eltérően a hagyományos közlekedéstől, már nem közvetlen emberi kapcsolatokban nyilvánulnak meg, hanem gépek ékelődnek be az emberi érintkezésbe. A gépek a közlekedés intenzitását rendkívüli módon meggyorsítják, de mivel az emberi erőt sokszorosan meghaladó energia-potenciált képviselnek, működésük vak érvényesülése veszélyt jelent a

²²⁶ *J. Sawicki*: Az orvos büntetőjogi felelőssége. 117—118. old.

közlekedésben résztvevők életére, testi épségére vagy egészségére. A napról napra megismétlődő közlekedési balesetek mindenki számára érzékelhetően jelzik, hogy — elsősorban a közúti — közlekedés a mai ember életmegnyilvánulásainak egyik legkockázatosabb területe.

Frey írja: „A gépjármű a bűnözésnek újszerű, technikai feltételezettségű formájához vezetett. Nagy elterjedése a magas életszínvonalú országokban nemcsak a veszélyek kockázatának hatalmas kiterjedését eredményezte, hanem mindenekelőtt a potenciális elkövetők számának a technikai fejlődés korábbi időszakához képest elkerülhetetlen megnövekedését.”²²⁷

A gépesített közlekedéssel együtt járó veszélyeket bizonyos határig a társadalomnak, de az egyes embernek is el kell viselnie, tekintettel arra a mérhetetlen társadalmi hasznosságra, amely az emberi érintkezési lehetőségeket térben és időben jelentősen kitágító gépesítéshez fűződik. A gépesítéssel általában együttjáró és megfelelő társadalmi korlátok közé szorított tudatos veszélyeztetés a közlekedés megengedett kockázata.

2. A megengedett közlekedési kockázat jellegzetességeit a következőkben foglalhatjuk össze:

a) *A közlekedési kockázat tárgya: emberi élet, testi épség, egészség, illetőleg az anyagi javak meghatározott köre.* A közlekedés — és itt elsősorban a gépesített közúti közlekedésre gondolunk — állandó veszélyforrást jelent a közlekedésben résztvevő személyek életére, testi épségére és egészségére nézve. A veszélyes jelleg a gépjármű üzemeltetésével kapcsolatos. Egyéb gépi berendezések működése is többé-kevésbé veszélyezteti mind a működtető személyt, mind pedig a jelenlevő más személyek biztonságát, a közlekedési veszély azonban a technika felhasználásából adódó átlagos veszéllynél magasabb fokú. A veszélyforrás ugyanis nem lerögzített gép, hanem viszonylag nagy sebességgel mozgó szállító berendezés, amely nem szorosan körülhatárolt, ismert és *változatlan* térben mozog, hanem természeti eseményektől (időjárás viszonyoktól) és más közlekedési járművek vezetőjétől vagy a közlekedésben résztvevő más személyektől származó, sokszor váratlan formában jelentkező közlekedési helyzetek sorozatán át változtatja a helyét. A gépjármű vezetője ennél fogva a vezetés során számtalan esetben kénytelen olyan döntések meghozatalára, amelyek következményei egyértelműen nem láthatók előre, hanem csak valószínűségi szinten becsülhetők fel. A hibás gépjárművezetői döntések esetében az adott közlekedési helyzetben résztvevő valamennyi személy élete, testi épsége vagy egészsége közvetlen veszélybe kerül, és ez a veszély testi sérülésben, esetleg halálos baleset formájában realizálódhat. Ugyanakkor fennáll a gépjármű és az adott közlekedési helyzetben jelenlevő más anyagi tárgyak értéke csökkenésének vagy pusztulásának a lehetősége is.

b) *A veszélyhelyzet a kockázatvállalót is érinti.* A közlekedési kockázat egyik legjellemzőbb egyedi sajátossága, hogy a veszély, az esetek túlnyomó többségében

²²⁷ E. Frey: Reobjektivierung des Strafrechts im Zeitalter der Technik. Lásd: Die Rechtsordnung im technischen Zeitalter. Zürich, 1961. c. kötetben, a 302. old.-on.

magát a kockázatvállalót is érinti. Ez a jellegzetesség pl. az orvosi kockázatnál csak egyes speciális területeken vagy tevékenységeknél jelentkezik (pl. fertőző osztály, röntgenkezelés), esetenként a sportkockázatnál is megfigyelhető, a közlekedés területén azonban szabályként érvényesül. Kissé túlozva úgy mondhatjuk, hogy a közlekedési viszonyokban „minden veszélyeztetett egyúttal veszélyeztető is. Hogyha valaki nem teljesíti pontosan a feladatát, nemcsak magával szemben, hanem társaival szemben is veszélyt idéz elő.”²²⁸ Az önveszélyeztetés a közlekedési kockázat legtipikusabb vonása.

c) *A kockázatos döntésre sokszor csak rendkívül rövid idő áll rendelkezésre.* A kockázatvállalás egyik lényeges mozzanatát képezi a lehetséges kedvezőtlen esemény arányosítási művelete. A döntés, vagyis a kockázatvállalás időben lezajló folyamat. Különösen fontos, hogy megfelelő időtartam álljon rendelkezésre az elhatározáshoz olyan esetekben, amikor a döntés emberi életet, testi épséget vagy egészséget tesz ki a hátrányos változás veszélyének. A közlekedés viszont „köztudomásúan nagyon gyorsan gördül. A döntésre csak kevés idő áll rendelkezésre. A veszélyhelyzet gyakran olyan hirtelen adódik, hogy egy-két másodperc töredéke alatt kell határozni. Ilyenkor történhet meg, hogy az ember olyan döntést hoz, amely objektíve ellentétes a közlekedési szabályokkal, abban a meggyőződésben, hogy éppen ez a döntés alkalmas a baleset elkerülésére.”²²⁹ A váratlan közlekedési döntések létrejöttében általában a közlekedési partnerek szabálytalankodásai, vagy a tipikus közlekedési események működnek közre, esetenként azonban a figyelmetlen vezetés is előidéző lehet.

d) *A rizikóhelyzetet maga a kockázatvállaló, a közlekedési partner vagy valamely természeti esemény alakíthatja ki.* A közlekedési rizikóhelyzetet nem minden esetben a kockázatvállaló gépjárművezető tevékenysége hozza létre. A magunk részéről háromfajta közlekedési rizikóhelyzetet különböztetünk meg:

- a járművezető döntése alapján kialakult veszélyhelyzetet;
- más jármű vezetőjének, illetőleg a közlekedés más résztvevőjének tevékenysége folytán kialakult veszélyhelyzetet;
- természeti események hatására létrejött veszélyhelyzetet.

Büntetőjogi vonatkozásban alapvetően az első változatnak van jelentősége.

e) *Kockázatos közlekedési tipushelyzetek határozhatók meg.* A közlekedés biztonsága a közlekedés mindenkori objektív és szubjektív tényezőitől feltételezett állapot. Az objektív tényezők (útkanyar, emelkedő, városi vagy közúti forgalom stb.) állandóak és viszonylag változatlanok, ennél fogva lehetőséget adnak az esetleges veszélyes jellegük általános felismerésére és *előre jelzésére*. Az objektív veszélyességi tényezők figyelembevételével tehát közlekedési tipushelyzetek alakíthatók ki, és a közlekedési tipushelyzetben követendő magatartásmód általános érvénnyel előírható. Közlekedési tipushelyzetek azonban magának a járművezetés-

²²⁸ F. Schwarz: Medizin, Technik und Recht im Dienste der Prophylaxe. Lásd: Die Rechtsordnung im technischen Zeitalter c. kötetben, a 227. old.-on.

²²⁹ J. Lekschas: Zum Problem des fahrlässigen Verschuldens bei Verkehrsdelikten. Neue Justiz, 1961. 5. sz. 301. old.

nek technikai megoldási módjai alapján is meghatározhatók. Ilyen közlekedéstechnikai típushelyzetnek tekintjük többek között az előzést, a kanyarodást, a tolatást stb. A közlekedés technikai kivitelezési módját a járművezető határozza meg, tehát a közlekedéstechnikai típushelyzetek kialakulásában a szubjektumnak döntő szerepe van.

A kockázatos típushelyzetek azonosan ismétlődnek, veszélyességi fokuk különböző. E tulajdonságuk folytán objektíve alkalmasak a kockázatvállaláshoz megkívánt arányosítási művelet mércéjeként szolgálni.

A típushelyzetek kockázata megelőzéssel csökkenthető. A megelőzés technikai jellegű formája az objektív veszélyhelyzetek előrejelzése, illetőleg az objektív veszélyforrások megszüntetése. A megelőzésben jelentős szerepet töltenek be a közlekedés korszerűsítésével kapcsolatos intézkedések, mint pl. az úthálózat korszerűsítése vagy a gépjármű műszaki biztonságának már a gyártás során történő növelése.

A közlekedési kockázat megelőzésének alapvető formája a jogi jellegű eszközök alkalmazása, a közlekedési magatartás jogi szabályozása. Egyetértünk *Schwarz* következő megállapításaival: „A megelőzésnek egyetlen területe sem kecsegtet már az első pillanatra is annyira kedvező feltételekkel, mint éppen a közlekedési balesetek megelőzése. Részletes közlekedési szabályokkal rendelkezünk, amelyek gyakorlati tapasztalatokra és tudományos ismeretekre épülnek. Mielőtt a jelöltet a gépjárműforgalomba bocsátják, kiképezik, felvilágosítják, és alá kell vetnie magát egy nem egészen egyszerű elméleti és gyakorlati vizsgának. A közlekedésben minden bizonnyal ügyel a viselkedésére. A hatóságok szanckiókkal rendelkeznek, a közlekedési szabályok megszegőit ki is iktathatják a közlekedésből.”²³⁰

A közlekedés jogi szabályozásának lehetősége az azonos közlekedési helyzetek és módozatok megismétlődésén alapul. Miként *Golunskij* kifejti, számos olyan társadalmi kapcsolat létezik, „amelyekben meghatározott magatartások napról napra ismétlődnek és ennél fogva jogi rendelkezésekkel szabályozhatók a „ha — akkor” általános szabály módjára. Éppen azért, mert a jövőben is megismétlődő, tipikus, állandóan visszatérő helyzetekről van szó, lehetséges és célszerű az efajta helyzeteket a kívánt irányba terelni olyan szabályokkal, amelyek meghatározzák, hogy adott feltételek között (hipotézis) hogyan kell vagy hogyan nem szabad cselekedni (diszpozíció)”²³¹

A közlekedési magatartás szabályozásával a társadalom nem képes ugyan a közlekedéssel szükségképpen együtt járó veszély teljes kiküszöbölésére, de ezzel már lehetőséget biztosít a közlekedési kockázat társadalmilag elviselhető visszaszorítására. A közlekedési szabályoknak mindenben megfelelő közlekedési magatartás és a közlekedési szabályok körén belüli kockázatvállalás (pl. szabályos előzés, szabályos kanyarodás vagy tolatás stb.) a jog részéről megengedett

²³⁰ *F. Schwarz*: I. m. 239. old.

²³¹ *Sz. A. Golunskij*: K voproszu o ponjatii pravovoj normu v teorii szocialiszticeszkogo prava. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo. 1961. 4. sz. 34. old.

cselekmény az esetleges hátrányos következményei ellenére is. „A közlekedési szabályok megalkotásának célja — hangsúlyozza Frey — a közúti gépjárműforgalom objektív veszélyeztetési lehetőségeinek lecsökkentése a közlekedéssel együtt járó elkerülhetetlen, megengedett kockázatra. A közlekedési szabályok betartása legalább olyan fontos és hozzá még éppúgy lehetséges, mint más veszélyes technikai üzemekben. . . .”²³²

3. A sikertelen közlekedési kockázat objektíve abban jelölhető meg, hogy meghatározott személy(ek) élete, testi épsége vagy egészsége közvetlen veszélybe kerül, illetve meghatározott személy(ek) testi sérülést szenved(nek) vagy meghal(nak). A kockázatvállalás eredményeképpen továbbá anyagi javakban károsodás következik be. Ezekben az esetekben felvetődik a járművezető büntetőjogi felelősége, tekintettel arra, hogy a mai büntető törvénykönyvek a testi sértést vagy a halálokozást bűncselekményként szabályozzák, úgyszintén bűncselekménnyé minősítik a dologrongálást is, függetlenül attól, hogy a hátrányos következmény előidézése a közlekedés körében vagy azon kívül történt. A büntetőjogi felelősség feltételeinek meghatározását azonban a különböző büntető törvénykönyvek különféleképpen tartalmazzák, ezért vizsgálódásainkban a hatályos hazai szabályozás figyelembevételére szorítkozunk.

Hatályos büntetőjogunk objektív vonatkozásban a közúti közlekedési szabályok megszegéséhez köti a büntetőjogi felelősséget akkor, ha a szabályszegés folytán veszélyhelyzet keletkezik, vagy sérülés, illetőleg halál következik be. Az objektív felelősséget a szubjektív felelőségi feltételek lényegesen visszaszorítják. Ha ugyanis a közúti közlekedési szabályt megszegő járművezető a veszélyhelyzet tekintetében gondatlan, akkor a veszélyhelyzet létrehozásáért (beleértve a könnyű testi sérülést is) büntetőjogi felelősége nincs. Gondatlan magatartás esetében a büntetőjogi felelősség minimális feltétele, hogy a járművezetőt nem számítva, legalább egy személy súlyos testi sérülést szenvedjen. Ha viszont a szabályszegő járművezetőt a veszélyhelyzet tekintetében szándékosság terheli, már a veszélyeztetés miatt létrejön a büntetőjogi felelősége. Ha a közúti közlekedési szabályok megszegése következtében a gépjárművezető csak sajátmagát veszélyezteti, illetőleg csak saját magának okoz testi sérülést, büntetőjogilag nem felelős (Btk. 186. és 187. §-ok).

Hatályos büntetőjogunk bűncselekményként szabályozza a *szándékos rongálást*, ha a kár összege 2000 Ft-ot meghalad, továbbá a társadalmi tulajdont károsító gondatlan rongálást 200 000 Ft-ot meghaladó károkozás esetében (Btk. 324. §).

Mindezeknek a büntetőjogi rendelkezéseknek értelmezéséből kitűnik, hogy a büntetőjog a következő esetekben engedi meg a sikertelen közlekedési kockázatot: — ha a közlekedési veszélyhelyzetet, illetőleg a veszélyhelyzetből előállt testi sérülést vagy halált nem a járművezető közlekedési szabályszegése idézte elő; — ha a kockázatvállalás a közlekedési szabályok megszegésével történt ugyan, de az ennek folytán bekövetkezett veszélyhelyzet vagy könnyű testi sérülés tekintetében a járművezetőt csak gondatlanság terheli (véleményünk szerint

²³² E. Frey: I. m. 294. old.

ez az eset nem vonható a megengedett kockázat körébe, mert annak egyik feltétele a veszély tudatos felidézése, egyúttal az adott helyzet gondos mérlegelésével az előrelátott hátrányos változás be nem következéséhez szükséges valamennyi lehetséges intézkedés megtétele. Ha a mérlegeléshez és a hátrányos következmény beállításának megakadályozásához szükséges idő nem áll rendelkezésre, akkor a járművezető saját kezdeményezés alapján ne kockáztasson!);

- ha a veszélyhelyzet, illetőleg ennek hátrányos következményei csak a kockázatvállaló gépjárművezetőt érintik (vagyis az önveszélyeztetést nem tiltja a büntetőjog);
- ha a közlekedési kockázattal szándékosan okozott kár összege a 2000 Ft-ot nem haladja meg, illetőleg ha a kárt gondatlanság okozta, vagy pedig a társadalmi vagyonban gondatlanul okozott kár összege a 200 000 Ft-ot nem haladja meg.

A felsorolt esetekben a kockázat azért megengedett, mert a kockázatvállalás *nem diszpozíciószerű* cselekmény, illetőleg nincs diszpozíciószerű eredmény. A megengedettség szempontjából alapvető jelentősége van, hogy a járművezető betartotta-e az adott közlekedési helyzetben kötelező szabályokat. Nem okoz nehézséget a szabályszerű közlekedési magatartás megállapítása olyankor, amikor az adott helyzetre mérlegelést nem tűrő szabályok vonatkoznak.

A mérlegelést megengedő, vagyis bizonyos tilalmi határok között a járművezető egyéni döntésére bízott szabályok alkalmazási körében vállalt kockázat esetében a járművezetővel szemben, éppen úgy miként az orvosi kockázatnál, felvethető, hogy miért az adott és miért nem a másik alternatívát választotta. Ezekben az esetekben a rizikóhelyzetre vetített valamennyi objektív és szubjektív körülmény vizsgálatával azt kell tisztázni, hogy az adott döntés a járművezetőnek felróható-e szándékos vagy gondatlan bűnösség címén. Ilyenkor tehát a kockázatvállalás megengedettsége a *bűnösségi körülmények* figyelembevételével ítéltető meg.

4. A közlekedési kockázat önálló változataként jelöltük meg azt a veszélyhelyzetet, amelyet a közlekedési partner magatartása idézett elő. Az ilyen rizikóhelyzet kétségtelenül kihat a közlekedés valamennyi résztvevőjére, tekintettel arra, hogy „az utak használói, az utcai forgalom résztvevői is sajátos együtttest alkotnak”.²³³ A járművezetőnek mindenképpen alkalmazkodnia kell a forgalmi helyzetben vele „együtttest” alkotó többi közlekedő magatartásához is. Ez az alkalmazkodás azonban odáig nem terjedhet, hogy a járművezető állandó figyelemmel kísérje valamennyi partnere mozgását, annak megelőzése végett, hogy a közlekedő társának hibája folytán ne kerüljön veszélyhelyzetbe, illetőleg az ő közlekedési magatartása ne késztesse más közlekedési kockázatvállalásra. A járművezetőtől megkívánt magatartás mércéje: a *bizalmi elv* alkalmazása. A közlekedésben a bizalmi elv annyit jelent, hogy „a maga részéről konkrét

²³³ J. Sawicki: Az orvos büntetőjogi felelőssége. 116. old.

közlekedési részletszabályt meg nem szegő járművezető magatartása megválasztásánál mindaddig bizhatik mindenki más szabályszerű és átlagosan figyelmes közlekedésében, ameddig a szabálytalan magatartás vagy annak lehetősége számára felismerhetővé nem válik”.²³⁴

A közlekedési partner *felismerhető* hibái (pl. a tanulóvezetői jelzés) a járművezetőt fokozott gondosságra kötelezik, vagyis a közlekedési magatartását úgy kell esetleg módosítani (elsőbbiséget kell biztosítani a STOP táblát figyelembe nem vevő vezető számára, lemondania a közlekedési szabályok szerint őt feltétlenül megillető elsőbbségről az előzésnél vagy a közlekedési sávváltoztatásánál, sebességcsökkentéssel — *esetleg szabálytalan megállással* — elkerülni a balesetet, *esetleg átlépni a záróvonalat* stb.), hogy az a formális közlekedési előírásokat megsérti. A rizikócsökkentés érdekében vállalt kockázat megengedettsége az esetek igen nagy részében *tehát nem magyarázható a diszpozíciószerűség hiányával*. Nem értünk egyet *Viski*nek azzal az általánosításával, hogy „a bizalmi elvnek való megfelelés a közlekedési büntetőjogban a cselekmény diszpozíciószerűségét a szabályszegés hiánya folytán kizáró ok”.²³⁵

A magunk részéről *Lekschas* véleményét fogadjuk el, amely szerint a bizalmi elvnek megfelelő magatartás a kockázatos személy *bűnösségét* zárja ki. *Lekschas* a következő példával illusztrálja állásfoglalását: Egy személygépkocsi-vezető kissé emelkedő úton mérsékelt sebességgel haladt. Észrevette, hogy vele szemben, az ő oldalán egy kerékpáros szabálytalanul közlekedett. Hangjelzést adott, de a kerékpáros, félrefordított fejjel, nem változtatott a haladási irányán és a hangjelzésre sem figyelt. Mintegy 12 m távolság lehetett köztük, amikor a gépkocsiveető az összeütközés elkerülése végett az úttest baloldali irányába, a felezővonalat átlépve, kitért. Ebben a pillanatban a kerékpáros is észrevette a személygépkocsit és ő is az úttest közepe felé tért ki. Az összeütközés elkerülhetetlen volt, a baleset következtében a kerékpáros bordatörést szenvedett. Ha a gépkocsiveető a helyén marad, nincs baleset. A példából *Lekschas* azt a büntetőjogi következtetést vonja le, hogy a gépkocsiveető „az objektív jegyek alapján felelős, mert közlekedési szabályokat szegett meg tudatosan, és ezzel okozati összefüggésben testi sérülést okozott. Viszont nem bűnös, mert a szabálytalanul közlekedő életének megmentése érdekében tért el a rá nézve kötelező menetiránytól. Kockáztatott, de ez nem róható fel a terhére, mert összefüggésben áll az élet megővésére vonatkozó társadalmi igényvel.”²³⁶

5. Rizikóhelyzetet természeti események is létrehozhatnak, pl. útjegesedés, eső utáni sárlerakódás stb. Váratlan közlekedési veszélyre a járművezetőnek akkor is számítani kell, ha a veszély nem állandó jellegű, tehát nincs jelezve a forgalomban. A járművezetőnek tehát „nemcsak a saját egyéni viselkedése miatti felelősséget kell

²³⁴ *Viski László*: Közlekedési büntetőjog. 357. old.

²³⁵ *Viski László*: Közlekedési büntetőjog. 359. old.

²³⁶ *J. Lekschas*: I. m. 302. old.

viselnie, hanem — bizonyos ellentétben a munkagépet üzemeltető üzemi munkással — felel az objektív veszélyek (útviszonyok, változó közlekedési viszonyok) helyes felméréseért és állandó figyelemmel kíséréseért is”.²³⁷

Az objektíve előálló és személyi felelősségre vissza nem vezethető rizikóhelyzetben történő kockázatvállalás büntetőjogi megengedettséget nem lehet a kötelességszegéssel vagy a szabályszegéssel összhangba hozni. Az ilyen esetekben történt sikertelen (balesetet előidéző) kockázat megítélésénél azt kell mindenekelőtt figyelembe venni, hogy a büntetőjogilag tiltott eredményokozás objektíve előrelátható és elkerülhető volt-e a közlekedésben résztvevők számára. Ha az eredményokozás nem volt objektíve előrelátható és elkerülhető, akkor a baleset okozása olyan véletlennek minősül, ami az elkövetőnek nem róható fel még gondatlanság címén sem, tehát hiányzik a járművezető bűnössége. Ha viszont az eredményokozás objektíve előrelátható és elkerülhető volt, azt kell a továbbiakban vizsgálni, hogy a balesetet okozó járművezető személyes képességeire és vezetői jártasságára tekintettel a járművezető számára egyénileg előrelátható és elkerülhető volt-e a veszélyeztetés, illetőleg a baleset okozása. Ha a szubjektív előrelátás és elkerülhetőség a járművezető terhére róható, akkor a járművezető kockázatvállalása — a bűnösségre tekintettel — nem megengedett, és büntetőjogi felelőssége a diszpozíciószerű cselekmény miatt megállapítható.

3. A megengedett műszaki-technikai kockázat

1. A technika állandó felhasználása nemcsak a korszerű közlekedésben mutatkozik meg, hanem a mai ember életének állandó és nélkülözhetetlen feltétele a technikai vívmányok alkalmazása. A felhasználó ember nem minden esetben ismeri (sokszor még a készítő személy sem) a különféle anyagok, energiák, készülékek, technológiák törvényszerűségeit, vagy ha ismeri, sokszor nincs olyan helyzetben, hogy az esetleges káros hatások ellen védekezzen. A technika vívmányai tehát amellet, hogy kétségtelenül egyre magasabb színvonalra emelik az egyéni és a társadalmi létfolyamatokat, az egyén számára esetleges hátrányos következmények hordozói is. Állandó veszélyforrásként működnek, magukban hordják a személyi és a vagyoni biztonság sérelmének valószínűségét. „A műszaki biztonság a gyakorlatban sohasem lehet egzakt 100% értékű, a kettő közti eltérés a műszaki kockázat.”²³⁸

A technikai-műszaki berendezések és eljárások alkalmazásában két elv ütközik: a biztonságosság (személyi és vagyoni érdek) és a felhasználhatóság (gazdaságosság) elve. Az érdekösszeütközést szemléletesen ábrázolja *Grinberg*. Ezeket írja: „Valamely villanyvezeték tartóoszlopsorának tervezésénél olyan tartóssággal is kalkulálhatunk, hogy az az állékonyság tekintetében vetekedhet az egyiptomi piramisokkal is. Ilyenfajta tervezés azonban technikailag tökéletlen lenne, mert egy

²³⁷ F. Schwarz: I. m. 240. old.

²³⁸ Hadas János: I. m. 141. old.

ilyen oszlopokkal rendelkező vezeték az áram felhasználását megnehezítené, sőt lehetetlenné tenné. Ezért az ilyenfajta berendezések létesítésénél nem számolhatunk valamennyi lehetséges — ezer esetben egyszer bekövetkező — véletlennel, hanem csak a tipikus, meghatározott körben megismétlődő véletlenekkel.”²³⁹

2. A műszaki-technikai kockázat egyedi jellemzői általánosságban megegyeznek a közlekedési kockázat sajátosságaival, mégis a következők hangsúlyozását tartjuk indokoltnak:

a) *A műszaki-technikai kockázat tárgya: emberi élet, testi épség vagy egészség, illetőleg anyagi javak.* Míg a közlekedésben többé-kevésbé zárt kört alkot egy-egy veszélyhelyzet, és a veszélyeztetett személyek vagy anyagi javak egyedileg is meghatározhatók, addig a műszaki-technikai kockázat a társadalmi kapcsolatok valamennyi területén érvényesül és egymástól teljesen eltérő rizikóhelyzetekben nyilvánul meg (pl. gáztűzhely használata a háztartásban és világűrkutatás). Az élet, testi épség, egészség sérelmének lehetősége tehát a személyek kisebb vagy nagyobb csoportját érintheti, sokszor nem is határozható meg a veszélynek kitett egyedek száma. Ugyanez vonatkozik a veszélyeztetett anyagi javakra is. Nagy általánosságban bizonyos csoportosítást végezhetünk a műszaki-technikai folyamatok egy-egy fázisának figyelembevételével. A műszaki-technikai kockázat megítélése szempontjából a magunk részéről két szakasz között teszünk különbséget. Megkülönböztetünk előállítási folyamatot és üzemeltetési folyamatot.

Az előállítási folyamatban a termelőkapacitás, illetőleg a szolgáltatáskapacitás bővítése vagy korszerűsítése során keletkező veszélyhelyzet viszonylag kis számú és meghatározott személyek csoportját érinti. Ezek vonatközásában a műszaki-technikai tevékenység kockázata — miként ezt a II. fejezet B/2. pontjában kifejtettük — viszonylag alacsony.

A műszaki-technikai fejlesztés során létrehozott technikai berendezés az azt működtető személyek tevékenysége folytán az üzemeltetési folyamatban egyrészt a kezelő személyzet életét, testi épségét vagy egészségét veszélyezteti, másrészt — különösen a közfogyasztás és a közszolgáltatás területén — azoknak a személyeknek a személyi biztonságát is, akik valamilyen módon, többnyire mint fogyasztók, az adott technikai berendezés működésével kapcsolatba kerülnek.

A műszaki berendezést üzemeltető személyek köre meghatározott. „A modern gyárüzem áttekinthető, ésszerűen megszervezett, jól tagolt, és a baleset elleni védekezés minden biztonságával rendelkezik... A munkás gépe kifogástalan állapotú, és... a gépet üzemeltető munkástól megkívánjuk a megfelelő ismereteket, ehhez gondosságot és körültekintést, vagyis olyan magatartást, amely az önvészélyeztetést és a munkatársak veszélyeztetését kizárja.”²⁴⁰

A műszaki berendezéseket és a szolgáltatásokat igénybevevő személyeket azonban hiányos technikai ismereteikre, személyi összetételükre és eltérő egyedi sajátosságaikra tekintettel fokozott mértékben érintheti a technika felhasználásával összefüggő veszély.

²³⁹ M. Sz. Grinberg: Problema proizvodstvennogo rizka. 70. old.

²⁴⁰ F. Schwarz: I. m. 239—240. old.

A veszélyeztetett személyi kör tekintetében tehát három (absztrakt) rizikóhelyzet-típus határozható meg: műszaki létesítmény létrehozása, műszaki létesítmény üzemeltetése és műszaki létesítmény igénybevétele során kialakuló veszélyhelyzet. Az első és a második típushelyzetben a kockázat nagysága, a veszély legsúlyosabb következménye mérhető, mivel a veszélyhelyzet viszonylag zárt körű. A fogyasztással és a szolgáltatással összefüggő veszélyhelyzetek még azonos jellegű technológiák (kémiai, hőtechnológiák stb.) alkalmazása esetében is eltérő módon, eltérő térbeli hatásban, eltérő intenzitással jelentkezhetnek, ezért ezek kockázata csak becsléssel mérhető.

b) *Az arányosítási művelet rendkívül összetett tevékenység.* A megengedett kockázat általános jellemzői között tárgyalt arányosság (II. fejezet B/2. pont) vizsgálatánál rámutattunk azokra a sajátosságokra, amelyek az arányosítást, mint egyszerű matematikai műveletet a kockázatvállalás esetében nehezzé és bonyolulttá tehetik. Az arányosítás nehézségei különösképpen a műszaki-technikai kockázatvállalásnál jelentkeznek, tekintettel arra, hogy ezeket a döntéseket kétfajta — az esetek többségében egymásnak ellentmondó — érdek alakítja: a gazdaságosság és a személyi biztonság érdeke. Ebben a körben tehát minden egyes arányosításnál kétfajta értékkel kell számolni: anyagi értékkel és eszmei értékkel (élettel, testi épséggel, egészséggel).

A két különböző értéknagyság azonban nem állítható egymással arányba. Ahhoz, hogy viszonyíthassunk, egyneművé és mérhetővé kell tennünk az értékeket. Mivel csak az anyagi értékek mérhetők, a műszaki-technikai kockázatvállalás arányosítása érdekében meg kell kísérelnünk az eszmei értékek anyagi mennyiségi kifejezését. Erre viszonylagos lehetőségünk van oly módon, hogy felbecsüljük adott műszaki berendezés megvalósításából és üzemeltetéséből, illetőleg technológiák alkalmazásából eredő életveszély vagy egészségveszély kiküszöböléséhez szükséges berendezések és létesítmények költségeit.

A költségszámítást a műszaki tudományok alapvetően két, de többnyire együttesen alkalmazott módszerrel segítik: „— a bizonytalanságokat meghatározzák és ún. *tűrésértékekkel* (toleranciákkal) numerikusan is megadják — a méretezésnél egy (1-nél nagyobb) biztonsági tényezőt is figyelembe vesznek (ennek értékeit szabályok és óvrendszabályok kötelező hatállyal, tankönyvek és kézikönyvek tájékoztató vagy ajánlott jelleggel megadják, esetleg a mérnöknek kell megbecsülnie és »felvennie«).”²⁴¹

Az ilyen módon anyagivá változtatott értékek mennyiségi összehasonlítása azt mutatja, hogy le kell mondani — a kockázatvállalás megengedhetősége érdekében — a tervezett műszaki létesítmény megvalósításáról, illetőleg technológia alkalmazásáról, ha az az üzemeltetők és esetleg a fogyasztók életét, testi épségét vagy az egészségét (beleértve az emberi környezetet is) olyan módon vagy mértékben veszélyezteti, hogy a veszély elhárításához szükséges anyagi eszközök nem biztosíthatók. Ha pedig a tervezett műszaki létesítmény megvalósítása vagy technológia alkalmazása rendkívül előnyös és hasznos a társadalom számára,

²⁴¹ *Hadas János*: I. m. 136. old.

akkor az optimális védekezési eszközöket is biztosítani kell, még akkor is, ha ezek költségei a műszaki-technikai fejlesztést gazdaságtalanná teszik. Az arányosság követelménye viszont nem jelenti azt, hogy a veszély-elhárító rendszer valamennyi elgondolható egyedi esetre kiterjedjen. A magunk részéről *Grinberg* álláspontját osztjuk. Eszerint: „Valamely nagyüzemi termelésnél a technika alkalmazásával általában átlagos feltételekkel számolunk és figyelmen kívül hagyjuk a formailag lehetséges egyedi eseteket. Itt az a szabály érvényesül, hogy a berendezések tartósságának és pontosságának annál nagyobbak kell lennie, minél magasabb az értékük és minél nagyobb azoknak az értékeknek a társadalmi jelentősége, amelyek nem kívánt véletlenek lehetnek kitéve.”²⁴²

c) A technika alkalmazása a napról napra ismétlődő emberi kapcsolatokra is kiterjed. Az egyes érintkezési módok és formák jellegzetességeinek figyelembevételével a technika felhasználásának számos konkrét típusa alakítható ki az azonosság alapján, mind az előállítási, mind pedig az üzemeltetési folyamatokban. A konkrét típushelyzetekben mutatkozó veszély ennélfogva *jogi szabályozás* útján is meghatározott keretek közé szorítható. *Oftinger* erről a következőket mondja: „A technikai eszközök felhasználásának nincs abszolút szabadsága, hanem csak jogi korlátokkal körülhatárolt szabadsága... A jognak az a feladata, hogy megvonja a technika alkalmazásának korlátait, nem pedig megfordítva. A jog dönt az eszközök és egyúttal a célok megengedettségeről. A technika célkitűzései egyáltalán nem tekinthetők a priori vitathatatlan céloknak. A jog által létesített korlátokat és ezzel az általa védett értékeket a technikának realitásként kell tekintetbe vennie, és a tervezésnél már eleve úgy kell számolnia ezekkel, miként a számszerűen meghatározható technikai és gazdasági adottságokkal.”²⁴³

A műszaki-technikai kockázat fokát mérséklő és egyúttal a káros hatások megelőzését szolgáló szabályoknak tekintjük többek között a Munka Törvénykönyvének és végrehajtási utasításának vonatkozó rendelkezéseit, az Általános Balesetelhárító és Egészségvédő Óvórendszabályt, a különböző iparágak és szakmák balesetelhárító és egészségvédő óvó rendszabályait, balesetelhárító útmutatóit, gyártási technológiai utasításokat és szabványokat.²⁴⁴

d) A műszaki-technikai kockázat hátrányos hatása egy vagy több ember élete, testi épsége vagy egészsége közeli sérelmének reális lehetőségét magában foglaló veszélyhelyzet beálltában, testi sérülésben vagy halálban, illetőleg anyagi értékek pusztulásában mutatkozik meg. Ilyen esetekben felmerül a veszélyforrásként működő technikai berendezés vagy műszaki létesítmény személy szerinti tervezőjének, személy szerinti kivitelezőjének vagy személy szerinti üzemeltetőjének büntetőjogi felelőssége²⁴⁵ mert a szocialista büntető törvénykönyvek többsége

²⁴² *M. Sz. Grinberg: Problema proizvodstvennogo rizka. 71. old.*

²⁴³ *K. Oftinger: Punktationen für eine Konfrontation der Technik mit dem Recht. Lásd: Die Rechtsordnung im technischen Zeitalter c. kötetben, a 30–32. old.-on.*

²⁴⁴ Lásd: *Horváth Tibor: Az élet, testi épség, egészség. 427. old. 3. sz. lábjegyzet.*

²⁴⁵ Lásd: különösképpen a lengyel Btk. 140. cikkében, az NDK Btk-jának 193., 194. és 195. §-aiban, az OSZSZSZK Btk-jának 214., 215. és 216. cikkeiben, a bolgár Btk. 136. és 356. cikkeiben, valamint a csehszlovák Btk. 224. §-ában foglalt büntető rendelkezéseket.

büntető rendelkezésekkel tiltja a meghatározott kereteket túllépő technikai-műszaki kockáztatást.

3. Hatályos büntetőjogunk a technika társadalmi alkalmazásával általánosságban (in abstracto) együttjáró veszélyeztetést nem tiltja, tehát meghatározott feltételek esetében megengedi a kockázatvállalást, még akkor is, ha abból a személy- vagy a vagyónbiztonságot illetően hátrányos következmények származnak.

Először vizsgáljuk meg a büntetőjogi felelősség feltételeit. Ezeket a Btk. 171. §-ának rendelkezései tartalmazzák. A büntető jogszabály nem ír elő a technikai érintkezés valamennyi esetére kiterjedő általános veszélyeztetési tilalmat. A büntetőjogi felelősség objektíve csak a szabályozott műszaki-technikai tevékenységre terjed ki, arra is csak akkor, ha a tevékenységet foglalkozásszerűen gyakorolja a foglalkozási szabály címzettje. A technika körében viszont valamennyi foglalkozás több-kevesebb veszélyt foglal magában. A büntetőjogi felelősség társadalmilag szükséges határainak megvonása érdekében a bírói gyakorlat három olyan tevékenységi kört alakított ki, amelyre vonatkozó biztonsági szabályok foglalkozási szabálynak minősülnek. Az első tevékenységi körrel, az orvosi beavatkozással már foglalkoztunk. Kifejezetten a technikai-műszaki ténykedés keretében a munkavédelmi és balesetelhárító szabályok, valamint az építkezéssel kapcsolatos műszaki, statikai szabályok minősülnek foglalkozási szabályoknak.²⁴⁶ Ezeknek a szabályoknak a megszegése képezi a tárgyi felelősség első mozzanatát, a második mozzanatát pedig a szabályszegéssel okozati összefüggésben álló hátrányos következmény, a közvetlen veszély. A foglalkozási szabályszegéssel előidézett közvetlen veszélynek azt a helyzetet tekintjük, amely egy vagy több ember élete, testi épsége vagy egészsége sérelmének a személyre és a helyzetre konkretizált reális lehetőségét jelenti. Büntetőjogi felelősséget alapoz meg továbbá a veszély realizálódása, testi sérülés vagy halál formájában. A büntetőjogi felelősség alanyi feltétele, hogy a foglalkozási szabály címzettjét a veszélyhelyzet tekintetében legalább gondatlanság terhelje. A technika alkalmazásával kapcsolatos szubjektív felelősség tehát lényegesen szigorúbb, mint a közlekedési szabályszegéssel előidézett szubjektív felelősség, mert ez utóbbi tekintetében csak a szándékos veszélyeztetés tartozik a büntetőjogi megítélés körébe.

Az anyagi értékek sérelmével kapcsolatos büntetőjogi felelősség feltételei ugyanazok, mint a közlekedési kockázat esetében.

Ha ezeket a büntetőjogi rendelkezéseket a műszaki-technikai kockázat lehetséges eseteivel összevetjük, megállapíthatjuk, hogy a büntetőjog a kockázatot — függetlenül az esetleges hátrányos következményektől — az alábbi esetekben engedi meg:

— ha a konkrét veszélyhelyzet, illetve az ebből keletkezett testi sérülés, egészségromlás vagy halál nem foglalkozási szabályszegésből eredt;

²⁴⁶ Vö.: Horváth Tibor: *Az élet, testi épség, egészség.* 426. old. és *Földvári József: Büntetőjog. Különös Rész.* 353. old.

- ha a veszélyhelyzet, illetőleg ennek hátrányos következményei csak a kockázatot vállaló személyt érintik;
- ha a kockázattal szándékosan előidézett kár összege a 2000 Ft-ot nem haladja meg, vagy a kárt gondatlanság okozta, vagy pedig a társadalmi vagyongon gondatlanul okozott kár összege nem lépi túl a 200 000 Ft értéknagyságot.

A felsorolt esetekben a kockázat azért megengedett, mert a kockázatvállalás *nem diszpozíciószerű cselekmény, illetőleg nincs diszpozíciószerű eredmény.* A megengedettség szempontjából itt is — miként a közlekedési kockázatnál — alapvető jelentőségű, hogy a kockázatot vállaló személy megtartotta-e az adott műszaki-technikai tervezésre és folyamatra irányadó biztonsági szabályokat.

A műszaki-technikai tervezésre és folyamatokra vonatkozó biztonsági szabályok sok esetben egyértelműek és nem tűnnek mérlegelést. Ilyenkor nem okoz nehézséget a foglalkozási szabályszegés megállapítása. Vannak viszont olyan esetek is, amikor a rizikóhelyzet vagy a technikai-műszaki feladat szabályokkal pontosan nem határozható meg, hanem a szabályozás mérlegelési lehetőséget biztosít. Számos technikai vagy technológiai cél a gyakorlatban több úton is elérhető. „Figyelemmel a technikai fejlődés rendkívüli mértékű jövőbeni nyitottságára, az alternatívák száma magas, az innovációk rejtett tartalékait is számba véve gyakorlatilag akár végtelen is lehet. Ezek közül kell a döntést hozónak választania.”²⁴⁷

Ilyen esetekben — miként általában a személyi sérüléssel, esetleg halálos következménnyel járó kockázatvállalásoknál (orvosi, sport-, közlekedési kockázat) a bűnösségi körülmények irányadóak a kockázat megengedhetősége elbírálásához. Ezúttal is *Grinberg* véleményére kívánunk hivatkozni. „A technika alkalmazásának kockázata — írja — két tényezővel jellemezhető: a) az ember képtelen meghatározott technika alkalmazásával folyó tevékenységét és tevékenysége következményeit minden pillanatban (adott pillanatban, nem pedig általában) tökéletesen ellenőrizni; b) elengedhetetlen, hogy az ember az általa alkalmazott berendezések és konstrukciók működését ésszerű határok közé ne szorítsa. Ilyenkor a beállott következmények a szubjektumnak bűnösséggként nem róhatók fel, még akkor sem, ha ezek formailag az előreláthatóság keretein belül vannak.”²⁴⁸

4. A megengedett termelési kockázat

1. A gazdasági élet megítélésére vonatkozó tudományos álláspontok — függetlenül a világnézeti és politikai hovatartozási különbségektől — valamennyien megegyeznek abban, hogy korunk uralkodó termelési formájából, az árutermeleésből következően, a társadalmi haladást szolgáló gazdasági folyamatok elválaszthatatlanok a bizonytalan kimenetelű vállalkozásoktól, a kockázatviselésétől. A hazai terminus technicus az anyagi termeléssel összefüggő kockázatot gazdasági kockázatnak nevezi, a magunk részéről a nemzetközi büntetőjogi irodalomban általánosan elfogadott termelési kockázat (proizvodstvennűj rizsk,

²⁴⁷ *Hadas János*: I. m. 133—134. old.

²⁴⁸ *M. Sz. Grinberg*: Problema proizvodstvennogo rizska. 71. old.

Produktionsrisiko) megnevezést használjuk. A termelési kockázat magában foglalja az újítási, fejlesztési, üzleti stb. kockázatot, mint ezeknek a specifikus gazdasági tevékenységeknek az általánosa.

A termelési kockázat a termelő tevékenységgel kapcsolatos bizonytalanságokból adódik. A termelő tevékenység bizonytalanságának alapvető oka az, hogy igen sok gazdasági döntés következményének lefolyása teljes pontossággal nem határozható meg előre, egyszerűen azért nem, mert a gazdasági folyamat ellentétes érdekekkel rendelkező emberi magatartásokban testesül meg (az eladó érdeke, hogy árúját minél magasabb áron értékesítse, a vevő viszont minél alacsonyabb áron igyekszik a kívánt cikkhez jutni). Bizonytalanná teszi a gazdálkodást továbbá az a körülmény is, hogy a gazdasági életből nem kizárható még ki a természeti, anyagi tényezők meghatározó szerepe. Amíg a társadalom nem képes uralma alá vonni az objektív természeti adottságokat és saját viszonyait, addig „szükszerűen megmarad az állandó ellentét a biztos és a bizonytalan között az emberi társadalom fejlődésfolyamatában, kiváltképpen anyagi természeti és társadalmi életfeltételei feletti uralma elérésére irányuló szakadatlan előrehaladásában”.²⁴⁹

A termelő tevékenység, amelynek egyik jellemzője a kockázat, a valóságban folyik le, történelmileg változó körülmények között. Ebből következően a termelési kockázat jegyei az egyes társadalmi-gazdasági alakulatok termelő tevékenységében eltérő konkrét formákban és összefüggésekben valósulnak meg. A termelési kockázatnak tehát a többi kockázatformától eltérő alapvető jellegzetessége, hogy keletkezésében és alakulásában konkrét politikai, társadalmi, gazdasági és jogi tényezők meghatározó szerepet töltenek be.

Korunk jellemzője, hogy egymás mellett két teljesen ellentétes politikai és gazdasági világrendszer létezik. Nincs azonban lényeges különbség a két rendszer között a termelés technikai szervezettsége, a természet tárgyainak technikai elsajátítása tekintetében. Valamely erőmű, bányauzem vagy gyár a technika alkalmazása vonatkozásában teljesen azonosan funkcionál szocialista és nem szocialista társadalmi-gazdasági körülmények között. Nincs különbség abban a tekintetben sem, hogy mind a szocialista rendszer, mind pedig a tőkés rendszer árutermelést folytat. A két rendszerben folyó termelő tevékenység között az alapvető objektív különbséget az uralkodó elsajátítási mód: a társadalmi tulajdon és a magántulajdon jelenti. Ez a különbség nyomja rá bélyegét a szocialista vagy a tőkés viszonyok között folyó politikai, társadalmi és gazdasági cselekvésekre, és ennek megfelelően más-más a termelési kockázat gazdasági és társadalmi valóságtartalma is. A különbségek a következő főbb vonásokban foglalhatók össze:

- a) A tőkés társadalmi termelésnek a magántulajdon szerinti megosztottsága megnöveli a gazdasági célkitűzések bizonytalanságát, fokozza a gazdasági döntések kockázatát. — A szocialista tervgazdálkodás lehetővé teszi a ter-

²⁴⁹ E. Buchholz—D. Seidel: Zur Berücksichtigung des Wirtschaftsrisikos im Strafrecht der DDR Staat und Recht, 1964. 8. sz. 1378. old.

melési folyamatok nagymértékű átfogását és előrelátását, ezáltal csökkenti a gazdasági döntések kockázatának a nagyságát.

- b) Tőkés viszonyok között a gazdasági célkitűzések eredményes megvalósítása a termelők számára létkérdés, mert ha rosszul ítélik meg döntéseik várható következményeit — függetlenül attól, hogy körültekintően vagy könnyelműen jártak-e el — egzisztenciális bukásuk vagy anyagi helyzetük rosszabbodása lesz a következmény. — A szocialista gazdaságban a gazdasági döntést hozó személy nem a saját vagyonával kockáztat, hanem a társadalom tulajdonát képező vagyontárgyakkal, ennél fogva döntésének eredménytelensége számára általában nem anyagi jellegű egzisztenciális kérdés.
- c) A magántermelők között élethalálharc folyik a kedvező piaci lehetőségek megszerzéséért. A kockázat eredményességéhez ezért elválaszthatatlanul hozzátartozik az ellenfél legyűrése, a konkurens fél gazdasági hatalmának csökkentése. — A szocialista vállalat működésétől idegen a másik vállalat rovására folyó nyereszkesedés, az ilyenfajta vállalati tevékenység a kockázatos cselekvések körébe etikai és jogi szabályozási okok miatt nem vonható.
- d) A kapitalista elsősorban azt kockáztatja, ami nem az övé, vagyis a megvásárolt munkaerőt, pontosabban annak tulajdonosát, a munkavállalót; a munkás életét, testi épségét és egészségét. — A szocialista társadalmi-gazdasági viszonyokkal összeegyeztethetetlen a munkavállalók életének, testi épségének vagy egészségének a kockáztatása.
- e) A tőkést a léte arra kényszeríti, hogy minél alaposabb, körültekintőbb számításokkal oldgassa gazdasági döntései várható következményeit, ezért általában tartózkodik a merész, könnyelmű vállalkozásoktól. — A szocialista tervgazdálkodásból folyó nagyobb termelési biztonság, valamint a nem saját vagyon kockáztatása fokozza a gazdasági vállalkozások merészségét, de egyúttal megnövelheti az elhatározások könnyelműségét.

A szocialista tervgazdálkodás és a termelésnek a tulajdon szerinti egységesítése számos bizonytalansági tényezőt kiiktat a termelési folyamatokból és visszaszorítja a véletlen események jelentkezését. A szocializmus mai fejlettségi fokán azonban számolnunk kell még a jövőre vonatkozó társadalmi-gazdasági cselekvésekben a kockázatvállalásokkal. A szocializmus jelenlegi viszonyai között termelő ember — mint közösségi lény — nem ura léte valamennyi ismert, illetőleg kevésbé ismert természeti feltételének. Ebből következik az is, hogy termelési viszonyai technikai-gazdasági oldalának számos összefüggését csak tendenciáiban képes előre látni, csak ezekhez mért gazdasági döntéseket tud hozni, amelyek egyes esetekben — éppen a tendencijelleg miatt — nem eredményezik a kívánt hatást. Hatalmában tartja viszont — mint közösségi lény — termelési viszonyainak társadalmi-gazdasági oldalát, annál fogva, hogy az uralkodó gazdasági hatalmi struktúra a társadalmi tulajdon. A társadalmi tulajdon körén belül folyó gazdasági mozgás felmérhető, hatása kiszámítható és előrelátható, központi akarattal szabályozható. A társadalmi tulajdon biztonságossá teszi azokat a gazdasági döntéseket és cselekvéseket is, amelyek realizálása már másik tulajdonformával való viszony útján történik meg. A társadalmi tulajdon már a léténél fogva magában foglalja azt,

hogy az összközösségi érdeket szolgáló egyéni döntések kockázatának nagy részét a társadalom viseli.

A szocialista társadalomnak önmagával és tagjaival szemben fennálló felelőssége szükségessé teszi a népgazdasági szintű termelési folyamatok központi akarattal történő szabályozását. Ez a szabályozás azonban nem lehet korlátlan, a központi akarat érvényesítésének az emberi lét objektív törvényszerűségei, elsősorban az adott, megismert és felhasználható természeti feltételek határt szabnak. A gazdaság hatalmi irányítása szükségképpen csak meghatározott objektív mozgáshatáron belüli viszonyokra vonatkozhat, ennél fogva aránylag csekély lehetőséget ad a megszokott, a kipróbált módszerektől, cselekvésfolyamatoktól való eltérésre. A gazdasági struktúrában a hatalmi elemek megerősödése hosszabb-rövidebb idő múlva lelassítja a technika fejlődését, a gazdasági tevékenységnek éppen a túlzott biztonságossági kényszere miatt, tehát kiéleződnek a termelési viszonyok technikai-gazdasági és társadalmi-gazdasági oldala közötti ellentmondások (a hagyományos felfogás szerint a termelőerők jellege és a termelési viszonyok közötti ellentmondások). Ez az ellentmondás irányított gazdaságban különösebb megrázkódás nélkül is feloldható olyképpen, hogy a központi akarat szabadabb mozgást biztosít technikai-gazdasági vonatkozásban a termelési viszonyok számára. Az ilyen mozgásszabadság lehetővé teszi, hogy a társadalom az uralmát eddig nem ismert természeti feltételekre is kiterjessze, ugyanakkor azonban lazítja a gazdasági döntések és cselekvések hatásának kiszámíthatóságát.

Ha tehát a szocialista társadalom az egyéni gazdasági döntések körét, súlyát növeli (ami pedig a társadalmi-gazdasági fejlődés érdekében elkerülhetetlen), akkor vállalnia kell a pontosan fel nem mérhető hatású egyedi intézkedések esetleges hátrányos következményeinek viselését; más szóval, meg kell engednie, hogy a társadalmi vagyonnal gazdálkodó személyek különféle gazdasági érdekeket és értékeket közvetlen veszélynek tegyenek ki. A gazdaság területén a kockázatvállalás jogi megengedettsége objektív szükségszerűségből fakad.

2. A termelési kockázat egyedi jellemzői a következőkben határozhatók meg:

a) *A kockázat tárgya: anyagi érték, illetőleg anyagi viszony.* Anyagi értékeken és anyagi viszonyokon ezeknek a közgazdasági fogalmaknak jogi értelmezésű meghatározottságát értjük, figyelemmel arra, hogy a termelési kockázatot a jogi megengedettség szempontjából vizsgáljuk.

Az anyagi érték jogi megfelelője a vagyon. A vagyon polgári jogi fogalom, és valamely személy vagyoni érdekű jogainak és kötelezettségeinek összességét jelenti. A vagyonon, mint egészen belül aktív (jogok) és passzív (kötelezettségek) vagyont különböztetünk meg. Az aktív vagyon egyes elemeit vagyontárgyaknak nevezzük. A vagyontárgyak dologi formában, illetőleg vagyoni értékű jogok és törvényes érdekek (eszmei) formájában léteznek.²⁵⁰

²⁵⁰ A vagyon fogalom meghatározásánál Világi és Eörsi felfogását vettük alapul. Lásd: *Világi Miklós—Eörsi Gyula: Magyar polgári jog. I. kötet.* Budapest, 1965, 177. old.

A vagyon fogalma feltételez valamely természetes vagy jogi személyt, aki (mennyiségben és minőségben) meghatározott dolgok, illetőleg pénzürtékben meghatározott jogok vagy törvényes érdekek tekintetében más személyekkel szemben jogosultként vagy kötelezettként lép fel. Szocialista viszonyok között a termelési feladatokat szolgáló dolgok, valamint vagyoni értékű jogok és törvényes érdekek jogosultja és kötelezettje (elenyésző hányadtól eltekintve) magánszemély nem, hanem csak *jogi személy* lehet. A termelési feladatokat azonban természetes személyek látják el, akik e tevékenység vonatkozásában a jogi személy megbízottaként járnak el. *Tevékenységüket — jogi szempontból — a megbízó és a megbízott közötti kötelmi viszony jellemzi.* A megbízottként eljáró gazdasági funkcionáriusok kockázatvállalásai a megbízó vagyonát veszélyeztetik, siker esetében pedig a megbízó vagyonát növelik, illetőleg sikertelenség esetén a megbízó vagyonát csökkentik. A vagyonsökkenés akként nyilvánul meg, hogy vagy az aktív vagyon kisebbedik, vagy pedig a passzív vagyon növekedik. *A sikertelen kockázat az anyagi értékek vonatkozásában vagyoni hátrány formájában jelentkezik.*

Az anyagi viszony jogi megfelelője a polgári jogi viszony, amely a szocialista társadalomban (az állam gazdasági irányító funkciójának megfelelően) kiegészül a gazdasági igazgatási viszonyal. A polgári jogviszony alanyai a termelési szférában az egyes jogi személyek (vállalatok, szövetkezetek, intézmények), amelyek egyúttal a gazdasági igazgatási viszonyok címzettjei. A gazdaságban résztvevő jogi személyek a polgári viszonyaik tekintetében egyenjogúak, míg az igazgatási viszonyaik vonatkozásában közöttük alá- és fölérendeltség érvényesül. A jogi személyek polgári jogi és igazgatási jogi viszonyai a velük megbízotti kapcsolatban álló természetes személyek tevékenységében konkretizálódnak. Ezek a természetes személyek egyenjogúak a polgári jogviszonyok létesítésében, míg az igazgatási viszonyok esetében utasítások, rendelkezések, előírások végrehajtására kötelesek.

A szocialista gazdaságban az igazgatási jogszabályok (rendelkezések, utasítások stb.) funkciója — témánk vonatkozásában — az, hogy a polgári jogi viszonyokban kifejezésre jutó gazdasági vállalkozások bizonytalanságát csökkentse. A gazdasági igazgatási (jog)szabályok a gazdálkodó egységekben (a jogi személynél) működő személyek számára kötelező gazdasági magatartásformákat írnak elő, ezáltal az árutermelésből objektíve folyó véletlen szerepét visszaszorítják.

Az egyes egyének kockázatvállalásai tehát nemcsak megbízó—megbízotti (vállalaton belüli) vonatkozásban, hanem népgazdasági szinten is változásokat eredményezhetnek. Sikertelenség esetében az adott (és esetleg a vele kapcsolatban álló) gazdálkodási egységet érintő polgári jogi viszonyok sérelmet szenvedhetnek, *népgazdasági érdeksérelem* következik be.

b) A termelési kockázat egyedi jellemzője, minden más kockázattól eltérő egyedi sajátossága, hogy az adott esetek többségében magatartás-sorozatok kölcsönhatása alakítja ki a végső következményt. Ha a kockázat más fajtáit szemügyre vesszük, kitűnik (különös élességgel a közlekedési kockázatnál), hogy a döntés — veszélyhelyzet — kedvező, illetőleg kedvezőtlen eredmény folyamat sokszor pillanatokon belül vagy igen rövid idő alatt lezajlik. A kockázat következményét sok esetben egyetlen magatartással megindított okozatosság idézi elő.

A (csere- és elosztási viszonyokat is magában foglaló) *termelés* viszonylag hosszú időmúlást igénybe vevő, több változási periódusra tagolható, egyéni célokkal és érdekekkel rendelkező emberek kölcsönös viszonyaiban realizálódó változásfolyamat. A kockázatvállalás sikere vagy sikertelensége tehát nem mérhető le feltétlenül már a döntést követő első termelési periódus eredményeiben. A termelési kockázat — népgazdasági szintű vállalkozások esetében — sokszor a fogyasztás növekedése ellenében hat, de éppen a fogyasztás perspektivikus növelésére irányul. A nem népgazdasági, hanem vállalati szintű kockázat esetében viszont az egyes üzleti vállalkozások konkrét hátrányokat okozhatnak, ugyanakkor az ezekre a vállalkozásokra alapított más kockázatvállalások a korábbi veszteségeket jóval meghaladó nyereséghez juttatják a vállalatot és a vállalat dolgozóit.

A termelési kockázat sikerét vagy sikertelenségét tehát sohasem az egyes elszigetelhető termelési periódusok eredménye mutatja, hanem a kockázatvállalásban kitűzött (és esetleg több termelési szakaszon végigvonuló) feladat teljesítésének kedvező vagy kedvezőtlen megvalósítása.

c) A termelési kockázat egyes esetekben mérhető, más esetekben viszont nem. A termelési kockázat mérhetőségén kettős feltételt értünk. A mérhetőség elsősorban a *kalkuláció* lehetőségét, másodsorban pedig a kockázatvállalás *hatásának kiszámíthatóságát* jelenti.

Az első feltételnek valamennyi termelési kockázat megfelel, tekintettel arra, hogy pénzértékkel kifejezhető anyagi jelenségekre (dolgokra és emberi viszonyokra) vonatkozik. A kockázatot vállaló személy Ft pontossággal meghatározható számítási adatokból indul ki, egzakt módon felmérheti az anyagi befektetést és a várható anyagi hasznot. A második feltétel, a kockázatvállalás kiszámíthatósága azonban már nem jellemző valamennyi termelési kockázatra. A kockázatvállalás következményeinek kialakulásában ugyanis a kockázatvállaló személy magatartásán kívül a természeti tényezőknek és a társadalmi tényezőknek (más személyek gazdasági döntéseinek) jelentős meghatározó szerepük van. A mezőgazdasági termelés pl. még ma is a legkockázatosabb tevékenységnek tekinthető, ugyanis az időjárási viszonyok túlnyomó részének kielégítő szabályozását ez ideig nem sikerült megoldani. Ami pedig a társadalmi tényezők szerepét illeti, megállapíthatjuk, hogy annál biztosabb valamely termelési célkitűzés megvalósítása, minél kevesebb ellentétes érdekű akarat vesz részt a realizálási feltételek összességében. Szocialista termelési viszonyok között a termelési döntések hatásának kiszámíthatóságát egyes gazdasági ágak, sőt a népgazdaság vonatkozásában ellentétes (megsemmisítő) irányú társadalmi tényezők, a társadalmi tulajdon uralkodó jellege miatt, általában nem befolyásolják. A társadalmi tényezők akkor éreztetik hatásukat a termelési kockázatvállalásban, amikor a szocialista állam szélesíti a piaci viszonyokat. A piacon kialakuló értékítéletek jelentős mértékben fokozhatják a gazdasági döntések bizonytalanságát és ezzel együtt a nem mérhető kockázat terének kiszélesedését.

A termelési kockázat mérhetősége kérdésének lényegét a magunk részéről abban fogalmazzuk meg, hogy vannak olyan gazdasági helyzetek, amikor nem határozható meg pontosan előre az a kör, amelyen belül a kockázatvállalás esetleges

hátrányos hatása érvényesülhet. A kockázatvállalás hatókörének pontos felmérését az egyes termelési folyamatokban kisebb vagy nagyobb intenzitással jelentkezhető olyan természeti vagy társadalmi feltételek akadályozzák, amelyekre a kockázatvállaló személy nem képes magatartásának irányító hatását érvényesíteni, amelyeket nem képes uralma alá vonni, és ezért ezek tőle független véletlenül a veszélyhelyzet terjedelmét megnövelik.

A termelési kockázat esetében a veszélyeztetett érték és a célkitűzésben számításba vett érték között az *arányosítási művelet* lényegesen könnyebben végezhető el, mint a kockázat egyéb fajainál. A kockázatvállalás pénzértékben meghatározható anyagi javak, illetőleg pénzértékben általában kifejezhető társadalmi viszonyok tekintetében történik. Ezt a jellegzetességet többek között *Seidel* is hangoztatja. A megengedett termelési kockázat egyik ismertetőjegye — mondja —, „hogy arányosságnak kell fennállnia a cselekmény értéke (vagyis a cselekmény népgazdasági jelentősége; amit általában a gazdasági értékben kifejezhető oldala mutat, de más jellemzők, pl. eszmei értékek is meghatározhatnak) között, valamint a cselekménnyel veszélyeztetett értéktárgy és a veszély foka között”.²⁵¹

A hazai irodalomban *Békés* mutat rá legjellemzőbben a termelési kockázat arányosság-kritériumának egzakt felmérési lehetőségére. E vonatkozásban a következőket írja: „Értékesíthet-e árucikket az exportáló vállalat akár az önköltségi ár alatt, ha a kár ellenében valamely külföldi piacra behatolás és a jövőben nyereséggel záruló üzletkötések lehetősége látszik biztosítottnak? Ár alatt piacra dobhatja-e termékeit a termelőszövetkezet a környéken, ha az áru megromlásától és attól kell tartani, hogy az eladhatatlan gyümölcsöt még a sürgős szállítás költségei is terhelik? — Vásárolhat-e több millió forint értékben új termelőeszközöket vagy találmányt az iparvállalat, ha ennek ellenében három év múlva (de csak három év múlva) jelentős haszon ígérkezik, míg addig veszteséggel kell termelnie? Ha e kérdésekre igenlő választ adunk, a megengedett rizikót elismerjük.”²⁵²

Békés gondolatait azért is értékesnek tartjuk, mert rámutatnak a megengedett termelési kockázatnak az arányossággal kapcsolatos további specifikumára, nevezetesen arra, hogy az arányosságot nem feltétlenül a döntést közvetlenül követő eseményszakasz eredménye vonatkozásában kell értelmeznünk, hanem a döntéshozatal folyamatát kapcsolódásaiban és végső kifejelettségében kell vizsgálnunk. Az arányosság feltételének tehát megfelelhet az a kockázatvállalás is, amely a lefolyása során átmeneti károkkal jár.

d) *A termelés területén az egyes gazdasági feladatok jellegére tekintettel — a gazdaság központi irányítása esetében — bizonyos típushelyzetek alakíthatók ki. A típushelyzetek létrehozására a szocialista állam (de igen sokszor a nem szocialista állam is) gazdasági szabályozókat vesz igénybe, amelyek egy része jogi szabályozó, vagyis jogszabály formájában funkcionálhat. A jogi eszközökkel szabályozott*

²⁵¹ *D. Seidel: Risiko in Produktion und Forschung. 178. old.*

²⁵² *Békés Imre: I. m. 312. old.*

területeken a címzettek csak meghatározott gazdasági ténykedéseket végezhetnek, a kockázatvállalás tehát csak odáig terjedhet, ameddig azt az igazgatási szabály konkrétan megengedi.

e) *A termelés területén a sikertelen kockázat* — miként az a) pontnál már érintettük — vagyoni hátrány vagy népgazdasági érdeksérelem formájában jelentkezhet. *Vagyoni hátrányon* értjük — büntetőjogi értelemben — a vagyonban okozott kár és az elmaradt vagyoni előny együttes összegét (Btk. 137. § 4. pont). A kár a vagyonban bekövetkezett értékcsökkenés (amely vagy az aktív vagyontárgyak fogyásában, vagy a passzívák növekedésében jelentkezik). Az elmaradt vagyoni előny — a Btk. indokolása szerint — az az érték, amellyel a károsult vagyona gyarapodott volna, ha a károsító magatartás (a bűncselekmény) nem következett volna be.

A népgazdasági érdeksérelem olyan fogalom, amely mindig a gazdálkodásra vonatkozó köteleességszegés függvénye. Ha pl. a kötelesség a lakosság ellátását szolgáló áruválasztékkal kapcsolatos, akkor a köteleességszegés eredménye a lakosság ellátásához fűződő érdeksérelem, ha a kötelesség szoros anyaggazdálkodásra vonatkozik, akkor az érdeksérelem az adott terület anyaggazdálkodásában jelentkezik. A népgazdasági érdeksérelem azt juttatja kifejezésre, hogy a köteleességszegés eredménye nemcsak vagyoni hátrány lehet, mert a magatartás akkor is büntetendő, ha a gazdálkodó szervezet részére a köteleességszegés esetleg előnyt jelent, pl. olyan termék előállítás, amely meg nem engedett, de gyártása a gazdálkodó szervezet nyereségét növeli, vagy nyereséget nem növelő termék előállításának kötelességellenes elmulasztása.²⁵³

3. Hatályos büntetőjogunk a termelő tevékenységgel általánosságban együttjáró anyagi jellegű veszélyeztetést nem tiltja, tehát meghatározott feltételek esetében megengedi a kockázatvállalást, még akkor is, ha abból vagyoni hátrány vagy gazdasági érdeksérelem következik be.

A termelési kockázattal a hatályos Büntető Törvénykönyvünk két büntető jogszabályát állíthatjuk viszonyba. Az egyik büntető jogszabály a *hűtlen kezelés*, a másik büntető jogszabály pedig a *gazdálkodási kötelesség megszegésének* törvényi feltételeit tartalmazza. (A 320. §-ban meghatározott *hanyag kezelést* itt nem emeljük ki önálló bűncselekményként, mivel ennek a bűncselekménynek a lényegadó vonása a gondatlanság és a hanyagság. A gondatlanság és a hanyagság viszont — megítélésünk szerint — eleve kiesik a megengedett kockázat köréből.)

A Btk. 39. §-ában szabályozott *hűtlen kezelés* megvalósításának feltételei:

- vagyonkezelői megbízásból folyó kötelesség szándékos megszegése,
- a köteleességszegéssel okozati összefüggésben,
- vagyoni hátrány szándékos előidézése.

A három büntethetőségi feltétel közül az elsőt kell közelebbről megvizsgálunk. Már többször említettük, hogy a mi szocialista viszonyaink között a termelő tevékenység társadalmi tulajdont képező vagyontárgyak felhasználásával a

²⁵³ Lásd a Btk. 288. §-hoz fűzött miniszteri indokolást.

társadalmi vagyon gyarapítása érdekében folyik. A termelő tevékenység személyes szereplői tehát nem saját, hanem *idegen vagyonnal* gazdálkodnak, a *tulajdonossal* (az állammal vagy a szövetkezettel) a munkaviszonyukból vagy a tagsági viszonyukból folyó *vagyonkezelői megbízás* alapján. A munkaviszony, illetőleg a szövetkezeti tagsági viszony létrejötte egyúttal *kötelmi viszonyt* is kialakít, amelynek gazdasági tartalmát a vagyonkezelés, jogi tartalmát pedig a Ptk. XL. fejezetében szabályozott megbízás adja.

A *vagyonkezelés* a megbízó jogi személy vagyontárgyainak felhasználását és gyarapítását magában foglaló gazdasági tevékenység. A *megbízás* a vagyonkezelő gazdasági tevékenységét meghatározó kötelezettségeket tartalmaz. Ezek a kötelezettségek a következőkben foglalhatók össze:

- a) A vagyon kezelését a *megbízó utasításai* szerint kell végezni. A vagyonkezelő csak akkor térhet el az utasításoktól, ha ezt a megbízó érdeke feltétlenül megköveteli és a megbízó előzetes értesítésére már nincs mód.
- b) A vagyonkezelést a *megbízó érdekeinek* megfelelően kell ellátni.
- c) A megbízott köteles a *megbízót figyelmeztetni*, ha az ésszerűtlen vagy szakszerűtlen utasítást ad.
- d) A megbízott köteles a tevékenységéről a *megbízót* meghatározott esetekben *tájékoztatni*.
- e) A megbízott *személyesen köteles eljárni*. (Egyes esetekben azonban más személy közreműködését is igénybe veheti.)

A *megbízott vagyonkezelő tehát a köteleességét akkor szegi meg, ha:*

- a *vagyonkezelés során eltér a megbízó utasításaitól;*
- a *vagyonkezelés során a megbízó érdekeivel ellentétes intézkedést tesz*, illetőleg *nem intézkedik* akkor, amikor a megbízó érdekei ezt szükségessé teszik;
- *nem figyelmezteti a megbízót*, ha az szakszerűtlen vagy ésszerűtlen utasítást ad;
- *más személy közreműködését igénybe veszi* a megbízó tudta és hozzájárulása nélkül.

A *hütlén kezelés*, mint bűncselekmény, *feltételét képező köteleességszegés* az előzőekben felsorolt aktív vagy passzív magatartásokkal valósítható meg. A hütlén kezelés tartalmát képező polgári jogi szabályok a vagyonkezelés körébe tartozó *vagyontárgyak veszélyeztetését nem tilalmazzák*, és *kötelező gazdasági tevékenységmódokat sem írnak elő* (a termelés, elosztás, forgalom tekintetében), ennél fogva a *vagyonkezelő kockázatvállalásai* — büntetőjogi vonatkozásban — *nem minősülnek tiltott cselekménynek*. Más megfogalmazásban: a *sikertelen kockázatvállalás* (ha ez nem kifejezetten a megbízó utasítása ellenére, vagy nem kifejezetten a megbízó érdekeinek ellenére stb. történik) *nem értékelhető köteleességszegésként*, és ennél fogva hütlén kezelést sem valósít meg.

Ezt az elvet egyébként az NSZK Btk-jának kommentárja is hangsúlyozza. A 266. §-hoz (hütlén kezelés) fűzött magyarázat szerint: „Az a kockázatos üzletkötés, amely a megbízó hátrányára megy végbe, nem minősül minden esetben hütlén kezelésnek. Mindenesetre vannak bizonyos területek, ahol nincs megengedve a megbízottnak, hogy kockázatos ügyleteket kössön, mint pl. a gyámnak a gyámolt viszonylatában. A gazdasági élet más szféráiban ellenben a kockázatos üzletkötés nem képez sem

jogi rendelkezési hatalommal való visszaélést, sem kötelességszegést . . . A vagyon veszélyeztetésében rejlő hátrányt már a döntésnél kiegyensúlyozhatja a várható haszon.”²⁵⁴

Felfogásunkhoz közelálló álláspontot képvisel a hazai irodalomban *Wiener* is. Eszerint: „A vagyonkezelési megbízáson alapuló kötelesség megszegésének káros következménye a gazdálkodó egységnél jelentkezik közvetlenül, s az ilyen jellegű kötelességszegéssel kapcsolatban sor kerülhet a gazdaságilag indokolt kockázatvállalás büntetőjogi tolerálására . . .”²⁵⁵

A saját felfogásunk az elvi megegyezés ellenére abban különbözik *Wiener* nézetétől, hogy a vagyonkezelés körében a nem kifejezetten utasításellenes és nem kifejezetten a megbízó érdekeit sértő kockázatvállalást *nem tartjuk kötelességszegésnek*. Egyébként *Wiener* példái is a saját álláspontunkat támasztják alá, éppen ezért indokoltnak tartjuk az ismertetésüket: „Egy közzétett döntés kimondja, hogy az állami vállalat vezetőjének az üzletvitel, a szokásos vállalati kereskedelmi tevékenység körébe tartozó cselekményei, nevezetesen olyan — *különbén nem kifogásolható* — (saját kiemelésünk: E. E.) üzletkötősei, amelyek a vállalatra nézve gazdaságilag esetleg nem kedvezőek, de amelyeket a vezető az adott üzleti körülmények mérlegelésével kedvezőnek, illetve elfogadhatónak ítélt meg, nem valósítanak meg társadalmi tulajdon elleni büntetést (BJD 1438). Egy másik, közzé nem tett döntésben arra mutatott rá a bíróság, hogy a hűtlen kezelést még akkor sem lehet megállapítani, ha a mérlegelés körében a vezetők történetesen rosszul választották volna meg a megoldás módját és így keletkezett volna a kár.”²⁵⁶

A másik tényállás, amelynek a termelési kockázat viszonylatában jelentősége van, a *Btk. 287. §-ában* meghatározott *gazdálkodási kötelesség megszegése*.

A törvényi tényállás megvalósulásának feltételei:

- a gazdálkodásra vonatkozó meghatározott kötelesség megszegése,
- ezzel okozati összefüggésben
- népgazdasági érdeksérelem előidézése (szándékosan vagy gondatlanul).

A tényállási elemek közül itt is *a kötelességszegést* kell megvizsgálnunk.

Mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy a gazdálkodással kapcsolatos nem valamennyi kötelesség megszegése hoz létre büntetőjogi felelősséget, hanem csak azok a kötelességszegések, amelyeket a büntető jogszabály tételesen felsorol.

Ezek: *termék*

- előállítására,
- felhasználására,
- forgalmára,
- bejelentésére,
- rendelkezésre bocsátására,
- készletben tartására,

²⁵⁴ Strafgesetzbuch. Beck, sche Kurz-kommentare. München, 1975. 1277. old.

²⁵⁵ *Wiener A. Imre*: A gazdasági vezetők. 185. old.

²⁵⁶ Uo.

— kezelésére vonatkozó köteleességek, amelyeket *jogszabály*, vagy a jogszabály kibocsátására jogosult szerv *rendelkezése* ír elő.

Két alapvető különbségre kívánunk rámutatni, amely két különbség a vagyongazdálkodási köteleesség és a gazdálkodási köteleesség között fennáll.

a) *A vagyongazdálkodási köteleességek körében lényegesen tágabb körök van az önálló gazdasági döntéseknek*, mint a gazdálkodási köteleességek körében. A vagyongazdálkodást ugyanis csak a kivételesen adott konkrét megbízói utasítások kötik, míg a gazdálkodási köteleességgel kapcsolatos jogszabályok és rendelkezések a konkrét esetekre is irányadó, kötelező magatartásformákat állapítanak meg.

b) *A vagyongazdálkodásra vonatkozó jogviszony csak két személy* (a megbízó és a megbízott) között áll fenn, és a két fél kölcsönös megegyezésével bármikor módosítható a jogviszony *gazdasági tartalma*. A gazdálkodással kapcsolatos jogviszony a szocialista tervgazdálkodás szerves része, és ennek a jogviszonynak *mindenki kötelezettje*, aki jogszabály vagy hatósági rendelkezés alá eső gazdasági tevékenységet végez (nemcsak a szocialista, hanem az azon kívüli termelési szektorban is); a gazdasági jogszabály tartalmát csak a kibocsátó szerv módosíthatja.

Ebből a szembeállításból, de különösképpen a gazdálkodásra vonatkozó jogszabályok tartalmából az következik, hogy a *szabályozott gazdasági tevékenység vonatkozásában általában nincs lehetőség a kockázatvállalásra*. A jogszabályokkal irányított gazdálkodási területen a címzett gazdálkodó személy *csak abban az esetben vállalhat kockázatot, ha a jogszabály döntési alternatívákat vagy mérlegelést engedélyez*.

Felfogásunkkal teljesen megegyező álláspontot képvisel a hazai büntetőjogi irodalomban *Wiener* is. „E törvényi tényállás alkalmazásakor — írja — nem a döntések gazdaságosságát kell vizsgálni, mert előfordulhat, hogy a gazdálkodó egységnek éppen a köteleesség nem teljesítése a gazdaságos. Ez a törvényi tényállás olyan társadalmi érdekek érvényesülését hivatott szolgálni, amelyek a kockázatvállalás keretében nem oldódnak fel.”²⁵⁷ Továbbá: „... a gazdasági vezető nem szegheti meg abból az indokból a keretet kitöltő szabályokban előírt köteleességét, hogy a köteleesség teljesítésénél is hatékonyabban kívánja az előírt célt szolgálni. Ha a gazdasági vezető lehetőséget lát ilyen megoldásra, akkor csak külön engedély birtokában térhet el a rendelkezéstől. Enélkül a gazdasági vezető nem vállalhat kockázatot, mert ez a kockázat nem a termelés gazdaságossága keretében jelentkező kockázatvállalás, hanem tulajdonképpen a felelősségre vonásnak a kockázata.”²⁵⁸

Fejtegetéseink összegezésésképpen megállapíthatjuk, hogy a büntetőjog a termelési kockázatot — függetlenül a vagyoni hátránytól vagy a népgazdasági érdeksérelemtől — az alábbi esetekben engedi meg:

²⁵⁷ *Wiener A. Imre*: A gazdasági vezetők. 188—189. old.

²⁵⁸ *Wiener A. Imre*: A gazdasági vezetők. 203. old.

- ha a vagyoni hátrányt vagy a népgazdasági érdeksérelmet nem a vagyonkezelésre vonatkozó kötelességszegés, illetőleg meghatározott termékek esetében nem gazdálkodási kötelesség megszegése idézte elő;
- ha a gazdálkodásra vonatkozó igazgatási szabályok címzettje a népgazdasági érdeksérelmet alternatív döntési lehetőség vagy mérlegelési lehetőség körében kockáztatva okozta;
- ha a kockázattal előidézett vagyoni hátrány összege a 2000 Ft-ot (a szabálysértési értékhatárt) nem haladja meg.

Az első és a harmadik esetben a kockázat azért megengedett, mert a kockázatvállalás nem diszpozíciószerű cselekmény. A második esetben a bűnösségi körülmények a döntőek, és amennyiben a megengedett kockázat szubjektív feltételei fennforognak, a cselekmény bűnösség hiánya miatt nem minősül bűncselekménynek.

IV. FEJEZET

A MEGENGEDETT KOCKÁZAT HELYE A BÜNTETŐJOGI FELELŐSSÉGI RENDSZERBEN

1. Nézetkülönbségek a megengedett kockázat büntetőjogi rendszerbeli helye tekintetében

A szocialista és a nem szocialista büntető jogtudomány képviselőinek felfogása teljesen megegyezik abban a tekintetben, hogy a megengedett kockázat jellemzőinek megfelelő magatartás — függetlenül az esetleges hátrányos következményektől — nem bűncselekmény, a megengedett kockázat tehát *büntetőjogi felelősséget kizáró körülmény*. Az egyes vélemények azonban már élesen elkülönülnek abban a kérdésben, hogy a megengedett kockázat a büntetőjogi felelősségnek melyik pozitív feltételét hatálytalanítja. A nézetek alapvetően három csoportba sorolhatók: a megengedett kockázat a cselekmény *jogellenességét*, illetőleg *társadalomra veszélyességét*, vagy a kockázatot vállaló személy *bűnösségét* zárja ki. Vizsgáljuk meg egyenként a különböző felfogásokat.

a) A megengedett kockázat értékelése a jogellenesség körében

Az a nézet, hogy a megengedett kockázat a cselekmény jogellenességét kizáró körülmény, első ízben a polgári német neoklasszikus iskola és a finális cselekménytan képviselőinek tanításában kapott helyet. Több hazai szerző felfogására is hatást gyakoroltak az ide sorolható egyes elméletek, ennél fogva ennek a résztémának a német dogmatika szerinti tárgyalása mutatkozik indokoltnak.

Az általunk ismert elméletek két fő csoportra oszthatók: a megengedett kockázat az *alaki jogellenességet*, illetőleg az *anyagi jogellenességet* zárja ki.

1. A megengedett kockázatban *alaki jogellenesség* hiányát látó felfogások többségükben a *szociáladekvanciáról* szóló tanításon alapulnak. A szociáladekvancia általános tételei a következőkben foglalhatók össze:

— Valamely tényállásban megjelölt jogtárgysértést jogszerűnek kell tekinteni, hogyha az adott cselekmény a modern civilizáció és az általános életszínvonal emelkedését szolgálja. A modern társadalom nem akar lemondani a technikai fejlődéssel járó előnyökről és örömökről még akkor sem, ha a cselekmény egyes konkrét esetekben veszélyt vagy kárt idéz elő. A közösség elfogadja a hátrányokat, mert a jogrend megítélése szerint az előnyök lényegesen meghaladják azokat.

- Adott cselekmény jogszerűsége feltételezi, hogy a tevékenység kifejtője a lehetséges veszélyeket biztonsági intézkedésekkel a minimumra csökkentette. A szociáladekvancia mértéke „az emberi érintkezésben megkívánt gondosság”.
- A szociáladekvancia független a cselekvő személy céljától.²⁵⁹

Az egyes nézetek megegyeznek abban, hogy a szociáladekvancia a cselekmény alaki jogellenességét kizáró körülmény, különböznek azonban abban, hogy a szociáladekvancia a *különös részbeli tényállásszerűséget* (a diszpozíciószerűséget), vagy pedig a *teljes tényállásszerűséget* zárja-e ki. Ennek megfelelően egyes szerzők a megengedett kockázatot a cselekmény diszpozíciószerűségét kizáró körülménynek tekintik, mások viszont a teljes tényállás körében negatív büntethetőségi feltételként értékelik.

a) A megengedett kockázat a *cselekmény diszpozíciószerűségét* zárja ki.

E nézet legismertebb képviselői: *Welzel, Jescheck, Schmidhäuser* és *Hirsch*.

Welzel alapgondolata, hogy „a szociáladekvancia a tényállásszerű magatartást kizáró olyan körülmény, amely a közösségi élet szociáletikai rendjében (a szokásjogban) gyökerezik”²⁶⁰ „A szociáladekvát veszélyeztetés egyik változata a veszélyes üzemek működésével kapcsolatos megengedett kockázat; ilyen üzemek mindenekelőtt a létfontosságú iparágak: a bányák, a köfajtók, a gyárak, a házépítő üzemek stb., továbbá a modern közlekedési berendezések: a vasút, a gépkocsi, a repülőgép, valamint a sport és az orvosi gyógyító tevékenység stb. Minél értéke-
sebb társadalmilag a megvalósítandó célkitűzés, annál messzebbmenően engedi meg a jog a jogtárgyak veszélyeztetését olyan cselekményekkel, amelyek ilyen célok eléréséhez szükségesek.”²⁶¹

Jescheck felfogása szerint „nem kevés azoknak a cselekményeknek a száma, amelyek a mindenkori társadalmi rend viszonyaihoz tartoznak, de természetüknél fogva másokra veszélyt jelentenek és statisztikailag kimutatható arányban a büntetőjog által védett jogtárgyak sérelméhez vezetnek. Ezeket a cselekményeket mégsem lehet megtiltani” — írja *Jescheck* — „sőt ellenkezőleg, elő kell őket mozdítani, mert a bennük rejlő társadalmi hasznosság nélkül az élet el sem képzelhető. . . A társadalmi adekvanciáról szóló tanítás elméleti segédeszköz olyan cselekményeknek a rájuk alkalmazható tényállásból való kiiktatására (különösképpen a szándékos vagy gondatlan emberölés, illetőleg a testi sértés tekintetében), amelyek ugyan védett jogtárgyak veszélyeztetésével járnak, de mégis nélkülözhetetlenek a közösség számára. A közúti, vasúti, légi és a vízi közlekedés; a modern árutermelés az ipar minden ágában; a természettudományi és az orvosi kutatás; a veszélyes létesítmények, mint atomerőművek, gázművek, bányák és kötőrők üzemeltetése; robbanóanyagok, mérgek és gyógyszerek előállítás; az építészetben, a gyógyászatban és az egészségügyi ellátásban folytatott hivatásszerű tevékenység, valamennyien társadalmilag hasznos cselekmények, amelyek, még

²⁵⁹ *E. Schmidhäuser*: I. m. 233—234. old.

²⁶⁰ *H. Welzel*: Das deutsche Strafrecht. Berlin, 1958. 74. old.

²⁶¹ *H. Welzel*: I. m. 115. old.

hogya kockázatosak is, *nem esnek semmiféle büntetőjogi rendelkezés alá* (saját kiemelésünk: E. E.) a tapasztalatok szerint teljesen kizártnak nem tekinthető tényállászerű eredmény esetében sem, feltéve, hogy az elkövető betartotta a társadalmi érintkezésben megkívánt gondosságot. Hogyha ilyen cselekmény gondos tanúsítása ellenére mégis „valami történik”, akkor hiányzik a cselekményre a törvényi tényállásban megjelölt tipikus tilalom. Az önmagában veszélyeztető, de társadalmilag hasznos cselekmények jelentős része hatósági jóváhagyáshoz van kötve, mert az államnak ellenőriznie kell, hogy a veszélyforrások kifogástalan biztonsággal működnek-e és az ezeket üzemeltető személyek a szükséges szakismeretekkel és megbízhatósággal rendelkeznek-e. Csak az a cselekmény tényállászerű ilyenkor, amely ellentétes az előírt szabályozással.”²⁶²

A cselekmény diszpozíciószerűségét kizáró társadalmi adekvancia keretében tárgyalja *Schmidhäuser* is a megengedett kockázatot. A szociáladekvancia lényegét a következőkben látja: „A törvényi tényállásban meghatározott valamely jogtárgysértés (a jogilag védett érdekek tisztelete iránti igény megsértésének értelmében) társadalmilag akkor adekvát és ennél fogva jogszerű, hogyha az adott cselekmény értéktelenségét általánosságban véve kiszorítja az az érték (hasznosság), amelyet ilyen cselekmény a modern civilizáció és a mindennapi értelemben vett életöröm szempontjából a társadalomnak jelent.”²⁶³ A társadalmi adekvancia körében figyelembe vehető kockázatos cselekmények „csak akkor tekinthetők megengedettnek, hogyha alkalmazkodnak a károk keletkezésének elkerülése érdekében ésszerűen előírt biztonsági intézkedésekhez. Csak a megfelelő mértékű kockázat megengedett. A megengedettséget határait a mindenkori társadalmi rend keretei szabják meg az olyan cselekmények hasznosságának egészen egyszerű szembeállítására alapján, amely cselekmények esetében a gyakorlati hasznosság kiemelkedő szerepet játszik. Itt „a társadalmi érintkezésben megkívánt gondosság”-ról van szó.”²⁶⁴

Az előző felfogásokkal szemben *Hirsch* a szociáladekvanciát csak részben tartja alkalmasnak a kockázat büntetőjogi elismerésére. Álláspontja szerint a „nem tiltott kockázat” esetében a tényállászerűség hiányáról van szó. (Megjegyezzük, hogy *Hirsch* a következőkben ismertetésre kerülő fejtegetéseiben tényállászerűségben a különös részbeli tényállászerűséget, a diszpozíciószerűséget érti.) A következőket írja: „Hogyha a büntetőjog tiltaná a kockázatvállalást, akkor életviszonyainkat úgy állítanánk a jogi szemléletmódba, ahogyan ezek a technikai és ipari fejlődés előtti időpontban, sőt részben — a bányászat és a kőfejtés esetére gondolva — a történelem előtti időben léteztek. Csak ha ilyen, a múltban gyökerező normál állapotból indulnánk ki, gondolhatnánk arra, hogy a gépkocsivezetés, valamely gyár vagy bányauzem működése tiltott (tényállászerű) cselekmény, amely csak kivételesen engedhető meg. Ezek a jelenségek viszont ma már, a társadalmi

²⁶² H. H. Jescheck: I. m. 263—264. old.

²⁶³ E. Schmidhäuser: I. m. 233. old.

²⁶⁴ E. Schmidhäuser: I. m. 236. old.

rendszerünk teljesen normális megjelenési formái. Az élet vagy a testi épség kisebb-nagyobb kockáztatása nélkül ma már nincs emberi lét.”²⁶⁵

Hirsch objektív mérce alapján kísérel meg a gondatlan, illetőleg a szándékos bűncselekmény elhatárolását a nem tiltott kockázattól. A gondatlan bűncselekménnyel való szembeállításra helyesnek tartja „a társadalmi érintkezésben megkívánt gondosság” alkalmazását, ugyanakkor megjegyzi, hogy „a szociáladekvancia aspektusa nem alkalmas arra, hogy a nem tiltott kockázatnak a gondatlan bűncselekmények köréből való kiiktatása általános elveként szolgáljon, mert létezik szociálinadekvát nem tiltott kockázat, amelynek esetében éppen a tényállásszerűség esik el”.²⁶⁶ A tényállásszerűség hiánya *Hirsch* véleménye szerint a szándékos bűncselekményektől is megkülönbözteti a nem tiltott kockázatot. Ezt a következőkkel indokolja: „... a tényállás tárgyi oldalához a kauzalitáson kívül még egy általános kellék hozzátartozik: elegendő alakító hatáslehetőség a konkrét eredmény bekövetkezésére. Hogyha a következmény beállása kívül esik ezen a ráhatási lehetőségen és a véletlenül múlik, akkor máris hiányzik objektív okból az eredménynek az elkövető általi megvalósítása. Ebből adódik, hogy minden tettség általános kritériuma a tett feletti uralom. Aki nem rendelkezik ilyen ráhatáslehetőséggel, az nem ura az oksági történéseknek. Ennélfogva a szándékos bűncselekmények esetében az az irányadó, hogy a nem tiltott kockázatot a tényállásnak a tett feletti uralomra vonatkozó követelménye különíti el.”²⁶⁷

b) A szociáladekvanciára alapozott másik irányzat koncepciója szerint a megengedett kockázat nem az egyes tényállás (a diszpozíció), hanem a teljes tényállás viszonylatában jelentkezik negatív büntethetőségi feltételként. Ennek a nézetnek egyik jelentős képviselője *Schaffstein*. Felfogásának lényege a következőkben összegezhető: A bűncselekmény jogilag csak mint „társadalmilag jelentős jelenség” (ezt a megjelölést eredetileg *Welzel* használta) fogható fel. Vétünk ez ellen a kíváncságot, hogyha valamely cselekmény tényállásszerűségét társadalmi értelmére tekintet nélkül azonosnak fognánk fel az „eszmei tényállással” (*Leitbildtatbestand*) és a társadalmi adekvancia szempontjából „másodlagos, valamely kivételes engedményként felfogott jogellenességet kizáró körülmény ellentmondásos pozíciójába” szorítanánk. A szociáladekvanciáról szóló tanítást úgy őrizhetjük meg, hogyha a tényállást a jogsértő magatartás típusának „és egyúttal a jogellenesség ratio essendijének, vagyis a jogellenesség szempontjából valamennyi jelentős ismérv összességének” tartjuk. Csak ez a „jogsértő magatartási tényállás” (*Unrechtstatbestand*) — mondja *Schaffstein* —, amely „a negatív tényállási elemeket is magában foglalja, képezheti véleményem szerint az alapját az általános bűncselekménytan ellentmondás nélküli fel-

²⁶⁵ *H. J. Hirsch*: Soziale Adäquanz und Unrechtslehre. Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, 1962. 94—95. old.

²⁶⁶ *H. J. Hirsch*: I. m. 96. old.

²⁶⁷ *H. J. Hirsch*: I. m. 98. old.

építésének, amelybe aztán a szociáladekvanciáról szóló tanítás nehézség nélkül beleillik”.²⁶⁸

A szociáladekvancia negatív büntethetőségi feltételkénti szerepének elismerése adja *Schaffstein* szerint a helyes megoldást. A következőket írja: „Mostmár csak az a kérdés van hátra, hogy a szociáladekvancia milyen funkciót tölt be az általános bűncselekménytan rendszerében, amelynek alapját a jogellenességet kizáró ismérveket is magában foglaló bűncselekményi tényállás képezi. A kiindulópont ebben az a megfontolás, hogy a törvényi tényállások, mivel bűncselekményi tényállások, csak a társadalmilag inadekvát magatartásokat tiltják. Amennyiben ezek a nyelvi megfogalmazásuknál fogva a szociáladekvát magatartásokra is kiterjeszthetők, értelemszerű megszorító magyarázatra szorulnak. Ez a magyarázat nem érheti be csak az egyes tényállási elemek megszorító tartalom meghatározásával, mivel itt az értelmezésnek a szó szerinti szöveg áthághatatlan határokat szab. Ennélfogva csak a mindenkori teljes tényállások megszorító magyarázatáról lehet szó, amely szerint a szociáladekvancia íratlan ismérvei a cselekmény teljes tényállásszerűségét általánosan korlátozzák.”²⁶⁹

*Schaffstein*nek ezek a megállapításai a megengedett kockázatra annyiban vonatkoznak, amennyiben fejtegetéseinek egyik kiindulópontja az, hogy „ma mindenekelőtt a gondatlan bűncselekmények azok, amelyek esetében a szociáladekvanciának, elsősorban a megengedett kockázat szempontjából nagy jelentőséget tulajdonítunk”.²⁷⁰

2. A megengedett kockázatban *anyagi jogellenesség* hiányát látó felfogások fő képviselője *H. Mayer*. Elméletének lényege, hogy csak a mértéktartó kockázat (das massvolle Risiko) megengedett. A megengedettség alapja az a társadalmi szükségszerűség, hogy áldozatokat kell hoznunk, esetleg az életünket is fel kell áldoznunk, hogy magát az életet fenntarthassuk. Nem minden áldozatvállalást vagy károkozást enged meg azonban a büntetőjog, hanem csak azokat a veszélyeztetéseket (az esetleges sérelemokozásra tekintet nélkül), amelyek meghatározott objektív követelményeknek megfelelnek. A megengedett kockázat objektív ismérvei *Mayer* szerint:

- társadalmilag értékes valamely teljesítmény megvalósításának szükségessége. „Haszontalan cselekmények semmiféle kockázatot nem tesznek jogszerűvé, még hogyha ez a kockázat elenyészően csekély is.”²⁷¹
- a kockázat nagyságának objektíve megfelelő arányban kell állnia a fogatatosítandó cselekmény értékességével;
- valamely jogtárgy veszélyeztetése mindig megengedett kockázat, ha ez az egyetlen eszköze a megmaradásának;

²⁶⁸ *F. Schaffstein*: Soziale Adäquanz und Tatbestandslehre. Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, 1690. 386. old.

²⁶⁹ *F. Schaffstein*: I. m. 393. old.

²⁷⁰ *F. Schaffstein*: I. m. 373. old.

²⁷¹ *H. Mayer*: I. m. 187. old.

— a kockázatot mindig csak az vállalhatja, aki erre a körülményeknél fogva hivatott.

„Aki a mértékadó kockázat keretein belül marad — jelenti ki *Mayer* —, az jogszerűen, nem pedig csak mintegy bűnösség nélkül cselekszik, még akkor is, hogyha a veszélyeztetésből valódi károsodás származik. A kockázatvállalás éppen a közösség számára kiemelkedő hasznossága miatt válik megengedett cselekménnyé.”²⁷²

3. A polgári német büntetőjogi dogmatikában többségi álláspontot képviselő a jogellenesség hiányára alapított nézetektől alapvetően eltérő álláspontot fejez ki *Maurach* elmélete. Az elmélet lényegének ismertetését nem ezért tartjuk elsősorban indokoltnak, hanem azért, mert — megítélésünk szerint — a kockázatvállalás büntetőjogi értékelésének több olyan fontos mozzanatára hívta fel a figyelmet, amelyek megfelelő módosításokkal, a szocialista büntetőjogi gondolkodásban is értékesíthetők (és már értékesítették is). *Maurach* alapgondolata, hogy a kockázatvállalás büntetőjogi megengedettséget nem a jogellenesség körében kell keresnünk, hanem a *felróhatóság* tartalmát kell figyelembe vennünk. A felróhatósági koncepció a következőkben foglalható össze: A tényállásszerű eredmény okozása a cselekvő személy cselekményének jogtalanságát idézi elő. Ez a jogtalanság az elkövetőnek azonban csak akkor róható fel, hogyha „felelősen és bűnösen” cselekedett. A gondatlan bűncselekmények is feltételezik a „*tettfelelősséget*” és a *bűnösséget*. „Csak az cselekszik gondatlanul — mondja *Maurach* —, aki a helytelenített következményt jogellenesen okozta, jöllehet ennek elkerülésére *köteles* és *képes* is volt. A tettfelelősség, mint a felróhatóság első lépcsője... a jogilag előírt gondossági kötelesség és a norma szerinti magatartás elkerülhetőségének figyelmen kívül hagyását tételezi fel. A *bűnösség*, mint a második lépcső... a beszámítási képességben és a jogtárgysértés tudatának lehetőségén kívül annak a megállapítását is megkívánja, hogy az elkövető egyéni képességeinek a mértéke mögött maradt, személyes teljesítőképességét nem használta fel teljesen a finális cselekményéből keletkező esetleges sérelem elkerülésére.”²⁷³

Megengedett kockázat esetében a büntető jogszabályban meghatározott következményt megvalósító személy cselekménye *Maurach* szerint jogellenes, „mert a cselekményt az általa közvetlenül okozott jogellenes következmény terheli, ez a következmény azonban az előidézőjének nem róható fel, hogyha az elkövető a veszélyes cselekménye tanúsításánál az általában feltételezett és ezért a rá is irányadó gondossági határok között maradt. Ennélfogva nemcsak az egyénre vonatkozó bűnösségi kérdést kell tagadnunk, hanem már ezt a bűnösséget megalapozó felelősséget is; az elkövetőnek a gondossági kötelesség betartása esetében hiányzik az elháríthatatlan következmény miatt fennálló tettfelelőssége.”²⁷⁴

²⁷² *H. Mayer*: I. m. 187. old.

²⁷³ *R. Maurach*: Deutsches Strafrecht. Allgemeiner Teil. Karlsruhe, 1958. 438. old.

²⁷⁴ *R. Maurach*: I. m. 439. old.

4. A megengedett kockázat jogellenességének hiányára alapított *hazai* felfogások a kockázatvállalást a *kötelességszegéssel* állítják szembe, és attól függően, hogy az adott cselekményre vonatkozóan tartalmaz-e a konkrét büntető jogszabály magatartási előírásokat, vagy csak a hátrányos eredmény általános elkerülési kötelezettsége áll fenn, a megengedett kockázatban alaki, illetőleg anyagi jogellenességet kizáró körülményt látnak.

A jogellenességi koncepció legkövetkezetesebb kifejtését *Viskinél* találjuk. Elméletének a formai megengedettséggel kapcsolatos alap gondolata, hogy valamely veszély előidézésének megengedettségét vagy tiltottságát „ugyanolyan ismérvek alapján lehet megállapítani, mint azt, hogy mikor szabályos az ilyen magatartás”²⁷⁵

„Ahol a tényállás . . . a szabályszegésre utalással a védendő életviszonyok körét meghatározza (»az orvosi foglalkozás« . . . »az előzés« . . . szabályaira utal) — írja másik munkájában *Viski* — ott a cselekmény eleve nem diszpozíciószerű, ha nem a megjelölt körben került tanúsításra. Ilyen esetben a jogellenesség vizsgálatának szükségessége eleve esik. Ahol viszont a magatartás a megjelölt körben került tanúsításra, ott két eset lehetséges. Az egyik esetben megállapítható, hogy az elkövető az adott foglalkozási stb. területre vonatkozó szabályok valamelyikét megszegte és e szabályszegés okozta — vagy együtt okozta — a veszélyhelyzet létrejöttét. Ekkor a cselekmény ugyanolyan elbírálás alá esik, mint bármelyik Handlungsbűncselekmény. A másik esetben megállapítható, hogy az elkövető az irányadó foglalkozási stb. szabályok egyikét sem szegte meg. Ekkor a magatartás önmagában nem nyújtja a cselekmény jogellenességét. Ezért külön vizsgálni kell, hogy az adott esetben a magatartás tételes szabályba nem ütköző volta ellenére a létrehozott veszély — kivételesen — nem volt-e mégis szükségtelen. Ha a válasz nemleges, hiányzik a diszpozíciószerűség, mert nincs szabályszegés (és hiányzik természetesen a jogkötelesség megszegése is). Ha a válasz igenlő, a magatartás szabályszegő (mert megszegte a „Ne veszélyeztess szükségtelenül!” szabályát) és emiatt diszpozíciószerű. Ennek ellenére jogellenessége — a gondossági kötelesség megszegésének hiánya folytán — kizárt lehet, ha megállapítható, hogy a veszélyeztetés szükségtelen volta objektíve nem volt felismerhető.”²⁷⁶

A kockázat megengedettségének tartalmával kapcsolatban *Viski* álláspontja a következő: „Ha a megengedett rizikó tartalmát a kötelességellenesség hiányában látjuk, akkor úgy is fogalmazhatunk, hogy a megengedett rizikó fogalma nyújtja a veszélyeztetési bűncselekmények jogellenesség-tartalmának általános érvényű negatív oldalát.”²⁷⁷

Horváth a materiális jogellenesség körében értékeli a megengedett kockázatot. Véleménye szerint a veszélyes foglalkozás szabályszerű gyakorlása kizárja az ezáltal előidézett hátrányos következmény jogellenes jellegét. Az orvosi kockázat körében végzett vizsgálódásaiból az alábbi következtetést vonja le: „Ha az orvosi

²⁷⁵ *Viski László*: Közlekedési büntetőjog. 355. old.

²⁷⁶ *Viski László*: A veszélyeztetés. 78. old.

²⁷⁷ *Viski László*: A veszélyeztetés. 80. old.

tevékenység lege artis folyt le, foglalkozási szabály megsértésének hiányában felelősségre vonásnak akkor sem lehet helye, ha a súlyos vagy halálos szövődmény az orvosi beavatkozás közben vagy röviddel utána állt be (véletlen baleset). Az orvosi beavatkozás, gyógykezelés kimenetelét nemcsak az adott betegség, hanem a beteg szervezetének sajátosságai és más előre nem látható körülmények is jelentősen befolyásolhatják. E körülmények súlyos vagy egyenesen halálos eredményhez is vezethetnek az orvosi tevékenységgel kapcsolatban, de ténylegesen objektíve attól függetlenül. Ez az orvosi tevékenység elismert kockázata, amely különösen a sebészeti beavatkozásoknál gyakorlati. Az orvosnak foglalkozása szabályszerű, lege artis gyakorlása mellett ezt a kockázatot az adott esetben vállalnia kell, ellenkező esetben a beállott eredményre tekintettel foglalkozási szabályszegés miatt éppen azért felel, mert nem tett meg mindent az eredmény elhárításáért. A megengedett rizikóban való cselekvés kizárja az ezáltal előidézett élet, testi épség, egészség veszélyeztetésének jogellenes jellegét, még akkor is, ha ez együtt jár a veszélyhelyzet előrelátásával, ami pedig tipikus jelenség az orvosi beavatkozás körében.”²⁷⁸

Wiener is a kötelességszegéssel állítja szembe a megengedett kockázatot, saját terminológiájával a „megtúrt kockázatot”. A kötelességszegést kizáró kockázat kereteinek kialakításakor abból helyes kiindulni — írja: „... hogy a társadalom nem lehet egyformán elnéző mindenféle veszélyhelyzet előidézésével szemben. Lényeges különbséget kell tenni a társadalmilag hasznos vagy káros cél realizálása közben felidézett veszélyhelyzet megítélésében. A társadalmilag káros cél realizálása közben veszélyhelyzet felidézése nyilván kötelességszegés, s ugyanakkor kötelességszegés a társadalmilag közömbös cél kapcsán a veszély okozása.”²⁷⁹ *Wiener* szerint a hasznos célok elérésére irányuló és káros következményt okozó tevékenység esetében tolerálhatja a büntetőjog azt a kockázatvállalást, „amely mellett a kötelességszegés nem állapítható meg”.²⁸⁰ Ilyen tevékenységnek tekinti azt a magatartást, amely társadalmilag hasznos cél elérésére irányult és amely megvalósította a hasznos cél és a realizálást jelentő tevékenység összhangját. Az összhang akkor állapítható meg — mondja — „ha a kifejtett tevékenység a döntés pillanatában a vele járó veszélyekkel együtt is hasznosnak volt ítéltető társadalmilag, s ennek a megítélésnek kellő objektív alapja volt”.²⁸¹

Békés abból indul ki, hogy „a megengedett rizikó problémaköre az objektív gondossági kötelesség megsértésének ellenpárjaként fejlődött a jogirodalomban”.²⁸² (A magunk részéről ezt a megállapítást azzal pontosítanánk, hogy ez a kifejlődési folyamat a nem szocialista büntetőjogi irodalomban alakult ki.) Gondolatmenete a következőkben vázolható: „A technikai fejlődés veszéllyel jár s a veszélyt a jogrend is vállalni kényszerül. A balesetek statisztikai nagyságrendben

²⁷⁸ *Horváth Tibor*: Az élet, testi épség, egészség. 432—433. old.

²⁷⁹ *Wiener A. Imre*: A gazdasági vezetők. 266. old.

²⁸⁰ *Wiener A. Imre*: A gazdasági vezetők. 266. old.

²⁸¹ *Wiener A. Imre*: A gazdasági vezetők. 268—269. old.

²⁸² *Békés Imre*: I. m. 299. old.

kifejezhető előrelátása ellenére megengedi a gépi közlekedést, a nagyüzemi termelést stb. Az engedély feltétele: a veszélyes tevékenység gyakorlása során gondosan kell eljárni. Amennyiben a gondos magatartás ellenére a veszélyes tevékenység folytatója valamely tényállásszerű eredményt okoz, utólag az eredmény nem kívánatos jellegét nem lehet a magatartás jogellenessége konstitutív elemének felfogni.” „A jogrend a diszpozíciószerű eredményben realizálódó veszélyes tevékenységet csak addig fedezi, amíg az az objektív gondossági kötelesség kívánalmainak megfelel. Amennyiben a konkrét diszpozíciószerű eredmény objektíve előrelátható, csak az a magatartás gondos, amely az előrelátást feltételezve az eredmény elkerülésére irányul.” „A megengedett rizikó határait tehát az objektív gondossági kötelesség rajzolja körül. Eszerint valamely magatartás — legyen bár az elvileg veszélytelen vagy in abstracto veszélyes — szabályként addig marad a büntetőjogilag megengedett rizikó határain belül, ameddig e magatartás in concreto lehetséges káros következményei nem jelentkeznek a gondos modell képzeletvilágában; vagyis mindaddig, amíg a konkrét eredmény objektíve nem látható előre. Az absztrakt előreláthatóság itt figyelmen kívül marad; a társadalom nem támaszt olyan kívánalmat, hogy ki-ki tevékenysége minden pillanatában milliós nagyságrendű lehetőségekkel számoljon.”²⁸³

b) A megengedett kockázat értékelése a társadalomra veszélyesség körében

A kockázatvállalással összefüggő büntetőjogi kérdések a szocialista büntető jogtudományban elsősorban a szocialista gazdálkodás gazdaságpolitikai igényeként jelentkeztek. Az alapkérdés abban fogalmazható meg, hogy az operatív gazdálkodással és az áru—pénz viszonyokkal szükségszerűen együttjáró kockázat, konkrétan anyagi javak pusztulásának veszélye, a szocialista tervgazdálkodás viszonyai között elkerülhető-e vagy sem; ha pedig nem kerülhető el, büntetőjogilag felelőssé tehető-e a kockázatot vállaló személy vagyoni hátrány, illetőleg gazdasági hátrány előidézése esetében.

Már a kezdeti büntetőjogi felfogások is egységesen állást foglaltak amellet, hogy az objektív gazdasági folyamatokban rejlő bizonytalansági tényező a szocialista tervgazdálkodással sem küszöbölhető ki, ennélfogva a büntetőjognak meg kell engednie a felelősség nélküli kockázatvállalást osztársadalmi szintű vagy közösségi érdeket is szolgáló vállalati szintű gazdasági eredményekre való törekvések esetén. A kezdeti felfogások a meghatározott követelményeknek megfelelő kockázatvállalást társadalmilag szükségesnek, indokoltnak tartották, és a büntetőjogi elismerés lehetőségét abban látták, hogy az ilyen kockázatvállalás a diszpozíciószerű eredmény létrehozása ellenére sem bűncselekmény, mert hiányzik a cselekmény társadalomra veszélyessége.

E nézet képviselői közül elsősorban *Szluckij* felfogását kívánjuk ismertetni, már azért is, mert a későbbi szerzők véleményének kialakítására kétségtelen hatást

²⁸³ *Békés Imre*: I. m. 300—302. old.

gyakorolt. A büntetőjogi felelősséget kizáró körülményekről írt munkájában a termelési kockázatról a következőket írja *Szluckij*: „A megengedett termelési kockázatot olyan körülménynek ismerjük el, amely kizárja a cselekmény társadalomra veszélyességét és ennek káros eredménye miatti büntetőjogi felelősséget. . . Az újabb technika bevezetése szorosan összefügg a termelési kockázattal, tekintettel arra, hogy ennek alkalmazása még megfelelően nem ismert termelési folyamatokban történik. A megengedett termelési kockázat körében a társadalmi vagyoni téves számításból történt károkozás nem jelent veszélyt a szocialista társadalom érdekei ellen és nem vonhat maga után felelősséget. A megengedett termelési kockázatnak büntetőjogi felelősséget kizáró körülményként való elismerése hozzájárulhat a feltalálói és újítói tömegmozgalom fejlődéséhez. A termelési kockázattal együtt járó, előre nem látható következmények miatti felelősségtől való aggodás oda vezethet, hogy letérnek a kísérletezés útjáról, anélkül pedig nem képzelhető el a szocialista termelés távlati technikai fejlesztése. Ilyenformán a termelési kockázatról való lemondás a szocialista gazdaság számára veszteséggel járhat.”²⁸⁴

Nenov objektív jellemzők alapján igyekszik meghatározni a megengedett kockázat fogalmát, és a büntetőjogi elismerés lehetőségét szintén a társadalomra veszélyesség kizárásában látja. Nézete szerint: „Nem veszélyes a társadalomra a kárt okozó cselekmény, ha a kár olyan új módszerek vagy eljárások alkalmazása során keletkezett, amelyeknek az volt a céljuk, hogy a termelékenységet fokozzák, és hogyha emellett a rendelkezésre álló ismeretek és tapasztalatok figyelembevételével elegendő alapot adott az eredményességben való reménykedésre anélkül, hogy a hátrányos következmény lehetőségét teljesen ki lehetett volna zárni. Ebben az esetben „megengedett” termelési kockázat valósul meg, amely egyike a cselekmény társadalomra veszélyességét kizáró okoknak.”²⁸⁵

Reiman a gazdasági döntések vizsgálatából szintén azt a következtetést vonja le, hogy a megengedett kockázat esetében hiányzik a cselekmény társadalomra veszélyessége. A kockázatvállalás jogi elemzését a végszükséggel párhuzamba állítva végzi el és a következő főbb megállapításokat teszi: „A kockázat a nem tipikus, általánosságban a normálist meghaladó veszélyhelyzetben hozott gazdasági döntések megengedettségével van összefüggésben. Igen lényeges azoknak a feltételeknek a meghatározása, amelyek a veszélyes, bizonytalan kimenetelű helyzet vállalását indokoltá teszik, igazolják. A megengedett kockázat funkciójából következik, hogy a veszélyvállalás sem a várt hatás értékétől, hasznosságától, sem a szükséghelyzettől nem függ. A tudományos kísérletezés bizonyos szakaszaiban és fajtáinál az emberi tényező is a veszélytényezők között szerepel, amennyiben a tudományos megismerés újabb lépcsőfoka nélkül nem érhető el. Az ilyen

²⁸⁴ *I. I. Szluckij*: *Obsztojatelstvta iszkljucsajuscsie ugovovnuju otvetsztvennoszt*. Leningrád, 1956. 17—18. old.

²⁸⁵ *I. Nenov*: *Büntetőjog*. Szófia, 1963. Az idézetet Seideltől vettük. *D. Seidel*: *Risiko in Produktion und Forschung*. 254. old.

helyzetekre a jog nem biztosítja a végszükséget, mint olyan büntethetőséget kizáró okot, amely a proporcionalitás elvén alapul. Az emberi élet ugyanis mindig nagyobb értéket képvisel, mint a kockázati döntéstől várt hatás.”²⁸⁶

Reiman megítélése szerint a kockázati döntés büntetőjogi megengedettsége nem a végszükséghez hasonló arányosság betartásán alapul, hanem a kísérletezés lényegéből folyik. A kockázati döntés a kísérletezésnek olyan szakaszára vonatkozik — mondja —: „... amely nélkül nem lehet továbbléni. Ebben a fázisban kapcsolódik az ember fellépése ahhoz a kockázathoz, amely sikertelenség esetén mentesít a büntetőjogi felelősség alól. A tevékenység folytatása érdekében nélkülözhetetlennek tartott veszélyek vállalása tehát a megengedett kockázat keretei között értékelhető abban az esetben, ha a várható eseményfolyás valamennyi összetevőjét már korábban tudományosan megbízható módszerekkel kikísérletezték. Ebben a helyzetben a kockázati döntést hozó személy az esetleges káros következményekért már nem felel tehát, ha a veszély vállalása tudományosan igazolt kísérletek alapján indokolt volt.”²⁸⁷

A hazai büntető jogtudományban *Fonyó* képviseli azt az álláspontot, hogy a megengedett kockázat a cselekmény társadalomra veszélyességét zárja ki. Korábbi büntető törvénykönyvünk kodifikációjának vitája során kifejtette, hogy „a jóhiszemű és építő szándékú kockázattvállalásnak — különösen a gazdasági életben előforduló esetekben — büntetőjogi következményekkel terhelése az objektív termelési, gazdasági tevékenység társadalomra hasznos érvényesülésének akadályozójává válik.” A kockázattvállalás büntetőjogi elismerése érdekében *Fonyó* büntethetőséget kizáró törvényi rendelkezéseket tartott indokoltnak. Olyan büntető jogszabály meghozatalára tett javaslatot, „amely szerint nem valósít meg büntetést az olyan látszólag jogellenes magatartás, amely a társadalomra hasznos következményekkel jár, feltéve, hogy az elkövető szándéka éppen e hasznos következmények megvalósítására irányult. Nem lenne büntetendő az ilyen elkövető akkor sem, ha a hasznos következmények beálltát előre nem látható véletlen körülmény vagy más személy bűnös magatartása akadályozta meg.”²⁸⁸

c) A megengedett kockázat értékelése a bűnösség körében

1. Mindazok az elméletek, amelyek a kockázat megengedtségét a cselekmény jogellenességének vagy társadalomra veszélyességének hiányában látják, a kockázat objektív jegyeit állítják szemléletük középpontjába és a kockázat lényegének a cselekmény tárgyi megnyilvánulását tartják. *Wiener* pl. a megengedett

²⁸⁶ *G. Reiman*: Khozjaisztvennue presztuplenija. Lásd a gazdasági bűnözésről 1978. október 2—6. között Szegeden tartott nemzetközi büntetőjogi konferencia orosz nyelvű anyagában. 100. old.

²⁸⁷ *G. Reiman*: I. m. 100—101. old.

²⁸⁸ *Fonyó Antal*: Hozzászólás Schultheisz Emil: A büntetőjogi kodifikáció elvi kérdései c. előadásához. MTA Társadalmi- Történeti Tudományok Osztályának Közleményei, 1955. 3—4. sz. 328. old.

(eltört) kockázatot „objektív kategóriának” fogja fel,²⁸⁹ Békés pedig a „rizikó cselekményt” a „rizikóhelyzettel” azonosítja, amelyen „objektív szituációt” ért.²⁹⁰

A jogelleneségre alapozott nézetek továbbá mind megegyeznek abban, hogy a megengedettség határait az egyén magatartásán túli — sőt esetenként a büntető jogszabályokon kívüli — normákban keresik. Legjellemzőbb a tekintetben *Viski* álláspontja, amely szerint, ha a veszélyeztető cselekmények esetében az lenne megállapítható, hogy az elkövető az irányadó szabályok egyikét sem szegte meg, még külön meg kellene vizsgálni azt is, hogy a magatartás tételes szabályba nem ütköző volta ellenére a létrehozott veszély nem volt-e szükségtelen. Ha a válasz igenlő, a magatartás diszpozíciószerű, mert megszegte a „Ne veszélyeztess szükségtelenül!” szabályát.²⁹¹

Ugyanezt a szemléletet találjuk *Wiener*nél, aki a gazdasági kockázatvállalás elemzése során kifejti, hogy a szocialista gazdálkodást a vagyonnevelés egyik elemének tekinti. „Az ésszerű gazdálkodás akkor is kötelesség — mondja —, ha ezt külön törvényi tényállás mondja ki, de akkor is fennáll ez a kötelesség, ha a törvény csak a vagyonnevelésből folyó kötelességről rendelkezik, mert ennek is egyik eleme az ésszerű gazdálkodás követelménye, mint kötelesség.”²⁹²

Mindezek, az elméletben kitűnően felépített koncepciók a büntető jogalkalmazási gyakorlatban nem találtak megfelelő visszhangra, elsősorban azért, mert meglehetősen háttérbe szorították a szubjektum szerepét a kockázatvállalásban. A társadalmi gyakorlat, mindenekelőtt a szocialista gazdálkodás, számos olyan esetet vetett fel, ahol a kockázatvállalás megengedettsége a jogellenességi tannal aligha volt magyarázható. Elsősorban olyan gazdasági döntésekre gondolunk, amelyek igen távol estek a kötelességteljesítéstől vagy a kötelességszegéstől. Nehezen hozható összefüggésbe ugyanis a kötelezettséggel olyan gazdasági tevékenység, mint pl. az újítás vagy a kísérletezés, illetve a nyereségérvényesítés. Ezek a ténykedések nem normatív alapokra épülnek, hanem a gazdasági érdekeltségre, és ha ennek az elvnek nem felel meg a gazdasági ténykedés, nem jogi eszközök lépnek működésbe, hanem egyéni (és közösségi) anyagi érdekek csorbulnak.

2. A klasszikus büntetőjogi kockázattan képviselője *Binding*, továbbá a szocialista büntetőjogi irodalomban a kockázatvállalás lényegét tárgyaló és kifejezetten e tárgyra szorító (nem csak periférikusan érintő) monográfiák és nagyobb tanulmányok szerzői (pl. *Grinberg*, *Seidel*, *Bein*, *Sawicki* stb.) egyöntetűen a kockázatvállalással összefüggő szubjektív kérdésekre irányították a figyelmet, és uralkodónak tekinthető az a felfogásuk, hogy a megengedett kockázat a kockázatot vállaló személy bűnösségét kizáró körülmény. E nézet képviselői egyébként az eredmény előrelátási és elkerülési kötelességét a cselekmény

²⁸⁹ *Wiener A. Imre: A gazdasági vezetők.* 270. old.

²⁹⁰ *Békés Imre: I. m.* 309. old.

²⁹¹ *Viski László: A veszélyeztetés.* 78. old.

²⁹² *Wiener A. Imre: A gazdasági vezetők.* 255. és 280. old.

szubjektív jellemzőjének tekintik és a bűnösség körébe sorolják. Nem tartják megoldhatónak továbbá a megengedett kockázat és a bűncselekménynek minősülő magatartás szétválasztását a formális jogellenesség alapján sem. E tekintetben *Grinberget* idézzük. „A közúti közlekedési balesetek miatt, a vasúti, a vízi és a légi közlekedés biztonsági szabályainak áthágása, továbbá a munkavédelem területén elkövetett bűncselekmény stb. miatt indult büntető ügyekben rendszerint felismerhető, hogy a cselekmény és az eredmény között véletlen összefüggés van, és ez az összefüggés bizonyos körülmények között büntetőjogi felelősséget alapoz meg; de az is kitűnik, hogy a büntetőjogi gyakorlat ezeket egyáltalán nem tekinti lényegtelen vagy jogilag jelentéktelen cselekményeknek. Mivel pedig a termelési kockázat alanyának meg kell terveznie és figyelembe kell vennie a több vagy kevesebb valószínűséggel várható véletleneket is, a cselekmény és az eredmény között objektíve véletlen összefüggés a lehetséges felelősség körén belül marad. *Ennélfogva* — véleményünk szerint — *nincs lehetőség arra, hogy a termelési kockázat alanyának felelősségét a törvényi tényállás tárgyi oldalának elemei alapján kizárjuk* (saját kiemelésünk: E. E.). Ez az oldal nem különíti el a jogszerű kockázatot egyes meghatározott bűncselekményektől, hanem inkább még közel is hozza őket egymáshoz.”²⁹³

3. A megengedett kockázat büntetőjogi rendszerbeli helyével kapcsolatos klasszikus büntetőjogi felfogásnak *Binding* elméletét tartjuk. *Binding* szerint a kockázat megengedhetősége tekintetében alapvető jelentőségűek *a cselekvő személy egyéni tulajdonságai*, „az egyéni cselekvési képesség fejlettségének stádiuma”.²⁹⁴ „Egyformán érdeke minden egyes személynek és az egész jogrendnek — írja —, hogy mindenki rátermett legyen olyan magatartásokra, amelyek minden egyes emberre vonatkoznak, de különösképpen olyan cselekményekre, amelyek végzésére a foglalkozását szenteli vagy már szentelte.”²⁹⁵

Az egyéni cselekvési képesség fejlődési stádiumainak alakulásában alapvető jelentőséget tulajdonít *Binding* a testi képesség fejlettségének és a gyakorlatnak. „A nagyobb vagy kisebb kéz ügyességnek egyetlen mestere sem pottyán az égből — írja. Minden egyes mesterség üzését megelőzi a tanulási idő. (Der Meisterzeit geht in jedem Berufe das Gesellentum, das Lehrlingstum voraus.) Az első, de még elég nagy számú későbbi önálló cselekmények esetében is a tanulónak részben saját magával, részben pedig másokkal szemben sokszor kell kockázatot vállalnia, egyszerűen azért, mert még tanuló. A gyakorlat is hozzátartozik azonban a cselekvési készség kifejlesztéséhez és a kezdőnek sohasem tehetünk szemrehányást azért, hogy még nem rendelkezik a kellő cselekvési készséggel.”²⁹⁶

Igen lényeges személyi feltételként határozza meg továbbá *Binding*, hogy a kockázatot vállaló személy különbséget tudjon tenni, milyen általános cselekvési

²⁹³ M. Sz. Grinberg: Problema proizvodstvennogo rizka. 113. old.

²⁹⁴ K. Binding: I. m. 433. old.

²⁹⁵ K. Binding: I. m. 445. old.

²⁹⁶ K. Binding: I. m. 445. old.

módokra képes és milyenekre nem. „Mindenkinek tudnia kell — kivéve a tanulási időt és a sürgető szükséghelyzet esetét —, melyek azok a cselekményfajták, amelyeknek nem ura . . . Azt a személyt tekinthetjük a cselekmény urának, aki a tevékenységét biztosan, mondhatnánk a lehető legkisebb kockázattal végzi. A jogrend elvárja, hogy az egyén ezt az elért képességét tartósan, lelkiismeretesen juttassa érvényre.”²⁹⁷

Bindinget a jogirodalomban úgy tartjuk számon, mint aki elsőként fektette le a bűncselekménynek minősülő magatartás és a megengedett kockázat *bűnösségi alapon* történő szétválasztásának elvi tételeit.²⁹⁸ Indokoltnak tartjuk ezért, hogy fő megállapításait szó szerint idézzük:

Ha a kockázatvállalás a megfelelő mértéket nem haladja túl, „a jogrend a károkozást úgy tekinti, mint amely *a cselekvő személy vonatkozásában* (saját kiemelésünk: E. E.) elkerülhetetlen volt. Emiatt neki, a személyére szólóan semmiféle szemrehányás nem tehető. *Bűnösség nélkül tette azt, ami számára nem volt megtiltva*: az elszenvedett sérelmet a jogrend viseli. Hibásnak tartom azt, hogy ilyen esetekben jogszerű cselekményről beszéljünk. A cselekmény objektív jellegéhez igazodó ítélet a cselekményt teljesen függetleníti a cselekvő személy kívánságaitól, valamint egyéni elképzelésétől”.

„Hogyha a kockázat aránytalanul magas volt, akkor az objektíve jogellenes cselekmény kétségtelenül megvalósította a jogellenes károsítás objektív tényállását. Ebben az esetben a bűnösségi kérdés természetesen csak a bekövetkezett sérelem tekintetében jelentős.”

„Hogyha az elkövető a kockázat nagyságát ún. menthető tévedésből félreismerte, vagy azt arányosnak tartotta, vagy nem láthatta előre a bekövetkezett eredményt, akkor *nem bűnös*, hanem *véletlen forog fenn*.”

„Hogyha az elkövető a kockázat nagyságát vagy arányosságát nem menthető tévedésből alábecsülte és az eredmény bekövetkezését előre láthatta, akkor *ez a körülmény számára gondatlanságként* felróható.”

„Hogyha a kockázat nagyságát és aránytalanságát az elkövető helyesen ismerte fel, és csak remélte, hogy az általa lehetőségében előrelátott következmény elmarad, akkor *ez a körülmény számára szándékosság címén* felróható.”²⁹⁹

A klasszikus büntetőjogi dogmatika alapján álló több más szerző állásfoglalásaiból is az tűnik ki, hogy a kockázatvállalás megengedettségét a bűnösséggel kapcsolatos kérdésnek tekintik.

Hippel a gondatlanság témakörében végzett vizsgálódásai során a gondatlanságnak, mint bűnösségi formának lényegét abban foglalta össze, hogy a gondatlanság

²⁹⁷ K. *Binding*: I. m. 445. old.

²⁹⁸ K. *Binding* felfogásában a jogellenesség gondolata is helyet kap, amennyiben megállapítja, hogy a kockázat megengedettsége attól függ, hogy a kockázatos cselekmény nélkülözhető vagy nélkülözhetetlen-e, és a kockázat arányossága megfelel-e a kockázatos cselekmény jogi értékességének. Lásd: Normen. 440. old. Erre hivatkozással egyes szerzők *Binding* elméletét úgy tartják számon, mint amely a kockázat megengedettségét a jogellenesség hiányában látja. Lásd: *H. Mayer*: I. m. 188. old. 4. sz. jegyzet; *F. Meckel*: I. m. 9—11. old.

²⁹⁹ K. *Binding*: I. m. 446—448. old.

olyan pszichés állapot, amely a jogellenes (kötelességellenes) magatartás miatti szemrehányást alapozza meg. A szemrehányás középpontjában az elkövető *kötelességellenes figyelmetlensége* áll, amely kettős mértékkel mérhető. Objektíve attól függ, hogy az elkövető az adott helyzet ésszerű megítélésével az eredmény elkerüléséhez szükséges gondosságot betartotta-e; szubjektíve pedig az határozza meg, hogy az elkövető a személyes tulajdonságainál fogva az eredmény elkerülésére képes lehetett-e. „Vannak viszont olyan üzemeltetések és tevékenységek — írja *Hippel* —, amelyek a gondos kifejtésük esetében is bizonyos fokú, gyakran kiemelkedő veszélyt jelentenek. Az ilyen érintkezési viszonszerű veszély sohasem alapoz meg gondatlanságot.”³⁰⁰ Ebbe a körbe sorolja *Hippel* az orvosi műtétet, a tudományos és a technikai kísérletezést, a közlekedést stb. Ezeknek a tevékenységeknek a megtiltása — véleménye szerint — „éppen a közösségi érdekekre figyelemmel jelentene lehetetlen tilalmat”.³⁰¹

Mezger is az elkövető „kötelességellenes akaratának” megítélésében látja a bűnösség lényegét. A bűnösségre vonatkozó ítélet először is azt vizsgálja, hogy az adott esetben objektíve fennáll-e valamilyen kötelezettség. A jogrent mindenkitől elvárja, hogy betartsa a társadalmi érintkezésben megkívánt gondosságot. Bizonyos veszélyeztetések — mondja *Mezger*, „mint pl. a vasút vagy a bánya üzemeltetése, a gépjármű-közlekedés, a vadászat, az orvosi tevékenység nem tiltott cselekmények, mert ezek esetében az érintkezési szokások bizonyos fokú kockázatot megengednek. Az ilyen veszélyeztetések minden további nélkül nem alapozhatják meg a gondatlanság miatti felelősséget. Nem vonatkozik rájuk általános veszélyeztetési tilalom. Bűnösség csak akkor keletkezik, ha a vállalkozás egyéni kivitelezője a rá vonatkozó figyelmet vagy gondosságot elhanyagolta.”³⁰²

4. A bűnösségre és a bűnösségi formákra épített klasszikus rizikó-tan a szocialista büntetőjogi irodalomban először *Grinberg* felfogásában kelt életre. *Grinberg* a cselekmény objektív jegyeit nem tartja alkalmasnak arra, hogy a jogszerű kockázatot és a bűncselekményt elhatárolhassuk egymástól. Álláspontja szerint az elválasztás csak szubjektív jegyek alapján lehetséges. A megengedett kockázat — a külső, formai jellemzőit tekintve — legközelebb áll a tudatos gondatlansághoz. A tudatos gondatlanság esetében azonban az elkövető „bűnös önteltséggel” (preszupnaja szanonadejannoszt) cselekszik, a veszélyhelyzetet nem becsüli fel a szükséges megfontoltsággal és komolysággal. „Megengedett kockázat esetében az adott személy a kitűzött cél állami és társadalmi fontosságának helyes felfogása alapján és azon az alapon viszonyul a lehetséges, nem kívánt következmények előrelátásához, hogy ez a beállítottsága a kitűzött cél elérésének egyetlen lehetséges eszköze. Intézkedéseket tesz a felidézett veszély terjedelmének és intenzitásának korlátozására. Következésképpen abból indul ki, hogy cselekménye

³⁰⁰ Az érintkezési viszonszerű veszély kitételével *Hippel* az objektív gondossági kötelesség mértékéként a német Ptk. 276. §-a szerinti „az érintkezési viszonyokban megkívánt gondosság”-ra kívánt utalni.

³⁰¹ *R. v. Hippel: Deutsches Strafrecht. Berlin, 1930. 362. old.*

³⁰² *E. Mezger: Strafrecht. München und Leipzig, 1933. 358. old.*

a jogszerű termelési kockázat valamennyi ismertetőjegyet magán viseli és egy ilyen elképzelésnek a reális feltételezései meg is felelnek. A jogszerű kockázat esetében hiányzik a bűnös önteltség és a bűnösség, tehát a tényállás a maga teljes egészében.” „A bűnösség hiánya egyike azoknak a körülményeknek, amelyek a szovjet rendszer vagy a szocialista jogrendszer alapjait veszélyeztető cselekményekhez szándékosan vagy gondatlanul viszonyuló személy felelősségét érvénytelenítik e magatartásáért és ennek a magatartásnak a következményeiért.”³⁰³

Az NDK büntetőjogi irodalmában *Bein* és *Seidel* képviselik a bűnösség hiányán alapuló felelősségmentesség elvét megengedett kockázat esetében. Felfogásuk alakulására elsősorban *Grinberg* elmélete gyakorolt hatást, amellet azonban jelentős meggyőző érvként érvényesült a *Lekschas—Loose—Renneberg* szerzői hármastól az 1960-as évek elején kidolgozott felelősségi és bűnösségi koncepció is. E bűnösségi tan szerint a büntetőjogi bűnösség lényegét nem az a pszichikai forma képezi, amellyel az elkövető a cselekményéhez viszonyul, hanem a magatartás társadalmi tartalma. Ez a tartalom pedig abban áll, hogy az elkövető a személyes érdekeit, céljait és óhajait nem képes összhangba hozni a társadalmi kívánalmakkal, hanem a lét objektív és szubjektív ellentmondásait a társadalmi érdekekkel ellentétesen oldja meg. A büntetőjogi bűnösség legfőbb jellemzője *Lekschas* és szerzőtársai nézete szerint: „az elkövetőnek az objektíve társadalomra veszélyes, büntetőjogilag vétségként vagy büntettként szabályozott magatartás tanúsítására irányuló szubjektív, felelőtlen, kötelességellenes elhatározása, amelyben az egyén devianciája társadalmilag hamis, elmaradt vagy éppenséggel társadalom-, illetőleg államellenes nézetek formájában mutatkozik meg. A büntetőjogi bűnösség továbbá azt is kifejezi, hogy az elkövető számára adott volt a társadalmilag elismert magatartás lehetősége, de ő nem élt a társadalom által (anyagilag és szellemileg) nyújtott azokkal a reális lehetőségekkel, amelyek a társadalmi együttélésnek megfelelő kötelességteljesítő, egyszóval felelősségteljes magatartásához szükségesek.”³⁰⁴

Erre a bűnösségi felfogásra hivatkozva *Bein* és *Seidel* kijelentik, hogy a megengedett kockázat megfelel mindannak a pozitív követelménynek, amelyeket a társadalom a felelős és lelkiismeretes tagjaitól elvár, ennél fogva megengedett kockázat esetében hiányzik az elkövető bűnössége. „A *Lekschas—Loose—Renneberg* által kidolgozott tudományos bűnösségi tannak ezen az alapján kell elvégezni a kockázatos, társadalmilag elismerésre méltó emberi magatartás bűnösségi vizsgálatát és értékelését is. Az anyagi vagy egyéb károsodásnak nem minden esetében áll fenn a bűnösség.”³⁰⁵

A megengedett kockázatot a bűnösségi formákkal egybevetve *Bein* és *Seidel* a következő elhatárolásokat teszik: „Ahhoz, hogy a termelési kockázat problé-

³⁰³ M. Sz. *Grinberg*: Problema proizvodstvennogo rizika. 122. old.

³⁰⁴ I. *Lekschas—W. Loose—I. Renneberg*: Verantwortung und Schuld im neuen Strafgesetzbuch. Berlin, 1964. 70. old.

³⁰⁵ H. *Bein—D. Seidel*: Das Produktions- und Entwicklungsrisiko. In *W. M. Winkel*: Zur Ursachenermittlung von Havarien in Industriebetrieben. Berlin, 1965. 115. old.

makörét helyesen elemezzük, az szükséges, hogy a törvényi tényállás alanyi oldalát behatóan vizsgáljuk. Az eshetőleges szándékkal elkövetett cselekményeknek — a szándékos bűnösség oldaláról a közelebbi vizsgálódásokhoz ugyanis csak ezek jöhetnek szóba — az a jellegzetességük, hogy az elkövető a hátrány be nem következését pusztán lehetőségként veszi számításba, a körülmények működésével determinált cselekmények viszont a termelési kockázat jogszerűségének további elemzése szempontjából már fogalmilag is kiesnek. . . Bizonyos hasonlóság áll fenn a tudatos gondatlanság és a jogszerű kockázat között. Amiben ellenben a tudatos gondatlansággal elkövetett cselekmény és a jogszerű kockázat alapvetően különbözik, az, hogy az utóbbinál hiányzik a bűnösség, és következésképpen nem jön létre összességében a bűncselekmény tényállásszerűsége. A jogszerű kockázat esetében a cselekvő személy intézkedéseket tesz az osztálytársadalmilag jelentős értéktárgyakat fenyegető veszélyeztetési mozzanatok vonatkozásában a beállító veszély terjedelmének és intenzitásának visszaszorítására. Abból indul ki, hogy cselekménye a népgazdaságilag jogszerű tevékenység valamennyi kritériumának megfelel és kifejezésre juttatja azokat a reális feltételeket és konkrét adottságokat, amelyeken e feltevése alapul.”³⁰⁶

Seidel más helyen is megismétli azt a felfogását, hogy a kockázat megengedettségé alapján bűnösségi kérdés. A termelési és kísérletezési kockázatról írt monográfiájában többek között kiemeli, hogy a megengedett kockázat esetében „negatív eredmény áll pozitív cselekvési célokkal szemben, és miként néhány bűnösségi és felelősségi probléma kifejtésével összhangban megállapítható (volt), a jogszerű kockázatos cselekmény esetében nincs büntetőjogi értelemben vett bűnösség, hanem sokkal inkább társadalmilag elismert magatartás”.³⁰⁷

Ugyancsak ebben a munkájában kifejti *Seidel*: „. . . hogy a kockázat problémakörét büntetőjogi értelemben lényegében a szocialista társadalomban élő ember felelősségének és bűnösségének aspektusában kell vizsgálni és értékelni. Valamely veszélyt, pl. kárt előidéző cselekmény és valamely társadalmilag megengedett veszélyt, pl. menthető kockázatot megvalósító cselekmény közötti ellentmondás feloldható tehát az általános bűnösségi tételek segítségével.”³⁰⁸

A kockázatvállalást bűnösségi kérdésnek tekinti a lengyel *Sawicki* is. Az orvosi kockázattal kapcsolatos vizsgálódásai során ahhoz a következtetéshez jut, hogy objektív platformon ez a kérdés nem oldható meg. Sokkal inkább kézenfekvő, hogy ilyen esetben a bűnösség hiányával van dolgunk. A következőket írja: „Vajon itt nem hasonló probléma előtt állunk-e, mint amelyet a szovjet bírói gyakorlat általánosítása alapján a szovjet irodalom „a termelési folyamatban vállalt kockázat” címen tárgyal, és amely a lényegét tekintve nem más, mint az elkövetőnek a szocialista jogtudattal megegyező pszichikai beállítottságára vonatkozó pótlólagos értékelés?” „Világos, hogy abban az esetben, amikor

³⁰⁶ *H. Bein—D. Seidel*: I. m. 144—145. old.

³⁰⁷ *D. Seidel*: Risiko in Produktion und Forschung. 235. old.

³⁰⁸ *D. Seidel*: Risiko in Produktion und Forschung. 247. old.

valamely ember életéről van szó, ez az értékelés lényegesen szigorúbb. A lényege azonban ugyanaz marad.”³⁰⁹

A hazai büntetőjogi irodalomból *Földvári* felfogását emeljük ki, aki szintén azt a nézetet képviseli, hogy a kockázat megengedettségét a bűnösség körében kell értékelnünk. „Kockázat nélkül nincsenek kiemelkedő eredmények sem — írja —, rendkívül sok összetevője van annak, hogy adott esetben nagyobb gazdasági előnyök vagy kudarcok, balsikerek következnek-e. Önmagában még a nagyobb gazdasági hátrányok sem alapozhatják meg a büntetőjogi felelősséget. A büntetőjogi felelősség szempontjából a bűnösségi körülmények a döntőek.”³¹⁰

2. A megengedett kockázat büntetőjogi funkciójával kapcsolatos nézetek értékelése

1. Az előző, összehasonlító jellegű fejtegetéseinkből egyértelműen kitűnik, hogy a kockázatvállalás büntetőjogi megítélése tekintetében egységes felfogásról nem beszélhetünk, a különböző álláspontok között meglehetősen nagy szóródás mutatkozik. A véleménykülönbségekből azonban elhamarkodott lenne olyan következtetés levonása, hogy vannak, akik helyesen és vannak, akik hibásan értelmezik a kockázat büntetőjogi szerepét. Meglátásunk szerint a véleményeltérés még nem jelenti feltétlenül azt, hogy az ellentétes nézet téves.

A kockázat büntetőjogi funkcióját illető álláspont kialakítása alapvetően összefügg a bűncselekmény-fogalomról adott felfogással, a mindenkori büntetőjogi szabályozási rendszerrel, valamint a mindenkori tényleges életviszonyokkal.³¹¹

A kapcsolat kétségtelenül a bűncselekmény-fogalommal a legszorosabb; a kockázat büntetőjogi értelmezésének sokasága jellemzően mutatja a bűncselekmény-fogalomra vonatkozó nézetek sokaságát és jellegzetességét. Valamennyi elméletből kiolvasható azonban egy közös vonás, és pedig annak elismerése, hogy a társadalmi fejlődés szükségszerűen kitermel bizonyos magatartás-típusokat, amelyek hatásukban a büntetőjogi szabályozási körbe vont érdekek biztonságát veszélyeztetik, sőt esetleg meg is sértik. Az ide sorolható magatartásokat azonban a társadalom — esetleges károsodás esetében is — elviselhetőnek tartja, és nem igényli esetünkben a büntetőjogi eszközök alkalmazását. A kockázatos cselekmény a potenciális társadalmi hasznossági jellegére tekintettel nem ellentétes azokkal a társadalmi elvárásokkal, amelyeket a közösség a közösségi és az ezzel harmonikus egyéni érdekek tiszteletben tartására minden egyes állampolgárral szemben támaszt. A közösségi elvárás és a büntetőjogi felelősségi feltételek közötti

³⁰⁹ *J. Sawicki: Über die Verantwortlichkeit.* 220. old.

³¹⁰ *Földvári József: Büntetőjog. Különös Rész.* 255. old.

³¹¹ A valóságban ez az összefüggéssorrend fordítva alakul. Alapvető meghatározóként a tényleges életviszonyok hatnak, ezek védelmére alakulnak ki a mindenkori büntetőjogi szabályozási rendszerek, amelyek a tényleges életviszonyok működésével közösen képezik a büntetőjogi elmélet, a büntetőjogi gondolkodás tárgyát. Emellett nem elhanyagolható szerepet tölt be a büntető jogtudomány önmozgása sem.

ellentmondás feloldása érdekében jöttek létre a kockázatvállalás megengedettségére és a megengedett kockázat büntetőjogi megítélésére vonatkozó egyes elméletek.

2. A klasszikus bűncselekménytan egyik lényeges vonása, hogy a bűncselekmény-fogalom felépítésében éles különbséget tett az objektív és a szubjektív bűncselekmény elemek között. A cselekmény, a tényállásszerűség és a jogellenesség az objektív, vagyis az elkövető pszichikumán kívüli mozzanatokat jelentette; a bűnösség viszont a szubjektív, az elkövető lelki világában végbemenő folyamatokat foglalta magában. A klasszikus felfogás szerint a cselekmény akaratlagos emberi magatartás, amely tevés vagy mulasztás formájában jelenik meg a külvilágban. A bűncselekménynek minősülő magatartás első jellemzője, hogy tényállásszerű, vagyis megfelel a büntető törvény különös részében meghatározott valamely törvényi tényállás ismérveinek. A következő jellemző a jogellenesség, vagyis a tényállásszerű cselekménynek az a tulajdonsága, hogy ellentétben áll a jogrend előírásaival. A tényállásszerű és jogellenes cselekmény végül bűnös, vagyis azt a beszámítási képességgel rendelkező elkövető szándékosan vagy gondatlanul valósította meg.

A Liszt—Beling-féle klasszikus bűncselekménytan a kockázatvállalás büntetőjogi elismerésére semmilyen lehetőséget nem adott. A büntetőjogi normába ütköző, sérelmet okozó cselekmény ugyanis — függetlenül a magatartás kockázatos vagy nem kockázatos jellegétől — e szerint a bűncselekmény-szisztéma szerint tényállásszerű: mert konkrét büntető jogszabály rendelkezései alá vonható; jogellenes: mert a kockázatvállalás, mint büntethetőséget kizáró körülmény nincs a büntető törvénykönyvben szabályozva. Az értékelésre csak a bűnösség körülményei adhatnának lehetőséget, de mivel az eredeti klasszikus felfogás a pszichológiai bűnösségre épül, a bűnösség alapján sem lehetséges az elhatárolás a bűncselekmény és a megengedett kockázat között.³¹²

A büntető jogtudomány korán felismerte a csak pszichológiai mozzanatokra épített bűnösség-fogalom tarthatatlanságát, és még a klasszikus iskola (elsősorban Frank és Goldschmidt) kidolgozta a normatív bűnösség tanát. A normatív bűnösségi felfogás lényege közismerten, hogy a bűnösség fogalma összetett fogalom, amelynek az elemei közé a szándékosságon és a gondatlanságon kívül az elkövető elhatározásának jogi értékelése is beletartozik. A jog értéktétele a cselekmény pszichikai oldalára esik, magára az elkövetőre vonatkozik. A jogi értékelés alapja az elkövető pszichikumának viszonyítása az átlagpolgárnak a pszichikumához, aki hasonló helyzetben a jog kívánalmaihoz feltehetően igazodott volna. A normatív bűnösségi tan vonultatta be a büntetőjogi dogmatikába az objektív gondossági kötelesség fogalmát, amely elsősorban a gondatlan bűncselekmények miatti felelősség esetében jelentkezett büntetőjogi felelősségi feltételként.

Teljesen indokolt és logikus, hogy a klasszikus bűncselekménytanba beépített normatív bűnösségi tan alapján Binding és a neoklasszikus büntetőjogi iskola egyes

³¹² Hasonló álláspontot fejt ki K. Buchala is a pszichológiai bűnösség és a megengedett kockázat viszonyának vizsgálatánál. Lásd: K. Buchala: I. m. 204—206. old.

képviselői (mint pl. az előzőekben megemlített *Mezger*) a megengedett kockázat büntetőjogi elismerését a bűnösség hiányában látták. Ezzel a véleményünkkel, többek között, *Békés* álláspontja is megegyezik. *Békés* szerint: „... míg, illetőleg ahol az objektív gondossági kötelesség megsértése bűnösségi kérdés, a megengedett rizikó csak mint bűnösséget kizáró ok jöhet számba. Közelebbről, diszpozíciószerű eredményt okozó és ez okból jogellenesen cselekvő nem bűnös, ha a magatartás tanúsítását és az azzal járó veszély előidézését a jogrend megengedi.”³¹³

3. A klasszikus bűncselekmény-fogalom egyszerű, világos megfogalmazása és logikus felépítése ellenére nem volt mentes a hibáktól. A *Liszt—Beling*-rendszer legtámadhatóbb pontja a bűncselekmény értelmezésének túlságosan formalisztikus jellege, a meghatározásban a valóságos jelenségektől és életfolyamatoktól elszakított szemléletmód volt. A klasszikus bűncselekménytán tehát már létrejöttével magában hordta a megváltoztatás, továbbfejlesztés szükségességét.

A *neoklasszikus büntetőjogi iskola*³¹⁴ különféle irányzatainak művelői, valamint a századunk 30-as éveiben kialakult *finális cselekménytán* képviselői hozták létre a klasszikus bűncselekmény-fogalom továbbfejlesztett változatait, amelyek az európai polgári társadalmak büntetőjogi dogmatikájának alakulására — elsősorban a német nyelvterület országaiban — ma is meghatározó szerepet gyakorolnak. Ezeknek a tanításoknak a szocialista társadalmi rendszer viszonyai között is alkalmazható egyes tételeit — eredeti vagy módosított formában — több szocialista büntetőjogász, köztük néhány hazai is, átvette.

A klasszikus bűncselekmény-fogalomhoz viszonyított változások között a normatív bűnösségtan kialakulásával már foglalkoztunk. Lényeges változás történt még a *jogellenesség* felfogásában is. A klasszikus tanítás a jogellenességet a jogi norma formális megsértésében látta.

a) A *neoklasszikus értelmezés* szerint (többek között *Hegler*, *M. E. Mayer*) a büntetőjogi rendelkezések célmeghatározására tekintettel a jogellenességet (a jogsértő cselekményt, *Unrecht*) materiálisan, mint jogtárgysértést, társadalmi károosságot (*Sozialschädlichkeit*) kell felfogni. Ez az anyagi szemléletmód megnyitotta annak lehetőségét, hogy a jogellenességet az érdeksérelem súlya szerint különböztessék meg. A materiális jogellenesség súlyát a cselekménnyel veszélyeztetett vagy sértett jogtárgy társadalmi értékességéhez mérték. Ezzel megteremtődött a dogmatikai lehetősége annak, hogy a jogrend „jogszerűnek ismerjen el valamely tényállásszerű jogtárgysértő cselekményt, még a jogellenességet kizáró kifejezett

³¹³ *Békés Imre*: I. m. 299. old.

³¹⁴ A neoklasszikus iskolán nem azonos felfogású egységes elméletek rendszerét értjük, hanem olyan dogmatikai irányzatot, amelyben az a közös vonás, hogy a klasszikus bűncselekmény-fogalomra épül (magatartás-tényállásszerűség—jogellenesség—bűnösség), de az egyes tényállási elemek tartalmának értelmezése tekintetében, továbbá az egyes tényállási elemek egymáshoz, valamint a bűncselekmény egészéhez való viszonyának magyarázata vonatkozásában az egyéni nézetek jelentősen eltérnek egymástól.

büntetőjogi rendelkezés hiányában is, csupán azon az alapon, hogy az adott cselekmény valamely értékesebb jogtárgy megmentésére irányult”.³¹⁵

Ezt az elvet érvényesítik a kockázatvállalás büntetőjogi elismerésére mindazok a nézetek — többek között *H. Mayer* —, amelyek a „mértéktartó kockázat”-ban (anyag) jogellenességet kizáró körülményt látnak.

b) A finális cselekménytan (*Weber, Welzel, Kaufmann, Maurach, Schaffstein* stb.) elmélete a klasszikus bűncselekmény-fogalmat annyira átalakította, hogy új bűncselekményrendszerenről beszélhetünk. Témánk szempontjából alapvető jelentőségű, hogy ez a tanítás a súlypontot a cselekményre helyezi, amennyiben valamennyi emberi magatartás finális, célirányos mozzanatát emeli ki. A jogellenes magatartást nemcsak a kauzalitás jellemzi — mondják a finális cselekménytan hívei —, hanem sokkal inkább „a finális akarat” (*Welzel*), ennél fogva a szándékosság a cselekmény objektív tényezői közé tartozik. „A cselekményre vonatkozó akarat — írja *Welzel* — jöllehet a bűnösség miatti szemrehányás hordozója is, mégis már ezt megelőzően a cselekmény egyik eleme; a tényállásra vonatkozó szándékosság már megelőzően a szándékos bűncselekmény törvényi tényállásának egyik eleme és ezáltal e bűncselekmények jogellenességének anyagi feltétele. Hogyha a cselekményre vonatkozó akarat valamely gondossági kötelesség nem szándékos megszegésével megvalósít valamely tényállást, már megelőzően a gondatlan bűncselekmények jogellenességének egyik feltétele. A bűnösség körében ezt a különféle változatú magatartás-akaratot csak abban a tekintetben vizsgáljuk, hogy az elkövetőnek a személyére szólóan felróható-e.”³¹⁶

A finális cselekménytan a szándékos és a gondatlan cselekmények elvi szétválasztását hozta létre „és ennek folytán ezek nem egyszerűen bűnösségi formaként, hanem önálló bűncselekmény-típusként különülnek el egymástól”.³¹⁷

A finális cselekménytanon alapuló nézetek a kockázatvállalást a gondatlan bűncselekmény-típussal vetik egybe. A gondatlan bűncselekmény tárgyi jellemzőjének a következmény okozásán felül a gondossági követelmények megsértését tartják. *Jescheck* szerint: „A gondatlan bűncselekmény tényállásszerű jogellenessége nem kizárólag a következmény okozásában, pl. valamely ember halálában áll. Ehhez még hozzá kell vennünk, hogy a következmény azoknak a gondossági követelményeknek a megsértésén alapul, amelyeket a jogrend az elkövető érintkezési viszonyai körében a lelkiismeretes és körültekintő tagjai számára az adott cselekvési helyzetre vonatkozóan előír; figyelemmel kell lennünk továbbá arra is, hogy a következmény az ilyen ember részéről előrelátható is volt. . . A gondatlanság objektív tényezőinek megragadása képezi a tényállásszerű jogellenesség magját.”³¹⁸

³¹⁵ *E. Schmidhäuser*: I. m. 135. old.

³¹⁶ *H. Welzel*: I. m. 121. old.

³¹⁷ *H. H. Jescheck*: I. m. 121. old.

³¹⁸ *H. H. Jescheck*: I. m. 375. old.

A finális cselekménytan vezette be a büntetőjogi gondolkodásba „az eredmény objektív előreláthatóságának és elkerülhetőségének” magyarázó elvét a gondatlan bűncselekmények jogellenességi mozzanatának vizsgálatára, egyúttal a figyelem középpontjába állította a „gondos modell”-t, aki minden helyzetben a jogrend által támasztott követelménynek megfelelően viselkedik. *Az objektív gondossági kötelességnek a bűnösségi felróhatóság köréből való kiiktatása szükségszerűen vezetett ahhoz a koncepcióhoz, hogy a megengedett kockázat a cselekmény anyagi és formális jogellenességét (Unrecht) zárja ki.*

A kockázat megengedtségére vonatkozó elméleti állásfoglalások átalakulásával kapcsolatban Meckel a következőket emeli ki: „Egyes kockázatos cselekmények büntetlenségének problémája körülbelül a századforduló idején jelentkezett tudatosan. . . Mivel a káros következményt ezekben az esetekben az elkövető okozta, az akkori „kauzális” jogellenességi elmélet szerint a kockázatvállalás nem zárhatta ki egyenesen a jogellenességet, hanem csak a bűnösséget. Az elkövető a kár előreláthatóságának ellenére nem szegte meg a gondossági kötelességét és ezért nem cselekedett gondatlanul = bűnösen. A későbbi időszakban azzal, hogy „az objektív gondossági kötelességet” jogellenességi ismérvek tekintették, a „megengedett kockázat” jogi formája is a jogellenesség területére került át.”³¹⁹

Teljesen érthető a jogellenesség hiányára alapított nézet képviselőinek az a törekvése, hogy a kockázat objektív jegyeit állították előtérbe és a kockázatvállalás megengedtségét alapvetően a szubjektumon kívüli tényezőkhez kötötték.

A tényállás formális jogellenességének felfogásán alapuló *szociáladekvancia-tan* is okszerűen jutott el ahhoz a következtetéshez, hogy ha a tényállás a tipikus büntetőjogi tilalmat írja le, akkor az a kockázat, amely megfelel a mindenkori társadalmi viszonyokból adódó általános gondossági kötelességnek, nem esik a tipikus büntetőjogi tilalom alá, *ennélfogva a cselekmény nem tényállásszerű (nem diszpozíciószerű)*. A szociáladekvancia és a megengedett kockázat viszonyát jól érzékelteti Roxin. A következőket írja: „Hogyha az előzésnél valaki meghal, akkor ez egy és más esetben ezzel a közlekedési folyamattal egybekötött veszélyből adódik. A törvényhozó, hogy ennek elejét vegye, elméletileg teljesen megtilthatná az előzést. A közlekedés súrlódásmentes lefolyásának lehetővé tétele érdekében azonban ezt nem teszi, inkább megengedi a közlekedésben résztvevőnek, hogy vállalja azt a kockázatot, amikor a veszély általában és ex ante nézve nagyon csekély. Hogyha a következmény mégis beáll, akkor a törvényhozónak el kell tekintenie a büntetéstől, mert ezt a kockázatot számításba vette. . . A megengedett kockázat mindig a közlekedési követelmények és az egyéni védelmi érdek közötti mérlegelés terméke. Az éppen még figyelembe vett veszély fokozása a mérleg nyelvét a jogtárgy-védelem irányába billenti és a következmény előidézését — amely különben nem lett volna kifogásolható — gondatlansággként tünteti fel.”³²⁰

³¹⁹ F. Meckel: I. m. 141. old.

³²⁰ C. Roxin: Pflichtwidrigkeit und Erfolg bei fahrlässigen Delikten. Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, 1962. 433. old.

A megengedett kockázatnak a szociáladekvancia alapján történő magyarázata minden tetszetősége ellenére is, felvet azonban egy lényeges problémát, és pedig azt, hogy csak egyes magatartástípusokra alkalmas, de nem használható az egyes egyedi kockázatvállalások megengedettségének értelmezésére. Helyesen mutat rá erre a hiányosságra *Maurach*. Egyetért mindenekelőtt a szociáladekvanciáról szóló tannak azzal a megállapításával, hogy a technikai győzelem áldozatok nélkül nem képzelhető el. A haladás érdekében kétségtelen jogszerű cselekmény-komplexumtól azonban meg kell különböztetni — véleménye szerint — „az egyes üzemeltetési cselekményeket, amelyek a rosszalható következmény közvetlen és éppen ezért egyedüli tényállásszerű okait képezik. Valamely repülőgép lezuhanása és a számtalan haláláldozat csak a közvetett és ezért tényálláson kívüli következménye a kétségtelenül jogszerű vállalkozásnak, a légi társaságnak. Ebből a jogszerűségből azonban egyáltalán nem lehet arra következtetni — mondja *Maurach* —, hogy a megengedett veszélyes üzem működéséből származó következmények, vagyis a repülőgép valamelyik utasának a halála, az üzem társadalmi hasznosságára tekintettel jogszerű vagy jogilag csak közömbös is lenne. A megengedett üzem, mint olyan, és a tényállásszerű következmény közé beékelődik az egyes üzemi cselekmények, és pedig — miként a következmény mutatja — objektíve minőséghibás üzemi cselekmények közvetlen, a tényállás szempontjából releváns oka.”³²¹

Ezekből *Maurach* azt a következtetést vonja le, hogy a tényállás megvalósítását nem az zárja ki, hogy: „... az üzem, mint ilyent, a megkívánt gondossággal vezeték, mert a kárt előidéző kockázatos cselekmény jogellenes marad. Ebből a megállapításból viszont az sem következik — írja —, hogy a megkívánt gondosság betartása csak a bűnösséget mint személyes szemrehányhatóságot zárja ki. Itt sokkal inkább a cselekvő személy tettfelelősségének kérdéséről van szó.”³²²

4. A szocialista büntető jogtudományban a kockázat büntetőjogi megítélésével kapcsolatban többséginek tekinthető felfogás — miként az előzőekben már kimutattuk — bűnösségi kérdésnek tekinti a kockázat megengedettségét. Ez a nézet a bűncselekmény és a bűnösség-fogalom szocialista értelmezésének logikus következménye. A szocialista büntető jogtudomány megegyezik a polgári tanításokkal abban, hogy a bűncselekmény tényállásszerű és bűnös magatartás, de az anyagi jogellenességet (a jogi érdekeket sértő magatartást) a társadalomra veszélyességgel azonosítja (e tekintetben azonban teljes nézetazonosságról nem beszélhetünk).

A bűnösségre alapított szocialista rizikóelméletek abból a gondolatból indulnak ki, hogy a bűnösség összetett fogalom; a bűncselekménynek nemcsak pszichikai, hanem társadalmi jellemzője is. A bűnösség az individuális oldalát tekintve, pszichikus állapot, a társadalmi oldalát tekintve a tettben objektivizálódott pszichikus állapot társadalmi helytelenítése. A bűnösség nem azonos azokkal az objektív és szubjektív jelenségekkel, amelyekből a bűnösség fennforgására és formáira következtetünk. Kétségtelen, hogy vannak a bűnösségnek az elkövetőn kívüli mozzanatait, és ezek ennyiben objektívnak tekinthetők. Ilyenek pl. a

³²¹ *R. Maurach*: I. m. 435. old.

³²² *R. Maurach*: I. m. 435. old.

társadalomra veszélyes következmény előidézésének elkerülésére vonatkozó általános kötelezettség, vagy pedig a hátrányos következmény objektív előreláthatósága, de ezek a bűnösségnek, nem pedig más bűncselekmény-elemnek (a jogellenességnek) az összetevői. Az NDK-ban pl. az uralkodónak tekinthető *Leckschas—Loose—Renneberg*-féle bűnösség (felróhatóság) — koncepció szerint a felróhatóságot két egymással elválaszthatatlan egységben álló oldal alkotja: ezek a felelősség és a bűnösség. A felelősség „specifikus viszony a szocialista társadalom és munkás-paraszt állama, valamint a társadalomnak azok között a tagjai között, akik bűncselekménnyel vétének a szocialista állami és társadalmi rend, valamint az állampolgárok jogai ellen; ennek a viszonynak pedig az a mértéke, amit a szocialista társadalomban a jelen korban élő ember felelősségének megváltozott lényege, a szocializmus objektív fejlődéstörvényei valamint megvalósulásuk állapota és a megvalósítás követelményei határoznak meg”.³²³ A bűnösség „a cselekményhez vezető és a cselekményben objektívizálódó ellentmondás az elkövetőnek a cselekményre vonatkozó konkrét tudata és a szocializmus meghatározott társadalmi viszonyai, vagy ezeknek a viszonyoknak egyes oldalai, illetőleg általában a szocialista társadalom között”.³²⁴

A bűnösség objektív és szubjektív tényezői szétválaszthatatlanságának elvét vallja többek között a lengyel *Sawicki* is. Az orvosi felelősséggel kapcsolatos bűnösségi elemzés feladata — mondja —, hogy: „... a bíróság mindkét feltételt vizsgálja: az előrelátási köteletséget és az előrelátás lehetőségét, amelyek a gondatlan bűnösségnek kumulatív, nem pedig alternatív tényezői. Tény, hogy a köteletség objektív kategória is, amely független a beavatkozást végző orvos személyes ismereteitől, képességeitől és lehetőségeitől. A hibás műtét előrelátásával kapcsolatos e köteletség megítélését azonban... az adott eset valamennyi körülményének figyelembevételével, nem pedig absztrakt formában és módon, és pedig ex tunc, nem pedig ex nunc kell elvégezni.” „Emellett a köteletség mellett mindig vizsgálni kell azt is, hogy a gondatlanság második kumulatív feltétele is adott volt-e, nevezetesen az előrelátás lehetősége. A műtéti hiba, valamint negatív következményei előrelátásának lehetősége szubjektív kategória; ezt az orvos személyes ismeretei és képességei, továbbá a műtéti beavatkozás körülményei alapján kell megítélni.”³²⁵

A szocialista büntetőjogi felfogások többsége elutasítja objektív bűnösségi mércék, típushelyzetek vagy cselekvő modellek megjelölését, amelyek mint jogellenességi tényezők „első lépcső”-ként jönnének számításba a bűnösség megállapításánál. Jól mutat rá erre *Rödszus*, amikor a következőket hangoztatja: „... alapvetően abból kell kiindulni, hogy a kártokozókkal szemben az objektíve káros olyan magatartásokhoz igazodó felelősség vethető csak fel, amely magatartást az egyéni tulajdonságaikra, az adott helyzetre stb. tekintettel tudatosan voltak képesek megvalósítani. A technika sokrétűsége, valamint a felhasználásával és vezérlésével

³²³ *J. Leckschas—W. Loose—I. Renneberg*: I. m. 42. old.

³²⁴ *J. Leckschas—W. Loose—I. Renneberg*: I. m. 52. old.

³²⁵ *J. Sawicki*: Über die Verantwortlichkeit. 213—214. old.

kapcsolatos komplikációk nem teszik lehetővé az ideális eset megállapítását, sem azt, hogy a cselekményt valamely ideális helyzethez mérjük. Hogyha a kárt előidéző objektíve kötelességszegő magatartás a kvalifikáltság hiányából, vagy elégtelen foglalkozási jártasságból vagy foglalkozási készségből ered, akkor ezt a bűnösség fokának megítélésénél kell figyelembe venni, és a büntetőjogi gondatlanságot esetleg a felróhatóság hiánya miatt kizárni.”³²⁶

3. A kockázatvállalás büntetőjogi megítélésére vonatkozó saját nézetünk

1. A megengedett kockázat büntetőjogi rendszerbeli helyére vonatkozó nézetsohaságok és nézetkülönbségek alapvető oka — a bűncselekménnyfogalom értelmezésében mutatkozó különbségeken túl — az, hogy a különféle elméletek képviselői a kockázatot az általános absztrakt értelemben veszik, és azt az egyes kockázatformákat egyedi sajátosságaira tekintet nélkül, egysíkúan, általános jellegben alkalmazzák valamennyi veszélyeztető cselekményre. Véleményünk szerint a kockázatot differenciáltan kell értelmezni, vagyis *egyes konkrét megnyilvánulási formái* viszonylatában kell vizsgálnunk a megengedett kockázat *általános hatását*, a büntetőjogi felelősség kizárását. Nem értünk tehát egyet azokkal a felfogásokkal, amelyek a megengedett kockázat büntetőjogi rendszerbeli helyét és funkcióját úgy jelölik meg, hogy az *vagy* a cselekmény jogellenességét, *vagy* a tényállásszerűségét, *vagy* a kockázatvállaló személy bűnösségét zárja ki. Álláspontunk szerint a megengedett kockázat büntetőjogi rendszerbeli helyének jellemzésére az *is...is* kötőszópárt kell használnunk *vagy...vagy* helyett; tehát a megengedett kockázat egyes esetekben a cselekmény diszpozíciószerűségét (jogellenességét), más esetben pedig az elkövető bűnösségét kizáró körülmény.

2. Mindenekelőtt különbséget kell tennünk azok között a cselekmények között, amelyeknél a büntetőjog megengedi a *veszély létrehozását*, és azok között a cselekmények között, amelyeknél ezt tiltja.

a) A szocialista büntetőjogok megengedik, pontosabban *nem tiltják* az olyan veszélyeztetést, amely konkrétan körülhatárolható *vagyontárgyak* vagy *anyagi érdekek* sérelmének lehetőségét hordja magában. Az ilyen esetekben a kockázatvállalás azért tekinthető megengedettnek, mert *a cselekmény nem esik büntetőjogi szabályozás alá, ezért nem is lehet diszpozíciószerű.*

b) A büntető jogszabályok *tiltják* viszont a vagyontárgyak veszélyeztetését mindazokban az esetekben, amikor a veszély egyedileg meg nem határozott kisebb számú, illetőleg meghatározott nagyobb számú személyek vagyonának biztonságát fenyegeti (pl. a közveszélyokozás törvényi szabályozása esetében). Ezek a tilalmak egyúttal *kizárják a kockázat megengedettségét* is, tekintettel arra, hogy a kockázat — az objektív jegyei alapján — azonos a közveszéllyel.

c) A szocialista (és a nem szocialista) büntetőjogok *nem engedik meg* továbbá azt

³²⁶ R. Ródszus: Zur Abgrenzung zwischen Fahrlässigkeit und Nichtschuld bei der Beschädigung der Technik in sozialistischen Industriebetrieben. Neue Justiz, 1967. 6. sz. 185. old.

a veszélyeztetést, *amely emberi életet, testi épséget vagy egészséget teszi ki a véletlen működésének*. A konkrét büntetőjogi rendelkezések nem tartalmaznak azonban általános tilalmakat, hanem meghatároznak bizonyos *tevékenységeket* (pl. foglalkozás vagy lőfegyver használat), vagy *helyzeteket* (pl. közlekedés), amelyek a törvényhozó megítélése szerint az emberi élet, testi épség vagy egészség vonatkozásában fokozott veszélyforrásként jelentkeznek, és ezek *meghatározott* működéséhez fűznek büntetőjogi következményeket.

A büntetőjogi tilalmazás itt azon a belátáson alapul, hogy a technikai és a civilizációs fejlődés szükségszerűen hozza létre az élet- (testi épség, egészség-) veszély fokozott lehetőségét, amit bizonyos korlátok között a jogi szabályozásnak is tekintetbe kell vennie. A társadalomnak ugyanis nem érdeke saját fejlődésének feláldozásával a veszélyhelyzetek teljes kiküszöbölése. A társadalomnak viszont alapvető érdeke, a *felesleges veszélyek lehetőségének megelőzése*. Ezt a társadalmi érdeket a jog akként tudja szolgálni, hogy a leginkább (tipikusan) veszélyeztetett területeken kötelező magatartásformákat ír elő, amelyek a veszélyforrások működtetésével egyidejűleg optimálisan garantálják a személyi biztonságot is.

Amikor tehát azt mondjuk, hogy a büntetőjog a veszélyforrások meghatározott működéséhez fűz büntetőjogi következményeket, *meghatározott működésen szabályszegő magatartásokkal* előidézett veszélyeztetéseket értünk. A szabályozott területeken a szabályoknak mindenben megfelelő magatartások, és így a kockázatvállalások (pl. a lege artis végzett súlyos műtétek, a robbanó-, sugárzó- stb. anyagokkal végzett kísérletezések és üzemeltetések, a bányaművelés, a gépjárművel előzés stb.) is előidézhetnek társadalmilag hátrányos következményeket, de ezek a cselekmények kívül esnek a büntetőjogi felelősség körén, mert *nem ütköznek büntető jogszabályba, ezért nem diszpozíciószerűek*.

d) Egyetlen szabályozás sem terjedhet ki a lehetséges esetek mindegyikére. A jogrend számos olyan rendelkezést tartalmaz, amelyek választást vagy mérlegelést biztosítanak az egyén számára. A mérlegelési körben hozott döntések, illetőleg a kiválasztott alternatíva kockázatának büntetőjogi elismerése nem igazodhat a cselekmény jogi jegyeihez (és ennyiben a cselekmény objektív oldalához), mert ezek nem határozzák meg egyértelműen a követendő magatartást. A *mérlegelés*, illetőleg az alternatívák közötti *választás* a szubjektum tulajdonsága, a kockázatot vállaló személy pszichikus funkciója. Ennek a pszichikus működésnek a körülményei adhatnak csak választ arra a kérdésre, hogy az egyén a többfajta magatartásváltozat közül miért az adott variáns mellett döntött. Ha az egyénnek a döntés kialakulását megelőző pszichikus beállítottsága társadalmilag nem helyteleníthető — mert megfelel az objektív gondossági követelményeknek, amelyet mi bűnösségi, nem pedig jogellenességi ismérvnek tekintünk — más szóval szándékos vagy gondatlan bűncselekmény elkövetés miatt nem róható fel, akkor a kockázatot vállaló személy a diszpozíciószerű következményért (a sikertelen kockázatért) büntetőjogi felelősségre nem vonható, mert esetében *hiányzik a bűncselekmény létrejöttének szubjektív feltételét képező bűnösség*.

e) Ugyancsak a *bűnösségi körülményeket* tartjuk irányadónak mindakkor, amikor a konkrét helyzetben való döntést nem jogszabályok írják elő.

3. A büntetőjogi felelősség és a megengedett kockázat viszonyára vonatkozó felfogásunkból kitűnik, hogy nem értünk egyet azokkal a nézetekkel, amelyek szerint megengedett kockázat esetében azért nem keletkezik büntetőjogi felelősség, mert *hiányzik a cselekmény társadalomra veszélyessége*.

A társadalomra veszélyesség ugyanis a cselekmény tárgyi jellemzője és ezt konkrét tárgyi jegyek (elkövetési mód, hely, idő, eszköz, eredmény stb.) juttatják kifejezésre. Ahhoz tehát, hogy valamely magatartást a társadalom számára veszélyesnek minősítsünk, az szükséges, hogy az elkövető belső elhatározása testmozgásban vagy attól való tartózkodásban célirányosan tárgyasuljon. Ha ez a célirányosan tárgyasult mozgás vagy nemtevés büntetőjogi védekezési körbe vont értékeket sért vagy veszélyeztet, akkor az adott magatartás társadalomra veszélyes cselekvés vagy mulasztás.

A büntetőjogi védekezési körbe vont értékek sértését, illetőleg veszélyeztetését a büntetőjog *egyetlen esetben tekintti társadalomra nem veszélyes* (tehát büntetőjogi szempontból megengedett) magatartásnak, ha ennek véghezvitelét valamely *már folyamatban levő érdekselelem vagy érdekveszélyeztetés szükségszerűen idézi elő*. Az előidéző ok lehet valamely jogtalan emberi támadás, vagy pedig valamely természeti esemény (illetőleg állat támadása). A megengedettség körébe csakis *elhárító, védekező* jellegű magatartások vonhatók (jogos védelem, végszükségben cselekvés) és egyáltalán *nem sorolhatók ide az elkövető részéről kezdeményezett cselekmények*.

A büntetőjog azért enged meg bizonyos esetekben sérelmet vagy veszélyt előidéző magatartásokat, hogy *elejét vegye a már megindult és az elhárító-védekező cselekvés mértékét meghaladó sérelem vagy veszély bekövetkezésének*. A cselekmény társadalomra veszélyességét kizáró okok ennél fogva két *objektív* feltétel együttes fennforgását tételezik fel, nevezetesen: a magatartás *szükségességét* és *arányosságát*.

Kockázatvállalás esetében viszont a döntés időpontjában az adott magatartás szükségessége és arányossága csak *potenciálisan létezik* a kockázatot vállaló személy *tudatában* (vagyis a szubjektum számára objektíve a nem kockázatos döntés lehetősége is adott; pl. nem végzi el a veszélyes műtétet, nem előz a gépkocsival, nem köt bizonytalan kimenetelű üzletet stb.). A kockázatos magatartás szükségessége és arányossága a magatartás *elhatározási* fázisában hat a döntésre. *A szükségesség nem objektív kényszerhelyzetként áll elő*, hanem egyfajta *mérlegelési variánsként* jelentkezik a döntést hozó személy pszichikumában. *Az arányosság is csak kalkulációs tényező*, számítási összehasonlító gondolati kép a ráfordítás és a várható társadalmi hasznosság között.

A kockázatvállalásnak nem az a lényege, hogy a magatartás sért-e büntetőjogi védekezési körbe vont érdekeket vagy sem, hanem az, hogy a veszélyeztető, bizonytalan kimenetelű cselekmény a konkrét szakmai szabályoknak mindenben megfelelő módon ment-e végbe, illetőleg — szakmai szabályok hiánya esetében (vagy a meglevő szakmai szabályok megszegése esetében) — a kockázatvállalásra irányuló döntés hátrányos következménye a kockázatot vállaló személynek szándékos vagy gondatlan elkövetés címén felróható-e vagy sem.

A MEGENGEDETT KOCKÁZAT TÖRVÉNYI SZABÁLYOZÁSI LEHETŐSÉGEI

A kockázatnak a büntetőjogi elméletben történt jelentkezése nemcsak büntetőjogi felelősségi kérdéseket vetett fel, hanem előtérbe állította a büntetőjogi szabályozásra vonatkozó megfontolásokat is. Erre *Binding* is felhívta a figyelmet, amikor a következőket írta: „Hogyha a kockázatvállalás következtében létrejön a kockázatos veszélyhelyzet vagy a sérelem, felmerül az a jogi kérdés, hogy hogyan ítéljük meg, és ekkor azonnal kitűnik, hogy az írott jog a jogéletnek e grandiózus területére nézve alig tartalmaz valamiféle szabályozást. Hatalmas joghézag mutatkozik a jogrendszerben.”³²⁷ A későbbiekben még hozzátette, hogy „minél inkább hallgat az írott jog, annál nélkülözhetetlenebb és értékesebb lenne, ha a tudomány kibontakoztatná ezt a nagy jogi eszmét”³²⁸ (mármint a kockázat jogi megengedettségét).

A polgári büntető jogtudomány nem fektetett különösebb súlyt a megengedett kockázat esetleges jogi szabályozásának vizsgálatára. Az egyes nézetek — miként korábban már láttuk — a kockázatvállalást büntetőjogi felelősséget kizáró sajátos körülménynek tekintették, amely különféle magyarázó elvek (szociáladekvancia, objektív gondossági kötelesség, a társadalmi érintkezési viszonyokban megkívánt gondosság stb.) alkalmazásával is érvényesíthető, anélkül, hogy a törvényhozó önálló jogintézményként szabályozná. Igen figyelemreméltó e tekintetben *Hirsch* véleménye, amely szerint: „Az úgynevezett megengedett kockázat alá vonható esetek összefoglalásaképpen megállapíthatjuk, hogy ilyenkor — függetlenül a szociáladekvancia álláspontjától — hiányzik a tényállásszerűség. A tényállás hiányát terminológiaiul úgy lehetne kifejezni, hogy megengedett kockázat helyett nem tiltott kockázatról beszélénk.”³²⁹

A legújabb nyugatnémet irodalmi állásfoglalások is azt hangoztatják, hogy a megengedett kockázat nem önálló jogi alakzat, hanem csak „a gondatlansági tényezők konkretizálására szolgáló szabályozó jogelv”.³³⁰

³²⁷ *K. Binding*: I. m. 436. old.

³²⁸ *K. Binding*: I. m. 438. old.

³²⁹ *H. J. Hirsch*: I. m. 99. old.

³³⁰ *W. Preuss*: I. m. 225. old. Hasonlóképpen vélekedik *D. Kienapfel* is. *D. Kienapfel*: I. m. 9. old.

2. A szocialista társadalmi-gazdasági viszonyok a kockázatvállalás területét a tőkés társadalmak viszonyaihoz képest lényegesen kiszélesítették. Szocialista viszonyok között a teljes gazdasági élet ösztársadalmi jelentőségűvé válik, ennél fogva azok a gazdasági jellegű kockázatosok, amelyek esetleges hátrányos következményeit korábban (a tőkés rendszerben) az egyén viselte, a szocialista gazdálkodás természetére tekintettel társadalmi kockázatviseléssel járnak, és sikertelenség esetében büntetőjogi felelősséget is megalapozhatnak. Nem véletlen tehát, hogy a szocialista országokban sokkal konkrétabban és határozottabban merült fel a megengedett kockázat büntetőjogi szabályozásának kérdése, mint a tőkés országokban.

a) A Szovjetunióban már a 20-as évek folyamán igényként jelentkezett a kockázatvállalás jogi elismerése. Irodalmi állásfoglalások hiányában a jogalkotás tett eleget ennek a társadalmi követelménynek. Ismereteink szerint a kockázatvállalás jogi szabályozásának legelső példáját a szovjet törvényhozás szolgáltatta. A Népbiztosok Tanácsának és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége Központi Végrehajtó Bizottságának „A dolgozók és az alkalmazottak által a munkaadónak okozott károkért fennálló anyagi felelősségről” szóló 1929. június 12-i határozata a 7. cikkben többek között az alábbiakat mondta ki: „A kártérítésre kötelezés bírói megállapításánál nemcsak az okozott kárt kell figyelembe venni, hanem azt a konkrét helyzetet is, amelyben a károkozás történt. Nem tehető felelőssé a kárért az a dolgozó, aki a normális termelési és gazdasági kockázat kategóriája alá vonható.” Ez a rendelkezés a későbbiekben — kisebb módosításokkal — bekerült a szovjet munka törvénykönyv 836. cikkébe.³³¹

A megengedett kockázat büntetőjogi elismerésének intézményesített szabályozási lehetőségét a szovjet büntetőjogi irodalomban elsőként *Omelcsenko* fejtette ki. Gondolatmenetének kiindulása az, hogy az anyagi veszteségek a népi demokratikus országokban a társadalmi tulajdont károsítják és a dolgozók érdekeit sértik. Jogi szemléletben a szocialista viszonyok a kockázat kizárásának irányába hatnak, „a társadalmi tulajdon védelme elkerülhetetlen feltétele a kockázat kizárásának”.³³² A merev törvényhozói szemlélettel azonban szemben áll a társadalmi haladás elve és „az új realizálására vonatkozó igény”. A fejlődés folyamata elválaszthatatlan a termelési kockázattól. Az ellentmondás feloldására *Omelcsenko* állami pénzalap létrehozását tartja indokoltnak. „A termelési kockázat általános elismerése kérdésében gyakorlati megoldási javaslatunk mindenekelőtt az, hogy állami monopóliumokat kell létesíteni, amelyek a termelési kockázat állami és jogi elismerésének eszközeként funkcionálnának.”³³³ Ezek a monopóliumok viselnék — meghatározott állami eljárás formájában — mindazokat a kiadásokat, amelyek a gazdálkodó alapegységénél (gyárnál, vállalatnál, intézménynél stb.) az új és haladó módszerek bevezetése folytán előállnának. Az állami pénzügyi alap (állami

³³¹ Lásd: *M. Sz. Grinberg: Problema proizvodstvennogo rizka.* 11. old.

³³² *A. I. Omelcsenko: I. m. 11—12. old.*

³³³ *A. I. Omelcsenko: I. m. 38. old.*

biztosító) igénybevételét meg kellene engedni „mindazon hivatalos személynek (miniszternek, a vállalatok igazgatójának, a tudományos kutató intézet igazgatójának), akik termelési kockázatvállalással az új és progresszív termelés útjára léptek, és így lehetővé válna számukra a kockázat kedvezőtlen következményeinek korlátozódása.³³⁴

Omelcsenko végkövetkeztetése, hogy a központi pénzügyi alapok létrehozása folytán feleslegessé válna az ésszerűen és politikusan elgondolt kockázatvállalás hátrányos következményei miatt a büntető szankciók alkalmazása, mivel a kárt az állam viselné.³³⁵

Omelcsenko elméletének van egy alapvető gyengéje, és pedig az, hogy eszerint a felfogás szerint valamennyi termelési kockázat hasznos. Ahhoz a következtetéshez tehát, hogy a veszélyeztetés vagy a károkozás jogszerű volt, elegendő annak a megállapítása, hogy a kockázatvállalás a termelés érdekében történt. Ezzel szemben nem mindenfajta kockázat szolgálja a társadalom érdekeit. Ilyen felismerésben vizsgálta *Grinberg* a kockázatvállalás büntetőjogi megengedettséget. Őt a szocialista büntetőjogi irodalomban úgy tartjuk számon, hogy elsőként fogalmazta meg a kockázat megengedtségének büntetőjogi feltételeit.³³⁶ *Grinberg* további érdeme, hogy a megengedett kockázat büntetőjogi szabályozásának első pozitív meghatározását adta. Bár felfogása szerint a megengedett kockázatvállalás esetében hiányzik az elkövető bűnössége, mégis úgy látja, hogy indokolt lenne a kockázat büntetőjogi felelősséget kizáró okként történő szabályozása. Érvként felhossa, hogy az üzemekben és a tudományos kutató intézetekben a feltalálók és ésszerűsítők, újítók munkájának megítélésénél a kockázatvállalást gyakorlatilag elismerik. „Céltalan ezért annak a kérdésnek a feltevése, hogy a kockázat szükséges-e vagy nem szükséges, jogszerű-e vagy nem jogszerű, mert ezt a gyakorlati életünk már régen eldöntötte.” A kockázat tilalma objektíve lehetetlent kívánna meg, formális előírás lenne és egyáltalán nem játszaná a termelésben kialakuló viszonyok regulátorának szerepét. *Grinberg* további érve, hogy a termelési kockázatvállalással összefüggő tevékenység gyakran „olyan formákat vet fel, amelyek külsőre hasonlatosak a társadalomra veszélyes és büntetőjogilag fenyegetett cselekményekhez”. Erre figyelemmel ezt a tevékenységet nem tekintjük jogilag jelentéktelen és a jog számára lényegtelen ténykedésnek. Vitathatatlan — írja —: „... , hogy a jogalkalmazásnak döntenie kell az üzemekben alkalmazott kockázatvállalásokról. A joggyakorlat számos esetben figyelembe veszi a kockázat társadalmi hasznosságát; ez viszont rendkívül nehéz, figyelemmel arra, hogy a jogszerű kockázatnak nincs törvényi szabályozása. A jogszerű termelési kockázat legalizálásának alapvető szükségessége abban áll, hogy megóvjuk a termelésben foglalkoztatott kádereinket, valamint a tudományos és gazdasági szakembereinket a normális kockázatvállalásuk miatti megalapozatlan felelősségre vonástól.

³³⁴ *A. I. Omelcsenko*: I. m. 38. old.

³³⁵ Uo.

³³⁶ *M. Sz. Grinberg*: Problema proizvodstvennogo rizika. 72—98. old.

Nemcsak arról van szó, hogy valamely elismert kockázatvállalás jogát lerögzítsük, hanem arról is, hogy a bírói gyakorlatot a jogszerű kockázat feltételeinek megfelelően orientáljuk.”³³⁷

Mindezekután *Grinberg* azt javasolja, hogy a büntetőjogi felelősséget kizáró termelési kockázat fogalmát a szovjet Btk-ban a következőképpen kellene megfogalmazni: „Nem minősíthető bűncselekménynek a büntető törvénykönyvben megjelölt cselekmény, ha az valamely társadalmilag fontos termelési eredmény elérésére irányuló ésszerű termelési kockázat, és azt olyan körülmények között hajtották végre, amelyek között a kitűzött cél a szokásos, kockázat nélküli eszközökkel nem lett volna elérhető.”³³⁸

Grinberg véleménye szerint a megengedett termelési kockázatot, mint büntetőjogi felelősséget kizáró körülményt, a többi hasonló intézmény között kellene szabályozni, tehát a megengedett termelési kockázat tényállása a büntető törvénykönyv Általános Részében helyezkedne el, hasonlóan a végszükséghez vagy a tévedéshez. Javaslata azonban nem vált jogszabállyá, mivel világosan felismerhető belső ellentmondást tartalmaz. A büntető törvénykönyvek Általános Részében felsorolt büntethetőséget kizáró körülmények ugyanis az adott jogintézmény alá vonható valamennyi konkrét esetre egyaránt érvényesek. *Grinberg* viszont azzal, hogy a büntethetőséget kizáró általános okként felfogott kockázatnak specifikus ismérveket adott (termelési eredmény, ésszerű termelési kockázat), ebből az általános büntetőjogi megengedettségéből a gazdasági tevékenység kivételével valamennyi más tevékenységet (orvosi, közlekedési, sport- stb. kockázat) kizorított.

b) A kockázat büntetőjogi felelősséget kizáró általános körülménykénti szabályozására vonatkozóan a *lengyel* büntetőjogi irodalomban is találkozhatunk jvaslattal. *Gubiński* az újítási kockázat körében végzett vizsgálódásaiból azt szűrte le, hogy az emberi viszonyokban a technika rohamos előretörése azt eredményezi, hogy a hétköznapi életben, de különösképpen a termelés és a tudományos kutatás területén egyre növekszik azoknak az emberi tevékenységeknek a száma, amelyek hátrányos következmények veszélyét rejtik magukban. Ilyen körülmények között pedig általánosan kell rendezni azt a kérdést, hogy melyek azok a feltételek, amelyek a veszélyes cselekményt társadalmilag megengedetté teszik. Büntetőjogi vonatkozásban a kérdés megoldása csak az lehet, ha a büntető törvény a megengedett kockázatot büntethetőséget kizáró általános okként szabályozza.³³⁹

Gubiński nézetei a lengyel Btk. 1963. évi tervezetének 23. cikkében is helyet kaptak. Eszerint: „Nem követ el bűncselekményt az a személy, aki a megengedett kockázat határai között cselekszik, figyelemmel a társadalmi élet és különösen a tudomány és a műszaki haladás szükségleteire.”³⁴⁰

³³⁷ M. Sz. *Grinberg*: Problema proizvodstvennogo rizka. 131—132. old.

³³⁸ M. Sz. *Grinberg*: Problema proizvodstvennogo rizka. 132. old.

³³⁹ Lásd: A. *Gubiński*: Ryzyko nowatorstwa. Panstwo i Prawo, 1960. 1. sz.

³⁴⁰ Lásd: F. *Orłowicz*: I. m. 360. old.

Ezt a javaslatot a szakmai vita során a Wrocław-i Vajdasági Ügyészség igen éles kritikában részesítette. A kritika a kockázat büntetőjogi szabályozásának több vitatható kérdésére hívja fel a figyelmet, ezért indokoltnak tartjuk az ismertetését. Az ügyészség a következőket kifogásolta:

1. A „társadalmi élet szükségletei” fogalom általánosított, viszonylagos, önkényes, bizonytalan fogalom, amelyet nem lehet pontosan körvonalazni, és amely ismeretlen az eddigi büntető törvényhozás számára.

2. Ez a rendelkezés feltételezi, hogy az elkövető tudatosan vagy eventuais szándék fennforgásával nem tartja be a kötelező jogszabályokat, előre látja a bűnös következményt, de a tervezet rendelkezésében említett okok folytán elfogadja annak bekövetkezését, viszont a szóban levő következmény a bűnösséget is magában foglalja, legalábbis gondatlanság formájában.

3. Szocialista államban nem fogadható el az a tétel, hogy „a cél szentesíti az eszközt”, amelyet ez a rendelkezés kifejezésre juttat, és ezen felül nem lehet törvényesíteni az olyan „kockázatot”, amely az állam, valamint az állampolgárok érdekeit és biztonságát különféle károknak teszi ki, tekintet nélkül e károk összegrére, ahogyan ez a rendelkezés tételéből kitűnik.

4. A társadalmi élet érdekének tulajdonképpen az felel meg, hogy ne kövessenek el bűncselekményeket, hogy a joggal összhangban járjanak el és ne vállaljanak olyan kockázatot, amelynek megléte következményeit tekintve társadalmilag káros, sőt tragikus is lehet.

5. Az olyan fogalmak, mint „a tudomány szükségletei”, „a műszaki haladás szükségletei” nagyon általánosak és tágak; ezek törvényesítenék a jogtalanságot és a bűncselekményeket büntetlen cselekménnyé változtatnák; e rendelkezés ugyanis túlló a célon.

6. A rendelkezés alkalmazása a gyakorlatban nagy nehézségeket fog az igazságszolgáltatás számára okozni, aminek eredményeképpen nem a bíróság, hanem a szakértők fognak az ügyben érdemben dönteni.

7. Végül, a szóban levő rendelkezés, a benne foglalt önkényes, általános és szétfolyó fogalmak folytán elősegítené azok jogi demoralizálását, akik a rájuk bízott vezető munkakörökért felelősek. Nagyon nehéz elképzelni, hogy ki lesz illetékes annak megállapítására, hogy hol vannak a konkrét esetben a „megengedett kockázat határai”, hogy ezt a társadalmi élet, a „tudomány” vagy a „műszaki haladás” szükségletei követelik-e meg és milyen szükségletek.³⁴¹

Az ügyészség észrevételeiből félreérthetetlenül kicseng mindaz az aggodalom, amit a gyakorlati jogászok valamely új jogintézménnyel szemben támasztanak. Megítélésünk szerint az ügyészségnek az a kifogása a legmegalapozottabb és leglényegesebb, hogy a javaslat túlságosan általánosított fogalmakat tartalmaz, ennél fogva nem alkalmas arra, hogy a büntetőjogi felelősséget kizáró körülményként hasznosítható legyen. Nem említi meg az észrevétel a javaslatnak azt az alapvető hibáját, hogy a tervezett rendelkezés „a megengedett kockázat

³⁴¹ F. Orłowicz: I. m. 361. old.

határai közötti” cselekvést tekinti olyannak, amely nem bűncselekmény, ugyanakkor azonban nem jelöli meg a megengedettség határait.

A lengyel Btk. következő, 1966. évi tervezete már nem tartalmazta az Általános Rész rendelkezései között a megengedett kockázatot. Ehelyett a Különös Rész egyetlen tényállása vonatkozásában jutott kifejezésre a kockázat egyik specifikus formája, a gazdasági kockázat. A Különös Rész tényállása a 255. cikkben szabályozott gazdasági bűncselekmény. Ennek szövege a következő:

„1. §. Aki a szocialista gazdálkodás területén feladatai teljesítése során jogszabályait túllépi, vagy nem teljesíti azt a kötelezettséget, amely szerint be kell tartania a helyes gazdálkodás követelményeit, és ennek következtében, még ha gondatlanságból is, sor kerül a javak pusztulására, túlzott és nem megfelelő felhasználására, vagy a szocialista gazdaság számára egyéb jelentős kár következik be... büntetendő.

2. §. Ha a cselekmény folytán bekövetkezett kár nagy, az elkövető... büntetendő.”

A büntető jogszabály 3. §-a büntethetőséget kizáró specifikus körülményként szabályozta a gazdasági kockázatot. Eszerint: „Nem követi el az 1. és 2. §-ban meghatározott bűncselekményt az, aki gazdasági haszon elérése céljából cselekszik, ha a várható haszon nagysága jelentős mértékben meghaladja a keletkezett kár összegét, miközben az ilyen haszon elérésének valószínűsége a cselekmény időpontjában jóval nagyobb, mint a kár bekövetkezésének a valószínűsége.”³⁴²

A kockázatvállalásnak ilyenfajta (csak egy bűncselekményre vonatkozó) szabályozásával szemben lényegében ugyanazok a kifogások merültek fel, mint a korábbi tervezet elgondolásával szemben, ezért az újabb, az 1968. évi tervezet a 225. cikk helyébe került 222. cikk rendelkezései között a megengedett kockázatról nem tett említést.

1968. januárban azonban hatályba lépett az NDK büntető törvénykönyve, amely önálló büntető jogszabályt tartalmazott a megengedett kockázatról. Ez a körülmény nagymértékben hatott arra, hogy a Lengyel Népköztársaság 1969. április 19-én hatályba lépett Büntető Törvénykönyve végül is felvette a Különös Rész egyik tényállásába, a 217. cikk 3. §-ába a gazdasági kockázatot. A végleges jogszabály több módosítást mutat a korábbi tervezetekhez képest, ezért indokoltan tartjuk az ismertetését.

217. cikk. 1. §. Aki, mint a szocialista gazdasági szektorban működő szervezeti egységnek meghatározott funkciókat betöltő személy, nem teljesíti kötelezettségét vagy túllépi jogkörét a rendes gazdálkodás területén és ezáltal akárcsak gondatlanul is, lehetővé teszi vagyontárgyak megsemmisülését, avagy azok túlzott vagy nem rendeltetésszerű felhasználását, vagy más jelentős kárt okoz a társadalmi gazdaságban... büntetendő.

2. §. Ha a cselekmény következménye nagy kár, az elkövető... büntetendő.

3. §. Nem követi el az 1. és a 2. §-ban meghatározott bűncselekményt, aki — akár abból a célból, hogy gyarapítsa a társadalmi gazdaság nyereségét, akár tudomá-

³⁴² F. Orłowicz: I. m. 362. old.

nyos-kutató munkák, illetve műszaki kísérletek vagy gazdasági kísérletezések végzése céljából — olyan kockázat keretei között jár el, amely a tudomány jelenlegi állása szerint megengedhető, különösen ha a nyereség valószínűsége lényegesen meghaladja a keletkező kár valószínűségét.

A lengyel szabályozás jellemzője, hogy egyetlen közös jogszabályba foglalja a kötelességszegő gazdálkodásért fennálló büntetőjogi felelősség pozitív és negatív feltételeit. A megengedett kockázatvállalás ennél fogva nem diszpozíciószerű cselekmény. Ha azonban a büntetőjogi felelősség tartalmi feltételei tekintetében vizsgáljuk a 3. § rendelkezéseit, megállapíthatjuk, hogy a törvényhozó az *alanyi elemeknek* tulajdonít jelentőséget, *célzatos cselekményként* értékeli a megengedett kockázatvállalást. A kötelességszegő gazdálkodással előidézett, bűncselekménynek minősülő károsítást tehát az *elkövető célja* választja el a formálisan kötelességszegő gazdálkodással vállalt megengedett kockázattól. A törvényi tényállásban meghatározott célra tekintettel nem tesz a társadalom a szándékos gazdasági kötelességszegésért szemrehányást az elkövetőnek. Lényegében tehát azért megengedett a kockázat, mert az elkövető bűnösségének hiánya miatt nem jön létre bűncselekmény.

A bűnösségre vonatkozó általános tanok alapján azonban a kockázatvállalás megengedettsége ebben az esetben — tekintettel a szándékos kötelességszegésre — nem lenne megoldható. A kockázatvállalásra, mint célkitűzésre hivatkozó törvényi rendelkezés nélkül ugyanis nem lenne olyan körülmény, amely miatt a szándékos gazdasági kötelességszegést ne róhatnánk a gazdasági funkcionárius terhére, vagyis vele szemben a bűnösség szándékos formáját meg kellene állapítani.

c) Az NDK-ban uralkodónak tekinthető felfogás szerint a kockázat büntetőjogi problémája lényegében megoldható a bűnösség keretében. Az 1968. január 12-én hatályba lépett büntető törvénykönyv előkészítésének szakaszában azonban egyre erősebben jelentkezett az NDK büntetőjogi irodalmában az igény arra, hogy a büntető törvény büntethetőséget kizáró körülményként önálló szakaszban szabályozza a kockázat általános megnyilvánulási köréből kiragadott két specifikus formát: a gazdasági és az újítási kockázatot.³⁴³

A büntetőjogi szabályozás szükségességét Seidel a következőkkel támasztotta alá: „Nem azért kiemelkedő jelentőségű a termelési kockázat komplikált problémájának normatív szabályozása, mintha attól kellene tartanunk, hogy a kockázatos gazdasági tevékenység következményeképpen előálló jelentős károkozásra vonatkozó specifikus rendelkezés hiánya miatt a szocialista jogalkalmazás egyes esetekben hibásan döntene és félreismerné a kockázatvállalás jelentőségét, ...hanem azért, mert... a rizikóproblematika specifikus szabályozása fokozottabb mértékben töltene be azt a funkciót, hogy a szocializmus építésében

³⁴³ Lásd többek között: E. Buchholz—D. Seidel: I. m.; H. Bein—D. Seidel: I. m.; D. Seidel: Strafrechtliche Aspekte des Produktionsrisikos. Neue Justiz, 1967. 17. sz.; D. Seidel: Risiko in Produktion und Forschung.

gyakorlatilag tevékenykedő emberek működésének irányítója és döntésük alapja legyen.”³⁴⁴

Az elméleti előkészítő munka eredményeképpen az NDK Büntető Törvénykönyve öt bűncselekmény vonatkozásában specifikus büntethetőséget kizáró okként vette fel a Különös Rész rendelkezései közé a 169. §-ban a „Gazdasági és fejlesztési kockázat”-ot. A büntető jogszabály a következőképpen hangzik: „A 163—168. §§ szerinti bűncselekmény nem forog fenn, ha

1. a cselekményt jelentős gazdasági haszon elérése, illetve jelentős gazdasági kár elhárítása érdekében végzik, és a cselekvő a bekövetkezett anyagi hátrányt a cselekmény összes körülményeinek felelősségteljes vizsgálata alapján kevéssé valószínűnek, vagy pedig az előrelátott gazdasági haszonnál lényegesen kisebbnek tarthatta (gazdasági kockázat),

2. államilag elrendelt, jóváhagyott vagy egyébként a cselekvő felelősségi körébe tartozó kutatási és fejlesztési munkálatok vagy technikai-gazdasági kísérletek keretében, amelyeket a tudományos ismeretek állásának, valamint a cselekmény összes körülményeinek felelősségteljes vizsgálata alapján végeztek, gazdasági hátrány következett be (kutatási és fejlesztési kockázat).”

Az öt bűncselekmény, amelyekre a kockázat vonatkozik: 163. §. A szocialista tulajdon szándékos rongálása; 164. §. A szocialista tulajdon rongálásának büntetése; 165. §. Visszaélés a bizalommal; 166. § és 167. §. A gazdaság károsítása; 168. §. Az állatállomány károsítása.

A megengedett kockázat tartalmi elemei — miként a lengyel szabályozásból is kitűnik — világosan mutatják, hogy a törvényhozó alapvetően a *szubjektív kritériumokra* helyezte a súlyt a kockázat büntetőjogi elismerésénél. A gazdasági kockázat esetében a *cselekvő személy mérlegelését*, a kutatási és fejlesztési kockázat esetében pedig a *cselekvő felelősségi körében végzett vizsgálódásokat* emeli ki a büntető jogszabály. Megjegyezzük, hogy az NDK büntetőjogi elméletében uralkodó felfogás szerint a felelősség és a bűnösség elválaszthatatlan egységet képez. Ez a felfogás tűnik ki egyébként az NDK Btk-ja 5. §-ának szövegezéséből is.

A megengedett kockázatra vonatkozó törvényi rendelkezések, továbbá a rendelkezésekhez fűzött indokolás azt juttatják kifejezésre, hogy ha a formálisan kötelességszegő és hátrányt előidéző kockázatvállalást a Büntető Törvénykönyvben büntethetőséget kizáró pozitív körülményként kívánjuk megfogalmazni, akkor lényegében a bűnösség hiányát kell körülírnunk. Azáltal viszont, hogy a bűnösség hiányára utaló körülményeket — amelyekre a megengedettség kritériumaiként felsorolt objektív és szubjektív tényezőkből következtethetünk — a Büntető Törvénykönyv Általános vagy Különös Részének valamely tényállásában jogszabályként fejezzük ki, a jogszabálynak megfelelő magatartás nemcsak egyszerűen nem bűnös, hanem egyúttal jogszerű is. E tekintetben az NDK Btk-jának indokolása a következőket tartalmazza: „A népgazdaság termelési folyamatában, valamint a népgazdasági kutatások területén adódhatnak olyan

³⁴⁴ D. Seidel: Risiko in Produktion und Forschung. 247. old.

helyzetek, amelyek a felelősöket kockázatos döntés elé állítják, mivel az adott helyzetben szükséges intézkedéseket a fennálló rendelkezések vagy nem szabályozzák, vagy pedig az alapul szolgáló előírások nem kielégítőek. A törvényi rendelkezés arra szolgál, hogy a felelős újítóban, az állami és a gazdasági funkcionáriusban azt a meggyőződést keltse, hogy jogszerű kockázat esetén büntetőjogilag nem vonják felelősségre, még sikertelenség ellenére sem; és az is a feladata, hogy a fontos döntéseket hozó állampolgárt felelősségtudatra és valamennyi lényeges elhatározásának lelkiismeretes előkészítésére nevelje... A büntetőjogi felelősséget tehát nemcsak a hiányzó bűnösség zárja ki (saját kiemelésünk: E. E.), hanem az a körülmény is, hogy a cselekményt még kudarc esetében is jogszerűnek kell tekintenünk.”³⁴⁵ „A 169. § rendelkezései egyáltalán nem alkalmazhatók a könnyelműen, tudománytalanul vagy lelkiismeretlenül végzett munkák elismerésére.”³⁴⁶

3. Ha ezután a kockázat büntetőjogi szabályozására vonatkozó hazai nézeteket vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy a vélemények kifejezetten vagy burkoltan amellet foglalnak állást, hogy a kockázat büntetőjogi felelősséget kizáró önálló körülményként való szabályozása nem mutatkozik indokoltnak.

Viski a közlekedési kockázat körében végzett elemzéseiből azt a következtetést vonja le, hogy „a megengedett rizikó önálló jogellenességet kizáró okként a közlekedési büntetőjogban nem jut szerephez”, mert „mint jogellenességet kizáró ok érvényesülési köre egybeesik a „hagyományos” jogellenességet kizáró okok hatókörével, így elsősorban a jogszabály kifejezett parancsával vagy engedélyével, a végszükségével, a kötelességkollízióéval és a sértett beleegezésével”.³⁴⁷

Az önálló szabályozás szükségtelensége mellett foglal állást *Békés* is. „Nem kívánok foglalkozni azzal a kérdéssel — írja —, vajon a megengedett kockázatvállalást külön normákban (pl. orvosi rendtartás) kell-e szabályozni, mely esetben az eredményt okozó cselekmény jogellenessége a jogszabály engedélye alapján, keretdiszpozíció esetében pedig a diszpozíciószerűség hiánya okából volna kizárható; — avagy az Általános Részben való definiálása volna-e indokolt. Mindenesetre mélyebb elemzés hiányában úgy tűnik: szükségtelen a törvényben jól definiált jogellenességet kizáró okokat a megengedett rizikó generál klauzulájával fellazítani.”³⁴⁸

Wiener felfogásából is az az álláspont olvasható ki, hogy a kockázatvállalás büntetőjogi megengedtségének alapvető eszköze nem a kockázatvállalás büntetőjogi szabályozása, hanem a büntetőjogi felelősség feltételeinek társadalmilag indokolt meghatározása. A gazdasági kockázatvállalás szabályozásával kapcsolatos büntetőpolitikai megfontolások körében ahhoz a következtetéshez jut, hogy: „A helyesen megválasztott büntetőjogi felelősség kilátásba helyezésével a gazdasági kockázatvállalást a társadalmilag indokolt határok közé lehet szorítani, s ezeken a

³⁴⁵ Strafrecht der DDR Lehrkommentar. II. kötet. Berlin, 1969. 176. old.

³⁴⁶ I. m. 178. old.

³⁴⁷ *Viski László*: Közlekedési büntetőjog. 356. old.

³⁴⁸ *Békés Imre*: I. m. 313. old.

határokon belül más — elsősorban közgazdasági — eszközök ösztönözhetik a szükséges kockázatvállalást.”³⁴⁹

4. A kockázatvállalás büntetőjogi szabályozásával kapcsolatos egyéni álláspontunk kifejtéséhez két kérdésre kell választ adnunk. Az első kérdés az, hogy a jelenlegi társadalmi-gazdasági viszonyaink figyelembevételével, valamint a hatályos büntetőjogi szabályozásra tekintettel megjelölhető-e valamely nyomós ok mellett, hogy pozitíve fogalmazzuk meg azokat a büntetőjogi feltételeket, amelyek együttes fennállása az egyébként bűncselekménynek minősülő magatartás esetében, megengedett kockázat címen, a büntetőjogi felelősséget kizárná. A kérdést úgy is feltehetjük, hogy a hatályos büntetőjogi felelősségi rendszer sajátosságaira tekintettel fennáll-e a jelenlegi szabályozás keretei között a büntetőjogi felelősség alóli mentesítés lehetősége azoknak, a következményükben káros vagy hátrányos magatartásoknak a kifejtése esetében, amely magatartások egyébként a büntetőjogi megengedettség feltételeiként megjelölhető jellemzőkkel rendelkeznek. A kockázat konkrét formáinak vizsgálata során kimutattuk, hogy a büntetőjogi megengedettség kritériumaival (társadalmi szükségesség, arányosság, biztonság, reális megalapozottság, társadalmilag hasznos célkitűzés) rendelkező tevékenység vagy nem kötelességszegő cselekmény és emiatt nem diszpozíciószerű, vagy nem róható szándékos hátrányokozás címén a kockázatvállaló terhére (a gondatlanság ellentétes a megengedettség feltételeivel és ezért kiesik a megengedett kockázat köréből), ennél fogva nem bűnösen elkövetett cselekmény.

A megengedett kockázatvállalásnak tekinthető esetekben tehát a büntetőjogi felelősség kizárása megoldható a büntetőjogi felelősség általános szabályai alapján, ennél fogva a kockázat büntetőjogi felelősséget kizáró önálló okként történő szabályozása nem indokolt és nem szükséges.

A másik kérdésünk a hatályos német és lengyel szabályozással kapcsolatos. Ezek a büntetőjogi rendelkezések a kockázatvállalásnak azokra a változataira vonatkoznak, amikor az érintett személy kötelességszegően, illetőleg a büntető jogszabály előírásaival ellentétesen jár el, tehát a cselekménye diszpozíciószerű. Ilyenkor általában a szubjektív büntetőjogi felelősségi feltételek is fennállnak, mert a kockázatvállalás a szabályszegés tekintetében tudatosságot és akaratlagosságot tételez fel. A bűncselekmény tehát a vagyoni biztonságot szolgáló kötelességek megszegésével végzett kockázttatások esetében létrejön, ennél fogva az ilyen jellegű kockázatvállalások büntetőjogi megengedettségéhez már szükségessé válik a büntetőjogi engedély pozitív meghatározása. Az ilyenfajta pozitív rendelkezés, ha azt a büntető törvénykönyv Különös Része tartalmazza, az egyébként büntetendő cselekmény diszpozíciószerűségét, ha pedig a büntető törvénykönyv Általános Része írja le, a diszpozíciószerű cselekmény tényállásszerűségét zárja ki.

Indokoltnak mutatkozik-e a hatályos büntető törvénykönyvünkben kötelességszegő bűncselekményként megfogalmazott törvényi tényállások kimerítése ese-

³⁴⁹ Wiener A. Imre: Büntetőpolitikai megfontolások a gazdasági kockázatvállalás szabályozásához. Állam- és Jogtudomány, 1971. 1. sz. 72. old.

tére a megengedett kockázat büntetőjogi felelősséget kizáró körülménykénti szabályozása?

Leszögezzük mindenekelőtt, hogy a kockázat tartalmi céljával kerülne alapvetően ellentétbe mindenfajta olyan büntetőjogi rendelkezés, amely az élet, testi épség vagy egészség biztonsága érdekében hozott szabályok megszegésével végzett kockázatvállalást megengedné. Véleményünk szerint tehát (és a büntetőjogi jogalkotási gyakorlat is ezt mutatja) az orvosi, a közlekedési, a technikai és minden más olyan kockázat, amely életet, testi épséget vagy egészséget veszélyeztet, csak a kötelező biztonsági szabályok betartásával vállalható, a biztonsági szabályok megszegésére a büntetőjog semmiféle hasznos célkitűzésre hivatkozással, engedélyt nem adhat.

A megengedett kockázat büntetőjogi szabályozásának tehát csak azokkal a törvényi tényállásokkal kapcsolatban lehet helye, amelyek anyagi értékek vagy anyagi viszonyok sértését tiltják. Az előző vizsgálódásainkban kimutattuk, hogy hazai viszonylatban csak két büntető jogszabálynak van gyakorlati jelentősége: a hűtlen kezelésnek és a gazdálkodási köteletség megszegésének. Mindkét törvényi tényállás szerkezetét akként határozta meg a törvényhozó, hogy a büntető rendelkezések a társadalmi és gazdasági viszonyaink tervszerű fejlődését nem akadályozzák. A büntetőjogi tilalmak a gazdasági döntések szabadságát ugyanis csak meghatározott területeken, illetőleg meghatározott viszonyok tekintetében kötik meg. A gazdasági gyakorlatban bekövetkezhetnek olyan esetek, amelyek az absztrakt szabályoknak maradék nélkül megfelelő magatartások tanúsításánál biztosra vehető hátrányok bekövetkezését mutatják, míg a szabályozott magatartástól eltérő kockázatvállalások (formai szabályszegések) a hátrány elmaradásának, sőt esetleg előny bekövetkezésének nagy valószínűségét jelzik. A kockázatvállalás büntethetőséget kizáró önálló okként való szabályozása felelősségmentességet biztosítana mindazokban az esetekben, amikor az ilyen vállalkozások mégsem járnának a remélt sikerrel.

Úgy gondoljuk azonban, hogy a jelenlegi gazdaságirányítási rendszerünk és hatályos büntető jogszabályaink sajátosságai nem indokolják eléggé a termelési (gazdasági, újítási) kockázat önálló büntetőjogi intézménykénti szabályozását.

A hűtlen (hanyag) kezeléssel sérthető vagyongazdálkodói köteleességek ugyanis a vagyongazdálkodó számára gyakorlatilag minden esetben biztosítják a mérlegelési lehetőséget, tehát ha a vagyongazdálkodó a kockázatvállalásaiban a megbízó érdekeit kívánja előmozdítani (és ezt a konkrét ügy objektív és szubjektív körülményei is alátámasztják), az esetlegesen bekövetkező gazdasági hátrány ellenére sem keletkezik [hűtlen (hanyag) kezelés miatt] büntetőjogi felelőssége.

A gazdálkodási köteletség megszegésével megvalósítható bűncselekmény tekintetében viszont a gazdasági funkcionárius, illetőleg a gazdálkodó személy döntési lehetőségei lényegesen szűkebbek, itt gyakorlatilag a mérlegelést és a választást nem tűrő szabályok és előírások érvényesülnek. A címzett ezekkel ellentétes döntést nem hozhat, még akkor sem, ha a szabályszerű magatartása előreláthatóan gazdasági hátrány előidézésére alkalmas. Ennek ellenére sem indokolt a cselekvések megköttetésének büntetőjogi feloldása a megengedett kockázat törvényi szabá-

lyozása formájában. *Wienerrel* egyetértve az a véleményünk, hogy „ha a kötelezett látja, hogy a tevékenységet előíró kötelesség teljesítése káros eredményhez vezet, lehetősége van a kötelesség teljesítése alól mentesítést kérni, megindokolva azt a káros következményre hivatkozással, ha a nagyobb népgazdasági áttekintéssel rendelkező felsőbb szerv ennek ellenére nem ad mentesítést a kötelesség teljesítése alól, a kötelességet teljesíteni kell”.³⁵⁰

A megengedett termelési kockázat büntetőjogi felelősséget kizáró okkénti szabályozása mellett felhozható lenne az a gazdaságpolitikai érv is, amit *Grinberg* és *Seidel* hangoztat, nevezetesen, hogy ez a szabályozás mindenki számára érthetően, büntetlenséget garantálna a szocializmus építésén fáradozó, jóhiszemű és közösségi célokért küzdő dolgozóknak az esetleges kudarccal végződő törekvések esetében, és bátorítana a merész, ésszerű gazdasági és újítási vállalkozásokra. Megítélésünk szerint ez a garancia és ez a bátorítás az eddigi büntetőjogi eszközökkel is megoldható, amelyekhez képest a kockázat büntetőjogi szabályozása újat nem hozna, csupán megváltozott formába öntené azokat a gazdaságpolitikai és jogpolitikai elveket, amelyek a hagyományos felelősségi formarendszerben is megfelelően érvényesülhetnek.

³⁵⁰ *Wiener A. Imre*: A gazdasági vezetők. 200. old.

A GYAKRABBAN IDÉZETT MŰVEK CÍMRÖVIDÍTÉSEINEK JEGYZÉKE

- Dezső László:* Az orvos. = Az orvos büntetőjogi felelőssége. Budapest, 1980.
- Eörsi Gyula:* A jogi felelősség. = A jogi felelősség alapproblémái. A polgári jogi felelősség. Budapest, 1961.
- Földvári József:* Az egység és a halmazat. = Az egység és a halmazat határesetei a büntetőjogban. Budapest, 1962.
- M. Sz. Grinberg:* Problema proizvodstvennogo rizka. = Problema proizvodstvennogo rizka v ugovolnom prave. Moszkva, 1963.
- Horváth Tibor:* Az élet, testi épség, egészség. = Az élet, testi épség, egészség büntetőjogi védelme. Budapest, 1965.
- A. A. Piontkovszkij:* Ucsenie o presztuplenii. = Ucsenie o presztuplenii po szovjetskomu ugovolnomu pravu. Moszkva, 1961.
- J. Sawicki:* Über die Verantwortlichkeit. = Über die Verantwortlichkeit für fehlerhafte ärztliche Eingriffe. Rechtswissenschaftlicher Informationsdienst, 1955. 7. sz.
- J. Sawicki:* Az orvos büntetőjogi felelőssége. = Az orvos büntetőjogi felelőssége a közösen dolgozók együttes hibáért. Jogtudományi Közlöny, 1966. 3. sz.
- D. Seidel:* Risiko in Produktion und Forschung. = Risiko in Produktion und Forschung als gesellschaftliches und strafrechtliches Problem. Berlin, 1968.
- Somogyi Endre:* Az igazságügyi orvostan. = Az igazságügyi orvostan alapjai. Budapest, 1973.
- Somogyi Endre:* Új irányok. = Új irányok és eredmények az igazságügyi orvostanban. Orvosi Hetilap, 1973. 46. sz.
- Szabó András:* Recenzió. = Dr. Földvári József: Az egység és a halmazat határesetei a büntetőjogban. Recenzió. Állam- és Jogtudomány, 1963. 4. sz.
- Szabó András:* A kriminológiai alapkutatások. = A kriminológiai alapkutatások elvi kérdései. Állam- és Jogtudomány, 1963.
- Szuchovszky Gyula—Harsányi László:* A műtéti kockázat. = A műtéti kockázat kérdései az orvosszakértői gyakorlatban. Magyar Sebészet, 1965. 1. sz.
- Szuchovszky Gyula—Harsányi László:* A rendkívüli műtéti halálesetek. = A rendkívüli műtéti halálesetek orvosszakértői vizsgálata. I. Az elhatárolás elvi kérdései. Magyar Sebészet, 1974. 27. sz.
- Tokaji Géza:* Adalékok. = Adalékok a bűncselekményfogalom felépítéséhez. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica. XIX. kötet. 3. sz. Szeged, 1972.
- Tokaji Géza:* Az okozati összefüggés. = Az okozati összefüggés kérdése a szocialista büntetőjogban. Acta Universitatis szegedinesis. Acta Juridica et Politica. VIII. kötet. 9. sz. Szeged, 1961.
- Viski László:* Szándékosság. = Szándékosság és társadalomra veszélyesség. Budapest, 1959.
- Viski László:* A veszélyeztetés. = A veszélyeztetés mint materiális bűncselekmény. Állam- és Jogtudomány, 1968. 1. sz.
- Wiener A. Imre:* A gazdasági vezetők. = A gazdasági vezetők büntetőjogi felelőssége. Budapest, 1974.

IRODALOM

- B. Sz Antinomov*: Otvetsztvennoszt za vred pricsinennij isztocsnikom povszennoj opasznoszti. Moszkva, 1952.
- Asztalos László*: A polgári jogi szankció. Budapest, 1966.
- Zygmunt Bauman*: Általános szociológia. Budapest, 1967.
- H. Bein—D. Seidel*: Das Produktions- und Entwicklungsrisiko. In: *W. M. Winkel*: Zur Ursachenermittlung von Havarien in Industriebetrieben. Berlin, 1965.
- Békés Imre*: A gondatlanság a büntetőjogban. Budapest, 1974.
- Karl Binding*: Die Normen und ihre Übertretung. Leipzig, 1919.
- G. Blei—G. Feige*: Wirtschaftsleitung und sozialistisches Recht. Staat und Recht, 1971. 11. sz.
- ifj. Bólya Lajos*: A büntetőjogi felelősség alapjának kérdései. Jogtudományi Közlöny, 1966. 12. sz.
- Braun Pál—Fekete György*: A modern gyógyszeres therápia veszélyei. Budapest, 1962.
- Kazimierz Buchala*: Erlaubtes Risiko und die bewusste Fahrlässigkeit. Archivum Juridicum Cracoviense, III. köt. 1970.
- E. Buchholz—D. Seidel*: Zur Berücksichtigung des Wirtschaftsrisikos im Strafrecht der DDR. Staat und Recht, 1964. 8. szám.
- Budvári Róbert*: Az anaesthesiologiai kockázatról. Morphologiai és Igazságügyi Orvosi Szemle, 1962. 3. sz.
- Budvári Róbert—Horváth Dezső*: A modern anaesthesiologia kockázatai. Orvosi Hetilap, 1964. 4. sz.
- Budvári Róbert—Ottó Szabolcs*: A szervátültetés kockázatai. Orvosi Hetilap, 1970. 4. sz.
- T. V. Ceretelli—V. G. Makasvili*: A bűncselekmény törvényi tényállása, mint a büntetőjogi felelősség alapja. Szovjetjogi Cikkgyűjtemény, 1955. 5. sz.
- Tadeus Cyprian*: Postęć techniczny a prawo karne. Warszawa, 1966.
- V. M. Cskvadze*: A bűncselekmény törvényi tényállásának fogalma és jelentősége a szovjet büntetőjogban. Szovjetjogi Cikkgyűjtemény, 1955. 9. sz.
- P. S. Dagel*: Proizvodstvennij risk i ugolovnaja otvetsztvennoszt. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1965. 3. sz.
- Dezső László*: A gyógyítás szabadságának egyes korlátairól. Orvosi Hetilap, 1972. 16. sz.
- Dezső László*: Az orvos büntetőjogi felelőssége. Budapest, 1980.
- Eörsi Gyula*: A jogi felelősség alapp problémái. A polgári jogi felelősség. Budapest, 1961.
- Eörsi Gyula*: A gazdaságirányítás új rendszerére áttérés jogáról. Budapest, 1968.
- Erdősy Emil*: Anyagi érdekelttség és büntetőjogi felelősség. Jog és Társadalom, IX. (1968) évfolyam 2. sz.
- Erdősy Emil*: A termelési kockázat és a büntetőjogi felelősség. Jogtudományi Közlöny, 1971. 7. sz.
- Erdősy Emil*: Törekvések a megengedett termelési kockázat és a büntetőjogi rendszerbeli helyének meghatározására. Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle, 1971. 8. sz.

- Erdősy Emil*: A gazdasági reform büntetőjogi kérdései. Budapest, 1976.
- Erdősy Emil*: Kockázatvállalás a büntetőjogi felelősség és a műszaki-gazdasági fejlődés tükrében. I. rész. Energiagazdálkodás, 1977. 3. sz.
- Erdősy Emil*: Kockázatvállalás a büntetőjogi felelősség és a műszaki-gazdasági fejlődés tükrében. II. rész. Energiagazdálkodás, 1977. 4. sz.
- Erdősy Emil*: Proizvodstvennij rizik i ugolovnaja otvetsztvennoszt. Lásd: A gazdasági bűnözésről 1978. okt. 2—6. között Szegeden tartott nemzetközi büntetőjogi konferencia orosz nyelvű anyagában. Budapest, 1979.
- Erdősy Emil*: A véletlen szerepe a büntetőjogi felelősség alakulásában. A valószínűség szerepe az igazságszolgáltatásban c. kötetben. Pécs, 1981.
- Fritz Etzold—Siegfried Wittenbeck*: Zur strafrechtlichen Beurteilung und Bekämpfung von Verletzungen des Arbeits- und Brandschutzes. Neue Justiz, 1964. 1. sz.
- Rudolf Exner*: Das Wesen der Fahrlässigkeit. 1910.
- Fáber Viktor*: Az ún. orvosi műhibáról és orvosszakértői véleményezéséről. Honvédervos, 1962. 1. sz.
- Farkas Endre*: Szabadság és egyéniség. Budapest, 1968.
- Farkas Károly—Molnár István*: A leggyakoribb diagnosztikus tévedések. Budapest, 1961.
- Fogarasi Béla*: Logika. Budapest, 1954.
- Fodor Pál*: Az orvos gyógykezelési kötelezettségei. Orvosi Hetilap, 1961. 33. sz.
- Fonyó Antal*: Hozzászólás Schultheisz Emil: A büntetőjogi kodifikáció elvi kérdései című előadásához. MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának közleményei, 1955. 3—4. sz.
- Földesi Tamás*: Az akaratszabadság problémája. Budapest, 1960.
- Földvári József*: Az egység és a halmazat határesetei a büntetőjogban. Budapest, 1962.
- Földvári József*: Die deterministische Begründung der strafrechtlichen Verantwortlichkeit. Studia Juridica Universitatis Pécs Publicata. 62. sz. Pécs, 1968.
- Földvári József*: A büntetés tana. Budapest, 1970.
- Földvári József*: Büntetőjog. Különös Rész. Budapest, 1972.
- Földvári József*: Büntetőjog. Általános Rész. Budapest, 1974.
- Füzessy Tibor*: A gazdasági kockázatvállalás büntetőjogi korlátai. Ügyészségi Értesítő, 1982. 2. sz.
- L. Frenzel*: Der strafrechtliche Schutz des Lebens und der Gesundheit der Werktätigen während des Arbeitsprozesses und der Anwesenheit im Betrieb in der DDR Babelsberg, 1958.
- Erwin Frey*: Reobjektivierung des Strafrechts im Zeitalter der Technik. In: K. S. Bader: Die Rechtsordnung im technischen Zeitalter. Zürich, 1961.
- A. Gaberle*: Dopuszczalne ryzyko jako okoliczność wyłączająca bezprawność czynu. Nowe Prawo, 1965. 12. sz.
- Sz. A. Golunskij*: K voproszu o ponjatii pravovoj normü v teorii szocialiszticeszkogo prava. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1961. 4. sz.
- Gödöny József*: A társadalmi-gazdasági fejlődés és a bűnözés. Budapest, 1976.
- M. Sz. Grinberg*: Moment opravdannogo rizka v proizvodstvennom processze i ego ugolovnopravovoe znaczenie. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1954. 1. sz.
- M. Sz. Grinberg*: Problema proizvodstvennogo rizka v ugolovnom prave. Moszkva, 1963.
- A. Gubiński*: Ryzyko sportowe. Nowe Prawo, 1959. 10. sz.
- A. Gubiński*: Ryzyko nowatorsztva. Panstwo i Prawo, 1960. 1. sz.
- Momjana M. Guneva*: Rizik i nakazatelna otgovornoszt. Szocialiszticeszko Pravo, 1979. 8. sz.
- Gyarmati Sándor*: A kockázatvállalás és a vezetők anyagi felelőssége a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. Jogtudományi Közlöny, 1975. 6. sz.
- Györgyi Kálmán*: Az objektív büntethetőségi feltételek problémája. ELTE Acta. 1967.
- Györgyi Kálmán*: A bűnösség a szocialista büntetőjogban. Állam- és Jogtudomány, 1980. 4. sz.
- Hadas János*: A kockázat műszaki-jogi határterületének időszerű kérdései az új Btk kapcsán. A valószínűség szerepe az igazságszolgáltatásban c. kötetben. Pécs, 1981.
- Petr Hajn*: K otázám právní jistoty v hospodárskych vztazich. Acta Universitatis Brunensis — Iuridica No 34. Brno 1980.

- Petr Hajn*: Hospodárské riziko a právo. Hospodárské noviny, 1974. 43. sz.
- R. A. Hannanov*: A nemtevésségi jogi természetű és az oksági kapcsolat. Jogtudományi Közlöny, 1978. 8. sz.
- Harsányi László—Szuchovszky Gyula*: Az egészségügyi káderek szakmai felelőssége. Orvosi Hetilap, 1965. 51. sz.
- Harsányi László—Földes Vilmos—Szuchovszky Gyula*: Vitás műtéti halálesetek orvosszakértői véleményezése. Orvosi Hetilap, 1966. 31. sz.
- H. Hinderer*: Az orvosi tevékenység és a gondatlan emberölésért való büntetőjogi felelősség. Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle, 1975. 3—4. sz.
- Robert v. Hippel*: Deutsches Strafrecht. Berlin, 1930.
- Hans Joachim Hirsch*: Soziale Adäquanz und Unrechtslehre. Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, 1962.
- Horváth Tibor*: Az élet, testi épség, egészség büntetőjogi védelme. Budapest, 1965.
- Horváth Tibor*: A társadalomra veszélyesség a bűncselekmény alapvető kritériuma. Állam- és Jogtudomány, 1980. 1. sz.
- Horváth Tibor—Viski László*: A biológia és az orvostudományok fejlődésének hatása a büntetőjogra. Állam- és Jogtudomány, 1969. 4. sz.
- Irk Ferenc*: A rizikó és a gondatlan bűncselekmények. Jogtudományi Közlöny, 1980. 3. sz.
- A. M. Jaglom—I. M. Jaglom*: Wahrscheinlichkeit und Information. Berlin, 1967.
- Jávor Tibor*: A gyógyszeres kezelés kockázata — a mellékhatás. Gyógyszereink, 1977. 9—10. sz.
- Hans Heinrich Jescheck*: Lehrbuch des Strafrechts. Allgemeiner Teil. Berlin, 1969.
- Kádár Miklós—Kálmán György*: A büntetőjog általános tanai. Budapest, 1966.
- Kardos Lajos*: Általános pszichológia. Budapest, 1970.
- A. D. Keilin*: Szovjetszkoje morskoe pravo. Moszkva, 1954.
- Kenyeres Imre—Szuchovszky Gyula*: A bronchologiai ténykedéssel kapcsolatos orvosi felelősség orvosszakértői vizsgálata. Tuberkulózis és Tüdőbetegségek, 1972. 25. sz.
- D. Kienapfel*: Das erlaubte Risiko im Strafrecht. 1966.
- Frank H. Knight*: Risk, Uncertainty and Profit. London, 1933.
- August Köhler*: Probleme der Fahrlässigkeit. Berlin, 1912.
- G. Krieger*: Az okozati összefüggés a büntetőjogban. Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle, 1980. 1. sz.
- V. J. Kurljanovskij*: A bűncselekmény tényállásáról szóló tanítás egyes kérdései a szovjet büntetőjog elméletében. Szovjetjogi Cikkgyűjtemény, 1955. 4. sz.
- Lázár Miklós*: A társadalomra veszélyesség hiányának problematikája. Jogtudományi Közlöny, 1971. 7. sz.
- J. Lekschas*: Zum Problem des fahrlässigen Verschuldens bei Verkehrsdelikten. Neue Justiz, 1961. 5. sz.
- J. Lekschas—W. Loose—I. Renneberg*: Verantwortung und Schuld im neuen Strafgesetzbuch. Berlin, 1964.
- Rudolf Merkel*: Die Kollision rechtmässiger Interessen und die Schadenersatzpflicht bei rechtmässigen Handlungen. 1895.
- Reinhard Maurach*: Deutsches Strafrecht. Allgemeiner Teil. Karlsruhe, 1958.
- Hellmuth Mayer*: Strafrecht. Allgemeiner Teil. Stuttgart und Köln, 1953.
- Max Ernst Mayer*: Der allgemeine Teil des deutschen Strafrechts. Heidelberg, 1915.
- Fritz Meckel*: Die strafrechtliche Haftung für riskante Verhaltensweisen. Wiesbaden, 1968.
- Edmund Mezger*: Strafrecht. München und Leipzig, 1933.
- Nagy László*: Néhány megjegyzés a szövetkezeti jogi vitához. Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle, 1972. 3. sz.
- Bronislaw Nietyksza*: Eksperyment — ryzyko — odpowiedzialność karna. 1967.
- Nizsalovszky Endre*: A szerv- és szövetátültetések joga. Budapest, 1970.
- Karl Oftinger*: Punktationen für eine Konfrontation der Technik mit dem Recht. In: *K. S. Bader*: Die Rechtsordnung im technischen Zeitalter. Zürich, 1961.

- V. A. Ojgenziht*: A vétkesség és a kockáztatás viszonyának aspektusai. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1973. 1. sz. (Magyar fordítása a Magyar Jog, 1974. 6. számában).
- A. I. Omelcsenko*: Tvorcseszkiy rizsk, ego goszudarsztvennopravovaja ohrana. Leningrád, 1955.
- Frantisek Orlowicz*: Ryzyko gospodarcze a prawo karne. Nowe Prawo, 1968. 3. sz.
- Harro Otto*: Grundkurs Strafrecht. Allgemeine Strafrechtslehre. Berlin, 1976.
- Lothar Philipps*: Dolus eventualis als Problem der Entscheidung unter Risiko. Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, 1973. 1. sz.
- Pintér Jenő*: A veszély fogalma és jelentősége a büntetőjogban. Budapest, 1965.
- A. A. Piontkovszkij*: Ukreplenie szocialiszticeszkoy zakonnoszti i osznovie voproszi ucsenija o szosztove presztuplenija. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1954. 6. sz.
- A. A. Piontkovszkij*: Ucsenie o presztuplenii po szovjetszkomu ugolovnomu pravu. Moszkva, 1961.
- Wilhelm Preuss*: Untersuchungen zum erlaubten Risiko im Strafrecht. Berlin, 1974.
- E. Rehberg*: Zur Lehre vom „Erlaubten Risiko“. Zürich, 1962.
- Genovefa Reiman*: Khozjaisztvennue presztuplenija. Lásd: A gazdasági bűnözésről 1978. okt. 2—6. között Szegeden tartott nemzetközi büntetőjogi konferencia orosz nyelvű anyagában. Budapest, 1979.
- Claus Roxin*: Pflichtwidrigkeit und Erfolg bei fahrlässigen Delikten. Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, 1962.
- Rudi Rödszusz*: Zur Abgrenzung zwischen Fahrlässigkeit und Nichtschuld bei der Beschädigung der Technik in sozialistischen Industriebetrieben. Neue Justiz, 1967. 6. sz.
- Sz. L. Rubinstein*: Az általános pszichológia alapjai. I—II. kötet. Budapest, 1967.
- Jerzy Sawicki*: Über die Verantwortlichkeit für fehlerhafte ärztliche Eingriffe. Rechtswissenschaftlicher Informationsdienst, 1955. 7. sz.
- Jerzy Sawicki*: Az orvos büntetőjogi felelőssége a közösen dolgozók együttes hibáiért. Jogtudományi Közlöny, 1966. 3. sz.
- Friedrich Schaffstein*: Soziale Adäquanz und Tatbestandslehre. Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, 1960.
- Eberhard Schmidhäuser*: Strafrecht. Allgemeiner Teil. Tübingen, 1970.
- Fritz Schwarz*: Medizin, Technik und Recht im Dienste der Prophylaxe. In: *K. S. Bader*: Die Rechtsordnung im technischen Zeitalter. Zürich, 1961.
- Albert Scott*: Zufälliger Erfolg als Strafschärfungsgrund. Göttingen, 1895.
- Dietmar Seidel*: Strafrechtliche Aspekte des Produktionsrisikos. Neue Justiz, 1967. 17. sz.
- Dietmar Seidel*: Über die gesetzliche Regelung des Produktions-, Forschungs- und Entwicklungsrisikos. Neue Justiz, 1967. 6. sz.
- Dietmar Seidel*: Risiko in Produktion und Forschung als gesellschaftliches und strafrechtliches Problem. Berlin, 1968.
- Dietmar Seidel*: Die Stimulierung schöpferisch-riskanter Entscheidungen zur Durchsetzung des wissenschaftlich-technischen Fortschritts mit Hilfe des sozialistischen Rechts. Staat und Recht, 1978. 6. sz.
- Soltész Márta, Katonáné*: Jog és erkölcsiség. Jogtudományi Közlöny, 1961. 5. sz.
- Somogyi Endre*: Az igazságügyi orvostan alapjai. Budapest, 1973.
- Somogyi Endre*: Új irányok és eredmények az igazságügyi orvostanban. Orvosi Hetilap, 1973. 46. sz.
- Somogyi Endre—Budvári Róbert*: Igazságügyi orvostan az orvosi gyakorlatban. Budapest, 1960.
- Somogyi Endre—Szuchovszky Gyula*: A műtéti belegegyezési nyilatkozattal kapcsolatos egyes kérdésekről. Orvosi Hetilap, 1966. 2. sz.
- K. H. Speckhardt*: Probleme der strafrechtlichen Verantwortlichkeit für Wirtschaftsstraftaten. Staat und Recht, 1963.
- Szabó András*: A fiatalkorúak és a büntetőjog. Budapest, 1961.
- Szabó András*: A nevelő-, átnivelő intézkedések és büntetőjogi szankciók. Jogtudományi Közlöny, 1966. 11. sz.
- Szabó András*: Dr. Földvári József: Az egység és a halmazat határesetei a büntetőjogban. Recenzió. Állam- és Jogtudomány, 1963. 4. sz.

- Szabó András*: A kriminológiai alap kutatások elvi kérdései. Állam- és Jogtudomány, 1963.
- Jan Szczepeński*: A szociológia alapjai. Budapest, 1968.
- Székely János*: Egyes veszélyeztető bűncselekményekről. Jogtudományi Közlöny, 1954. 4. sz.
- I. I. Szluckij*: Otvetstvvennoszt za narusenija pravil po tehnikе bezopasznoszti. Leningrád, 1953.
- I. I. Szluckij*: Obsztojatelisztva iszkljucsajuscie ugolovnuju otvetstvvennoszt. Leningrád, 1956.
- Szuchovszky Gyula—Harsányi László*: A műtéti kockázat kérdései az orvosszakértői gyakorlatban. Magyar Sebészet, 1965. 1. sz.
- Szuchovszky Gyula—Harsányi László*: A rendkívüli műtéti halálesetek orvosszakértői vizsgálata. I. Az elhatárolás elvi kérdései. Magyar Sebészet, 1974. 27. sz.
- Tokaji Géza*: Az okozati összefüggés kérdése a szocialista büntetőjogban. Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica. VIII. kötet 9. sz. Szeged, 1961.
- Tokaji Géza*: Adalékok a bűncselekményfogalom felépítéséhez. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica. XIX. kötet. 3. sz. Szeged, 1972.
- Törő Károly*: A polgári jogi veszélyviselés elvi alapja és néhány sajátossága. Jogtudományi Közlöny, 1964. 5. sz.
- A. N. Trajnyin*: Szosztav presztuplenija po szovjetszkomu ugolovnomu pravu. Moszkva, 1951.
- V. P. Tugarinov*: Über die Werte des Lebens und der Kultur. Berlin, 1962.
- B. Sz. Utevszkij*: Vina v szovjetszkom ugolovnom prave. Moszkva, 1950.
- Vargha László*: A bűncselekmény fogalmának dialektikus jellege a szocialista büntetőjogban. A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Évkönyve. 1954.
- Vigh József*: A bűnös emberi magatartásban érvényesülő determináció értelmezése. Jogtudományi Közlöny, 1975. 11. sz.
- Vigh József*: A determináció egyes problémái és a bűnös emberi magatartás. Jogtudományi Közlöny, 1976. 3. sz.
- Viski László*: Szándékosság és társadalomra veszélyesség. Budapest, 1959.
- Viski László*: A veszélyeztetés mint materiális bűncselekmény. Állam- és Jogtudomány, 1968. 1. sz.
- Viski László*: Közlekedési büntetőjog. Budapest, 1974.
- Hans Welzel*: Das deutsche Strafrecht. Berlin, 1958.
- Wiener A. Imre*: Büntetőpolitikai megfontolások a gazdasági kockázatvállalás szabályozásához. Állam- és Jogtudomány, 1971. 1. sz.
- Wiener A. Imre*: A kockázatvállalás elbírálása a Btk 224. § alkalmazása során. Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle, 1971. 11—12. sz.
- Wiener A. Imre*: A gazdasági vezetők büntetőjogi felelőssége. Budapest, 1974.
- Wiener A. Imre*: A társadalomra veszélyességet kizáró körülmények a szocialista büntetőjogban. Állam- és Jogtudomány, 1980. 1. sz.

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat főigazgatója
Felelős szerkesztő: Dr. Scherer Norbert · Műszaki szerkesztő: Karászi Ferencné
A borító- és kötésterv Illés Judit munkája
Terjedelem 16 (A/5) ív
88.16762 Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat · Felelős vezető: Hazai György

Erdősy Emil
**A megengedett
kockázat
a büntetőjogban**

A technikai-gazdasági és civilizációs fejlődés társadalmi hatására egyre növekszik a kockázatos döntések száma, amelyek, ha sikertelenül végződnek, büntetőjogi felelősség előidézői is lehetnek. A büntetőjogi felelősségre vonástól való aggodalom a kockázatvállalás elkerülésére ösztönöz, még olyankor is, amikor a társadalmi érdek merész és bátor elhatározásokat követel meg. A büntetőjog a közösség életében csak akkor töltheti be aktív szolgálati szerepét, ha sajátos felelősségi rendszerével nem akadályozza a társadalmi haladást.

A szerző ezzel a szemlélettel vizsgálja a kockázatvállalás általános kérdéseit és fő megnyilvánulásait a gyógyítás, a közlekedés, a technikai fejlesztés és a gazdálkodás területein. Fejtegetéseiben azokat a tényezőket elemzi, amelyek kizárják a büntetőjogi felelősségre vonást a kockázatvállalás esetleges sikertelensége esetében is. Ezzel nemcsak a bűnüldöző hatóságok számára jelöl meg figyelembevételre alkalmas szempontokat, hanem a társadalmi gyakorlat különféle területein működő szakemberek döntéseit is elősegíti a felelősségmentes szféra feltételeinek megjelölésével.

ISBN 963 05 4688 4

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST